

BARDKONTAKT 2010
„PROBLEMATIKA MESTSKÝCH PAMIATKOVÝCH CENTIER“

ZBORNÍK PREDNÁŠOK

BARDEJOV
24. - 25. AUGUST 2010

ZBORNÍK PREDNÁŠOK

HLAVNÁ TÉMA ODBORNEJ KONFERENCIE:

SAKRÁLNA ARCHITEKTÚRA – OCHRANA A OBNOVA

I. OKRUH – PROBLEMATIKA OBNOVY / TEÓRIA + APLIKÁCIE /

II. OKRUH – OBNOVA KLÁŠTOROV

III. OKRUH – OBNOVA ZELENE

ODBORNÉ PREDNÁŠKY :

OBSAH:

Úvod:

SAKRÁLNA ARCHITEKTÚRA – OCHRANA A OBNOVA

Ing. arch. B. Polomová, PhD., FA STU Bratislava

I. OKRUH – PROBLEMATIKA OBNOVY / TEÓRIA + APLIKÁCIE /

- 1. OCHRANA SAKRÁLNEJ ARCHITEKTÚRY NA SLOVENSKU V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ**
B. Porubská, PÚ SR – archív Bratislava
- 2. PRIESTOR PRE SÚČASNÚ LITURGIU V HISTORICKEJ SAKRÁLNEJ ARCHITEKTÚRE**
Prof. Ing. arch. P. Pásztor, PhD., Katedra architektúry Fak. um. TU Košice
- 3. VÝCHODISKÁ OBNOVY SAKRÁLNEJ ARCHITEKTÚRY**
Ing. arch. B. Polomová, PhD., FA STU Bratislava
- 4. IDEA KOSTOLA NA CESTE Z MINULOSTI DO BUDÚCNOSTI**
Ing. P. Martinický, Bratislava
- 5. NOVÉ LITURGICKÉ ZARIADENIA V HISTORICKEJ SAKRÁLNEJ ARCHITEKTÚRE**
Ing. arch. D. Berec, Ing. arch. L. Berecová, Bratislava
- 6. SILA SLOVA V SAKRÁLNEJ SYMBOLIKE**
Ing. arch. A. Soročinová, Košice
- 7. SAKRÁLNE OBJEKTY – SANÁCIA, VYKUROVANIE, VETRANIE, PLESNE**
Ing. M. Pichová, Bratislava
- 8. RIEŠENIE BEZBARIÉROVOSTI V KOSTOLOCH**
Ing. arch. S. Hanzlíková, FA STU Bratislava
- 9. KROVY NA SAKRÁLNYCH STAVBÁCH A ICH OBNOVA**
Ing. Ľ. Suchý, KPÚ Prešov

10. PREZENTÁCIA A UVEDENIE PRÍKLADOV HISTORIZUJÚCEJ SAKRÁLNEJ ARCHITEKTÚRY – ŽILINSKÝ KRAJ

Mgr. M. Borošová-Michalcová, Ing. arch. K. Ďurian, KPÚ Žilina

11. OBNOVA DREVENEJ SAKRÁLNEJ ARCHITEKTÚRY V PREŠOVSKOM KRAJI

Mgr. P. Vološčuk, KPÚ Prešov

12. SYSTÉM SANÁCIE ZAVLHNUTÝCH MURÍV

Ing. J. Kšiňan, Schomburg Slovensko s.r.o., Košice

13. OSVETLENIE KOSTOLOV A INÝCH SAKRÁLNYCH OBJEKTOV

Ing. J. Novomeský, Comlux, spol. s r.o., Bratislava

II. OKRUH – OBNOVA KLÁŠTOROV**14. AKTUÁLNE PROBLÉMY KLÁŠTOROV**

Ing. arch. M. Šeregi, FA STU Bratislava

15. KOMPLEXNÁ OBNOVA DOMINIKÁNSKEHO KLÁŠTORA V KOŠICIACH

Ing. arch. A. Hrabinská, Mgr. J. Jarkovský, Mgr. Z. Varechová, KPÚ Košice

16. KLARISKY, URŠULÍNKY, KAPUCÍNI – ZÁMERY A REALIZÁCIA V KLÁŠTOROCH A KOSTOLOCH BRATISLAVY A PEZINKA

Mgr. M. Belohorcová, KPÚ Bratislava

17. BENEDIKTÍNSKY KLÁŠTOR NA SKALKE A JEHO VYUŽITIA – DÁ SA RUINA ZMYSLUPYLNE VYUŽÍVAŤ ?

Mgr. M. Vdovičiková, KPÚ Trenčín

III. OKRUH – OBNOVA ZELENE**18. HISTORICKÁ ZELEŇ PRI SAKRÁLNYCH STAVBÁCH**

Ing. E. Semanová, KPÚ Prešov

19. OBNOVA A VYUŽITIE KLÁŠTORNÝCH ZÁHRAD

Ing. A. Dobrucká, Ateliér Dobrucká, s.r.o., Nitra

20. PREZENTÁCIA POZNATKOV O VÝVOJI KLÁŠTORNEJ ZÁHRADY V JASOVE

Ing. V. Sobota, KPÚ Košice

21. KOSTOLANY POD TRÍBEČOM – KOSTOL SV. JURAJA – 3. KAPITOLA OBNOVY

PhDr. P. Baxa, KPÚ Bratislava

22. OBNOVA KAPLNKY V STAREJ RADNICI V BRATISLAVE

Mgr. I. Baloghová, KPÚ Bratislava

23. OBNOVA INTERIÉRU KOSTOLA SV. ANTONA PUSTOVNÍKA V ČERVENOM KLÁŠTORE

Ing. P. Glos, KPÚ Prešov

24. KOMPLEXNÁ OBNOVA REFORMAČNÉHO KOSTOLA VEĽKÁ TRŇA

Ing. arch. P. Hriň, KPÚ Košice

25. VÝZNAM REALIZÁCIE VÝSKUMOV SA

Mgr. M. Kalinová, PÚ SR Bratislava

26. **ARCHEOLOGICKÝ VÝSKUM KOSTOLA SV. JÁNA KRSTITEĽA V SABINOVE**
Mgr. P. Harčár, Mgr. M. Uličný, PhD., KPÚ Prešov
27. **SPIŠSKÁ KAPITULA – KATEDRÁLA SV. MARTINA – PREZENTÁCIA PAMIATKOVÉHO VÝSKUMU**
Ing. arch. M. Janovská, Levoča
28. **CINTORÍN ZVONOVÝ VRŠOK BANSKÁ ŠTIAVNICA – VÝSLEDKY VÝSKUMU**
Doc. Ing. E. Kráľová, PhD., FA STU Bratislava
29. **KROVY NA SAKRÁLNYCH STAVBÁCH A ICH OBNOVA**
Ing. Ľ. Suchý, KPÚ Prešov
30. **ADAPTÁCIA SYNAGÓG NA INÚ FUNKCIU**
Ing. arch. G. Hartl, FA STU Bratislava

ZOZNAM POSTROV:

1. **ADAPTÁCIA SAKRÁLNEJ ARCHITEKTÚRY NA NELITURGICKÚ FUNKCIU**
Ing.arch. Róbert Erdélyi, FA STU Bratislava
2. **ADAPTÁCIA SYNAGÓG NA INÚ FUNKCIU**
Ing.arch.Gabriel Hartl,FA STU Bratislava
3. **OSVETLENIE KOSTOLOV A INÝCH SAKRÁLNYCH OBJEKTOV**
Ing. Ján Novomeský,Comlux, s.r.o. Bratislava
4. **SYSTÉM SANÁCIE ZAVLHNUTÝCH MURÍV**
Ing. Jozef Kšiňan, Schomburg, s.r.o. Košice
5. **OBNOVA INTERIÉRU KOSTOLA SV. ANTONA PUSTOVNÍKA V ČERVENOM KLÁŠTORE**
Ing. Peter Glos, KPÚ Prešov
6. **UMELÉ OSVETLENIE V KOSTOLOCH**
Ing.arch. Beáta Polomová, PhD, FA STU Bratislava – Ing. Jaroslav Španko,CSc., STU Bratislava

ÚVOD

SAKRÁLNA ARCHITEKTÚRA – OCHRANA A OBNOVA

V budúcich témach odbornej konferencie Bardkontaktu sme zvolili zamerať sa na problematiku jednotlivých typologických druhov – ich ochranu a obnovu. V roku 2010 začíname historickou sakrálnou architektúrou. Táto téma sa medzi odbornou verejnosťou, myslím tým pamiatkovú i tvorivú, nevyskytuje na celoslovenskej úrovni tak často. Prax sa riadi legislatívnymi a technickými danosťami a možnosťami investora. Komplexnejšie názory a diskusie o problémoch sú vedené ojedinele. Ak sa obzrieme na desaťročie dozadu, nájdeme niekoľko pozitívnych udalostí.

V novembri 2009 priniesol celoslovenský odborný pohľad na historickú sakrálnu architektúru seminár poriadaný *Pamiatkovým úradom SR - Výskum a obnova ranostredovekej sakrálny architektúry. Ťažiskovo priniesol mnohé informácie o poznaní a dejinnom vývoji kostolov a kláštorov na našom území, hlavne v územnom a kultúrnom kontexte skúmaného obdobia a tiež výsledky vybraných výskumov zahraničí.*

Širokej verejnosti na Slovensku sa v roku 2008 do povedomia dostala historická sakrálna architektúra informáciou o zapísaní vybraných drevených kostolov na našom území do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Je nesporné, že je to dôsledok výbornej práce mnohých odborníkov, jednak teamovej práce ale i jednotlivcov.

Začiatkom desaťročia sa konali konferencie zamerané prevažne na novostavby kostolov. V r. 2000 to bola v Ružomberku konferencia Kostol ako symbol poriadaná ku Dňom Ladislava Hanusa, v r. 2002 v Bratislave FA STU a Dom techniky usporiadali medzinárodnú konferenciu s pozvanými odborníkmi z bývalej tzv. západnej Európy, ďalej Trnavská univerzita v r. 2001 v rámci ukončenia výskumu poriadala konferenciu Sakrálny priestor na začiatku 21. storočia. Na nich sa preberali otázky fenoménu sakrálny architektúry, prevažne kresťanskej, pričom historická architektúra a jej metodická obnova boli tiež na každej konferencii predmetom diskusie, vzhľadom na nové zásahy do liturgických priestorov, na požiadavku rozširovania kostolov, na potrebné prestavby z dôvodov pribúdajúcich pastoračných požiadaviek. Na FA STU v r.2007 na výskumy kláštorov a ich využitie poukázala konferencia Architektúra kláštorov a rehoľných domov na Slovensku.

Pokiaľ sa na celoslovenskej úrovni pokúšame sumarizovať problematiku obnovy sakrálny architektúry, nemožno vynechať ani odborné a vedecké práce jednotlivcov. Žiaľ, nemáme ich práce takmer vôbec k dispozícii knižne, či vo verejne prístupných publikáciách, čo by pomohlo veľmi v praxi. (Spomeniem len prof. J. Hlinického a jeho výskumnú činnosť alebo napríklad dizertačnú prácu A. Boteka zameranú priamo na túto tému a novotvar . Sú spracované i práce v technických i humanitných špecializáciách. A samozrejme, máme viaceré články v odborných časopisoch. V mnohých prípadoch sa obraciame na zahraničné zdroje, tak v oblasti ochrany ako i novej tvorby, lebo reflektujú dianie v sakrálny architektúre priebežne, čo vidíme hlavne v Rakúsku, Nemecku, Poľsku. A to aj s aktívnou účasťou investorskej zložky, teda jednotlivých cirkví.

Dnes nárast novostavieb kostolov upadol, zostala aktuálna práve obnova a ochrana historickej SA. Aj po 20-tich rokoch nového spoločenského zriadenia je to široká výzva z metodického hľadiska. Heslo „najprv poznať a potom konať“ je základom. Paradoxne, ešte dnes mnohé objekty pred začatím prác nemajú ani zamerania, nehovoriac o výskume, realizačné akcie sú nekoordinované, pričom o nedostatku financií ani netreba hovoriť. Mnohí poukazujú i na výchovu investorov v tomto smere, vzhľadom na nedobré skúsenosti na rozhraní medzi pamiatkovým, liturgickým, technickým, časovým a finančným záujmom. Nastúpená cesta však priniesla i dobré príklady z hľadiska pamiatkového záujmu, o čom svedčia okrem iného i nominácie ocenenia MK SR Kultúrna pamiatka roka.

Táto celoslovenská konferencia konaná po dlhom čase na tému ochrany a obnovy, predkladá širší tematický záber. Vyzvané a mnohé prihlásené prednášky sú rozdelené do okruhov:

- problematika obnovy – teória a aplikácie
- sumarizujúce ukážky obnovy
- ukážky ochrany a obnovy jednotlivých objektov kostolov
- problematika obnovy kláštorov
- problematika obnovy súvisiacej zelene
- výsledky posledných výskumov

Okrem prednášok a predkladaného zborníka príspevkov budú na konferencii postre k uvedeným témam.

Ing. arch. B. Polomová, PhD.

B. Porubská:***OCHRANA SAKRÁLNEJ ARCHITEKTÚRY NA SLOVENSKU V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ***

Pamiatková starostlivosť v období rokov 1919 – 1939 predstavuje špecifickú kapitolu fungovania tohto odboru na území dnešného Slovenska. Po rozpade Rakúsko-Uhorskej monarchie a vzniku Československej republiky sa nanovo konštituovala organizačná štruktúra a inštitúcie zabezpečujúce činnosti spojené s ochranou pamiatok, po prvýkrát vtedy vznikol pamiatkový úrad priamo na území Slovenska.

Vládny komisariát pre zachovanie umeleckých pamiatok na Slovensku bol v Bratislave oficiálne ustanovený 20. októbra 1919. Od júna 1922 bol Vládny komisariát transformovaný na Štátny referát pre ochranu pamiatok na Slovensku, spočiatku bol pričlenený k Štátnemu inšpektorátu archívov a od roku 1933 osamostatnený.¹ Ako prvý vedúci komisariátu bol vymenovaný významný slovenský architekt Dušan Jurkovič, ktorý tu začal pôsobiť už v apríli 1919.² Na miesto referenta pre pamiatkovú ochranu nastúpil 1. júla 1919 Jan Hofman, ktorý sa stal zakladateľom profesionálnej a na odborných základoch postavenej pamiatkovej starostlivosti na Slovensku. Jurkovič odišiel z čela komisariátu v roku 1922 a na jeho miesto nastúpil Hofman. Ako stáli odborní pracovníci pôsobili v referáte popri Hofmanovi ešte ďalšie zakladateľské osobnosti nielen slovenského pamiatkarstva, ale aj odboru dejín umenia na Slovensku, a to Vladimír Wagner od roku 1927 a Václav Mencl od roku 1930.

Pre zefektívnenie svojej činnosti budoval Štátny referát spoluprácu so sieťou dobrovoľných externých spolupracovníkov – konzervátorov z celého územia Slovenska, väčšine z nich však chýbali potrebné odborné vedomosti. Po celý čas svojej činnosti tak musel Štátny referát zápasiť s nedostatkom kvalifikovaných odborných pracovníkov, ktorých počet bol neúmerne nízky v porovnaní s množstvom pamiatok a úloh súvisiacich so starostlivosťou o ne.

Nadriadeným orgánom Štátnych pamiatkových úradov v Prahe a v Brne i Vládneho komisariátu v Bratislave bolo Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠANO) v Prahe. Prednostom osvetového odboru ministerstva, ktorý mal vo svojej kompetencii ochranu pamiatok, bol po celé sledované obdobie Zdeněk Wirth, významná osobnosť teórie i praxe pamiatkovej starostlivosti i dejín umenia.³ Bol vedúcou osobnosťou pamiatkovej starostlivosti v rámci celého Československa a bol presvedčeným zástancom uplatňovania konzervačnej metódy, ktorá od konca 19. storočia postupne nahradila dovtedy preferovaný reštauračný purizmus. Konzervačný spôsob pamiatkovej starostlivosti, ktorý presadzoval uchovanie pamiatky presne v danom stave so všetkými stopami jej postupného vývoja, ale i starnutia, sa tak stal oficiálnou metódou uplatňovanou aj medzivojnovými pamiatkovými orgánmi v Československu.⁴

Sakrálné stavby tvorili jednu z najpočetnejších skupín pamiatok, ktoré spadali pod ochranu Vládneho komisariátu a jeho nástupcu Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku. Podľa vyjadrenia J. Hofmana „ochranu cirkevných pamiatok považuje tunajší úrad za jednu z najdôležitejších svojich úloh.“⁵ Na základe

¹ PLACHT, O., HAVELKA, F.(ed.): *Průručka školské a osvětové správy. Pro potřebu služby školských a osvětových úřadů a orgánů*. Státní nakladatelství v Praze, 1934. s. 1621.

² ŠTONCNER, P.: Příspěvky k dějinám památkové péče v Československé republice v letech 1918-1938. Část 2. In: *Zprávy památkové péče*. 2004, roč. 64, č. 6, s. 541.; JANKOVIČ, V.: Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950. In: *Monumentorum tutela 10*. Bratislava : SÚPSOP, 1973. s. 34.

³ ŠTONCNER, P.: Příspěvky k dějinám památkové péče v Československé republice v letech 1918-1938. Část 1. In: *Zprávy památkové péče*. 2004, roč. 64, č. 5, s. 427.

⁴ WIRTH, Z.: Vývoj zásad a praxe ochrany památek v období 1800 – 1950. In: *Umění*. 1957, roč. 5, č. 2, s. 112.

⁵ Archív Pamiatkového úradu SR (Archív PÚ SR), fond Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku (f. VK), Dodatky, inv. č. 336, obežník biskupským úradom, 1921.

nariadenia č. 155/1919 o právomoci Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku⁶ boli pamiatkami všetky stavby postavené do roku 1850.

Prevažnú väčšinu sakrálnych objektov, ktorých rekonštrukciu či prestavbu riešil Štátny referát, tvorili menšie dedinské kostoly a kaplnky. Menší počet pamiatkových akcií na kostoloch v mestách súvisel okrem finančného aspektu aj s tým, že väčšina najreprezentatívnejších mestských sakrálnych architektúr (Košice, Bratislava, Bardejov, Kremnica a ďalšie) podstúpila dôkladnú rekonštrukciu a obnovu v pomerne nedávnej dobe ešte pod hlavičkou Uhorskej pamiatkovej komisie. Vykonávané práce v takýchto lokalitách mali preto poväčšine opravný a udržiavací charakter, riešilo sa reštaurovanie nástenných malieb, alebo opravy mobiliáru. Veľká pozornosť sa v Štátnom referáte venovala údržbe, dokumentácii a vôbec fyzickej záchrane drevených kostolov.

Pamiatková obnova sakrálnych objektov na vidieku sa často potýkala s veľmi zlým technickým stavom týchto stavieb spôsobeným ich dlhodobou zlou údržbou, chronickým nedostatkom finančných prostriedkov na ich opravu a údržbu a tým pádom nutnosťou poskytovania štátnej finančnej podpory. Nárast počtu obyvateľstva kladol na stôl požiadavky prispôbovať malé nevyhovujúce priestory novým potrebám, či celkom nahradiť historickú pamiatku novostavbou. Nezriedka bolo potrebné hľadať riešenia vyhovujúce na jednej strane zásadám pamiatkovej ochrany a zároveň sa prispôbovať požiadavkám cirkvi, ktorá potrebovala predovšetkým vhodný priestor na konanie bohoslužieb. Preto pamiatkové inštitúcie často čelili opakovaným žiadosťiam o schválenie rôznych úprav a prestavieb a tiež súreniu čo najrýchlejšieho vybavenia týchto požiadaviek.

Najčastejšie nedostatky, ku ktorým dochádzalo pri spravovaní a údržbe kostolov bolo vykonávanie opráv a prestavieb bez vedomia a schválenia pamiatkovým úradom, výmena pôvodnej strešnej krytiny za plech alebo eternit, pokladanie nevyhovujúcej dlažby, nesprávny spôsob výmalby interiérov, ničenie pôvodných nástenných malieb neodborným oškrabávaním omietok, ale aj odstraňovanie pôvodného mobiliáru a bohoslužobných predmetov.

V záujme zabránenia možným škodám na cirkevných pamiatkach bolo teda povinnosťou farských úradov nahlásiť opravy a prestavby kostolov príslušnému stavebnému úradu alebo priamo Vládnemu komisariátu. Konzultácia bola potrebná aj pri predaji alebo výmene jednotlivých súčastí mobiliáru. Schválené pamiatkovým úradom museli byť i vypracované plány nových kostolov. Komisariát musel z času na čas opakovať výzvy na rešpektovanie právomocí pamiatkového úradu, ktoré špecifikovalo už spomínané ministerské nariadenie, a to zo strany cirkevných, ako aj okresných úradov vydávajúcich stavebné povolenia a vykonávajúcich technický dozor stavby s poukazom na nesprávny postup v konkrétnych prípadoch, ktorý spôsobil poškodenie pamiatky.

V roku 1935 vypracoval Štátny referát vlastný návrh všeobecných pokynov pre opravy cirkevných patronátnych budov.⁷ Na základe týchto pokynov v otázke strešnej krytiny stavieb sa jednoznačne dáva prednosť škridlovej, bridlicovej a šindľovej krytine pred plechovou a eternitovou. Eternit sa zavrhuje nielen z estetických a umeleckých dôvodov, ale aj z čisto technických ako nedostatočný a málo trvanlivý materiál. Prípustný je len pri menej významných stavbách, ale aj vtedy len v primeranej kvalite a vhodnej farebnej úprave. Drevené šindle sa odporúčajú konzervovať máčaním v karbolíne a používať najmä na osamelé alebo izolované stavby, pri ktorých je malá pravdepodobnosť prenesenia požiaru. Pri opravách historických budov sa zásadne odmieta používanie čistého cementu, treba ho nahradiť iným vhodným materiálom. Čistenie kamenných článkov je potrebné robiť len pomocou vody a kefy, nesmú sa otesávať. Kamenné časti a kvádrovanie na fasádach sa neomietajú, výnimkou sú len prípady (najmä barokové stavby), kde omietka alebo vápenný náter na kameni zodpovedajú pôvodnému stavu. Veľký dôraz sa v pokynoch kladie na zachovávanie pôvodných omietok na historických budovách a zásadne sa zavrhuje ich obíjanie a nahrádzanie novými. Chýbajúce časti ríms a profilácií sa odporúčalo len doplniť a neprekrývať ich novou vrstvou omietky za účelom zosúladenia starých a nových častí, prípadne, aby sa zakryli rozdiely a chyby oproti pôvodnému tvaru.⁸

Komplikáciou pri obnove nielen sakrálnych historických budov bol aj nedostatok kvalifikovaných odborníkov, schopných pracovať tradičnými technikami a materiálmi. Tak sa v pokynoch a odporúčaníach k opravám a prestavbám jednotlivých objektov objavuje často pripomienka, že práce treba zadať len takému kvalifikovanému staviteľovi, ktorý už má skúsenosti s rekonštrukciou historických budov.

⁶ *O právomoci Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku č. 155/1919.* In: *Úradné noviny* 31. októbra 1919, č. 32-33, s. 14-15.

⁷ Archív PÚ SR, fond Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku (f. ŠR), Dodatky, inv. č. 2388. Návrh obežníka k opravám cirkevných patronátnych budov, pokiaľ sa prejednávajú a schvaľujú orgánmi ministerstva školstva, 1935.

⁸ Archív PÚ SR, f. ŠR, Dodatky, inv. č. 2388. Návrh obežníka..., 1935.

Pamiatkové akcie neboli spravidla iniciované zo strany Štátneho referátu. Podnet prišiel zväčša od farského, biskupského, či okresného úradu vo forme žiadosti o povolenie prestavby či opravy kostola, alebo oznámenia o jeho zlom stave. V niektorých prípadoch bol referátu oznámený aj treťou stranou (miestnym konzervátorom, architektom a pod.) zámer opraviť, prestavať, zbúrať, či postaviť novostavbu, alebo upozornenie na zanedbaný stav objektu. Zástupcovia referátu vykonali prehliadku priamo na mieste, prípadne si len vyžiadali rozpočet stavby preskúšaný technickým oddelením príslušného okresného úradu a fotografie exteriéru a interiéru objektu na posúdenie žiadosti. I samotné zhotovenie fotografií nebolo vždy jednoduchou záležitosťou najmä v odľahlejších obciach, kde nebolo nikoho, kto by mal potrebné znalosti a vybavenie, alebo to pre obec znamenalo vynaloženie veľkých nákladov. Komplikované bolo i cestovanie zástupcov referátu na obhliadky jednotlivých objektov. Pri tak nízkom počte pracovníkov bolo na prehliadku vždy potrebné čakať dlhší čas, čo bývalo často sprevádzané urgenciami zo strany farského úradu, keďže na dedinách potrebovali na stavbu využiť čas keď neprebíhali nutné poľnohospodárske práce. Termín prehliadky sa vždy oznámil vopred často s požiadavkou poskytnutia povelu od najbližšej železničnej stanice po príslušnú lokalitu.

Vždy bolo potrebné zasláť referátu plány prestavby, rekonštrukcie alebo novostavby, ktoré dala zhotoviť cirkevná obec. Štátny referát svoje stanovisko k zamýšľaným úpravám, schválil, pozmenil, či zamietol predložené plány, žiadal prepracovanie, prípadne sám zadal spracovanie vhodného návrhu. Pripomienky sa týkali riešenia úpravy fasád, dekorácie, farebnosti exteriéru i interiéru, niekedy aj spôsobu dekoratívnej výmalby, materiálov (predovšetkým strešnej krytiny), pri prestavbách a rozširovaní stavieb riešenie prepojenia starých a nových častí, vzájomné pomery hmôt stavby, spresnenia, ktoré súčasti pôvodnej budovy musia byť bezpodmienečne zachované. Po dohode so zadávateľom stavby a oboznámením architekta a staviteľa s podmienkami pamiatkovej ochrany vo väčšine prípadov bolo potrebné podávať žiadosť o finančnú subvenciu, ktorá sa adresovala na MŠANO v Prahe alebo Krajinský úrad v Bratislave. Ďalšie prehliadky stavby, miestne komisie, dodatočné pokyny sa často riešili aj v priebehu akcie. Projekt bol ukončený kolaudáciou a spísaním kolaudačnej zápisnice, v prípade že práce boli prevedené v súlade s požiadavkami referátu, bolo odporúčané vyplatenie subvencie ak tá bola predtým schválená. Na konečný výsledok pamiatkovej obnovy kostolných stavieb mali často vplyv rozličné požiadavky a vlastné predstavy stavebníkov o tom, čo je a nie je prípustné na pamiatkovo chránenom objekte zmeniť a vylepšiť, i to či sa pri opravách a prestavbách riadili alebo neriadili pokynmi Štátneho referátu.

K zdanlivo najjednoduchším problémom, ktoré musel Štátny referát na ochranu pamiatok riešiť patrili obnovy sakrálnych stavieb, pri ktorých išlo o rekonštrukciu schátraných, či staticky narušených objektov, obnovenie exteriéru i úprava interiéru.

Jedným zo skorých prípadov, keď mal pamiatkový úrad možnosť zasiahnuť až do rozbehnutých úprav bol pôvodne románsky a neskôr barokovo upravovaný evanjelický kostol v Kameňanoch. Oprava bola zahájená v roku 1921 bez vedomia Vládneho komisariátu. Po zistení tejto skutočnosti komisariát požiadaval stavebný úrad v Rimavskej Sobote o okamžité zastavenie prác, keďže takýto postup bol v rozpore so zákonom. V tom čase bol však už rozobratý celý západný štít kostola.⁹ Zámerom cirkvi bolo z dôvodu ušetrenia nákladov namiesto rozobratého štítu zbudovať valbovú strechu a celkovo zmeniť sklon strechy zo 60 na 45 stupňov, čím by sa hrebeň strechy znížil o 2 m. Zároveň chceli šindľovú krytinu nahradiť šedým eternitom.¹⁰ Žiadosti cirkvi o opätovné povolenie stavby boli zo strany Vládneho komisariátu podmienené tým, že strecha sa pokryje znovu šindľom alebo škridlou, v žiadnom prípade nie eternitom. Zachová sa pôvodný barokový krov a vymenia sa len jeho poškodené časti a znovu sa vystavia rozobratý západný štít v rovnakej forme a výške „bez nových ozdôb“.¹¹

Po vyjednávaní zo strany cirkevnej obce a odmietaní splnenia týchto požiadaviek, keď okrem finančných dôvodov sa argumentovalo napríklad aj tým, že pre vysokú strechu nie je počuť zvon vo veži na južnom priečelí a predlžovanie prác môže spôsobiť poškodenie interiéru kostola, urobil komisariát postupne viaceré ústupky. Najskôr bolo „s ohľadom na výdavky“ povolené zníženie krovu¹² a nakoniec sa zrealizovala i valbová strecha a eternitová krytina. I keď zo strany Vládneho komisariátu bola snaha ponechať kostol presne v takom stave, v ktorom sa zachoval, v tomto prípade neuspel z dôvodu nedostatku finančných prostriedkov ale

⁹ Archív PÚ SR, f. ŠR, Kameňany, spis č. 130/19, šk. 44.

¹⁰ Archív PÚ SR, f. ŠR, Kameňany, spis č. 1733/21, šk. 44.

¹¹ Archív PÚ SR, f. ŠR, Kameňany, spisy č. 1677/21, 1733/21, šk. 44.

¹² Archív PÚ SR, f. ŠR, Kameňany, spis č. 1879/21, šk. 44.

i nerešpektovania zákonných predpisov. Nakoniec boli akceptované už vykonané zásahy aby sa predišlo ďalším škodám.

Prístup sledujúci v čo najvyššej možnej miere zachovanie pôvodného stavu vrátane všetkých architektonických detailov bol uplatňovaný i pri pamiatkach pochádzajúcich z mladších období. Príkladom je v roku 1932 realizovaná oprava barokovej Kaplnky sv. Heleny z roku 1728¹³ nachádzajúcej sa na kopci nad mestom Považská Bystrica. Išlo hlavne o rekonštrukciu šindľovej strechy a opravu vonkajšej a vnútornej omietky. Dažďová voda zatekajúca cez zhnitú a deravú strechu ohrozovala klenby a cenný rokokový interiér kostola.¹⁴ Pripomienky k oprave, ktoré vydal V. Wagner obsahovali stanovenie vhodnej strešnej krytiny – odporúčal sa znova drevený šindel a nie eternit, ako to uvádzal rozpočet zostavený staviteľom. Všetky plastické prvky fasád – rímsy, lizény, okenné šambrány, hlavice pilastrov bolo treba len očistiť a doplniť chýbajúce časti, nie odstrániť a zhotovovať ich nanovo. Wagner uviedol pre staviteľa aj postup vytiahnutia novej rímsy podľa profilu zachovaných pôvodných častí. Zamietol striekanú omietku, ktorá by porušila „starý výzor budovy“, určil tiež odtieň náteru plechových častí a okien a dverí. Z plechu bola zhotovená strecha veže, pričom sa však zachoval jej pôvodný tvar.¹⁵

O viac než len opravu sa musel Štátny referát postarať v prípade r. k. Kostola Povýšenia sv. Kríža v obci Priekopa (dnes pričlenená k mestu Martin). Išlo aj o sprostredkovanie vyriešenia vlastníckych záležitostí tohto objektu, ktoré v zásade znemožňovali prikrčiť k vlastnej rekonštrukcii. Kostol je rokokovo-klasicistická stavba z roku 1772¹⁶ V protiklade k jednoduchému exteriéru sa vo vnútri nachádza bohatá maliarska a štuková rokoková dekorácia.

Riešiť tento mimoriadne zdĺhavý prípad začal Štátny referát v roku 1933. Okresný úrad v Martine si vtedy žiadal informáciu, či je možné objekt zbúrať, pretože sa nachádza vo veľmi zlom stave a súčasní majitelia sa oň nestarajú a ani to nemajú v úmysle.¹⁷ Objekt bol v tom čase vo vlastníctve hneď niekoľkých desiatok osôb, ktorí boli všetci evanjelického vierovyznania a nemali záujem udržiavať katolícky kostol. Štátny referát rozhodne zamietol zbúranie mimoriadne umelecky cennej pamiatky a trval na jej zabezpečení. Zložitý majetkovo-náboženský spor sa vliekol zhruba desaťročie a až v priebehu 40. rokov kostol konečne pripadol rímskokatolíckej cirkvi vo Vrútkach.

Všetky tieto okolnosti mali samozrejme veľmi neblahý dopad na samotnú pamiatku, ktorej stav sa medzitým ďalej zhoršoval. V januári roku 1936 okresný úrad súril vyriešenie záležitosti s tým, že kostol je v takom zlom stave, že hrozí jeho zrútenie, krov i drevená veža sú celkom zhnité.¹⁸ Vo februári 1938 upozornili na stav kostola okresní konzervátori František Hrušovský a Jozef Cincík, ktorí podali referátu správu z prehliadky objektu. Konštatovali, že zatekanie dažďovej vody do kostola cez prehnutú a deravú strechu spôsobuje zamokanie a ničenie nástenných malieb, štukovej dekorácie a obloženia stien z umelého mramoru. Ničenie postihlo i vnútorné zariadenie, na kostole boli vylámané dvere a stal sa tak cieľom krádeží i útočiskom bezdomovcov. Autori listu tiež vyslovujú počudovanie, že pre katastrofálny stav kostola ležiaceho v blízkosti frekventovanej cesty zatiaľ „vo verejnosti a v tlači nevypukol väčší škandál. Každý, i o umelecké pamiatky nedbajúci človek, po prezretí stavu rímskokatolíckeho kostolíka v Priekope musí pociťiť rozhorčenie a hanbu, že vec, či už zo strany patronátu, cirkvi alebo iných kompetentných činiteľov došla tak ďaleko.“¹⁹ Záležitosť však našla svoju odozvu i v tlači. Ostrejšiemu útoku čelil Štátny referát zo strany periodika Slovák, ktorý v článku zo dňa 16. 3. 1937 s názvom Na čo je pamiatkový úrad? obvinil referát z nečinnosti a ľahostajnosti voči tejto pamiatke.²⁰

Konečne v roku 1939 došlo k rekonštrukcii exteriéru kostola. I keď vlastnícke pomery ešte stále neboli doriešené, dezolátny stav kostola už nezniesol žiaden odklad. Oprava sa realizovala s finančnou podporou Krajského úradu. Zrekonštruovaná bola šindľová strecha a to rovnakým materiálom, zachovaná bola aj pôvodná omietka, ktorá bola doplnená len na poškodených miestach. Takmer celá musela byť zrekonštruovaná korunná rímsa podľa vzoru niekoľkých zachovaných fragmentov. Do pôvodného stavu bolo uvedené veľké okno

¹³ Archív PÚ SR, f. ŠR, Považská Bystrica, spis č. 981/29, šk. 76.

¹⁴ Archív PÚ SR, f. ŠR, Považská Bystrica, spisy č. 1402/29, 1443/30, 2505/32, šk. 76.

¹⁵ Archív PÚ SR, f. ŠR, Považská Bystrica, spisy č. 996/30, 1649/32, šk. 76.

¹⁶ *Súpis pamiatok na Slovensku. Zv. 2. K – P.* Bratislava : Obzor, 1968. s. 568.

¹⁷ Archív PÚ SR, f. ŠR, Priekopa, spis č. 1402/33, šk. 80.

¹⁸ Archív PÚ SR, f. ŠR, Priekopa, spis č. 465/36, šk. 80.

¹⁹ Archív PÚ SR, f. ŠR, Priekopa, spis č. 603/38, šk. 80.

²⁰ Archív PÚ SR, f. ŠR, Priekopa, spis č. 888/37, šk. 80.

na západnej fasáde nad portálom, ktoré ako sa uvádza v kolaudačnej správe bolo takmer celé vypadané a zarastené vegetáciou. Zrekonštruoval sa i portál s reliéfnymi erbmi. Opravu kolaudoval V. Wagner a schválil ju ako prevedenú v súlade so zásadami ochrany pamiatok.²¹

V mnohých prípadoch bolo nutné omnoho radikálnejšie zasiahnuť do hmoty stavby, najčastejšou príčinou bola potreba rozšírenia jej kapacity. Povolenie rozšírenia niekedy znamenalo zabránenie úplnému zániku pamiatok, ktoré inak mohli byť zbúrané či opustené. Pri zámeroch zbúrať stavbu alebo stavať nový kostol na inom mieste sa Štátny referát zväčša snažil vyjednať s investorom len zväčšenie a adaptáciu pôvodnej stavby a tak zachovanie aspoň jej najhodnotnejších častí. Podobne sa tiež korigovali predložené plány prestavieb kostolov tak, aby ich hodnoty utrpeli čo najmenej.

Pomerne častým riešením rozšírenia kostola bolo postavenie novej priečnej lode a tým pádom zmena orientácie celej stavby. Takýto postup použil Jan Hofman pri prestavbe r. k. Kostola Krísta Kráľa v Ladomerskej Vieske (časť Vieska). Kostol vo Vieske bolo potrebné prestavať z kapacitných dôvodov, ale súrnu rekonštrukciu si vyžadoval aj jeho zlý technický stav. Pôvodná gotická stavba postavená z lomového kameňa pochádza z konca 14. storočia.²²

Pri technickej prehliadke stavby boli zistené vážne trhliny v múroch i klenbe svätyne. Neskôr pristavané oporné piliere sa odčlenili od múru a prestali tak plniť svoju konštrukčnú funkciu. Deštrukcia svätyne pokročila už do takej miery, že jej stav bol zhodnotený ako nebezpečný a odporučilo sa jej uzavretie.²³ Po posúdení možnosti prestavby, prípadne novostavby kostola zo strany referátu sa odporučilo rozšírenie kostola postavením novej priečnej lode, čím sa zmenila orientácia stavby na severojužnú. Stará kostolná loď bola určená na zbúranie, zachované mali ostať veža a svätyňa s klenbou, gotický portál, drevená empora, v novej lodi mal ostať aj celý pôvodný inventár.

Po určení spôsobu prestavby vyhlásila obec konkurz na prestavbu kostola. V podmienkach na vypracovanie plánov boli zahrnuté aj požiadavky Štátneho referátu.²⁴ V prvom kole posudzovania nebol jednoznačne vybraný žiadny z deviatich dodaných návrhov. Popri iných nedostatkoch ako nedostatočná výmera novej prístavby, nerešpektovanie všetkých podmienok súťaže či neprimeraný spôsob prepojenia starých a nových častí stavby bolo hlavnou výhradou J. Hofmana k všetkým projektom ich riešenie v historizujúcom slohu, pričom on požadoval moderné spracovanie novej architektúry. Do ďalšieho kola postúpili tri návrhy, ktoré však bolo treba ešte ďalej upraviť. Opäť bolo podmienkou riešenie prístavby bez nápadnej historizujúcej dekorácie.²⁵ Víťazným návrhom sa nakoniec stal projekt staviteľov Oelschlägera a Boška z Košíc. Aj ku konečnému návrhu však bolo zo strany Štátneho referátu ešte viacero pripomienok, ktoré sa znova všetky týkali odstránenia historizujúcich románskych prvkov. Tie sa v plánoch napriek výhradám referátu objavili podľa všetkého na želanie objednávateľa stavby. Konkrétne išlo o kamenný obklad vonkajšej fasády lode, kde sa zamietla forma oporných pilierov a odstránenie románskej dekorácie vo forme stĺpikov a konzol z nového portálu, okien lode a veže, „...nemajú byť použité žiadne formy románske, ale iba moderné.“ (Hofman)²⁶

I keď nová prístavba pôsobí na prvý pohľad historizujúcim dojmom, použité formy sú značne zjednodušené, hladké, bez dekorácie, ktorú sa zásahmi J. Hofmana podarilo najmä v exteriéri vo veľkej miere eliminovať. Novodobá kostolná loď tak dobre harmonizuje so zachovanými pôvodnými časťami stavby.

Výstavba novej priečnej lode sa uplatnila i pri adaptácii kostola v dnešnej mestskej časti Košíc, Košickej Novej Vsi. Prestavba Kostola sv. Ladislava znamenala v podstate zbúranie celej starej lode a zachovanie iba pôvodnej polygonálnej gotickej svätyne. Táto svätyňa bola už aj v rámci starého kostola jeho najstaršou časťou, zvyšok stavby mal pochádzať z polovice 17. storočia. Po výstavbe novej lode sa zachovaná svätyňa stala východnou bočnou kaplnkou novostavby. S takýmto návrhom riešenia prišiel už samotný stavebník, ktorým bolo mesto Košice ako patrón kostola. Pôvodná loď kostola už nevyhovovala potrebám obce a mala byť aj značne poškodená, uvádza sa najmä prehnitá strecha a drevený strop.

²¹ Archív PÚ SR, f. ŠR, Priekopa, spis č. 27.866/39, šk. 80.

²² *Súpis 2*, ref. 16, s. 169.

²³ Archív PÚ SR, f. ŠR, Vieska, spis č. 843/24, šk. 111.

²⁴ Archív PÚ SR, f. ŠR, Vieska, spisy č. 1672/24, 622/25, 1456/25, šk. 111.

²⁵ Archív PÚ SR, f. ŠR, Vieska, spis č. 2010/25, šk. 111.

²⁶ Archív PÚ SR, f. ŠR, Vieska, spisy č. 2483/25, 411/26, 2426/26, šk. 111.

Štátny referát súhlasil s týmto riešením, keďže sa z jeho pohľadu nejednalo o veľmi významnú stavbu a jej najcennejšia časť mala ostať zachovaná. Jan Hofman mal však opäť pripomienky k novostavbe kostola v neorománskom slohu a odporúčal jednoduchšie prevedenie navrhovanej fasády.²⁷

Pôvodná svätyňa prešla celkovou rekonštrukciou. Okrem kompletnej výmeny starej strechy a krovu a opravy vonkajšej a vnútornej omietky sa rozhodlo prezentovať tu niektoré zachované gotické fragmenty, ktoré sa pôvodne nachádzali v iných častiach starého kostola. Na bočnú severnú stenu v interiéri svätyne tak bola prenesená profilácia gotického portálu v tvare lomeného trojlistu, pôvodne zrejme slúžiaceho ako vstup do kostola. Na vonkajšej severnej strane svätyne zas mali byť podľa zaznamenaných inštrukcií zamurované ďalšie gotické kamenárske články, J. Hofman konkrétne spomína dva najviac zachované kusy okenných kružieb a jedno štvorhranné okienko.²⁸

Podstatné rozšírenie a zároveň aj reštaurovanie nástenných malieb sa realizovalo Kostole sv. Martina biskupa v Tepličke nad Váhom. Ku kostolu pôvodne z prvej polovice 14. storočia a prestavanému v závere 16. storočia²⁹ je po ľavej strane je pristavaná loretánska kaplnka z roku 1750.³⁰

Pôvodné zámery prestavby počítali s rozšírením kostola severným i východným smerom, čo by znamenalo aj zbúranie pôvodnej svätyne a zvýšenie klenieb.³¹ Z pôvodnej stavby by tak ostala zachovaná iba veža a kaplnka. Obec už aj nechala vypracovať plány prestavby architektom M. M. Harmincom, ktoré predpokladali zbúranie celého kostola okrem veže. Štátny referát síce súhlasil s rozšírením kostola, trval však na zachovaní pôvodnej svätyne, ktorej význam podčiarkli aj nedávno objavené nástenné maľby. K dohode došlo nakoniec až na základe príslubu finančnej podpory od MŠANO. Na stanovenie prijateľného spôsobu prestavby bola na 20. 2. 1925 zvolaná porada za účasti zástupcov Štátneho referátu, architekta Harminca a ministerského radcu Z. Wirtha. Na základe tejto porady boli stanovené podmienky prestavby, a to ponechanie doterajšej orientácie kostola, zachovanie veže, svätyne a loretánskej kaplnky a opravenie týchto pôvodných častí.³² Tieto podmienky boli zahrnuté aj do stavebného povolenia, ktoré tiež určovalo, že nová prístavba musí byť postavená v „*nových architektonických formách*“.³³ Stanovené časti boli pri prestavbe zachované a nová časť bola pristavaná na južnej strane lode. Prístavbou vzniklo trojlodie, v ktorom sa pôvodný kostol stal severnou bočnou loďou. Avšak hmotovo dominantnejšia prístavba pohlcujúca pôvodnú pamiatku spôsobila, že prevažná časť dnešného kostola je novostavbou z rokov 1927 – 1928.

K zániku niektorých stavieb prispeli rôzne okolnosti. Bola to neochota vlastníka postarať sa o pamiatku, ktorá bola nakoniec ponechaná vlastnému osudu, či jej zbúranie aj napriek výslovnému nesúhlasu pamiatkového úradu. V iných prípadoch bolo zase povolenie udelené na nátlak vlastníka pri zámeroch postaviť novú stavbu na rovnakom mieste, pričom nebolo možné situáciu vyriešiť prestavbou, či z dôvodu havarijného stavu pamiatky, keď jej prípadné samozrútenie ohrozovalo bezpečnosť obyvateľstva a nebola nádej na zabezpečenie ani najnutnejšej rekonštrukcie. Veľkú úlohu tu vždy zohrával finančný faktor. Niekedy bolo povolené zbúrať stavbu, ktorá na základe posúdenia pamiatkarmi nemala zásadnú historickú alebo umeleckú hodnotu. Toto sa týkalo najmä mladších stavieb pochádzajúcich približne z 18. a 19. storočia. Súhlasné stanovisko pamiatkového úradu k zbúraniu pamiatkového objektu bolo však zväčša spojené s požiadavkou dôkladného fotografického i plánového zdokumentovania pôvodného stavu.

Dnes už celkom zaniknutým románskym r. k. kostolom v Kalinkove sa Štátny referát začal zaoberať v roku 1927. Okresným úradom v Šamoríne bola zvolaná komisionálna prehliadka kostola, ktorý bol v havarijnom stave. Obec mala už v tom čase v pláne postaviť nový kostol na inom mieste. Komisia sa na základe prehliadky uzniesla na tom, že stav kostola je veľmi nebezpečný a odporúčala jeho rozobratie.³⁴ Najcennejšou časťou, ktorá sa na kostole zachovala bol južný románsky portál, v tom čase už zamurovaný.

²⁷ Archív PÚ SR, f. ŠR, Košická Nová Ves, spisy č. 651/24, 2412/25, šk. 47.

²⁸ Archív PÚ SR, f. ŠR, Košická Nová Ves, spisy č. 1145/24, 1525/27, šk. 47.

²⁹ TOGNER, M.: *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku* : súčasný stav poznania. Bratislava : Tatran, 1988. s. 104.

³⁰ *Súpis pamiatok na Slovensku*. Zv. 3, R – Ž. Bratislava : SÚPSOP; Obzor, 1969. s. 277.

³¹ Archív PÚ SR, f. ŠR, Teplička nad Váhom, spis č. 590/21, šk. 98.

³² Archív PÚ SR, f. ŠR, Teplička nad Váhom, spisy č. 190/25, 607/25, šk. 98.

³³ Archív PÚ SR, f. ŠR, Teplička nad Váhom, spis č. 1291/26, šk. 98.

³⁴ Archív PÚ SR, f. ŠR, Kalinkovo, spis č. 734/27, šk. 44.

Prvým návrhom Štátneho referátu bolo namiesto stavby nového kostola iba prestavať a rozšíriť starý, podmienkou by však bolo zachovanie vzácneho románskeho portálu.³⁵ O rok neskôr však na žiadosť Biskupského úradu v Trnave už boli schválené plány na nový kostol a takisto bolo povolené aj búranie starého, naďalej chátrajúceho objektu. Vladimír Wagner však nariadil zachovanie pôvodného portálu spolu s časťou obvodového múru. Do zamurovaného otvoru portálu sa mal umiestniť obraz a pred ním postaviť kľakátko. Pred zbúraním sa mal kostol ešte zdokumentovať – zhotoviť pôdorys a fotografie exteriéru aj interiéru.³⁶

V priebehu rokov 1929 – 1930 bol v Kalinkove postavený nový kostol a po jeho dokončení sa starý prestal používať. V auguste 1931 navštívil Bratislavu Zdeněk Wirth a pri tej príležitosti si prezrel aj starý kostol v Kalinkove. Na základe tejto prehliadky oznamuje Štátny referát farskému i Okresnému úradu v Šamoríne, že MŠANO výslovne nesúhlasí so zbúraním kostola pre jeho veľkú umeleckohistorickú hodnotu a je ochotné na záchranu kostola udeliť subvenciu.³⁷ Obec však naďalej trvala na zbúraní. Až do roku 1938 však zostal kostol stáť bez akejkoľvek zmeny, keďže povolenie na zbúranie nebolo vydané a pokiaľ ide o rekonštrukciu, zo strany obce sa nenašla finančná čiastka potrebná na doplnenie štátnej subvencie. Keďže sa kostol už nepoužíval, nevykonávala sa v ňom ani najzákladnejšia údržba. Nakoniec sa teda pristúpilo k pôvodnému riešeniu. Okresný úrad vydal 13. júla 1938 výmer o zbúraní kostola z bezpečnostných dôvodov, keďže prípadným samovoľným zrútením ohrozoval v blízkosti stojacu školu. Štátny referát zoberal túto skutočnosť na vedomie s podmienkou, že bude zachovaný južný portál a časť obvodového múru a z materiálu zo zbúraného kostola mala byť za portálom postavená kaplnka.³⁸ Záchranu pamiatky teda nezaistilo ani jednoznačné rozhodnutie MŠANO, resp. jeho zástupcu Z. Wirtha o jej zachovaní. V súčasnosti sa na mieste, kde stál kostol nachádza dunajská hrádza vybudovaná v 60. rokoch minulého storočia. Z kostola sa nám dodnes zachovalo len niekoľko starých fotografií.

Nie ojedinelou hrozbou pre pamiatkové objekty bol zámer vlastníka stavbu zbúrať a takto získaný stavebný materiál použiť pri novostavbe. Takýto osud mal postihnúť aj opevnený kostol v obci Lúčka v okrese Rožňava nesúci tradičné miestne označenie husitský kostol.³⁹

Štátny referát bol o tomto pláne informovaný okresným úradom v roku 1924 a následne vydal zákaz búrania kým nebudú dodané fotografie starého kostola, na základe ktorých by mohol rozhodnúť o ďalšom postupe.⁴⁰ Cirkev však trvala na stavbe nového kostola a starý odmietla opraviť aj v prípade, že sa jeho zbúranie nepovolí. V roku 1927 bol už nový kostol postavený a Biskupský úrad v Rožňave sa snažil presadiť zbúranie starého kostola, aby sa predajom stavebného materiálu kompenzovali náklady na výstavbu nového. Argumentovalo sa tým, že „Štátny referát zaradil kostol medzi umelecké pamiatky omylom“, kostol mal v minulosti úplne vyhorieť a v roku 1753 bol údajne postavený kompletne nový, čoho dôkazom mala byť kanonická vizitácia.⁴¹ Nakoniec cirkevná obec rozhodne odmietla prevziať na seba udržiavanie starého a nepoužívaného kostola, na čo mala aj zákonné právo.

Na základe miestnej prehliadky V. Wagner znovu zamietol zbúranie „celej malebnej skupiny kostola a okolia“⁴² a v snahe zachovať aspoň niečo sa pristúpilo ku kompromisu povoliť čiastočné zbúranie kostola. Zachovaná mala ostať svätyňa a obvodný múr. Svätyňa sa mala upraviť na kaplnku, v ktorej mal ostať umiestnený aj pôvodný oltár. Strecha a strop kostolnej lode boli zbúrané koncom roka 1930.⁴³

Začiatkom roku 1931 dostal Štátny referát správu od Biskupského úradu, že pod opadávajúcou omietkou na bočných stranách zatiaľ ešte stojacej lode sa objavili nástenné maľby, pričom sa však opakovane zdôrazňovala ich bezcennosť. O prehliadku malieb bol požiadaný maliar a reštaurátor Peter Július Kern, no pre nedostatok finančných prostriedkov sa v tom čase ďalšie kroky na záchranu nepodnikli. Povolenie zbúrať loď kostola bolo však dočasne pozastavené, než nastanú vhodné okolnosti nálež prezrieť, odkryť a odfotografovať.⁴⁴

³⁵ Archív PÚ SR, f. ŠR, Kalinkovo, spisy č. 734/27, 1193/28, šk. 44.

³⁶ Archív PÚ SR, f. ŠR, Kalinkovo, spis č. 1866/28, šk. 44.

³⁷ Archív PÚ SR, f. ŠR, Kalinkovo, spisy č. 2323/31, 2490/31, šk. 44.

³⁸ Archív PÚ SR, f. ŠR, Kalinkovo, spisy č. 2282/38, 2552/38, šk. 44.

³⁹ KUŠNIEROVÁ, E.: Pamiatková obnova zrúcanín gotického kostola v Lúčke. In: *Pamiatky príroda*. 1984, č. 3, s. 17-19; *Súpis 2*, c. d. 214, s. 259.

⁴⁰ Archív PÚ SR, f. ŠR, Lúčka, spis č. 20/25, šk. 59.

⁴¹ Archív PÚ SR, f. ŠR, Lúčka, spisy č. 1237/25, 2760/27, 102/28, šk. 59.

⁴² Archív PÚ SR, f. ŠR, Lúčka, spis č. 3109/27, šk. 59.

⁴³ Archív PÚ SR, f. ŠR, Lúčka, spisy č. 760/29, 2313/30, šk. 59.

⁴⁴ Archív PÚ SR, f. ŠR, Lúčka, spisy č. 576/31, 1579/31, 1983/32, šk. 59.

Nič z toho sa však už neuskutočnilo a opustený kostol bez strechy a akéhokoľvek zabezpečenia objavených fresiek zostal chátrať. K obnove čiastočne zachovaného objektu došlo až v roku 1983. Omietky s nástennými maľbami, o ktorých sa predpokladá, že boli pomerne rozsiahle, však do tejto doby až na nepatrné fragmenty úplne zanikli.

Iba malú časť ďalšieho kostola určeného na zbúranie a získanie stavebného materiálu sa podarilo Štátnemu referátu zachrániť v Lednických Rovniach. V roku 1921 plánovali zbúrať barokový Kostol sv. Michala ležiaci mimo obce v blízkosti parku. Za zbúranie sa prihovárал aj Biskupský úrad v Nitre s odôvodnením, že 150-ročný kostol nemá žiadnu historickú hodnotu. J. Hofman spočiatku zásadne zamietol zbúranie kostola a jeho využitia ako „kameňolom pre nové stavby“ a povolenie zbúrania kostola označil za precedens, ktorý by v budúcnosti skomplikoval postavenie úradu pri rozhodovaní v podobných prípadoch. Referát tiež navrhol viaceré možnosti nového využitia kostolnej budovy, ktorá bola v pomerne dobrom technickom stave a nevyžadovala nákladnú rekonštrukciu.⁴⁵ Neskôr však postupnými ústupkami reagujúcimi na opakované žiadosti zo strany cirkvi zostala z kostola zachovaná iba veža, ktorá je v súčasnosti v dezolátnom stave.

O poznanie ochotnejšie vydával Štátny referát povolenie zbúrať stavby mladšieho dáta nedisponujúce výraznejšími architektonickými kvalitami, i keď aj v týchto prípadoch boli najprv preskúmané všetky možnosti ich zachovania, či vynaložená snaha o nahradenie zaniknutej pamiatky primerane kvalitnou novostavbou.

Požiadavka zbúrať r. k. Kostol sv. Jozefa údajne z konca 18. storočia a postaviť miesto neho nový v oravskej obci Krivá prišla na Štátny referát v roku 1924. Starý kostol obci nepostačoval z kapacitných dôvodov. Žiadosť okrem zbúrania stavby obsahovala aj výrub dvoch líp po stranách predsiene kostola.⁴⁶ Miestnu prehliadku vykonal architekt Josef Marek, ktorý bol tiež poverený vypracovaním plánov, ktoré by umožnili zachovať starý kostol, prípadne jeho časť. Marek zhodnotil stavbu ako priemerné dielo vidieckeho majstra asi zo 70. rokov 19. storočia. Umelecky hodnotnejší mal byť len mobiliár – oltár a kazateľňa, boli však veľmi poškodené. Ako píše J. Marek, obec „pokažena špatným vkusom novějších kostelů“ si chcela zabezpečiť nový kostolný inventár.⁴⁷ Zachovanie starého kostola jeho rozšírením tak, aby vyhovoval potrebám obce však nebolo možné. Stál na nevyhovujúcom mieste v bezprostrednej blízkosti cesty a trpel tiež nadmernou vlhkosťou.

Na základe zistených skutočností Štátny referát povolil starý kostol zbúrať, stanovil však podmienky zachovať starý mobiliár a umiestniť ho v novostavbe, zachovať sa mala aj predsieň starého kostola, ktorá sa mala upraviť na kaplnku a mal byť na nej umiestnený nápis pripomínajúci existenciu pôvodného kostola. Takisto dve lípy, ktorých výrub sa pôvodne požadoval mali ostať stáť po stranách tejto kaplnky.⁴⁸

Cirkevnou obcou dodané plány nového kostola, vypracované v neorománskom štýle posúdil referát ako umelecky nevyhovujúce. Realizácia týchto plánov bola podmienená ich prepracovaním, čím bol poverený opäť Josef Marek. Marek, ako predstaviteľ architektonickej moderny svojej doby bol však natoľko znechutený takýmto dokladom pretrvávajúcej obľuby historizujúcich štýlov a zrejme tiež, ako sa už vyjadril v prípade nového kostolného zariadenia, zlým vkusom objednávateľa, že nebol ochotný príliš zasahovať do tohto návrhu. O jeho názore najlepšie vypovedá sprievodný prípis Štátnemu referátu k pozmeneným plánom kostola: „Přiloženě zasílám nazpět plány kostela v Krivej s provedenými změnami připomínaje, že bez změn konstrukтивních nedá se formálně na věci ničeho víc měnit. K celé dispozici a způsobu konstrukce třeba připomenout, že je naivní a nearchitektonická, konstrukтивní tloušťky zdí předimenzovány, celý opěrný systém naprosto zbytečný a nalepený jednak z důvodu větší spotřeby materiálu a práce a tedy výdělku podnikatelského, jednak z naivní představy, že tím stavba bude stylovější, (prý románská). Vynaložit na opravu více práce a času bylo by téměř hříchem a doporučuji ponechati věc i ze strany referátu s předpokladem zachování vchodu starého kostela a stromů před ním jejímu smutnému osudu. 24. I. 1925“⁴⁹ J. Hofman však predsa ešte žiadal ďalšie zmeny v plánoch, tie však už zrejme neboli veľmi rozsiahle. Zrealizovaný projekt je tak priemernou neorománskou stavbou zodpovedajúcou vkusu a nárokom vtedajšieho objednávateľa.

I keď zámer konzervovať pamiatky, teda snaha uchovať ich v stave v ktorom sa dochovali do danej doby a ich nevyhnuté úpravy vykonávať s použitím pôvodných materiálov a pôvodných techník, slúžil zo strany pamiatkového úradu ako východisko pri jednotlivých akciách, musel byť mnohokrát modifikovaný

⁴⁵ Archív PÚ SR, f. ŠR, Lednické Rovne, spisy č. 1425/21, 684/24, 1075/24, 1900/24, šk. 52.

⁴⁶ Archív PÚ SR, f. ŠR, Krivá, spis č. 1491/24, šk. 51.

⁴⁷ Archív PÚ SR, f. ŠR, Krivá, spis č. 1978/24, šk. 51.

⁴⁸ Archív PÚ SR, f. ŠR, Krivá, spisy č. 1978/24, 258/25, šk. 51.

⁴⁹ Archív PÚ SR, f. ŠR, Krivá, spis č. 197/25, šk. 51.

a prispôsobovaný reálnym okolnostiam. Hľadali sa možnosti ako tento zámer v čo najvyššej možnej miere naplniť, pričom bolo potrebné vyhovieť aj požiadavkám investora. Následkom toho boli mnohé kompromisy ohľadom miery úpravy či rozšírenia, použitia vhodného materiálu, či samotného zachovania pamiatky.

Najlepšie bolo možné uplatniť metódu konzervácie v prípadoch opravy budov, kde nebolo nutné realizovať žiaden väčší zásah do pôvodnej hmoty a výrazu a kde teda nevyvstával problém vhodného doplnenia starej budovy novými časťami. Stavba si tak mohla ponechať svoju pôvodnú charakteristickú skladbu a ráz. Pri prestavbách a adaptáciách budov sa táto metóda však dala uplatniť už len čiastočne na pôvodných partiách stavby, ktoré ostali zachované, keďže rozširovanie pamiatok automaticky predpokladalo, že časť pôvodnej stavby bolo nevyhnutné zbúrať. Pri dostavbách sa potom presadzovalo použitie moderných architektonických foriem a rozpoznateľnosť nových doplnkov. V prípadoch, keď bolo udelené povolenie starú stavbu zbúrať už pochopiteľne nemožno hovoriť o žiadnej konzervácii. I tu sa však usilovalo o zachovanie umeleckých a architektonických hodnôt, ktoré mala predstavovať kvalitná moderná architektúra.

Začiatky pamiatkovej starostlivosti na Slovensku rozhodne neboli jednoduché. Viaceré uvedené príklady by svedčili nielen o dosiahnutých výsledkoch, ale aj o mnohých neúspechoch. Avšak pri existujúcich finančných i personálnych predpokladoch a všeobecných hospodárskych a spoločenských pomeroch tej doby bol zo strany pracovníkov Štátneho referátu na ochranu pamiatok vykonaný skutočne obdivuhodný kus práce.

Kontakt:

B. Porubská, PÚ SR – archív Bratislava, archiv.pamiatky@gov.sk, tel.: 02/20464385

Prof. Ing. arch. P. Pásztor, PhD.:

PRIESTOR PRE SÚČASNÚ LITURGIU V HISTORICKEJ SAKRÁLNEJ ARCHITEKTÚRE

Viem, že témou mojej prednášky má byť predovšetkým priestor pre súčasnú liturgiu v historickej sakrálnej architektúre, ale nie som si istý, či je nám všetkým jasné, že čo presne znamenajú pojmy liturgia, liturgický priestor, resp. liturgia pred- a pokoncilová, preto by som sa v úvode pristavil pri týchto pojmoch. (Prepáčte mi, ak sa budem pritom venovať tejto problematike z pohľadu príslušníka rímsko-katolíckej cirkvi.)

Dovoľte mi, aby som začal citátom od Romana Guardiniho, skutočného znalca Svätého písma, ktorý vysvetľuje pojem liturgie takto:

„Liturgii rozumie iba človek, ktorý sa nad ňou nepohoršuje. Každý racionalizmus sa zo začiatku obracal proti liturgii. Lebo pestovať liturgiu znamená nechať sa unášať Božou milosťou a viesť Cirkvou a stať sa pred Bohom žijúcim umeleckým dielom, s jediným úmyslom: byť a žiť pre Boha; liturgia znamená naplňovať slovo Pánovo a „prijímať kráľovstvo Božie ako dieťa“ (Mk 10,15; Lk 18,17), vzdať sa raz a navždy dospelosti, ktorá chce vždy jednať účelovo, a odhodlať sa k hre ako Dávid, keď tančil pred archou úmluvy. Pritom sa ovšem môže stať, že príliš múdri ľudia, ktorí kvôli dospelosti stratili slobodu a mladosť ducha, to nepochopia a budú sa tomu posmievať. Aj Dávid musel znášať Mikalín posmech.

Úloha výchovy k liturgii spočíva teda aj v tom, naučiť dušu, že nemá hľadať všade len účel, že nemá byť prehnane cieľavedomá, rozumná a „dospelá“, ale má vedieť proste žiť. Duša sa musí aspoň v modlitbe rozlúčiť s neúnavnou činnosťou smerujúcou len a len k účelu; musí sa naučiť plytvať časom pre Boha, mať v pohotovosti slová, myšlienky, gestá pre posvätnú hru a nepýtať sa stále: načo a prečo? Nechciet stále čosi robiť, niečo dosahovať, zhotovovať niečo užitočné, ale naučiť sa hrať pred Bohom, v slobode a kráse a v posvätnom veselí, božsky usporiadanú liturgickú hru.

Veď koniec koncov aj večný život bude naplnený takouto hrou. Kto to nechápe, ten sa nedokáže zmieriť ani so skutočnosťou, že nebeská dokonalosť spočíva vo „večnom chválospeve“! Nebude potom patriť k tým, ktorým sa takáto večnosť zdá byť neužitočná a nudná?“¹⁾

V nedávnej minulosti sa Slovenskom prevalila vlna výstavby kostolov. Bola to prirodzená reakcia na koniec pôsobenia totalitného komunistického režimu, ktorý programovo potláčal náboženskú slobodu, ako aj akékoľvek jej vonkajšie prejavy, medzi ktoré patrí aj výstavba chrámov. Výsledky – čo do kvantity – sú impozantné, len na východnom Slovensku bolo postavených po r. 1989 cca 150 nových rímskokatolíckych kostolov, o nových chrámoch ďalších konfesií ani nehovoriac.

Človek však veľmi zneistie vo chvíli, keď má hovoriť o ich kvalite. My architekti hovoríme predovšetkým o kvalite urbanistickej, či architektonickej, v prípade sakrálnych budov je však potrebné hovoriť aj o iných kategóriách – ako sú sakralita, kvalita liturgického priestoru, resp. ich duchovná sila. Osobne mám pocit, že odborná, ale aj duševná nepripravenosť nielen nás architektov, ale aj farských spoločenstiev (včítane ich pastierov) sú hlavnými príčinami nezvládnutej historickej šance. Šance, ktorá sa len tak rýchlo zase nevyskytne. Určite však neuškodí, ak si urobíme na základe vlastných skúseností stručnú rekapituláciu toho, o čo všetko by malo pri koncipovaní liturgického priestoru ísť.

Ak by sme mali charakterizovať liturgický priestor jednou vetou, tak ide o priestor určený prednostne pre slávenie liturgie, čiže cirkevnými predpismi daného dialógu človeka s Bohom. Keď teda hovoríme o liturgickom priestore, ba dokonca sme postavený pred úlohu ho vytvoriť, musíme začať od seba, a to veľmi zásadnou otázkou – čím je pre mňa Boh? Na túto otázku dokáže odpovedať jednoznačne len málokto z nás a zdá sa že pre človeka XXI. storočia je odpoveď ďaleko komplikovanejšia, než pre človeka stredoveku, obdobia, ku ktorému historici tak radi pridávajú hanlivý epiteton – temný... Ak skúmame stredoveké chrámy, teda ich polohou v krajine, ich vzťah ku geografickým danostiam a magické postavenie v urbánnej štruktúre, nekompromisnú sakralitu ich vonkajšieho i vnútorného liturgického priestoru, včítane staviteľskej bravúry, umocnenej veľmi čistými a jednoznačnými umeleckými výtvormi, a najmä keď si uvedomíme paradoxne nízku civilizačnú úroveň ľudí, ktorí ich vybuodovali, musíme prísť k názoru, že táto spoločnosť mala zrejme svoju hierarchiu hodnôt úplne jasnú – vrcholom všetkého bol Boh! Ako ináč by mohli vzniknúť také skvosty, v takých

jednoznačných urbanistických polohách, s takou umeleckou výzdobou a s takou nedostiznou mierou sakrality ako chrám sv. Jakuba v Levoči, sv. Mikuláš v Prešove, sv. Egídius v Bardejove, či dóm sv. Alžbety v Košiciach?

Aká je hierarchia hodnôt človeka spoločnosti, ktorá si hrdo hovorí informatizovaná? Nestráca sa nám Boh kdesi v tom mori informácií? Aká je naša hierarchia hodnôt?

Ak sa máme liturgickým priestorom zaoberať vážne, ak chceme hĺbku problematiky pochopiť v celom diapazóne, musíme si vedieť dať na tieto otázky jednoznačné odpovede, resp. sa o ne aspoň pokúsiť.

Postaviť dobrý kostol v dedine, kde jedinou voľnou parcelou je darovaná nepotrebná a občas zaplavovaná lúka pri potoku, kde sú časté hmly a kde ledva trafia dedinčania, nie to ešte cudzí – to je vopred prehratá bitka! Je to svedectvo zlej stratégie farského spoločenstva, ktoré mentálne nedorástlo na danú úlohu a ktoré ešte ani nezačalo s budovaním omnoho dôležitejšieho chrámu, ako toho fyzického – vo vlastných srdciach! Pretože liturgickým priestorom č.1 musí byť predsa naše srdce!

Je historickým faktom, že prvé kresťanské spoločenstvá mali svoj liturgický priestor prakticky všade. Kristus ústami evanjelistu Matúša hovorí jasne: „Kde sú dvaja alebo traja zhromaždení v mojom mene, tam som ja uprostred nich.“ (Mt 18,20) Nedávno zosnulý olomoucký architekt Tomáš Černoušek, staviteľ viacerých chrámov na Morave, ktorý sa intenzívne venoval výskumu liturgického priestoru, píše: „Z hľadiska dejín náboženstva je významné, že kresťanská bohoslužba – a to od počiatku – bola viazaná k nejakému priestoru. Kristus slávil poslednú večeru so svojimi učeníkmi vo „veľkej hornej miestnosti“ (Lk 22,12) a prví veriaci v Jeruzaleme „lámali vo svojich domoch chlieb a jedli ho spolu s radosťou a prostotou srdca (Sk 29,8-11). Bol v tom teda podstatný rozdiel voči gréckemu „temenos“, kde chrám bol pojatý ako „oddelené miesto“ od civilného sveta. Chrám v pohanskom Grécku nebol zhromaždiskom kultového spoločenstva, ale príbytkom božstva. Chrám bol vyhradený božstvu a vstup do chrámu bol povolený iba kňazom.“⁽²⁾

Treba si však uvedomiť aj fakt, že to čo v nás rezonuje ako klasický obraz kostola je produktom doby omnoho neskorej – stredoveku, teda obdobia, v ktorom nachádzame počiatok histórie prevažnej väčšiny našich sídiel. Z otvoreného zhromaždenia Božieho ľudu okolo oltára, pod vplyvom hierarchického členenia spoločnosti, dochádza k rozdeleniu priestoru na priestor pre klérus a priestor ľudu. Vzniká nový pozdĺžny chrámový priestor, ktorý symbolizuje naše putovanie za Kristom, pričom v čele sprievodu kráča kňaz, prostredník medzi Kristom a ľuďom.

Oproti tomu druhý vatikánsky koncil nastolil opätovne myšlienku prvotnej Cirkvi – hostiny okolo oltára. Chiara Lubichová, zakladateľka hnutia Fokolare, takto jednoducho charakterizuje novú liturgiu: „Obrad je prostý a rodinný. Omša nie je len záležitosťou kňaza, ale všetkých. Pripravujú sa tí, ktorí majú čítať rôzne čítania, vyberajú sa spevy, medzi nimi zvlášť pieseň vstupu, ktorá vyjadruje radosť zhromaždeného spoločenstva; ľud koná dobrovoľné zbierky, kladie otázky, vzdáva vďaku. A kňaz je tam ako stred, aby obnovil v Kristovom mene obeť kríža.“⁽³⁾

Skôr než sa v našom uvažovaní dostaneme ďalej, chcem pripomenúť, že druhý vatikánsky koncil v princípe zachováva hierarchické usporiadanie v cirkvi a jej vplyv na tvorbu liturgických priestorov. Napriek tomu sa nové pokoncilové liturgické predpisy dajú chápať aj ako istý demokratizačný proces v podmienkach cirkvi. Toto znovobjavenie hodnôt prvotnej Cirkvi však spôsobilo nám architektom obrovské problémy, s ktorými sa vyrovnávame iba veľmi ťažko – najväčším problémom pri výstavbe nových kostolov je práve nájdenie adekvátneho architektonického výrazu v rámci nových požiadaviek na usporiadanie liturgického priestoru, bez straty komunikácie kostola so svojim prostredím, resp. bez straty na jeho sakrálnosti. Zrejme každý z Vás pozná zo svojho prostredia dostatok nie príliš vydatých realizácií kostolov, ktoré svojím architektonickým výrazom viac pripomínajú cirkusové šapitó alebo kotoľňu, než chrám.

Pritom pre tvorbu liturgického priestoru platia pomerne jednoduché a jednoznačné predpisy Rímskeho misálu, hl. V. - zariadenie a výzdoba kostolov na slávenie eucharistie. V ich zmysle „Boží ľud, ktorý sa schádza na omšu, má organické a hierarchické usporiadanie, čo sa prejavuje rozličnými službami a rozličnými úkonmi v jednotlivých častiach slávenia omše. Posvätné miesto má byť teda tak usporiadané, aby určitým spôsobom vyjadrovalo štruktúru zideného zhromaždenia, umožňovalo organicky usporiadanú účasť všetkých každému pomáhala náležite vykonávať jeho službu.“⁽⁴⁾

Napríklad v zmysle uvedených nových pokoncilových liturgických predpisov „presbytérium sa má primerane odlišovať od kostolnej lode, či už čiastočným vyvýšením alebo osobitnou stavbou a výzdobou;“ „oltár, na ktorom sa pod sviatosnými znakmi sprítomňuje obeť kríža, je aj stolom Pána; Boží ľud sa povoláva k účasti na ňom pri omši;“ „sedadlo celebrujúceho kňaza má naznačovať jeho funkciu: predsedáť zhromaždeniu a viesť modlitbu, preto je vhodné ho umiestniť na najvyššom mieste presbytéria oproti ľudu,... treba sa vyhnúť akejkolvek podobe trónu;“ „dôstojnosť Božieho slova si vyžaduje, aby v kostole bolo vhodné miesto, z ktorého

by sa Božie slovo ohlasovalo,.. patrí sa, aby tým miestom bola spravidla pevná ambona;“ „, osobitne sa odporúča, aby miesto úschovy Najsvätejšej sviatosti bolo v kaplnke vhodnej na súkromnú poklonu a modlitbu veriacich; ak to tak nemôže byť, podľa štruktúry jednotlivých kostolov a podľa zákonitých miestnych zvykov treba Sviatosť uložiť v kostole na niektorom oltári alebo aj mimo oltára, ale na čestnom a náležite vyzdobenom mieste.“ 5)

Priestor presbytéria, ktorý je základným liturgickým priestorom, sa oddeľuje od priestoru pre veriacich jedným až tromi stupňami – je to jednak z pragmatických dôvodov zlepšenia viditeľnosti, ale predovšetkým je to zvýraznenie hierarchického usporiadania celého cirkevného spoločenstva.

Ústredným prvkom - centrom – presbytéria, ale aj celej bohoslužby obety je oltár (menza), ktorý vo farských kostoloch musí byť pevne spojený so stavbou, odporúča sa, aby bol z kameňa, resp. iného ušľachtilého materiálu. Je to stôl Pána – preto musí mať svoju vážnosť a dôstojnosť. Z architektonického hľadiska je vlastne dominantou nielen presbytéria, ale i celého kostola. Z liturgických dôvodov je ideálne, ak sa dá oltár na úrovni presbytéria obchádzať, priestor medzi oltárom a hranou schodov presbytéria by nemal byť menší ako 1,5 m.

Sedadlo celebrujúceho kňaza môže, ale nemusí byť na vyvýšenom mieste voči presbytériu – dôležité sú podmienky jeho viditeľnosti. Pokiaľ sa situuje priamo za oltár a v jeho úrovni, sediaci kňaz sa stáva v priestore neviditeľným, čo nie je dobré. Umiestnenie sedesu na úrovni oltára si však pochvalujú starší kňazi, pre ktorých býva prekonávanie schodov niekedy problémom. Z hľadiska zvýraznenia hierarchického usporiadania cirkevného spoločenstva je však správnejšie umiestnenie sedesu na mieste, ktoré je voči presbytériu vyvýšené. Ak máme vyhovieť požiadavkám Rímskeho misálu a nestvárňovať sedes ako trón, treba sa vystríhať najmä vysokých operadiel, vyčnievajúcich nad hlavu sediaceho kňaza.

Ambona, resp. rečnícky pult je ústredným miestom bohoslužby slova, preto musí byť zaručená jeho dobrá viditeľnosť, resp. naopak, kňaz by mal mať možnosť od ambony obsiahnuť pohľadom celé farské spoločenstvo. Má byť na úrovni presbytéria, umiestňuje sa spravidla na rozhraní presbytéria a chrámovej lode, tým pádom je mierne predsunutá voči oltáru a je ideálne vnímateľná zovšadiaľ.

Otázka umiestnenia svätostánku v rámci liturgického priestoru je hádam najviac diskutovaným problémom pri aplikácii nových liturgických predpisov, nielen pri rekonštrukciách, ale aj pri novostavbách. Nová liturgia vyžaduje vytvorenie priestoru pre adoráciu, súkromnú pobožnosť, či meditáciu mimo bohoslužieb vo väzbe na svätostánok, tento by však mal byť prístupný aj z presbytéria. Na vytvorenie samostatnej adoračnej kaplnky je podľa mňa dôvod u veľkých kostolov jednak ekonomický, keďže prevádzkovanie malej adoračnej kaplnky je zrejme hospodárnejšie ako celého chrámu, jednak z psychologického hľadiska, keď chceme byť so svojim Bohom v takmer osobnom kontakte. Celý problém je však v praxi iba veľmi ťažko realizovateľný, dokonca aj u nových kostolov. Farské spoločenstvá majú mnohokrát pocit, že sme im „ukryli, resp. vymiestnili Boha z kostola“, resp. že svätostánok sa dostáva na nedôstojné miesto. Ak k tomu pripočítame v rámci našej cirkvi neutíchajúce diskusie na tému, či má byť, resp. nemá byť svätostánok v osi (centre?) kostola – názorový chaos začína byť dosť citeľný.

A tu sme možno aj pri koreni veci. Musíme si položiť otázku, že aký obraz kostola nosíme vo svojom srdci, resp. aký obraz kostola sme vôbec schopní akceptovať? Lebo - či si to priznáme alebo nie - tradície sú ako železná košľa a väčšina z nás sa prikláňa v princípe k tradičnému obrazu kostola západného rítu – vstup zo západnej strany pod vežou, potom chrámová loď a presbytérium, ktorého vyvrcholením je svätostánok! Ako je možné v takomto priestore vôbec aplikovať zásady novej liturgie?

Hľadanie odpovedí je veľmi zložitý a bolestivý proces. Jednoznačný recept neexistuje, aplikácia zásad Rímskeho misálu, ktoré platia rovnako pre kostoly nové i staré, v praxi bude vždy závislá od konkrétne riešeného priestoru. Ale pýtam sa, či je hriechom, ak si ctím vlastnú históriu a tradície a budem k obnove priestoru pristupovať s patričnou pietou? Priznám sa, že ako člen liturgickej komisie v Prešove, bol som účastníkom mnohých ohnivých diskusií o pretváraní historických liturgických priestorov na východnom Slovensku pre účely novej liturgie, pričom z výsledku som nemal vždy ten najlepší pocit. Udivovala ma napr. radikálnosť, až necitlivosť niektorých kňazov k zdedeným hodnotám, ale trápila ma aj nedôslednosť orgánov pamiatkovej starostlivosti, ktorá prispela k zániku mnohých architektonických hodnôt z našich chrámov. Napr. v prípade košických kostolov sv. Ducha a Kráľovnej Pokoja, boli pri ich prispôbovaní novej liturgii odstránené veľmi pekné hlavné oltáre, ktoré boli zároveň aj svätostánkami... Nepatrím k ortodoxným pamiatkárkom, ale v daných prípadoch si myslím, že kolegovia pamiatkári mali byť v týchto prípadoch ďaleko dôslednejší! Problém možno ani nie je v tom čo zaniklo, ako skôr v tom, čo na ich mieste vzniklo...

Skúsme sa teda pozrieť na problémy, ktoré nás architektov a pamiatkárov stretávajú pri pretváraní starších chrámov pre aplikáciu zásad novej liturgie. V prvom rade musíme konštatovať, že riešený priestor obsahuje veľmi výrazné prvky, ktoré nová liturgia nepozná – hlavný oltár, ktorý bol väčšinou zároveň aj svätostánkom,

kazateľnica so schodíkmi, zábradlie medzi presbytériom a hlavnou loďou, pastofória, ktoré bývali svätostánkami v ešte starších dobách, bočné oltáriky, atď. V mnohých prípadoch, najmä u pamiatkovo chránených kostolov, ide o krásne umelecko-remeselné detaily, ktoré spoluvytvárajú nielen jeho pamiatkovú hodnotu, ale sú takmer neoddeliteľnou súčasťou pôvodného architektonicko-výtvarného konceptu liturgického priestoru! Preto je potrebné, podľa mňa, veľmi citlivo zvažovať odstránenie ktoréhokoľvek z týchto prvkov z pôvodného priestoru, napriek jednoznačnému želaniu miestneho pána farára, resp. farníkov. Tu musí vstúpiť do hry vyšší celospoločenský stupeň zodpovednosti našej profesie, ktorá si od nás vyžaduje aj množstvo osvetárskej práce. Je jasné, že do priestoru je potrebné vždy vložiť nový obetný stôl, ktorý bude orientovaný tvárou k ľudu, čím sa výrazne menia priestorové pomery v presbytériu, ale okrem nemnohých výnimiek to nemá zásadný vplyv na vnímateľnosť hlavného oltára, prečo ho potom búrať, ak mu viem nájsť aj adekvátnu funkciu? A prečo by nemohol v danom priestore aj naďalej plniť funkciu svätostánku? Najmä z úcty k vlastným tradíciám a z úcty k pôvodnému architektonickému konceptu kostola, ktorý bol koncipovaný ako pozdĺžny priestor vygradovaný práve k tomuto oltáru, umiestnenému v apside presbytéria! Treba si však uvedomiť najmä to, že ponechanie svätostánku v bývalom hlavnom oltári situovanom na pôvodnej hlavnej centrálnej osi kostola neodporuje žiadnemu predpisu hlavy V. Rímskeho misálu! Ako ináč by sme si mohli vysvetliť fakt, že napr. v susednom Poľsku, krajine, ktorá je azda najkatolíckejšou v Európe a ktorá dala svetu najväčšieho pápeža XX. storočia a najväčšieho presadzovateľa zmien, ktoré boli prijaté II. vatikánskym koncilom, takmer vo všetkých starých kostoloch boli pôvodné hlavné oltáre, včítane svojej funkcie ako nositeľa svätostánku, zachované, ba dokonca aj väčšina nových kostolov bola postavená tak, že svätostánok je umiestnený v čele na hlavnej osi kostola! Ba dokonca aj v ďalekej Austrálii, kde príslušníci menšinovej rímsko-katolíckej cirkvi sú potomkami prisťahovalcov katolíkov prakticky z celej Európy a Ázie, si inú pozíciu svätostánku ako v osi chrámu ani nevedia predstaviť! Je to iba sila tradície? Nie je to náhodou aj čosi viac – napr. iné chápanie hierarchie hodnôt?

Časový rámec tejto prednášky mi nedovoľuje zaoberať sa detailne všetkými prvkami liturgického priestoru. Pre každý prvok však platí, že v prvom rade je potrebné zhodnotenie jeho prínosu, a to nielen pamiatkového, ale najmä architektonicko-výtvarného pre daný sakrálny priestor a potom hľadanie možnosti jeho aktívneho zapojenia do nového liturgického konceptu kostola. Nie vždy je to možné, ale to ešte neznamená, že ak tieto tradičné prvky nedokážeme do novej koncepcie zapojiť, že by museli ísť jednoznačne z kola von... Ak vyslovene neprekážajú, tak by som ich odstránenie zvažoval prinajmenšom preto, lebo je to prvok kostola, v ktorom boli napr. pokrstení i sobášení moji rodičia i prarodičia...

Odkaz II. vatikánskeho koncilu vnímam predovšetkým ako veľkú výzvu pre našu duchovnú obnovu, ktorá nemôže začať ináč ako veľkým upratovaním. Zdôrazňujem slovo upratovanie, ktoré v žiadnom prípade nemôže byť synonymom slova likvidácia! My na Slovensku – možno, že aj pod vplyvom striedania politických garnitúr – máme akosi v krvi to večné začínanie z bodu nula... Je to náš veľký a permanentný omyl (ale je to zrejme aj pohodlnejšie), že vždy chceme veci začať od začiatku, namiesto toho, aby sme sa zamysleli nad využiteľnosťou toho, čo tu pred nami už bolo. A nanovo vymýšľame teplú vodu...

To upratovanie, ku ktorému nás naši cirkevní otcovia vyzvali a o ktorom hovorím, musí začať v našich hlavách – predovšetkým predefinovaním našej vlastnej hierarchie hodnôt! Aby sme pochopili tie úžasné hodnoty, ktoré v sebe skrýva napr. historická sakrálna architektúra Slovenska. Možno, že k nej potom nebudeme pristupovať ako barbari, ale ako kultivovaní občania informatizovanej spoločnosti XXI. storočia, kde sa napríklad aj profesia pamiatkár (v pozícii ochrancov) stane dokonale nepotrebnou...

- Pozn.: 1) Guardini, R.: O duchu liturgie, Praha, 1993
2) Černoušek, T.: Liturgický prostor, Matice cyrilometodějská, s.r.o., Olomouc, 1995
3) Lubichová, Ch.: Eucharistia, Bratislava, 1992
4) Rímsky misál, hlava V.
5) Rímsky misál, hlava V.

Kontakt:

Prof. Ing. arch. P. Pásztor, PhD., Katedra architektúry Fak. um. TU Košice, pasztor.peter@dpa.sk, tel.: 055/6024136

Ing. arch. B. Polomová, PhD.:

VÝCHODISKÁ OBNOVY SAKRÁLNEJ ARCHITEKTÚRY

Nasledovný text sa venuje ťažiskovo kresťanskej sakrálnej architektúre a jej obnove na našom území. Uvedené východiská platia nie len pre ťažiskovú skupinu tohoto typologického druhu – budovy pre bohoslužby (kostoly, chrámy), budovy pre kláštorne komunity, ale aj im prislúchajúce objekty a exteriérové priestory a pre drobnú sakrálnu architektúru. Článok sa venuje viac východiskám pre obnovu a modernizačné stavebné zásahy ako východiskám pre ochranu objektov.

Kresťanský liturgický priestor ako kultúrny jav.

Každé náboženstvo má svoje viditeľné prejavy, ktoré vychádzajú z jeho vierouky. Je prirodzené, že náboženstvo navonok prejavuje transcendentálne, abstraktné skutočnosti svojej viery cez reč ľudských zmyslov. Využíva pritom znaky a symboly. Ich vonkajšia - formálna stránka a zrozumiteľnosť je závislá na konkrétnom dejinnom kultúrnom prostredí. Kultový priestor je teda determinovaný v jednotlivých dobách a územiach vieroučnou náukou samotnou. Forma architektúry liturgického priestoru a jeho potrieb bola zviazaná so všeobecným dejinným vývojom architektúry a umenia, ba neraz ho aj v historických dobách určovala. Súčasnú obdobie možno charakterizovať ako hľadanie výrazu nových kresťanských stavieb. Sakrálna architektúra síce dnes neurčuje trendy, ale tvorba nového alebo obnovovaného kultového priestoru (od detailu až po krajínovtorbu) stále patrí medzi najatraktívnejšie architektonické úlohy s ambíciou autora vytvoriť kultúrny vklad.

Popri základných nemenných zložkách je kresťanská liturgia dve tisícročia mnohotvárna a variabilná. Má viacero rítov s vlastným vývojom. Hmotné dedičstvo cirkví je tak univerzálnym dedičstvom a svedectvom kultúrneho vývoja určitej oblasti.⁵⁰ Tu si môžeme uviesť, že historický bohoslužobný priestor je kultúrny jav a je predmetom pamiatkovej ochrany, v podobe celého kultúrneho vrstvenia. Predmetom následnej prezentácie sú vybrané kultúrne hodnoty.

Čo sa týka nášho územia, impulzy pre stavebné zásahy vychádzajú z viacerých dôvodov, najmä z požiadaviek na novú liturgiu alebo z nevyhovujúceho stavebno-technického stavu alebo z dôvodov pamiatkovej obnovy. V procese obnovy a modernizácie, od prípravy akcie až po realizáciu je treba brať do úvahy nasledovné východiská:

- a. poznanie špecifik typologického druhu
- b. poznanie konkrétnych determinantov a všeobecných zásad pamiatkovej obnovy
- c. dodržanie správnych metodických a odborných stavebno-technických postupov

V tomto príspevku sa sústreďujeme na prvú časť a), ďalšie sú len vymenované.

Ad a) Špecifiká typologického druhu

a.1 Znakovosť, symbolika

⁵⁰ Postoj rím.-kat. Cirkvi ku kultúrnemu dedičstvu vyjadrujú Dokumenty II. Vatikánskeho koncilu (1963):

1. Konštitúcia o posvätnéj liturgii, Siedma kapitola, Čl. 123 Sloboda umenia: „...Cirkev nikdy nemala za svoj ani jeden umelecký sloh, ale pripúšťala umelecké formy každého obdobia podľa svojrázu a podmienok jednotlivých národov a požiadaviek rozličných obradov. Tak v priebehu stáročí nazhromaždila umelecký poklad, ktorý načí opatrovať so všetkou starostlivosťou. Aj umenie našej doby nech sa slobodne pestuje vo všetkých národoch a vo všetkých krajinách, pod podmienkou, že slúži s patričnou úctou na česť chrámom božím a posvätným obradom...“

2. Rímsky misál, Hlava 5 Zariadenie a výzdoba kostolov, Čl. 254: „...Preto Cirkev neustále vyhľadáva vznešenú službu umenia a prijíma umelecké prejavy všetkých národov a krajín. A nielenže sa snaží zachovať umelecké diela a poklady predchádzajúcich stáročí a primerane ich prispôbiť novým požiadavkám, ale sa usiluje aj o rozvoj nových diel, zodpovedajúcich duchu doby...“

Podstatným špecifikom je symbolická výpoveď sakrálnej architektúry, ktorá pochádza z vlastnej funkcie, čiže kultu, ktorý sa takto prejavuje a má nároky na kultúrne prejavy v priestore. Symbolika a znakovosť sú prítomné vo všetkých architektonických a urbanistických štruktúrach v celom vývoji typologického druhu, vrátane súčasnosti. Prejavuje sa v urbanistickej štruktúre sídla, v obraze sídla, v architektonickom výraze objektu až po ikonografiu v interiéri a bohoslužobné vybavenie. Kresťanská symbolika využívala a využíva ako znaky a symboly rôzne výrazové prostriedky. (Napríklad výnimočnosť miesta, kozmická orientácia, tvary, smery, monumentalitu, pôdorys, svetlo...uplatňovala symboliku čísiel, farieb, zvierat, vecí... atď.). V katolíckom kostole obnovená liturgia po r.1963 vnáša do historických priestorov novú kultúrnu vrstvu s vlastnou symbolikou. Následne príkladom problému tohto druhu je stret symbolík historického pozdĺžneho chrámu a novej centrality. V tomto zmysle je metodicky správne chápaná nová liturgia ako nová kultúrna vrstva, čo jej dáva nárok na novotvarové riešenia. V kresťanskom chráme je verejná bohoslužba symbolickej povahy. Obsahuje symbolické gestá a úkony. Z daného dôvodu je nielen architektúra, **ale i nové technické vybavenie a jeho stváranie spolunositeľom hodnôt** a platí naň požiadavka primeraného stvárania.

Je logické, že dnes nepoznáme interpretáciu všetkých znakov minulých umelecko-historických dôb. Pri nesprávnom a formálnom pochopení aj známych znakov, môže byť obnova a prezentácia otázná, prípadne dezinterpretujúca. Znalosť znakov daného kultu je predpokladom k správnej obnove a kultivovaným novým zásahom. Súčasná doba prichádza so svojimi novými akcidentálnymi znakmi a hľadá ich primerané stváranie.

a.2 Požiadavka krásy a umeleckej hodnoty

Ide o nárok na vysokú architektonickú a výtvarnú hodnotu všetkých štruktúr diela. Výzdoba a výtvarný prejav vo všeobecnosti patria medzi základné charakteristiky kultových miest. Ich výzdoba nie je náhodná, je usporiadaná podľa ikonografického konceptu a priestorového rozvrhu v objekte. Ikonografický koncept má odlišnosti konfesné (tradičný koncept vychádzajúci z ranokresťanských dôb si prispôbovali rôzne kresťanské konfesie) a slohové (rozvíjali a dopĺňali ho jednotlivé umelecké epochy).

V prípade objektov pre verejnú bohoslužbu ide o tzv. služobné umenie. Z tohto dôvodu nie každé dielo s náboženským obsahom a ľubovoľnej formy je akceptovateľné do obnovovaného (aj nového) kostola. V kresťanskom, hlavne katolíckom kostole, nové liturgické zariadenia presbytéria sú metodicky chápané ako novotvary. Sú jeho hlavné prvky, na ktoré sa nevyhnutne vzťahuje nárok na vysokú umeleckú hodnotu. (Ktorú si má nárokovať hlavne investor). Historické výtvarné diela sa ochraňujú, používajú primerané reštaurátorské postupy. Ich prezentácia musí byť v súlade s ich významom, umeleckou hodnotou a v súlade s ikonografickým programom priestoru.

a.3 Rozlišovanie univerzálnych a regionálnych znakov

Vzhľadom na to, že historické objekty majú svoju všeobecnú znakovú charakteristiku spoločnú pre dané náboženstvo a zároveň obsahujú všeobecné aj lokálne architektonické výrazové prostriedky, má zmysel rozlišovať pri stanovení a prezentovaní hodnôt na konkrétnom objekte univerzálnosť a regionálnosť prvkov (napr. v liturgii, v architektúre, konštrukcii, materiáloch...) Predpokladom k zásahom je teda adekvátne poznanie vývoja objektu a význam jeho hodnôt v časopriestorovom kontexte okolia a kultúrneho regiónu. Pri obnove by nemalo dochádzať z tohto hľadiska k nesprávnym zásahom, ktoré by význam miesta podcenili alebo na druhej strane precenili. (Ako príklad prvku možno uviesť dlažby, ktoré sa líšia materiálom, kladením a farebnosťou v jednotlivých regiónoch i podľa významu kostola. Žiaľ, bežne sa napríklad opuky odstraňujú, zamieňajú niekedy za mramorové, necharakteristické pre našu oblasť, hoci mramor predstavuje stálosť, trvalosť, kvalitu. Vhodnejšie je opuku zachovať, prípadne zvoliť jej náznak.) Podobne treba rozoznávať univerzálne symbolické znaky a špecifické znaky pre rozličné kresťanské konfesie.

a.4 Interdisciplinárny charakter problematiky

Pri pamiatkovej obnove je dôležité poznať a sklbiť viacero disciplín - teologické disciplíny (poznávanie kultu, znakov, symbolov, ich obsahov, história kultu), dejiny umenia (slohové prejavy v riešených lokalitách), architektúru (vrátane techniky a stavebno-technologických postupov), pri kláštoroch a pútnych miestach aj krajinnú a záhradnú architektúru. Z uvedeného vyplýva, že obnova sakrálnej architektúry je dnes interdisciplinárny počin, na ktorom sa zúčastňuje viacero profesií podľa konkrétnej potreby. Inak sa ľahko dopustíme zbytočných chýb. (Koordinačnú úlohu by mal prevziať z povahy profesie architekt predkladajúci koncepčne obnovu, spolupracujúc s pamiatkovým úradom, zastupujúcim legislatívnu odbornú ochranu a spolupracujúc s investorom - cirkevným úradom alebo cirkevnou komisiou na úrovni biskupstva.)

Ad b) Determinanty obnovy sakrálnej architektúry

Determinaty sú chápané ako určujúce činitele pre voľbu zásahu. Najčastejšie príčiny stavebných zásahov môžeme sumárne a stručne zdeliť do štyroch hlavných determinujúcich skupín, pričom na jednom objekte sa môžu prelínať:

- b.1 funkcia: zmeny vyvolané zmenou funkcie (liturgickej alebo neliturgickej) alebo požiadavkou na jej skvalitnenie (modernizácia objektov: temperovanie, osvetlenie, ozvučenie, bleskozvody...);
- b.2 pamiatková kultúrna hodnota miesta a artefaktov: sú to stavebné a reštaurátorské úpravy, ktorých primárnym cieľom je zachovávať a prezentovať kultúrne hodnoty;
- b.3 stavebno - technický stav: ide o zásahy, ktoré sú vyvolané bežnou údržbou a hlavne sanáciou stavebných porúch;
- b.4 iné determinanty: spoločenské, urbanistické a podobne

Ad c) Dodržanie správnych metodických a odborných stavebno-technických postupov

Okrem toho, pri obnovách a zásahoch platia všeobecne prijaté zásady pamiatkovej ochrany a obnovy: zachovať originál, zachovať prvky in situ, uplatniť princíp reverzibility, uplatniť primeranú funkciu, používať správne technologické sanačné postupy.

Na rozhraní liturgického a pamiatkového záujmu

Od konca 20.storočia problém úprav presbytérií sa v kresťanských kostoloch aktualizuje. Tak v praxi ako aj hodnotiacej teoretickej reflexii. Vnímame ho ako problém vnášania nových obsahov – teologických akcentov a foriem, teda ako problém novej kultúrnej vrstvy. Nemožno v žijúcom chráme pri obnove úplne negovať súčasnú liturgiu s jej vlastnou symbolikou. Tvorí novú kultúrnu vrstvu. Táto požiadavka však priamo zasahuje do symboliky západného smerového konceptu kostola. Vzniká tak problém stretu dvoch symbolík – existujúcej smerovej a novej centrujúcej. Ako ukazuje prax, výsledný dobrý návrh sa nezaobíde bez komplexného riešenia celého kostola ani bez interdisciplinárneho prístupu.

Hierarchia pamiatkových hodnôt, obzvlášť interpretácia symboliky a prítomnosť výtvarného ikonografického konceptu v architektúre a zariadení, je pre rozsah a výraz nových zásahov dôležitá. Otázkou, či **uprednostniť kult alebo kultúru**, prevádzku alebo pamiatku, nemožno vyriešiť vopred univerzálne a jednostranne, lebo jej konfrontačný spôsob je dnes metodicky prekonaný. Tvary zásahov, ktoré sa formujú štylizovaním a náznakom (obzvlášť pri prezentácii zaniknutých javov) a pre novotvary (či už sú viac v kontexte alebo viac v kontraste s inými javmi) je potrebné hľadať východiská v autorských návrhoch pre konkrétne objekty, najvhodnejšie vo variantných riešeniach. Práve tu sa symbolika, pravdivosť obsahovej výpovede a výtvarná originalita môžu stať tvorivou cestou pre akceptovateľný výsledok všetkými zúčastnenými – investorom, pamiatkovým úradom, autorom, umeleckým historikom. Estetický výsledok pamiatkovej obnovy teda závisí nielen na konzervačnej ochrane kultúrneho dedičstva, ale aj od kvality architektonického a výtvarného návrhu nového zásahu a iste, od jeho realizácie. Nároky hore uvedených východísk neznamenajú zvyšovanie nákladov ale rozumnú cestu k výsledku.

Spracované na základe výberu z predchádzajúcich prác a praxe autorky.

Použitá literatúra:

1. Dokumenty II.Vatikánskeho koncilu (1963), Konštitúcia o posvätnéj liturgii, Siedma kapitola, Čl. 123.
2. Rímsky misál, Hlava 5 Zariadenie a výzdoba kostolov, Čl. 254.

Topoľčany, farský kostol, stav pred ukončením 2008

Topoľčany, farský kostol, stav pred obnovou presbytéria 2006

Kontakt:

Ing.arch. B. Polomová, PhD., FA STU Bratislava, beata.polomova@stuba.sk, tel.: 004212/57276350

Ing. P. Martinický:

IDEA KOSTOLA NA CESTE Z MINULOSTI DO BUDÚCNOSTI

Stavbu nového, aj rekonštrukcie, úpravy či hodnotenie jestvujúceho kostola, treba začať zamyslením nad účelom a potrebnými vlastnosťami dobrého chrámu. Nedostatočné poznanie, slabá diskusia a zlé odpovede na tieto otázky sú jednou z príčin stavby nie dosť dobrých kostolov, niektorých problémov pri rekonštrukciách, aj mnohých rozporov medzi investorom, ktorým je v tomto prípade miestna cirkev či rehoľné spoločenstvo a štátnymi úradmi, medzi nimi i pamiatkovými úradmi.

V každej civilizácii bol chrám jedným z hlavných centier spoločnosti a vrcholov architektúry, mnohokrát tým najdôležitejším. Ich podobám a premenám sa venujú dejiny umenia, kultúry a architektúry. Dokonca aj materialistické viery a ideológie ako komunizmus či nacizmus mali svoje obrady, milióny ľudských obetí a "chrámy" s niekoľkometrovými sochami zbožštených vodcov. Chrámami súčasnej konzumnej spoločnosti sú banky, obchodné centrá a štadióny. Tu sa budeme venovať kresťanským, hlavne katolíckym chrámom, ktorých je na Slovensku najviac.

Účel chrámu

Boh, ktorého hlása Biblia a kresťanstvo, kostoly nepotrebuje a nevyžaduje. On chce aby sme sa mu klaňali v duchu a v pravde, ako hovorí Evanjelium. Chrám však potrebuje človek. Spoločenstvo veriacich potrebuje miesto a priestor na spoločné slávenie Eucharistie, ktorá je centrom kresťanského života a sprítomnením Ježiša Krista na zemi. To je jeho hlavná funkcia. Za týmto cieľom sa prví kresťania stretali v súkromných domoch. Neskôr, keď získali slobodu a tvorili postupne väčšinu spoločnosti, začali na to stavať účelové stavby - kostoly. Tam sa dali prakticky realizovať aj ďalšie funkcie - ohlasovanie a prehlbovanie viery, objasňovanie jej učenia a motivácia k jeho aplikácii v každodennom živote, meditácia, poklona Stvoriteľovi, čerpanie pokoja, svetla a sily k dobrému životu. Keďže chrámy sú zároveň miestom stretania sa s Bohom, ktorý je pre veriacich najväčším Dobrom, najmocnejším Pánom a najláskavejším Priateľom, veriaci sa vždy snažili na Jeho slávu budovať chrámy čo najkrajšie a často i čo najhonosnejšie. Toto, a nie cirkevný triumfalizmus, je hlavným motívom úsilia a prostriedkov vložených do budovania čo najkrajších kostolov. Samozrejme v prostredí konkrétnej materiálnej a kultúrno-sociálnej situácie a so smerovaním do večnosti.

Kresťania majú byť sami chrámom Ducha svätého a svetlom sveta. Kostol má byť symbolom a pripomienkou duchovného rozmeru života. Mal by byť o to dokonalejší, o čo vyššia skutočnosť sa v ňom odohráva. Kardinál J. Ratzinger, dnešný pápež Benedikt XVI., ako prefekt Posvätej kongregácie pre náuku viery zdôraznil že „Jediná skutočná apológia kresťanstva sa môže obmedziť na dva argumenty: svätcov, ktorých Cirkev vychovala, a umenie, ktoré vyrástlo v jej lone. ...Ak má Cirkev ďalej premieňať svet a robiť ho ľudskejším, ako by mohla upustiť od krásy, ktorá je úzko spätá s láskou a leskom Zmŕtvychvstania? Nie, kresťania sa nesmú nechať ľahko uspokojiť. Musia zo svojej Cirkvi urobiť stánok krásy – tej skutočnej, aby sa svet nestal prvým stupňom pekla.“

Kresťanom, vrátane niektorých kňazov, občas treba pripomenúť slová Jána Pavla II., že „viera, ktorá sa nestáva kultúrou, je vierou nie úplne prijatou, nie celkom pochopenou a nie verne žitou“. A J. Ratzingera, že „Teológ, ktorý nemiluje výtvarné umenie, básnictvo, hudbu a prírodu, môže byť nebezpečný. Táto slepota a hluchota voči kráse nie je niečo vedľajšie, odzrkadľuje sa nevyhnutne aj na jeho teológii.“

Najväčší protiklad

Zvlášť v našej súčasnej situácii však treba pripomenúť aj to, čím katolícky kostol nie je. Český teológ Tomáš Halík v knihe „Co je bez chvění, není pevné“ píše o dojmoch z Moskvy, kde mal prednášku o náboženstve a politike na pôde americkej Fulbrightovej nadácie: „Uprostred Rudého námestia je ... Leninovo mauzoleum, jedno z hlavných kultických miest minulého režimu, kam se chodili v nekonečných radách klanět mlčící zástupy. ...Třetí den tou podivnou jeskynní hrobkou z rudého a černého mramoru projdu. Připadá mi to všechno, včetně posvátné ikony revoluce, voskově bledého těla v křišťálové rakvi, překvapivě malé, kolem dokola stojí vojáci, kteří vás zupácky okřikují, jakmile se snažíte něco šeptnout nebo se pohybujete příliš

pomalú. Ráno jsem v Novém zákoně našel místo o Kristově hrobě a tady mne napadá, že asi v celém vesmíru nemohou být větší protiklady: Kristův hrob je prostý a prázdny; mauzoleum je honosné a trůní mu „na věčné časy“ zabalzamovaná mrtvola. ... když se stratil všechn kontext strachu z Moci, připadala mi opuštěná mrtvola, která přežila dobu svého uctívání, jaksi žalostně opuštěná a nahá, jako vyloupené hrobky faraonů."

Dedičstvo otcov

Kresťanstvo, vrátane takzvaného "temného stredoveku", zanechalo ďalším generáciám okrem iného aj veľké množstvo kultúrnych pamiatok. Tie sú ovocím jeho filozofie, morálky a hodnotového systému. Obohacujú všetkých a prinášajú úžitok celej spoločnosti, vrátane ekonomického, lebo sú jedným z hlavných lákadiel turistického ruchu vo všetkých regiónoch. Tieto pamiatky sú zväčša majetkom Cirkvi, ktorá ich vybudovala, a mala by zaň cítiť zodpovednosť. Je smutné, keď niekedy vidíme ako pán farár namiesto toho, aby veriacich vychovával ku kultúrnosti, je na čele tých, ktorí ako nemoderné či nepotrebné likvidujú historické zariadenie či súčasti kostolov. Zároveň však treba pripomenúť, že väčšinu zisku z cirkevných pamiatok nemá Cirkev, ale štát a všetci čo podnikajú v oblasti cestovného ruchu. Preto by mal štát nie len prostredníctvom pamiatkových a stavebných úradov chrániť cirkevné kultúrne pamiatky, ale aj prispievať na ich údržbu a obnovu, ktorá sa nedá utiahnuť zo "zvončekových" príspevkov veriacich.

Živé objekty

Okrem slabej kultúrnej vzdelanosti a nedostatku peňazí spočívajú niekedy cirkevno-pamiatkárске problémy aj v rozdielnom chápaní funkcie kostola. Na ilustráciu podstaty veci ešte raz zacitujem T. Halíka: „Také svatopetrská bazilika v Římě má mnoho tváří ... také onu hrůzně ukoptěnou zástupy turistů, pro něž je bazilika jen „památká“. Nikoli památka jako *anamnesis* – připomínka, pronikající k hlubšímu smyslu věcí, jako je eucharistie „památkou Kristova umučení“, nýbrž památka jako muzejní předmět a umělecký artefakt. Ano, bazilika je krásná a je užitečné projít ji také jako klenotnici kultury, avšak nezapomenu na onen pocit vděčnosti, s nímž jsem si uvědomil ... že pro mne smí být ještě mnohem víc než galerii a muzeem – že jsem tu doma, že skrze svou víru jsem součástí duchovní skutečnosti, o níž svědčí a k níž poukazuje tato stavba.."

Ani 400 či 800 rokov starý kostol vo väčšine prípadov teda nie je vo svojej podstate predovšetkým múzejným artefaktom, ale miestom živého stretania spločenstva veriacich, ktorí sú dedičmi a pokračovateľmi tých, ktorí ho postavili. Preto treba vždy citlivo zladovať aktuálne liturgické potreby a požiadavky s požiadavkami stavebno-technickými, hygienickými, bezpečnostnými i kultúrno-umeleckými. To je aj vecou dialógu, pri ktorom by každá strana mala mať aspoň základné vedomosti a rešpekt k požiadavkám druhej strany či profesie. Z viacerých problémových situácií spomeniem aspoň niečo. Sú to niektorí páni farári, ktorí nedokážu primerane ohodnotiť projektantov, a potom vysoko preplatia aj nekvalitných a predražených dodávateľov, a ktorí pamiatkárkov vnímajú ako nepriateľov, pred ktorými treba utajiť všetky činnosti a zákroky. Z druhej strany sú to pamiatkári, ktorí nedokážu zabrániť brutálnemu ničeniu niektorých pamiatok bohatými súkromníkmi či skorumpovanými a nekvalifikovanými štátnymi úradmi, a potom sa "realizujú" pri skalopevnej neústupčivosti voči akýmkoľvek zmenám na cirkevných pamiatkach, ktoré by umožnili ich praktické užívanie.

Na to aby sa kostol, básnický povedané "udržal pri dobrom živote" je teda potrebné dobré poznanie a dialóg a zosúladenie činnosti viacerých odborníkov. Teologických, liturgických, umelekohistorických i stavebnotechnických.

Na záver

Uvediem aspoň stručne dve moje realizácie:

1. Rímskokatolícky kostol v Kolačne pri Partizánskom. Okolo r. 1950 postavili kostol stojaci asi 70 cm od vozovky, pričom z opačnej strany bola sakristia. V r. 1968-70 k nemu pristavili druhú, stavebne úplne oddelenú loď spojenú s pôvodnou iba cez sakristiu, ktorá bola medzi nimi. V novembri 1989 som bol požiadaný pomôcť riešiť problém tejto čudnej stavby. Po páde komunistickej diktatúry bolo možné i kvalitné a radikálne riešenie. Prístavba z r. 1970 a stará sakristia sa odstránila, a vybudovala sa nová hlavná loď kostola kolmo na pôvodnú, s využitím terénu mierne sa zvažujúceho od cesty k potoku, cez ktorý sa spravila nová lávka pre peších.

Architektonicky som sa snažil súčasnými výrazovými prostriedkami zladíť so zachovanou jestvujúcou stavbou. Stavebno-technicky bol kostol navrhnutý tak, aby si väčšinu, cca 90% práce, mohli spraviť sami miestni

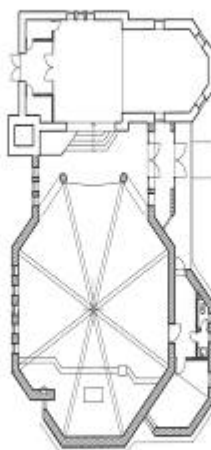
farníci zvyknutí stavať rodinné domy. A tí aj prácu s nadšením a v slušnej kvalite zrealizovali od 1.4. do 23.11. 1991.

2. Gréckokatolícky kostol Sobrance.

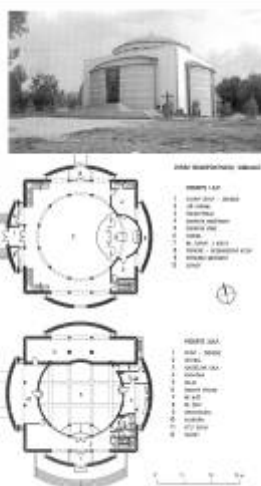
Na projekt sa konala súťaž, ktorá mala v podmienkach požiadavku, aby architektonický výraz chrámu vyjadroval východnú liturgiu. To som realizoval návrhom vychádzajúcim z byzantskej architektúry, ktorý sa súčasnými výrazovými prostriedkami snažil zachytiť aj niečo z jej sakrálnej atmosféry.

Kolačno – dostavba kostola, exteriér

Kolačno – dostavba kostola, schéma pôdorysu

Sobrance – novostavba chrámu

Kontakt:

Ing. P. Martinický, Bratislava, palomartinicky@gmail.com, tel.: 0907512749

Ing. arch. D. Berec, Ing. arch. L. Berecová:

NOVÉ LITURGICKÉ ZARIADENIA V HISTORICKEJ SAKRÁLNEJ ARCHITEKTÚRE

Obnova interiérového zariadenia najčastejšie spojení s liturgickou reformou zasahuje kostol viac v jeho rituálno-symbolickej podstate menej sa však dotýka samotnej stavebnej substancie. V tomto zmysle iného druhu sú zmeny technického stavu a štandardu kostola (osvetlenie, vykurovanie, odvlhčenie), hoci sa často spájajú a spúšťajú na základe jedného zámeru. Obnova v historických sakrálnych objektoch sa v praxi stretáva s viacerými problémami.

Zápas starého s novým je ten najzákladnejší a snáď stále v centre nedorozumení. Pri vytváraní novej sakrálnej formy je odmietavý postoj bežného investora či farníka veľmi častý jav. Na akékoľvek stvárnenie nového kostola sa takmer s istotou znáša paľba kritiky zo všetkých strán. Týmto neobhajujem naozaj mnohé nové pokazené sakrálne diela, ktoré prispeli napokon aj k zníženiu kreditu cirkvi u odbornej i neodbornej verejnosti po posttotalitnej vlne vzostupu. Ako často človek počuje: „Čo je na tom kostolné (správnejšie sakrálne)?“ Ale to je veľmi ťažká umelecko-filozofická otázka. Keď tvoríme nové, siahame do hĺbky a na hranice poznania so všetkým, čo k tomu patrí, aj s právom na chybný krok. Z detstva zažitý model chrámovej lode, v ktorej všetci hľadajú jedným smerom na oltár a vonku s vysokou špicatou vežou je akosi neprekonateľný, hoci už prekonaný. A to vznikali mnohé nové kostoly na sídliskách medzi panelákmi. O to ťažšia je táto úloha pri riešení nového liturgického zariadenia v historickom kostole, ktoré bude obklopené historickou architektúrou a historickým inventárom.

Profesor Hanus, jezuita, teológ polyhistor, výrazná osobnosť, ktorá sa odborne orientovala a pohybovala v mnohých humanitných oblastiach, aj v oblasti sakrálnej architektúry a umenia, bol súčasníkom zápasu o nový kostol, o nové „sakrum“. Vo svojom diele k tomu hovorí: „Postoj cirkvi k sakrálnemu umeniu – a vôbec k umeniu – kodifikujú dva texty: prvý je 1164. kánon z Kodexu juris canonici z r. 1918; druhý je text 7. kapitoly konštitúcie Sacrosanctum concilium... text 1164. kánonu po slovensky znie: 'Nech sa ordinári starajú, po vypočutí si, ak by bolo treba, aj mienky odborníkov, aby sa pri stavbe alebo oprave kostolov zachovávali formy ustálené kresťanskou tradíciou, a zákony posvätného umenia'... Tento kánon uznáva a aj kodifikuje už cez niekoľko generácií, že jestvujú nejaké kresťanské, tradíciu ustálené, posvätné formy alebo slohy. Čiže zastáva historizmus, štylizmus, eklekticizmus. Tieto formy treba zachovávať, teda reprodukovať, napodobňovať. Kánon kodifikuje to, čo bolo príčinou a koreňom všetkého nedorozumenia aj zmätku generácií, historizmu a štylizmu, príčinou celej stagnácie, celého toho konzervatívneho marazmu... Kánon nijako nehľadá do budúcnosti, nepovzbudzuje k pôvodnej tvorivosti“(1) Jeho generácia určite so zadosťučinením prijala text koncilovej konštitúcie v článku 123, ktorý s väčšou hĺbkou a múdrosťou vníma minulosť a otvára aj budúcnosť: „Cirkev nikdy nemala za svoj ani jeden umelecký sloh, ale pripúšťala umelecké formy každého obdobia podľa svojrázu a podmienok jednotlivých národov a požiadaviek rozličných obradov. Tak v priebehu stáročí nazhromaždila umelecký poklad, ktorý treba opatrovať so všetkou starostlivosťou. Aj umenie našej doby nech sa v Cirkvi slobodne pestuje vo všetkých národoch a vo všetkých krajoch, pod podmienkou, že slúži s patričnou úctou na česť chrámu Božím a posvätným obradom.“(1) Hanus bol jedným z „prenášačov“ štafety cez mŕtve obdobie totality, ktorá zamedzením výstavby nových kostolov radových veriacich uzavrela v historických objektoch a utvrdila v onom podvedomom konzervativizme.

Liturgická reforma sa stala hlavným zdôvodnením a obsahom obnovy v historických chrámových priestoroch. Prišla v čase doznievania zápasu „starého s novým“ a napomohla v mnohom vyjasneniu otázky novej tvorby. Reč konštitúcie je jasná, odvážna a inšpirujúca. V tomto zmysle je metodicky správne chápaná nová liturgia ako nová kultúrna vrstva s novým architektonicko-umeleckým stvárnením pravdivo reflektujúcim dobu jej vzniku. Bez reformy by sme sa v chápaní a akceptovaní nového sakrálneho umenia i architektúry zrejme tak ďaleko nedostali.

Opúšťame teda pôvodnú historickú názornosť a obraznosť v sakrálnom umení a citácie a štylizácie pri umelcko-architektonických zmenách. V minulosti umenie pomáhalo v chrámoch vzdelávať ľud a mohlo to byť aj jediné vzdelanie, aké sa mu dostalo. Dnes v dobe všeobecne rozšíreného vzdelania a mediálneho boomu audiovizuálna názornosť a obrazná dokonalosť v umení a v sakrálnom umení zvlášť stráca prvotný zmysel.

Nestráca sa však jeho vnútorný obsah, symbol. Súčasná sakrálna architektúra a umenie ho však má vyjadrovať slobodne a autonómne – svojimi vlastnými výrazovými prostriedkami. Má pritom zostať súčasťou výslednej symbolickej jednoty kostola – cirkvi.

Nedostatočná osвета, **slabé kultúrne povedomie** a z neho prameniaca slabá hrdosť na kostol s historickou hodnotou, a tým aj pochopenie jeho bolestí a problémov. Je v kontraste s nezriedka praktizovaným postojom „staromilstva“ - vzťahu k starému – lepšiemu, ktorý ešte nevybýdlo z emocionálnej a podvedomej polohy. Poznanie a osвета nám pomôže dostať ho na svetlo a farskému spoločenstvu stať sa napokon aj nápomocným pri prekonávaní problémov, spojených s pamiatkovou ochranou. To samozrejme platí vo všetkých sférach spoločenského života, štátnu politiku ochrany pamiatok nevyvímajúc.

Odborná nepripravenosť investora - menšie ideové zámery vynesú na svetlo ďalšie nepredpokladané a priam nechcené úpravy - architekt (a pamiatkár) je priam snáď „vinníkom“ rozšírenia problému a z pôvodného zámeru sa zrealizuje len torzo. V období po totalite ešte ospravedlniteľné, nie však už po mnohých skúsenostiach či už s výstavbou nových, rovnako aj s obnovou pamiatkových objektov.

Nedostatočný ekonomický plán pre pokrytie zámeru. Ku kritizovanej štátnej politike ochrany – nie som za prenesenie celej ťarchy a zodpovednosti za pamiatkovú ochranu na štátnu pokladňu vrátane permanentného udržiavania sakrálnych pamiatok v dobrom technickom stave. Ale v konkrétnych situáciách by mohla aspoň čiastková podpora zlepšiť motiváciu k reálnym počinom. „Obnovme si svoj dom“ - to by mnohí veriaci vo vzťahu k svojmu kostolu pochopili celkom prirodzene.

Pokrok je, ak sa zamýšľaný zámer v grafickej forme aspoň vytvorí (lepšie ako jednotlivé nekoordinované zásahy zvyčajne po výmene kňaza). Celkový zámer je potom potrebné rozplánovať na menšie zvládnuťelné a zmysluplné zámery – ovocie prináša dôslednosť a vytrvalosť

Zlepšovanie technického štandardu kostolov

Riešenie nového osvetlenia býva veľmi často súčasťou spomínaného širšieho zadania v súvislosti s liturgickou reformou. Nový obetný stôl je ako nový stredobod liturgie zákonite akcentovaný umelým osvetlením. Otázne sú súčasné hygienické osvetľovacie štandardy, ktoré v kostoloch dosahujú úroveň osvetlenia, aká tam nikdy nebola. V tejto súvislosti je zaujímavé sledovať chrámový priestor s vypnutým osvetlením – ako v ňom pôsobí prirodzené denné svetlo.

Architektonicky pôsobivé je najmä nepriame umelé osvetlenie. **Nie je dôležitý zdroj – lampa, ale architektúra**, osvetlená liturgia alebo artefakt. Zdola osvetlené klenby podporujú vertikálnu dynamiku sakrálneho priestoru. Nie je nutná vysoká hladina, ak nie je v zornom poli veriaceho silný zdroj svetla, ktorý mu zhoršuje videnie (akomodácia zreníc). Takto koncipované osvetlenie však vyžaduje koordinovanosť pri návrhu káblových trás.

Nové vykurovanie je nezávislý problém, častá spojitosť zo širšou obnovou je však logická. V čase plynofikačného nadšenia som sa najčastejšie stretol s jednoducho aplikovaným systémom všeobecne známeho ústredného kúrenia s radiátormi a plynovým kotlom. Aj s nešťastnými oceľovými vonkajšími rúrkovými rozvodmi.

V nových kostoloch s možnou dobrou tepelnou izoláciou je zaujímavý systém stáleho temperovania s možnosťou saturácie krátkodobej potreby tepla teplovzdušnou ventiláciou – tento systém dosahuje veľmi dobrú prevádzkovú ekonomiku. S obmenami je použiteľný aj v pamiatkových objektoch.

Vhodným riešením môže byť práve koordinovaný koncept viacerých zložiek technického vybavenia a nová „vrstva“ premyslených, jednoduchých a nenápadných svetlo-repro...-konvektorov, rámp, zavesených telies, s rozvodmi v podlahe alebo streche, ktoré v konečnom dôsledku znamenajú veľmi úsporný a šetrný zásah do samotnej stavebnej substancie pamiatkového objektu.

Realizácie v danej problematike:

Kláštor Klarisiek Kapucínok v Kopernici (s Ľ. Závodným) je prvým svojho druhu na Slovensku od Jozefských reforiem v 18. storočí, ktoré tento typ rádov zrušili. Po dlhšom hľadaní vhodnej lokality sa rádové sestry rozhodli pre Kopernicu, malú dedinku v Kremnických vrchoch. Nový kláštor vyrástol ako rozšírenie areálu pôvodného gotického kostola zo 14. storočia v mierne stúpajúcom teréne južného svahu. Genius loci – neopakovateľné posvätné miesto v blízkosti kostola nad obcou bolo už dané, hotové, pripravené, dotvorené tvaroslovne súčasným riešením kláštora. Jadrom priestorového konceptu novostavby je kaplnka, ktorej kruhový pôdorys je líniou klauzúry (hranice oddeľujúcej laikov od zasvätených) rozdelený na verejnú a kláštornú časť.

Okolo verejnosti neprístupnej časti kaplnky vyrastá na benediktínski vybudovanom vzťahu chrám - dormitár - krížová chodba - rajská záhrada stavba kláštora.

Hlohovec – Špitálik (so Štúdiom FOR), reštituovaný pamiatkový objekt, symbolizujúci sakrálnu v spojení s dobročinnosťou – celková obnova, dostavba farského objektu s funkciami administratívy a bývania a interiér v historickej časti. Samotný objekt Špitálika zmenil funkčnú náplň na pastoračné centrum (mimoliturgická formácia veriacich). Keďže objekty boli vrátené prázdne a značne zanedbané, najmä pri obnove kostola (okrem iného rekonštrukcia zničenej zvonice, krovu, podzemia, exteriérov...) bolo možné dôsledné metodicko-architektonické riešenie úplnej „novej vrstvy“ interiéru pokoncilovej liturgie v pamiatkovom priestore.

Kostol Veľké Ripňany – pôvodne širší zámer - obnova interiéru, odvlhčenie - sanácia sanktuária, ústredné vykurovanie a osvetlenie

Kostol sv.Jána Krstiteľa Hranovnica – interiér – výmena opotrebovaného pokoncilového liturgického zariadenia vrátane lavíc, vykurovanie, osvetlenie

Synagóga Bratislava, Heydukova ul. - elektrické sálavé vykurovanie a ďalšie úpravy a údržba

Katedrála sv.Jána z Mathy (Trojička), Bratislava - katedra vojenského ordinára -biskupa, konkurzný návrh

Kostol sv.Michala, Gánovce – vstavba organu, výmena opotrebovaného pokoncilového liturgického zariadenia, interiér sakristie

Katedrála sv.Martina, Bratislava – nový organ a interiér empory

Literatúra:

1. L. HANUS: Kostol ako symbol. Lúč, Bratislava 1995, s.362-363
Technické správy uvedených projektov

Gánovce – návrh

Gánovce – reálne

Kláštor – Kopernica

Kopernica – model

Kopernica – model

Kontakt:

Ing. arch. D. Berec, Ing. arch. L. Berecová, Bratislava, berec@for.sk

Ing. arch. A. Soročinová:

SILA SLOVA V SAKRÁLNEJ SYMBOLIKE

Zodpovednosť voči večnosti

V Posolstve k 43. Svetovému dňu pokoja z 1.1.2010 pápež Benedikt XVI. napísal: „Krizové situácie, ktoré dnes prežívame, sú v základe aj morálnymi krízami. Ľudstvo potrebuje hlbokú kultúrnu obnovu...“ Aj bývalý prezident Václav Havel pri 20. výročí nežnej revolúcie konštatoval: „*Naším najväčším problémom je strata večnosti. Ak nemáme zodpovednosť pred večnosťou, nemáme žiadnu. Ak nie je večnosť, treba si tu už čo najviac zarobiť, čo najviac užiť, čo najviac stihnúť. To je koreň korupcie v našej politike, hrubosti v podnikaní a pasivity vo verejnosti. Programom, víziou, snom na ďalších 20 rokov je preto budovanie duchovnejšej spoločnosti*“.¹

Kultúra porozumenia

Ako môžeme utvárať kultúru našej krajiny a Európy? Podľa profesora Tomáša Halíka: „*Kľúč nádeje, ktorým bude možné otvoriť bránu budúcnosti je potrebné hľadať u tých, ktorí dokážu vytvoriť z tohto sveta domov, pohostinné miesto pre všetky dobré hodnoty... Domov je však zároveň miestom, ktoré má svoju tradíciu, kde veci majú svoje miesto a život svoj poriadok*“ „...potom snáď môžeme očakávať, že tým určujúcim motívom prichádzajúcej doby bude etika zodpovednosti a kultúra porozumenia. Ak chceme my kresťania pomôcť pri premýšľaní a utváraní budúceho poriadku Európy a sveta, mali by sme sa naučiť vnášať do tohto diela múdrosť a citlivosť voči hodnotám“.²

Aj kultúra je odrazom hodnôt našej doby... Pri štúdiu kultúr však zisťujeme, že po istom čase odumierajú a zostanú po nich len muzeálne pamiatky. Vďaka čomu jediná staroveká kultúra - história starých Židov je dodnes živá? (modlime sa ich žalmy, deti sa učia biblické príbehy, atď). Kardinál Tomáš Špidlík bol presvedčený, že vďaka kristologickému zmyslu. To je podľa neho liek na nesmrteľnosť určitej kultúry.

Ako sa podarilo v Košiciach nadviazať na stáročiami overené kultúrne hodnoty? V uplynulom roku 2009 sa už po dvadsiaty-krát uskutočnil Týždeň sakrálneho umenia, ktorého festival potvrdil dôležitosť spoločných hodnôt, ale aj pestrosť a rôznorodosť ich prejavov (židovské náboženstvo, kresťanské katolícke, evanjelické, pravoslávne). Nepochybne sakrálne umenie dáva nádej a prispieva k porozumeniu, rozvoju tolerance a k šíreniu nadčasových hodnôt aj v dnešnej dobe.

Pozoruhodné kultúrne stavby z krízových rokov 1936-1941

Historickou zaujímavosťou je, že v krízových rokoch 1936 – 1941 boli v Košiciach realizované tri sakrálne stavby troch cirkevných rádov v duchu architektúry moderny: rád františkánov realizoval areál kostola Kráľovnej pokoja, sestry III. rádu sv. Dominika – areál s kostolom Krista Kráľa a jezuiti Dom jezuitov s Kaplnkou Božského Srdca Ježišovho. *Boli postavené v duchu funkcionalizmu, vyznačujúcom sa jednoduchosťou, minimalizmom a funkčnosťou. Oba kostoly a aj kaplnka sú súčasťou moderného komplexu budov s jasným funkčným zameraním /práca s mládežou: škola, internát, knižnica, spoločenské priestory, stravovanie, fara a iné/, zvládnutým v dispozičnom aj konštrukčnom riešení v súlade s vývojovými trendmi. Cieľená a premyslená orientácia priestorov k svetovým stranám, ich následné optimálne presvetlenie, moderné centrálné vykurovanie v každom komplexe, dokonca aj v kostoloch a kaplnke.*³ Ale čo je podstatné, tieto areály formovali vtedajšiu generáciu mládeže a jej kultúrne a sociálne cítenie.

Jezuiti v Košiciach

Jezuiti prišli opäť do Košíc v roku 1930, po 157 rokoch. Najprv pôsobili v objekte Angelína, no v roku 1936 im daroval košický biskup Jozef Čársky neďalekú biskupskú záhradu, kde rád dokončil roku 1937 svoj moderný výchovný ústav mládeže. Objekt slúžil rádu pomerne krátko. V roku 1938, keď južné územia Slovenska boli viedenským verdiktom prisúdené Maďarsku, museli slovenskí jezuiti opustiť Košice. Filozofický inštitút zriadený v objekte maďarskými jezuitmi trval do roku 1945. Roku 1950 bolo pôsobenie slovenských jezuitov v Košiciach násilne prerušené komunistickým režimom na 40 rokov. V budove zriadili katedru marxizmu – leninizmu univerzity P.J.Šafárika a kaplnku používali ako telocvičňu, neskôr knižnicu. Jezuiti sa do Košíc vrátili až roku 1990 a začali si prispôbovať priestory pre potreby rehole s pôvodnou náplňou. Po dohode s cirkevným

gymnázium sv. Tomáša Akvinského v Košiciach, ktoré vedú sestry dominikánky, sa v roku 1994 zriadil v priestoroch domu internát pre študentov tohto gymnázia.

Objekt kaplnky, ktorý spolu s celou budovou bol v roku 1989 vrátený rádu, bol značne zdevastovaný a bez pôvodného vnútorného vybavenia. Zachovala sa len pôvodná vitráž v okne svätyne s vyobrazením Ježiša Krista a erbom mesta Košice. Napriek tomu má svoju výpovednú hodnotu, tak ako aj ostatné priestory tohto moderného objektu, ktorý v súčasnosti slúži mnohorakým činnostiam rádu.³

Z Velehradu do Košíc

V Dome jezuitov s kaplnkou (kostolom) zasvätenou Najsvätejšiemu Srdcu Ježišovmu sa v súčasnosti nachádza Centrum spirituality Východ - Západ. Mesto Košice sa právom považuje aj za križovatku ciest východ - západ, sever - juh. Začiatkom roku 2009 sa rozhodol predstavený rehole Jozef Kyselica a rektor ecclesiae Juraj Dufka pre obnovu kaplnky. Pozvali sochára Otmara Olivu z Velehradu a kamenára Petra Nováka, aby umelecky stvárnil presbytérium. Považovali za dôležité, aby interiér „dýchal jednotou a aby bolo kresťanstvo interpretované súčasným jazykom“. Architektonický návrh rekonštrukcie interiéru spracovali košickí architekti: Ludmila Zidorová a Michal Žoffčák; autormi symboliky oltára je arch. Anna Soročinová a páter Juraj Dufka. Obnovenú kaplnku povýšenú na kostol a nový oltár posvätil dňa 14.10.2009 arcibiskup Alojz Tkáč.

Princípy obnovy a sakrálna symbolika

Základnými princípmi architektonickej obnovy kostola bolo:

1. nadviazať na jednoduchosť a čistotu výrazu funkcionalistickej stavby, zachovať a zvýrazniť jej charakteristické prvky (železobetónové stĺpy kruhového prierezu, drevená kazetová konštrukcia nesená železobetónovou obrubou, ktorá je mierne predsadená pred zdvojené prievlaky tvaru obráteného „U“, okná s oblúkovým uzáverom a ich členenie);
2. zvýšiť štandard kvality priestoru (podlahové vykurovanie, vzduchotechnické vetranie, nová keramická dlažba v lodi a mramorová vo svätyňi, nové schody na chór);
3. v oltárnom priestore zachovať pôvodnú vitráž (patrocínium), centrálné umiestnenie svätostánku a vyjadriť výnimočnosť kostola (Centrum spirituality Východ - Západ, dva obrady, hĺbka historického odkazu symbolov kresťanstva).

Zjednocujúcou myšlienkou v obnovenom oltárnom priestore je verš z proroka Izaiáša: „Z pňa Jesseho vypučí ratolesť a z jeho koreňov Výhonok vykvitne“ (Iz. 11,1). Jesse bol otec kráľa Dávida. Ratolesť, výhonok, ktorý vykvitne z pňa Jesseho, je Emanuel - Mesiáš. Podľa proroka Izaiáša (11.2.a 11.5.): „A spočinie na ňom duch pánov: Duch múdrosti a rozumu, Duch rady a sily, Duch poznania a bohabojnosti a naplní ho bázeň Pánova“. „A pravda bude pásom bedier jeho, vernosť však opaskom drieku jeho“.

Preto všetky bronzové detaily pripomínajú znaky pňa, či kmeňa, sú tam znázornené vetvy, listy, kôra (ambóna, svietnik pre paškálnu sviecu, malé svietniky, Bohostánok v tvare kríža má zvonku drsnú štruktúru kôry kmeňa a vetvy s listím, a aj reliéf na oltári). Kmeň má niesť ratolesť, výhonok. Prorok pod týmto výhonkom ohlasoval budúceho Mesiáša - Ježiša Krista. Tak na Ježiša poukazuje ambóna, (odtiaľ sa číta a hlása Božie slovo), svietniky - symbolizujú svetlo sveta, Bohostánok - tam je uložený ako chlieb večného života. Oltár z kameňa - bieleho sívca poukazuje na Ježiša, ktorý dokončil svoje dielo na oltári kríža a tu ho sprítomňuje. Tento istý výhonok sa na kríži stáva víťazom nad trojhlavým hadom, symbolom zhubného zla zatratenia, keď Kristov kríž ako kopija preráža jeho zvijajúce sa telo hada - satana pokašiteľa, pôvodcu prvotného hriechu a všetkého odboja proti Bohu, ako je to zachytené hneď na prvých stránkach knihy Genezis. Had - satan požiera zakázané ovocie, útočí na všetko, čo je spojené s obetou Spasiteľa - ale tým ničí seba samého.⁴

Otmar Oliva sa inšpiroval videním Kataríny Emmerichovej, ktorá videla prenikať kríž na Golgote do pekla, kde sa zvíjali hady - univerzálne zlo. Motív hada so zakázaným ovocím je aj na súsoší Immaculata v Košiciach na Hlavnom námestí. Svätostánok pripomína gotické tabuľové oltáre (inšpirácia oltárom v Dóme sv. Alžbety), mušle symbolizujú tajomstvo (perla vo vnútri), hviezda Pannu Máriu.

Mimochodom, grécko-katolícke liturgie sú s novými bronzovými prvkami a doplnenými ikonami veľmi pôsobivé. Centrálné umiestnenie svätostánku na osi, vyhovujúce rímsko-katolíckemu aj grécko-katolíckemu obradu, zdôrazňuje Mystérium a potvrdzuje aj univerzálnosť obnoveného oltárneho priestoru.

Prolog na oltári

Pripomeňme si, že verejné vystúpenia *Majstra z Nazaretu na jednu jedinú tému „ako prežiť dôstojne a zmysluplne život“ sa konali pod šírým nebom, stačilo srdce otvorené moci hovoreného slova. Radostnú zvest'*

svojho Majstra začal písať milovaný učeník Ján Prologom: „Na počiatku bolo Slovo...a Slovo bolo u Boha, a Bohom bolo Slovo... A Slovo sa stalo telom a prebývalo medzi nami....V ňom bol život...svetlo ľudí“⁵

Oltár v Košickom kostole jezuitov symbolicky vyjadruje univerzálnosť cirkvi (spiritualitu Východ – Západ: kresťanov byzantského a latinského obradu), ako aj historický príchod vierozvestcov na naše územia. Uvedené prvé slová z evanjelia sv. Jána (Ján 1.1.) napísané sv. Cyrilom hlaholikou symbolizujú misiu sv. Cyrila a sv. Metoda na našom území. „Slovo, čo nim aj srdce vaše posilní, slovo, čo Boha poznávať vás pripraví“ (Proglas 26). Text „Na počiatku bolo Slovo“ je výtvarne zobrazené v hlaholike, aj latinsky. Hlaholika má svojou tvarovou vznešenosťou, ornamentálnosťou a originálnym grafickým systémom sama o sebe mimoriadne výtvarné hodnoty. Prekladateľ Viliam Turčány pomenúva hlaholiku nielen ako „hlaholiacu“, spevnú, mladickú, ale aj ako „maľovanú abecedu“ Písmo podobné strapcom hrozna (rešpektuje hornú linku, teda visí ako hrozno) má ďalší symbolický biblický význam.

Byzantský pektorálny krížik, znázornený na novom oltári, s vyobrazením najsvätejšej Trojice (enkolpion) – vzácna ranná stredoveká pamiatka z 11. stor. nájdená vo Veľkej Mači, symbolizuje všetkých putujúcich zo sv. zeme a posvätných miest, ktorí podobné krížiky prinášali na naše územia. (Tento kríž bol zobrazený aj na slovenskej minci – 10 korunáčke).

„In principio erat verbum“ – napísané latinsky symbolizuje naše pevné zasadenie do kresťanského západu. Latinské písmo už od 11. storočia preniklo k západným Slovanom. Terajším pápežom Benediktom XVI. je opäť preferovaná latinčina ako jazyk univerzálnej cirkvi a vzdelancov, v ktorom boli napísané najvýznamnejšie cirkevné a svetské spisy stredoveku, aj novoveku. Obnovená kaplnka, vrátane nového oltára, nech je na väčšiu slávu Božiu „Omnia ad majorem Dei gloriam“.

Ikonopisecká škola v Centre spirituality Východ - Západ Michala Lacka

Okrem iných aktivít v Centre spirituality zorganizoval Spolok ikonopiscov sv. Cyrila a Metoda v Košiciach v júli roku 2009 a 2010 Letnú ikonopiseckú školu, s možnosťou vlastnoručne napísať ikonu a zoznámiť sa s duchovným a technickým kánonom tvorby ikon. Každý deň sa začal bohoslužbou v kaplnke. Maľovanie ikon sprevádzala ticho znejúca východná hudba a spevy z gréckokatolíckych liturgií. Ak dielo sprevádza modlitba, obraz „dostáva dušu“. Ako povedal jeden z účastníkov letnej školy: „V posvätnom tichu sa vynára modlitba vlastnými slovami, pokoj v srdci, odpoveď, dobrý nápad, nová myšlienka.“ Veď krása je stimulujúci faktor v živote a prvým stupienkom k dobru...Ale najväčším dielom človeka v živote je nepokryť si charakter, neprehazardovať si večnosť. Najväčším dielom je ostať človekom Pravdy...Nech teda umelci nevidia malicherný úspech dneška, ale vždy konečný cieľ života.⁸

Gesto zmierenia po 30 rokoch

Akademický sochár Otmar Oliva chodieval do Košíc už počas štúdií na Pražskej Akadémii umení a tu naberal umelecké skúsenosti. Tvorí to, čo cíti, ako bol vychovaný a čo v živote videl. Spomínal, ako 14 ročný chlapec v Dóme sv. Alžbety trávil veľa času... Košice sa mu však spájajú aj s neprijemnými zážitkami. Práve v čase inštalácie liturgických zariadení v Košiciach uplynulo 30 rokov od jeho uväznenia (30.10.1979). Dvadsať mesiacov bol uväznený ako politický väzeň, k čomu prispeli niektorí košickí občania. „Pripadalo mi ako neskutočné môcť tu prísť presne teraz a mať príležitosť vytvoriť takúto vec“. Aj aktuálne dielo je akoby aktom odpustenia. Počas práce na ňom mal možnosť premýšľať o základných veciach, premýšľať o „instituci zvané odpustení“...

Metóda včelieho vosku – zážitok odlievania bronzu

Otmar Oliva používa metódu odlievania bronzu, ktorá je stará 5 000 - 7 000 rokov. Modeluje z vosku, pričom má len jeden originál, včelí vosk sa vyparí a znova sa použije. Naša spolupráca so sochárom bola mimoriadne podnetná. Len pre ilustráciu – poskytli sme mu návrh ideového vyjadrenia symboliky oltára, aby bol interiér pre Košice a Centrum spirituality typický - a potom sme v jeho ateliéri užasli nad originálnym výtvarným stvárnením. Za zázračné považuje sochár aj medziľudské vzťahy, ktoré vznikajú pri odlievaní prvkov priamo na Velehrade v jeho zlievárni. Zišlo sa tam niekoľko desiatok pozvaných spolupracovníkov a hostí a bolo to jedno nádherné spoločenské podujatie (spojené s modlitbou pred odlievaním, pred spoločným obedom, priateľská atmosféra ľudí, ktorých spája sakrálné umenie...). Keď sa pýtal Otmarov zahraničný kolega, prečo to neodlieva pomocou počítačov a novou technológiou – povedal, že mu ide o stretnutie s ľuďmi a spoločné dielo...

Redemptoris Mater a iné diela Otmara Olivu

Diela Olivu sú realizované na mnohých miestach: oltár v Bazilike na Velehrade (realizovaný v čase socializmu pod iným menom), Brno – interiér kaplnky v katedrále sv. Petra a Pavla, Maribor – kostol Matky Márie – oltár, kropenička, jubilejná medaila J. Pavla II., medaila sv. Jána Sarkanerja, kalichy, relikviáre.

Osobitne zaujímavou je Kaplnka Redemptoris Mater v Ríme (dokončená v roku 1999) s detailom Veľkomoravského kríža na sedese pre pápeža pod pravou rukou, (archeologický nález zo Starého Mesta). V duchu tradície sv. Cyrila a sv. Metoda je spojený Moravský Velehrad so sedesom pápeža v Ríme, slovanská duchovnosť s kresťanským univerzom. História vzniku kaplnky začala v roku 1988, kedy sa končil *Mariánsky rok*. Ako pamiatku na mariánske jubileum chcel Ján Pavol II. kaplnku, dovtedy známu pod menom *Matilda*, premenovať na *Redemptoris Mater* spolu s vykonaním rekonštrukcie. Reálne kontúry dostal projekt v roku 1996, na konci osláv 50 ročného kňazského jubilea poľského pápeža. On sám vtedy kolégiu kardinálov oznámil, že ich finančné dary použije na spomenutú mozaiku, ktorá bude mať podľa jeho slov „výnimočnú hodnotu a vybuduje významnú prítomnosť východnej tradície vo Vatikáne“. Nebolo teda prekvapením, že realizátori myšlienky boli vybraní zo slovanských národov. Duchovným otcom mozaiky bol český kardinál Tomáš Špidlík. Zhotovil ju ateliér *Centro Aletti* pod vedením slovinského jezuitu Marka Rupnika, pričom prednú stenu nebeského Jeruzalema vytvoril Rus Kornukov, katedru, oltár a ambonu zverili Otmarovi Olivovi.⁶ Kardinál Tomáš Špidlík umelcom ukázal, že viera môže byť praktická a veľmi jednoduchá, ak je žitá opravdivo.

Slovo a pravda

A „Čo je pravda?“ (*Ján 18,38*) *QUID EST VERITAS ?* V stredoveku obľúbená forma z tých istých písmen vytvorí inú vetu (anagram – z gréčtiny) znela: „*Je to tu prítomný muž*“ – *EST VIR QUI ADEST*“ ... Pápež Benedikt XVI. povedal po návšteve Českej republiky v septembri 2009: „... iba v úprimnom hľadaní pravdy, dobra a krásy možno reálne ponúknuť budúcnosť dnešnej mládeži a budúcim generáciám“. Parafrázujúc evanjelistu Matúša aj dnes platí: „*Kto by si chcel zachovať svoj život, stratí ho, no ten, kto svoj život stráca pre vernosť pravde a láske, ho v tom strácaní nájde*“.⁷

Odkaz sv. Cyrila a sv. Metoda - spolupatrónov Európy

Život a dielo sv. Cyrila a sv. Metoda, ktorých 1150. výročie príchodu na naše územie si budeme v roku 2013 pripomínať, je potvrdením pravdivosti biblických slov: „Nielen z chleba je človek živý...“, lebo: „Keď telo nemá patričného pokrmu: práve tak isto každá duša upadá v žití, keď žije bez Božieho života, keď nepočuje nikde Slova Božieho“ (Proglas 61).

Múdrosť našich predchodcov poskytuje etický návod pre profesionálne počinanie i v časoch dnešnej informačnej explózie. *Prekážkou pravdy sú odveké pokušenia človeka: márna sláva, nečistá túžba po bohatstve a pokušenie moci. Slovo, ktoré podľahne pokušeniu moci, však moc stráca: je prehliadnuté skôr alebo neskôr ako nepravdivé*.⁵

Mesto Košice bude v roku 2013 jedným z dvoch Európskych hlavných miest kultúry. Kiežby sakrálna symbolika v obnovennej jezuitskej kaplnke podnecovala k premýšľaniu a meditácii o sile Slova...

Zdroje

¹ .týždeň z 23.11.2009, č. 47/2009 – úvodník, str. 3.

² Fórum občianskej spoločnosti, dec. 97/8, str. 60,61, Tomáš Halík: *Evropa jako domov*

³ Adriana Priatková, Alexandra Vaškovičová: *Examples of Modernism of the sacral architecture in Košice*, "Transactions of the Universities of Košice" 2/2008, ISSN 1335-2334, s.37-43 a ASB 11/2009 XVI. roč., str. 70,71

⁴ *Príhovor pátra Jozefa Kyselicu, SJ pri posvätení obnoveného kostola dňa 14.10.2009*

⁵ Lubomír Mlčoch - *Moc slova*, Nakladatelství Karolinum 2002, str. 64 – 68

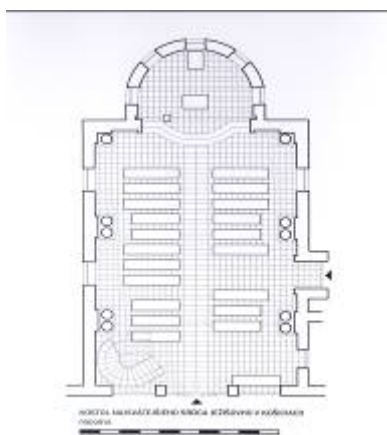
⁶ *Zrno*, 15/2009, str. 26.

⁷ .týždeň z 16.11.2009, č.46/2009, článok *Keď strácať znamená nachádzať*, str. 70

⁸ Pavol Straus - *S výhľadom do nekonečna*, kapitola *Postila dneška*, Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov, 2009 str. 303-323

Popis fotografií

detail bronzového reliéfu na oltári (Jn 1,1)

pôdorys po obnove interiéru v roku 2009

pôvodný interiér v roku 1950

Autor foto: Ing. Peter Olekšák

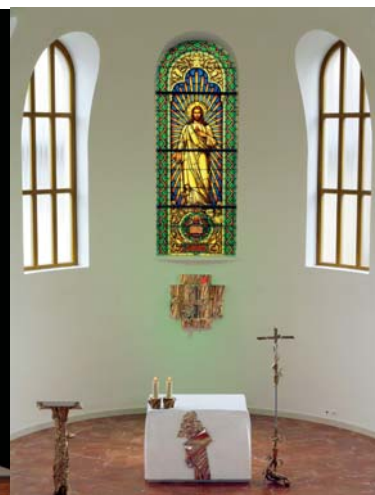
Kontakt:

Ing. arch. A. Soročinová, Košice, anna.sorocinova@vucke.sk, tel.: 055/7268240

KOSTOL NAJSVÄTEJŠIEHO SRDCA JEŽIŠOVHO
CENTRUM SPIRITUALITY VÝCHOD-ZÁPAD V KOŠICIACH

SILA SLOVA
V SAKRÁLNEJ SYMBOLIKE

GRÉCKO - KATOLÍCKY OBRAD

„Na počiatku bolo slovo“

RÍMSKO - KATOLÍCKY OBRAD

DOM JEZUITOV S KAPLNKOU POSTAVENÝ V ROKOCH 1936-1937 V DUCHU FUNKCIONALIZMU ■ DO ROKU 1950 MODERNÝ VÝCHOVNÝ ÚSTAV MLÁDEŽE
■ V ROKOCH 1950 - 1989 KATEDRA MARXIZMU-LLENINIZMU UPIŠ, V KAPLNKE TELOCVIČNA ■ V ROKU 1990 STAVBA VRÁTENÁ JEZUITOM ■ DNES SÍDLO
CENTRA SPIRITUALITY MICHALA LACKA VÝCHOD - ZÁPAD ■ OBETNÝ STŔL - SYMBOLIKA BYZANTSKEHO A LATINSKEHO OBRADU - Jn (1, 1)
V HLAHOLIKE A LATINČINE ■ V ROKU 2013-1150. VÝROČIE PRÍCHODU SV. CYRILA A METODA (R. 863) ■ VŽDY AKTUÁLNA MEDITÁCIA O SILE SLOVA
Komenského 14, 040 01 Košice, Tel.: 055 / 426 67 739, www.csvzml.org SILA SLOVA V SAKRÁLNEJ SYMBOLIKE. D. 2009

Ing. M. Pichová:

SAKRÁLNE OBJEKTY – SANÁCIA, VYKUROVANIE, VETRANIE, PLESNE

Vo svojom príspevku sa zameriam len na stredoveké Kostoly s kamenným murivom, ktoré považujem za samostatnú kapitolu pri obnove sakrálnych objektov. Vo svojom článku vychádzam zo skúsenosti z Kostola sv. Ducha v Žehre, Kostola sv. Mikuláša v Porube pri Prievidzi a ďalších.

1. Sanácia malého stredovekého kostola s kamennými murivami :

- Najstaršie kostolíky boli postavené najčastejšie na skalnom kopci a preto prirodzená vzliňajúca zemná vlhkosť je pomerne nízka.
- Extrémne zavlhnutie murív býva spravidla spôsobené trojkombináciou : vytekanie dažďovej vody zo strechy k základovým murivám, vybetónovanie podláh a nevetranie vnútorných priestorov.
- V kamenných murivách vzliňa vlhkosť najmä murovacou maltou do vyšších polôh nad úrovňou podlahy – miera zavlhnutia murív spravidla závisí od kvality vápenej malty a nasiakavosti použitého kameňa. *V Kostole v Žehre sa nachádza vápenná malta z nehaseného vápna – veľmi tvrdá a málo nasiakavá, veľmi kvalitná.*
- V malých kostoloch je zásadným problémom tiež pomer kubatúry kamenných murív voči kubatúre vnútorného vzduchu.
- Nevhodná úprava z 20. storočia - vybetónovaná podlaha – spôsobuje extrémny nárast relatívnej vlhkosti vnútorného vzduchu ako aj akumuláciu zvýšenej vzliňajúcej vlhkosti v murivách.
- Nové podlahy sú najvhodnejšie s paropriepustnou skladbou (*dlažba na podsype z kameniva*) – tehlová dlažba v Kostole v Žehre. V prípade požiadavky investora na podlahové temperovanie je nutné pod podkladným betónom zrealizovať odvetrávanú vzduchovú vrstvu (*stavebné riešenie so zohľadnením princípov stavebnej fyziky*) – podlaha v Kostole v Porube.
- Vonkajší vzduchový kanál pri kamenných murivách neodporúčam realizovať z dôvodu zvýšeného ochladzovania základového muriva a následne zvýšenia kondenzácie na vnútornom povrchu stien v úrovni nad podlahou. *V Kostole v Žehre bol starší vzduchový kanál po vonkajšom obvode objektu zrušený a zasypaný.*
- Neodporúčam realizovať drenáže v tesnej blízkosti základového muriva z dôvodu nebezpečia privedenia vody k základovej škáre a možným statickým poruchám.

Zrušenie vonkajšieho vzduchového kanála okolo Kostola v Žehre (v tomto prípade bola daná drenážna rúra ako poistná dovtedy, kým nedôjde ku konsolidácii zásypu kanála).

2. Vykurovanie :

- Zvýšená vlhkosť v murivách kostola má vplyv na výšku relatívnej vlhkosti vzduchu, ktorá zase silnou mierou ovplyvňuje teplotu vnútorného vzduchu. Priebeh teploty a relatívnej vlhkosti vzduchu vytvára teplotnú pohodu priestoru.
- Kamenné murivá stredovekých kostolov potrebujú teplo, ale len mierne temperovanie avšak kontinuálne, nie prerušované. Naakumulovaním tepla ťažkými konštrukciami dôjde k priaznivému priebehu teploty a relatívnej vlhkosti vzduchu.
- Prerušované temperovanie, len v čase omší, spôsobuje nárast povrchovej kondenzácie a zvyšuje problém zaplesnenia interiéru.
- Temperovanie vnútorného priestoru plynovými lampami spôsobuje nárast relatívnej vlhkosti vzduchu, nakoľko horením plynu sa uvoľňujú vodné pary.
- V prípade, ak jestvujúce temperovanie kostola je realizované elektrickými akumulárnymi kachlami (gamaty), sústredenými do bočných zaklenutých ník (výklenkov), združením tepelného výkonu do ník nedochádza k cirkulácii tepla v priestore. Ide o bodové zdroje tepla, ktoré poskytujú len naakumulovaný tepelný výkon s nerovnomerným rozložením tepelnej straty počas dňa, teplo je cítiť len v najbližšom okolí tepelného zdroja. Osadenie gamatov v historickom prostredí je neestetické.
- Za najvhodnejšie temperovanie kostola je t.č. považované sálavé teplo s nižším teplotovým spádom, napr. temperovanie do lavíc, podlahové temperovanie ai.
- V zimnom období by malo byť mierne temperovanie priestoru nepretržité (stále), nie prerušované, ktoré spôsobuje rozdielom teploty a relatívnej vlhkosti vnútorného vzduchu okrem iného aj dilatačné napätia dreveného mobiliáru, Kostol potrebuje mierny súvislý tepelný výkon v zimnom období, aby došlo k naakumulovaniu tepla konštrukciami.
- Pri temperovaní priestoru je potrebné zatepliť hornú plochu klenby Kostola.

3. Vetranie :

- Vnútorne priestory kostolov nebývajú spravidla dostatočne prevetrávané. Otvorenie okna nie je vetraním. Prírodné vetrania závisí od priebehu teplôt a relatívnej vlhkosti vnútorného a vonkajšieho vzduchu.
- Na prevetrávanie sú potrebné minimálne dva otvory na náprotivných stranách. Najlepšie s rozdielom výšok min. 4 až 6 m.
- Pôvodné vetracie otvory v klenbe, ak sú, bývajú uzavreté poklopom kvôli prievanu. Je nutné ich otvorenie a používanie. V stredovekých Kostoloch tieto otvory v klenbe často chýbajú.
- Výmenou skladanej krytiny za plechovú na všetkých objektoch, obnovených v druhej polovici 20. storočia a zrušením sanktusníkov nedochádza k cirkulácii vzduchu naprieč objektom. Slniečným žiarením zohriaty priestor podkrovia nedostane do pohybu studený a vlhký vzduch v Kostole, ak nie je možná cirkulácia. Preto je nutné vytvoriť vetrací komín cez vežu Kostola podľa možností a potrieb jednotlivých objektov. V spolupráci s KPÚ odporúčam doriešiť a doplniť do strešného plášťa vetracie vikiere.
- Staršie okná s jednosklom síce umožňujú tepelné straty, ale zároveň slúžia ako prirodzený odvlhčovač vzduchu a z tohto dôvodu je pri stredovekých kostolíkoch potrebné ich zachovanie. Nové tesné okná môžu spôsobiť extrémny nárast plesní v interiéri vplyvom zamedzenia pohybu a nutnej výmeny vzduchu.
- V prípade, ak už boli zrealizované nové okná s dreveným rámom a izolačným dvojsklom je potrebné doriešiť infiltráciu vzduchu náhradným spôsobom. *V Kostole Žehre bola osadená vetracia štrbina AERECO (viď. foto).*
- Priestory Kostolov potrebujú byť vetrané, aj v čase ich uzavretia.
- V prípade potreby je vhodné doriešiť cirkuláciu vnútorného vzduchu pomocou vzduchotechnických zariadení.

*Vetracie štrbina
v Kostole Žehre.*

*Kostol sv. Margity v Zborove – zaplesnenie stien vplyvom realizovania
nových vzduchotesných okien. Na okná musí byť doplnené pákové otváranie.*

4. Plesne :

Vysoká relatívna vlhkosť v kombinácii s nevetraním spôsobuje zvýšenú mieru kondenzácie vodných pár zo vzduchu na najstudenších povrchoch (*okná, podlaha, zavlhnuté plochy kamenných murív*). Povrchová kondenzácia v kombinácii s nevetraním býva príčinou uchytenia a rastu plesní. K zaplesneniu výrazne prispieva nepresnenie vnútorného priestoru z dôvodu veľmi malých rozmerov okenných otvorov. Používanie kobercov a vankúšov tiež. Pokiaľ cítiť plesne (*pivničný pach*) len vo vzduchu, je to ešte ten lepší prípad. Ak sa spóry plesní uchytiť na konštrukciách, dochádza k ich rýchlemu šíreniu vplyvom pohybu vzduchu a následne ku kontaminácii celého objektu, čím vznikne nehygienické a zdraviu škodlivé prostredie.

Synergický efekt : Všetky negatívne vplyvy zavlhnutia konštrukcií navzájom spolupôsobia a vytvoria synergický efekt. Pri analýze stavu zavlhnutia je dôležitá identifikácia všetkých jednotlivých problémov a pri návrhu sanácie určenie postupu prác systémom jednotlivých krokov. Ak sa na stenách objektu nachádza pôvodná výmalba (fresky) je bezpodmienečne nutné vykonať kvalitný chemicko – technologický prieskum s určením presného typu vodorozpustných solí a spresnenie úpravy vnútornej klímy v objekte podľa vlastností týchto solí. Pri rýchlom alebo nadmernom vysušení konštrukcií môže nastať nežiadúca deštrukcia pôvodnej omietky s výmalbou.

Úspešná sanácia a reštaurovanie interiéru Kostola sv. Mikuláša v Porube pri Prievidzi

Úvod

Kostol sv. Mikuláša v Porube je jednodňová stavba s pravouhlým presbytériom, predstavanou vežou, severnou sakristiou a neskôr pristavanými bočnými priestormi a predsieňou. V r. 1987 sa začali vykonávať prieskumné práce (*prieskum zavlhnutia murív, reštaurátorský, archeologický + umelecko - historický prieskum s návrhom metodiky reštaurovania*) a následne začala aj stavebná obnova objektu a reštaurátorské práce v interiéri. Od r.2001 bola etapovite realizovaná obnova fasád Kostola, práce na reštaurovaní ukončené v r.2009.

Z histórie stavebného vývoja objektu

Kostol bol postavený zrejme na prelome 13. a 14. storočia, začiatkom 15. storočia bol v interiéri vymaľovaný nástennými maľbami. Murovaná kazateľnica s výmalbou bola na južný okraj víťazného oblúka osadená v r.1633. V r. 1658 nahradili stredoveký trámový strop novým dreveným stropom s bohato maľovanými florálnymi motívami. Na prelome 19. a 20. storočia bola empóra zväčšená do súčasného rozsahu. Stredoveké nástenné maľby boli objavené koncom 19. storočia.

Čelný pohľad na areál Kostola po zreštaurovaní

Bočný pohľad na areál Kostola po zreštaurovaní

Sanácia zavlhnutých murív objektu

1/ Prieskum zavlhnutia

Podlahy vstupu, podvežia a lode Kostola tvoril cementový pálený poter, v presbytériu bol liaty teracový poter, zrealizované v r.1912. Niveleta povrchu podláh bola v sklone od vstupu k presbytériu smerom nadol. V sakristii sa nachádzala kamenná rezaná dlažba na podkladnom betóne.

Murivá Kostola sú čisto kamenné. Interiérová omietka bola do výšky 1m až 1,7 m, nad podlahou plošne poškodená vplyvom zvýšenej vztlínajúcej vlhkosti. Najvýraznejšie poškodenie omietky vlhkosťou sa nachádzalo na severných stenách objektu. Omietka bola tiež plošne oddelená od muriva (*odutá*). V čase prieskumu sa lokálne na povrchu omietky nachádzali vykryštalizované výkveti vodorozpuštných solí (*podľa chemického rozboru síran horečnatý*). Vzorky omietky a murovacej malty boli odobraté len informatívne z troch miest, nakoľko objekt bol v čase prieskumu ešte prevádzkovaný. Obsahy vlhkosti boli namerané pomerne nízke (*do 3 % hmotnostných*), v jednom mieste mala murovacia malta obsah vysoký (*8 % hmotnostných*). Koncentrácia chloridov, síranov a dusičnanov bola v dvoch miestach nízka, v jednom zvýšená.

Murovaná krstiteľnica

Výmal'ba stien a stropu

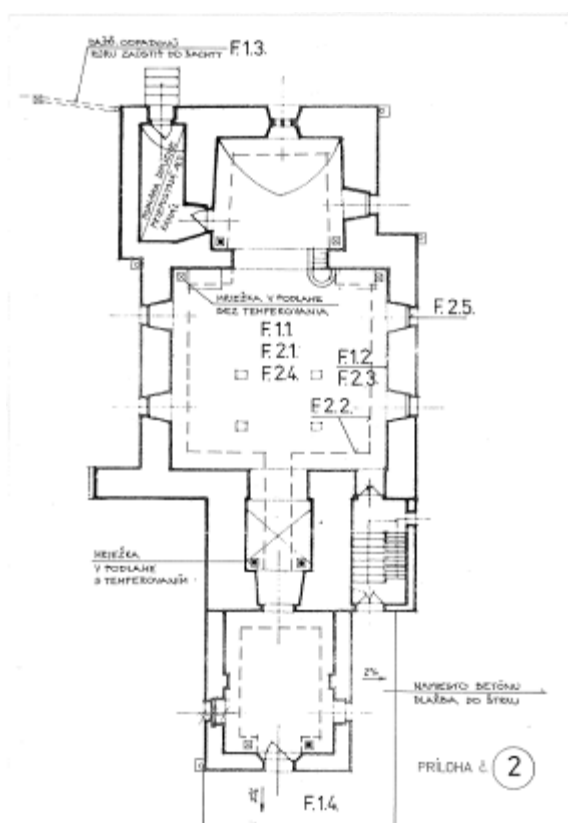
Stav omietky pred sanáciou

2/ Analýza jestvujúceho stavu zavlhnutia

Realizáciou betónovej podlahy v r.1912, ktorá je paronepriepustná, došlo postupom času (*85 rokov*) k naakumulovaniu vlhkosti do obvodových murív, pričom v kamennom murive vztlína vlhkosť škárami do vyšších polôh nad úroveň podlahy a terénu. Zvýšená vlhkosť v soklovej časti murív bola spôsobená kombináciou vztlínajúcej a kondenzačnej vlhkosti.

Kamenné murivo má nízky tepelný odpor a zavlhnutím materiálu hodnota tepelného odporu ešte klesá. Vodné pary, obsiahnuté vo vzduchu, v určitých časových obdobiach roka pravidelne kondenzujú na chladných povrchoch (*okná, betónová podlaha, vlhké plochy stien*) a dochádza k cyklickému zavlhnutiu povrchov a následnému vysychaniu. V závislosti od atmosférických vplyvov, využívania a vetrania Kostola dochádza deštrukcii povrchových úprav – vytvárajú sa vlhké fľaky, dochádza ku kryštalizácii vodorozpustných solí, k rozpadu a opadávaní omietky. Stredoveké Kostoly bývajú priestorovo veľmi malé a kubatúra kamenných obvodových murív, pomerne veľkej hrúbky, silne negatívne ovplyvňuje relatívnu vlhkosť vnútorného vzduchu. Pri nevetraní vnútorného priestoru sa pohybujú hodnoty relatívnej vlhkosti vzduchu od 75 do 90 %. Následkom zvýšenej vlhkosti vnútorného vzduchu spravidla býva výskyt plesní vo vzduchu a na vlhkých povrchoch. Preto je nutné domyslieť aj účinné prevetrávanie priestorov jednotlivých priestorov Kostola.

Zvýšená relatívna vlhkosť vzduchu spôsobuje „slepnutie“ pôvodnej výmalby na stenách, maľby sa stávajú nezreteľné, pigmenty môžu meniť farebnosť.

Pôdorys Kostola s vyznačením navrhovaných sanačných opatrení.

3/ Návrh sanácie (príloha č.2)

F.1.1. Odstránenie vybetónovaných podláh. Archeologickým výskumom bola zistená niveleta pôvodnej podlahy, ktorá bola vytvorená maltovou mazaninou v sklone smerom od vstupu k presbytériu.

F.1.2. Osekanie vlhkosťou poškodenej omietky bez výmalby nad úrovňou podlahy a realizácia sanačnej omietky (F.2.3.).

F.1.3. Zaústenie dažďovej odpadovej rúry zo strechy sakristie do jestvujúcej šachty. Ostané dažďové odpadové rúry boli v minulosti zaústené do šacht s priesakom vody do trativodov.

F.1.4. Odstránenie vybetónovanej plochy pred vstupom do Kostola.

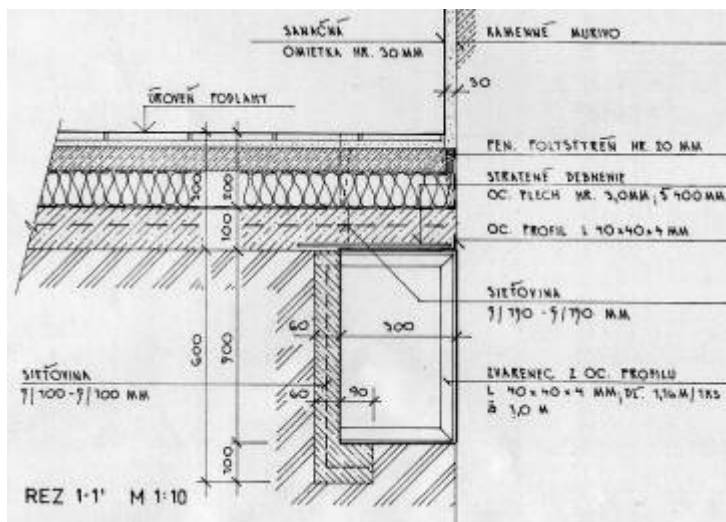

F.2.1. Realizácia novej podlahy. Požiadavkou p. farára bola realizácia podlahového temperovania. Z tohto dôvodu bola zrealizovaná klasická skladba podlahy na podkladnom betóne s tepelnou izoláciou. V spolupráci s pamiatkármi bola navrhnutá a zrealizovaná ručne vyrobená keramická dlažba rozmerov 210/210 mm svetlo béžovej farby (*podľa nájdených zvyškov pôvodnej mazaniny*).

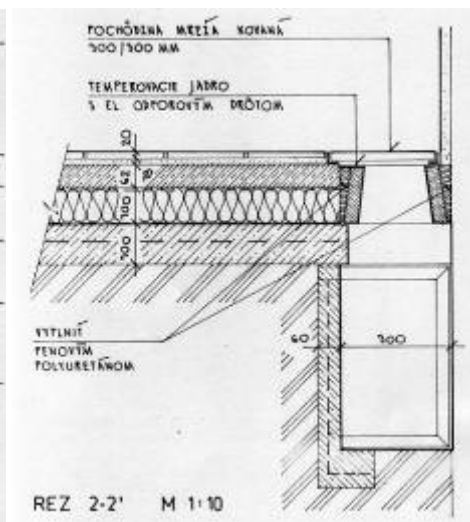
F.2.2. Zníženie vlhkosti v murivách bolo navrhnuté vzduchovým kanálom po vnútornom obvode Kostola. Rozmer vzduchovej dutiny pozdĺž murív 0,3x0,5 m od spodnej hrany podlahy. Odvetranie kanálov v jednotlivých miestnostiach Kostola bolo navrhnuté otvormi 300/300 – každý kanál mal na koncoch otvor a v jednom z týchto otvorov malo byť vložené temperovacie jadro, čo nebolo doteraz, napriek viacerým upozorneniam vlastníka zrealizované.

F.2.4. Doriešenie prevetrávania priestoru Kostola. V okne závere presbytéria vybrať sklenenú tabuľku z okna a nahradiť ju sieťou, do dverí veže vyrezať otvor a do neho osadiť mriežku s nastaviteľnými klapkami.

F.2.5. Jestvujúce okná z kovových rámkov a 2x jednosklo ponechať – slúžia ako prirodzený odvlhčovač vzduchu, len doplniť kondenzačný žliabok na spodnú hranu okien.

Projekt - rez uzavretým profilom vzduchového kanála

Projekt - rez vetracím otvorom v podlahe

4/ Realizácia stavebných prác

Betonáž kanála v podveží

Oceľové profily pre kanál

Oceľ. konštrukcia pre strop kanála

Hydroizolácia podkladného betónu

Podlahové temperovanie

Betonáž temperovanej mazaniny

Pokládka ručnej keramickej dlažby

Hotová dlažba + osekánie stien

Vetrací otvor vzduchového kanála

Interiér Kostola po obnove

Záver

Zvislá plocha základových murív zo strany exteriéru bola odizolovaná nopovou fóliou.

Práce na obnove objektu boli realizované pod vedením reštaurátorského kolektívu (*M. Šurin, J. Dorica, V. Mýtnik, M. Flaugnatti*) za výrazného príspevia p. farára a veriacich. Výsledkom prác je ukážková obnova stredovekého interiéru aj fasád Kostola. Drevený, bohato maľovaný strop, dotvára celkovú atmosféru priestoru a jeho reštaurovanie je samostatnou kapitolou.

Podklady :

- Prieskum zavlhnutia murív Kostola (*Ing. M. Pichová, 1997*)
- Projekt vzduchového kanála pod podlahami (*Ing. M. Pichová, 1998*),
- Fotodokumentácia (*Akad. mal. M. Šurin, p. farár – foto z priebehu prác, Ing. M. Pichová*),
- Článok „Nástenné maľby v Kostole sv. Mikuláša v Porube“ do časopisu Pamiatky a múzeá (*Ing. arch. Andrej Botek, 2009*).

Kontakt:

Ing. Marta Pichová, projektant - autorizovaný stavebný inžinier SKSI, Mečíková 59, 841 07 Bratislava, pichova@mail.t-com.sk, 0903/758 950

Ing. arch. S. Hanzlíková:

RIEŠENIE BEZBARIÉROVOSTI V KOSTOLOCH

„Čokoľvek môžeme urobiť viac užívateľnejším, ale na to, aby sme to dosiahli, musíme venovať pozornosť detailom.“ (Ron Mace)

Ron Mace (1941-1998) – architekt a dizajnér, bol zakladateľom a riaditeľom centra pre bezbariérové navrhovanie v Severnej Karolíne v Spojených štátoch Amerických v osemdesiatych rokoch. Jeho definícia pojmu bezbariérového navrhovania, ktorý pochádza z anglického „universal design“ hovorí, že bezbariérové navrhovanie je navrhovanie produktov i prostredia tak, aby boli možné užívanie pre všetkých ľudí v čo najväčšej možnej miere, bez potreby adaptácie alebo špecializovania návrhu týchto produktov alebo prostredia. Zmyslom bezbariérového navrhovania je zjednodušiť život každému vytvorením produktov, vytvorením komunikácie a vytvorením prostredia ktoré bude môcť užívať čo najviac ľudí bez zbytočne navýšených finančných nákladov. Bezbariérové navrhovanie podporuje ľudí každého veku bez ohľadu na ich schopnosti a zručnosti.

7 základných princípov bezbariérového navrhovania:

(vypracované Centrom pre bezbariérové navrhovanie na Fakulte dizajnu Univerzity Severnej Karolíny v USA)

1. Rovnocennosť využívání (Equitable use)

Dizajn je užívateľný a zrozumiteľný pre ľudí bez ohľadu na ich schopnosti a zručnosti.

2. Flexibilitnosť v užívání (Flexibility in use)

Dizajn je prispôsobený širokému spektru individuálnych referencií a schopností.

3. Jednoduché a intuitívne užívání (Simple and intuitive use)

Návrh je zrozumiteľný, ľahko čitateľný bez ohľadu na skúsenosť, vedomosť, jazykové schopnosti a gramotnosť užívateľa.

4. Jednoducho vnímateľné informácie (Perceptible information)

Návrh predkladá dôležité informácie užívateľovi efektívne, bez ohľadu na okolité podmienky alebo obmedzenie jeho zmyslových schopností.

5. Tolerancia chyby (Tolerance for error)

Dizajn minimalizuje prekážky a negatívne následky v prípade náhodných a neumýselných nebezpečných úkonov.

6. Nízka fyzická námaha (Low physical effort)

Dizajn je použitý efektívne a pohodlne, bez použitia väčšej námahy.

7. Vhodná mierka (Size and space for approach and use)

Veľkosti a priestory zabezpečujú užívanie, pohyb a manipuláciu bez ohľadu na veľkosť telesného habitu užívateľa jeho stav a mobilitu.

Prečo sa zaoberať bezbariérovým navrhovaním?

Otázka bezbariérového navrhovania je vo veľkej miere otázkou humánosti, ohľaduplnosti a spolupatričnosti. Ľudia so všetkými druhmi postihnutia, či už sú to ľudia s telesným, zmyslovým alebo mentálnym postihnutím; starší ľudia, ľudia s dočasným obmedzením mobility (úraz), rodičia s kočíkmi, deti, alebo dospelí ľudia, ktorých telesný habit vybočuje zo „štandardnej mierky“, majú mať právo prístupu a užívania prostredia tvoreného výstavbou rovnako, ako všetci ostatní. Bezbariérovým navrhovaním klesá miera diskriminovanosti, miera dostupnosti architektúry ako takej sa zvyšuje. Bezbariérové navrhovanie možno považovať za mladú disciplínu, ktorá postupne preniká do praxe. Kritériá bezbariérového navrhovania sa stávajú súčasťou legislatívnych stavebných požiadaviek, no vzhľadom na neustály vývoj problematiky (bez)bariérovosti sú požiadavky často nejasné a ich aplikácia v praxi je často chybná alebo neúplná. Pre novú architektúru sa stáva bezbariérové navrhovanie samozrejmosťou, pri starších stavbách alebo kultúrnych pamiatkach sú limity, ktoré

často nie sú ľahko riešiteľné. Proces rekonštrukcie či obnovy v zmysle debarierizovania objektu ešte náročnejší. Prvky architektúry, uprednostňujúce z hľadiska bezbariérového navrhovania mierku človeka, môžu svojou technickou náročnosťou stáť oproti zachovaniu pamiatkových hodnôt, ktoré zachovávajú autenticitu kultúrnej pamiatky. Bezbariérové navrhovanie je preto pri obnove architektonického dedičstva pre architekta veľkou výzvou.

Predmetom môjho výskumu je bezbariérové navrhovanie a obnova architektonického dedičstva, preto kostoly, ktoré uvádzam ako príklady riešenia bezbariérovosti alebo príklady potreby riešenia bezbariérovosti, sú kultúrnymi pamiatkami.

Aspekty bezbariérovosti

Architektonická tvorba je práca, ktorá si vyžaduje vysoké nároky v komplexnosti svojich riešení, preto musí architekt v návrhu zakomponovať viacero aspektov súčasne. Od urbanistického konceptu cez konštrukcie, cez výtvarné stvárnenie, cez kompletné technické zabezpečenie, atď. Pre opis aspektov bezbariérového navrhovania vyberám aspoň ich krátky všeobecný opis tých, ktoré súvisia aj s problematikou debarierizovania kostolov. V obrazovej prílohe uvádzam aplikovanie, prípadne absenciu prvkov bezbariérového navrhovania na príkladoch vybraných kostolov na Slovensku a v zahraničí.

1. Širšie vzťahy, doprava

Z pohľadu bezbariérovosti je nevyhnutné riešiť konkrétny objekt zo širších vzťahov, pretože dostupnosť objektu nevyrieši návrh rampy alebo výťahu. Ak hovoríme o dostupnosti ako takej, potom je dôležité, aby boli k dispozícii parkovacie miesta, parkovacie miesta pre zdravotne ťažko postihnutých v čo najväčšej možnej blízkosti od hlavného vchodu budovy (ak je totožný so vstupom pre človeka s postihnutím). Takisto je dôležité, aby bola vo väčších mestách zabezpečená mestská hromadná doprava, aby nástupištia MHD boli prispôbené pre ľudí s obmedzenou mobilitou, aby boli na zastávkach MHD taktilné navigačné systémy pre nevidiacich. Aby prostriedok MHD bol prispôbený pre človeka na invalidnom vozíku, či detský kočík, aby bol zabezpečený audio-informačný systém, atď. Nie všetky aspekty môže ovplyvniť architekt pracujúci na rekonštrukcii, alebo obnove objektu ale funkčnosť stavby ako takej je dôležitý aj z hľadiska väčšej mierky.

2. Vstup a vstupné priestory objektu.

Pri riešení vstupu a vstupných priestorov, treba dbať na to, aby z hľadiska nediskriminácie bol hlavný vstup rovnaký pre všetkých ľudí. Ak by táto možnosť nebola možná, potom je dôležité, aby sekundárny vstup, prispôbený pre ľudí s obmedzením pohybu, bol dostatočne a jasne označený. V prípade rampy je dôležité, aby mala správny sklon, aby jej rozmery zodpovedali legislatívnym stavebným požiadavkám, aby boli madlá na oboch stranách, aby jej povrch nebol šmykľavý. Takisto povrch podlahy pred vstupom do objektu by mal byť odolný voči šmyku. Pred vstupom by mal byť dostatočne veľký priestor pre manipuláciu s invalidným vozíkom. Dvere by mali byť dostatočne široké, ľahko otvárateľné, v prípade že sú zo skla, mali by mať viditeľné bezpečnostné označenie pre slabozrakých. Ak k hlavnému vchodu vedie schodisko, schody by mali mať štandardné rozmery vyhovujúce norme, mali by byť zabezpečené proti šmyku, mali by mať rozmiestnené madlá, takisto podľa noriem a nevyhnutné je i tónové rozlíšenie pre bezpečnosť slabozrakých. Pri budove by sa mal nachádzať orientačný systém pre ľudí so zrakovým postihnutím (signálny pás, vodiace línie, taktilné plány).

3. Priestory cirkulácie pohybu

Pri priestoroch interiéru platia takisto požiadavky pre schodiská a rampy, a síce - odolnosť voči šmyku, vyhovujúce rozmery, madlá na oboch stranách a podľa normatívnych požiadaviek. V komunikačných priestoroch by mal byť dostatočný farebný kontrast (steny, podlahy, dvere, schody). Povrchy podláh by mali byť prispôbené pre bezkolízny pohyb osoby na vozíku, komunikácie by mali byť dostatočne široké a bez prekážok. Výťah, ako i priestor pred ním, by mal byť dostatočne priestranný, pre nevidiacich majú byť zabezpečené akustický informačný systém, označenie braillovým písmom alebo reliéfnou latinkou vedľa tlačidiel čísiel podlaží a tlačidlá by mali byť v primeranej výške. Poloha výťahu by mala byť ľahko identifikovateľná. Núdzové východy by mali byť prispôbené osobám na vozíku a osobám so zrakovým postihnutím, označenia núdzových ciest a východov by mali byť vo vizuálnej (svetelnej) i v zvukovej podobe.

4. Označenia a informácie

Všetky označenia (informácie, piktogramy) v budove by mali byť riešené v zrozumiteľnej forme, s dostatočným farebným kontrastom, ľahko čitateľné (font, veľkosť). Je pozitívom ak sú informácie o budove, aktivitách, službách a pod. poskytované v rôznych formách. (akusticky - audiosprevodca, taktilne – reliéfne modely a mapy, vizuálne - billboardy, plagáty, web).

5. Toalety

Pre osoby s obmedzenou schopnosťou pohybu je dôležité, aby priestor toalety bol dostatočne veľký pre manipuláciu s invalidným vozíkom, dvere musia byť ľahko zatvárateľné, pri toalete majú oporné madlá, splachovanie v primeranej výške, dizajn umývadlo by má byť prispôsobený pre prístup s invalidným vozíkom, zrkadlo má byť v primeranej výške a malo by mať možnosť nastavenia sklonu ľahko dosiahnuteľnou pákou. Na toalete by malo byť tlačidlo pre privolanie pomoci v prípade núdze. Priestory hygieny sú i v kostole nevyhnutné. Či priamo v kostole (podľa priestorových možností), na fare, alebo v pastoračnom centre. Pri historických objektoch je práve doplnenie WC problematické, a preto môže byť hygiena presunutá do neďalekého objektu centra alebo fary, prípadne sa rozširujú sakristie.

Príklady

Príklady riešenia bezbariérovosti kostolov by som rada rozdelila na dve skupiny bez ohľadu na to z akého obdobia kostoly pochádzajú alebo akej reholi prislúchajú. Na kostoly v mestách a dedinách, ktoré slúžia pre bohoslužby, prípadne podujatia organizované jemu prislúchajúcou farnosťou, a na kostoly, ktoré sú i turistickou atrakciou. Ak je kostol turistickou atrakciou, predpokladá sa neustála návštevnosť množstva ľudí, a teda aj nároky na sprístupnenie a užívanie sú vyššie. Príklady ktoré uvádzam v obrazovej prílohe sú:

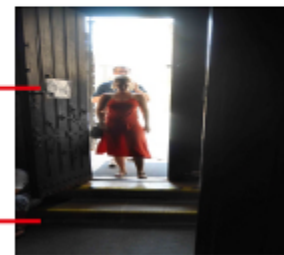
1. Dóm svätého Martina, Bratislava, Slovensko
2. Kostol svätého Filipa a Jakuba, Bratislava - Rača, Slovensko.
3. Kostol santa Maria Maggiore, Rím, Taliansko
4. Katedrála v Pompejách (Santuario di pompei), Pompeje, Taliansko
5. Kostol san Giovanni, Rím, Taliansko
6. Kostol sant' Ignazio, Rím, Taliansko

Na Slovensku so zvyšujúcou návštevnosťou kostolov ako turistického alebo kultúrneho miesta (koncerty), vzrastá potreba uvažovať a uvádzať príklady debarierizácie týchto objektov, či už pozitívne alebo negatívne, s cieľom nájsť vhodné riešenia. Je potrebné vychovať odborníkov, ktorí poznajú problematiku ochrany pamiatok, rovnako aj nároky a možnosti riešení. V praxi máme totiž realizácie, ktoré sú svojpomocné, bez architektonického náhľadu, plnohodnotného účinku alebo bez koordinácie.

V historických kostoloch, kde prebiehajú rekonštrukcie, je potrebné vopred pri návrhu dbať na bezbariérové prístupy, a to, či budú riešené ako trvalé (s trvalou úpravou podláh a priestorov), alebo ako prezenčné / občasné (s aktuálnym doplnením pomôcky v určitých časových úsekoch).

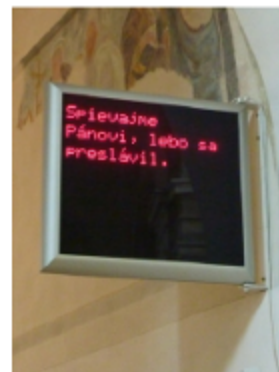
- Dóm svätého Martina (Bratislava)**
- Rampa vedúca k dómu nezodpovedá normovým požiadavkám.
 - Schody vedúce ku kostolu z južnej strany majú madlá na oboch stranách, ich výška je však nevyhovujúca.
 - Existujú výstažné tabuľky pre upozornenie na schody. V dóme je pripnutý papier formátu A4 v euroobale na dverách hlavného vstupu, čo je neadekvátne i neestetické.
 - Pre označenie upozornenia schodov (prvý/posledný) je dôležité použiť farebný kontrast. Nie je však nevyhnutné použiť žltú-čiernu pásku. Eleganťným riešením môže byť napríklad vloženie kameňa dostatočne odlišnej farby.

■ □□□□ **Kostol sv. Filipa a Jakuba (Bratislava, Rača)**

- □□□□ Je výhodou, že v bezprostrednej blízkosti kostola je zastávka MHD, čím je zabezpečený jednoduchší prístup z okolia. Nevýhodou je absencia parkoviska. Autá môžu stáť podlž chodníka, no nie je žiadne vyhradené státie pre ZŤP.
- □□□□ Do kostola vedú z južnej strany tri vstupy. Hlavný vstup, a dva vedľajšie. Ani jeden z nich nie je upravený pre bezbariérový prístup.
- □□□□ Schodisko vedúce na chór ostalo po rekonštrukcii bez povrchovej úpravy a chýba mu zábradlie i madlo, čím tvorí nielen bariéru ale i nebezpečenstvo pri vstupe na chór.
- □□□□ Texty žalmov i piesní sú premietané na svetelnej tabuli, výška textu je nastaviteľná, čo je výhodou pre veriacich zúčastňujúcich sa obradov.

■ □□□□ **Kostol santa Maria Maggiore (Rim)**

- □□□□ Od najbližšej križovatky vedie ku kostolu vodiaca línia, na konci ktorej je reliéfná mapa kostola a jeho najbližšieho okolia s legendou, ktorá slúži nevidiacim.
- □□□□ Hlavný vstup do kostola je prispôsobený pre bezbariérový prístup jednoduchou protišmykovou rampou. Rampa je len pridaným reverzibilným prvkom používaným počas hodín, kedy je kostol otvorený verejnosti.
- □□□□ Na stojane vedľa hlavného vstupu je znázornený pôdorys kostola s vyznačením a opisom významných miest vo vnútri kostola. Na stojane sú tiež vypísané dôležité informácie (začiatok sv. omši, hodiny, počas ktorých je kostol otvorený)
- □□□□ Na jednom z informačných stojanov je nevhodne zvolená farebnosť písma i podkladu. Žltý podklad so žltým písmom je absolútne nevhovujúci a ťažko čitateľný.

Katedrála v Pompejách /Santuario di Pompei/
 Pred katedrálou na nachádza informačná tabuľa s mapou a históriou chrámu. Tabuľa však nemá reliéfne prevedenie.

Rampa vedúca do chrámu má vhodný sklon, jej povrch má podobnú dlažbu ako dlažba na námestí pred katedrálou.

Navigačné informácie na fare.

Informácie vo vnútri kostola sú na priehľadnom stojane so znakom katedrály.

Prístup k laviciam je v úrovni podlahy.

Kostol san Giovanni (Rím)

Vnútna rampa zabezpečuje osobe na vozíku prístup do všetkých častí kostola. Je protišmyková a reverzibilná.

Madlá na schodisku sú vhodne zvolenou opornou konštrukciou.

Informácie o chráme sú dostupné v audioforme nielen pre nevidiacich, ale pre všetkých návštevníkov. Pri informačných audiostojanoch sú umiestnené stoličky, takže človek sa pri počúvaní informácií cíti pohodlne.

■ □ *Kostol sant' Ignazio (Rím)*

- ■ Rampa vedúca do kostola je nevhodne umiestnená. Ústi priamo do neotváratej časti dverí. Jej oporné madlá siahajú len do polovice, čím zvyšok rampy tvorí prekážku pre vchádzajúcich, vychádzajúcich, či okolo prechádzajúcich ľudí. Svojou polohou i konštrukciou je prekážkou a nie prvkom debarierizácie.

Zoznam použitej literatúry:

- Vyhláška č. 532 / 2002 Z. z. Ministerstva životného prostredia Slovenskej republiky, ktorou sa ustanovujú podrobnosti o všeobecných technických požiadavkách na výstavbu a o všeobecných technických požiadavkách na stavby užívané osobami s obmedzenou schopnosťou pohybu a orientácie, Štvrtá časť
- http://www.design.ncsu.edu/cud/about_us/usronmacespeech.htm (06/2010)
- http://www.design.ncsu.edu/cud/about_ud/udprinciples.htm (06/2010)

Kontakt:

Ing. arch. S. Hanzlíková, FA STU Bratislava, silvia.hanzlikova@gmail.com, mob.: 0903 9161 165

Ing. E. Suchý:

KROVY NA SAKRÁLNYCH STAVBÁCH A ICH OBNOVA

Historické drevené konštrukcie sú dokladmi svojej doby, pričom viaceré z nich majú, alebo postupne nadobúdajú aj pamiatkovú hodnotu. Ich životnosť je závislá nielen od konštrukčného riešenia, od použitého druhu dreva a od expozičných zaťažení, ale aj od stupňa starostlivosti, to znamená od pravidelnej údržby, opráv i potrebných rekonštrukčných zásahov. Tento príspevok prezentuje štyri konkrétne obnovy (aj práve realizované) strešných konštrukcií sakrálnych objektov na území Slovenska: **Evanjelický kostol a.v. v Bardejove, Rímskokatolícky kostol sv. Petra z Alkantary v Liptovskom Mikuláši - Okoličnom, Dóm sv. Martina v Bratislave a Rímskokatolícky kostol sv. Kataríny Alexandrijskej vo Vyšnej Šebastovej pri Prešove. Evanjelický kostol a.v. v Bardejove**

Bardejov – ev av kostol – SZ pohľad

vznikol v období po vydaní Tolerančného patentu cisárom Jozefom II. Postavený bol tesne za severnou hradbou vnútorného mesta v rokoch 1798-1808. Kostol je klasicistická budova pozdĺžneho pôdorysu s polkruhovým oltárnym záverom a vstavaným organovým chórom. Zaklenutý je pruskými klenbami. Neogotický interiér kostola pochádza z druhej polovice 19. storočia. Strecha na kostole je sedlová, s valbou nad oltárnym priestorom. Streche dominuje na západnej strane - za hlavným priečelím s murovaným štítom, drevená zvonica. Krov na kostole je primárny so stavbou, realizovaný ako hambalkova konštrukcia s rozvinutou formou postranných ležatých stolíc.

Bardejov – ev av kostol – západný pohľad do krovu

V pozdĺžnom smere je krovová konštrukcia zavetrená sústavou horizontálnych väzníc a medzi plnými väzbami navzájom sa krížujúcimi diagonálnymi vzperami v tvare tzv. ondrejských krížov. V minulosti bol už krov opravovaný, v niektorých úsekoch boli poškodené krokvy doplnené novými protézami. Uplatnené bolo tradičné preplátovanie, pričom styčné plochy boli aj lepené.

Bardejov – ev av kostol – staršia obnova krokiev preplátovaním a príložkami

V roku 2009 bola vykonaná opätovná oprava krovu kostola. Poškodené a uvoľnené boli predovšetkým tesárske spoje nad korunou muriva (väzné trámy, resp. krátčatá – krokvy), ale hlavne vzájomné spoje hambalkov s krokvami a vo vrchole v jednotlivých väzbách aj spoje krokiev. Práve uvoľnenie spojov spôsobilo určitý posun v pozdĺžnom smere krovu a preto bolo potrebné pristúpiť v čo najkratšom čase k obnove poškodených častí a tým k stabilizácii tohto hodnotného historického krovu, ktorý po krove na radnici patrí k najstarším zachovaným krovovým konštrukciám v meste Bardejov. Samotnú obnovu je možné hodnotiť ako základnú, s tým že došlo k doplneniu pôvodných spojovacích prvkov (drevené kolíky) o nové kovové (skrutky, svorníky). Poškodené konce prvkov (napr. hambalky) neboli nahradené plombami ani protézami, pričom oprava si vyžadovala aj takéto riešenie. V spodnej časti – nad korunou muriva, boli spoje väzný trám, resp. krátča, konce krokiev a pomurnice navzájom stiahnuté kovovými strmeňmi z pásoviny.

Bardejov – ev av kostol – obnova z roku 2009 – opásanie strmeňmi uvoľnených spojov
(krokva-väzný trám-pomurnica)

Pod vrcholom strechy sú krokvy stiahnuté jednostrannou doskovou klieštinou, výnimočne sú krokvy spevnené jednostrannými príložkami. V pozdĺžnom smere boli na severnej strane doplnené prvky zavetrenia krovu ondrejskými krížmi. Zásahy do strešného plášťa neboli predmetom tejto obnovy.

Realizovaná oprava krovu nie je tradičnou tesárskou obnovou, cieľom bolo stabilizovať konštrukciu, čo sa podarilo, ale samotné poškodené časti (napadnuté drevokaznými plesňami a zrejme aj hubami, resp. hmyzom) neboli dôsledne ošetrené, prípadne nahradené tradičnými tesárskymi metódami (protézy, plomby). Pozitívom je minimálne odstránenie (takmer žiadne) originálu, pričom celková obnova nenarušila výraznejšie samotnú pôvodnú konštrukciu a priestor v podkroví.

Neskorogotický rímskokatolícky kostol sv. Petra z Alkantary v Okoličnom

Okoličné – r.kat kostol sv. Petra z Alkantary – JZ pohľad na strechy kostola

aj s kláštrom patria k najvýznamnejším pamiatkam na našom území. V polovici 15. storočia prišli do Okoličného františkáni, ktorý tu založili kláštornú školu a pravdepodobne aj nemocnicu. Predovšetkým kostol, pôvodne zasvätený Panne Márii, je dodnes dominantou východnej časti mesta Liptovský Mikuláš - mestskej časti Okoličné, ktoré bolo kedysi samostatnou obcou. Postavený bol v rokoch 1476 - 1492. Staršia veža je pravdepodobne pozostatkom pôvodného farského kostola. Súčasný kláštorný kostol s halovým trojlodím a polygonálne ukončenou svätyňou je ojedinelou stavbou neskoréj gotiky na Liptove. Výstavbu podporoval sám kráľ Matej Korvín. Na severnej strane je stredoveká kaplnka rodiny Czezei.

Dodnes sú nad trojlodím, svätyňou aj severnou kaplnkou zachované pôvodné krovové konštrukcie.

Okoličné – r.kat kostol sv. Petra z Alkantary – pohľad do krovu zo záveru 15. st. nad loďou kostola

Tieto boli v minulosti – začiatkom 20. storočia (r. 1903) opravované, spôsobom zabezpečenia poškodených častí nad korunou muriva mohutnými obojstrannými klieštinami.

Okoličné – r.kat kostol sv. Petra z Alkantary – obnova krovu z roku 1903 – klieštiny nad väznými trámami

S pôvodnými prvkami sú klieštiny fixované kovovými svorníkmi s výraznými štvorcovými hlavicami a maticami. Dôvodom vtedajšej obnovy bol pravdepodobne aj čiastočný pokles tejto výraznej konštrukcie, predovšetkým nad halovým trojlodím a severnou kaplnkou. Samotný zásah do pôvodnej konštrukcie – drevnej substancie krovov bol minimálny. Po spevnení všetkých priečných väzieb bolo vymenené latovanie a vzhľadom na výrazný sklon strešných rovín, bola keramická krytina uložená do maltového lôžka. Od júla 2010 sa opätovne realizuje komplexná obnova krovov na kostole. V tomto roku budú obnovené strechy nad trojlodím a severnou kaplnkou. V budúcom roku je plánovaná obnova strechy nad svätyňou. Obnova sa týka opravy poškodených častí krovových konštrukcií a kompletnej výmeny strešného plášt'a (lát a krytiny). Statické posúdenie a návrh obnovy vypracoval Ing. Vít Svoboda z Levoče. Realizáciu prác zabezpečujú tesári z Oravy (Námestovo). V priebehu letných mesiacov boli posilnené a doplnené najviac poškodené časti na severnej strane krovu nad loďou, presnejšie nad korunou muriva (výrazný výskyt hnedej hniloby, zapríčinený dlhodobým zvýšením obsahu vlhkosti). Pomurnica je priebežne vymieňaná v celom rozsahu, výraznejšie poškodené konce krokiev a väzných trávov sú nahrádzane protézami (obr. 8).

Okoličné – r.kat kostol sv. Petra z Alkantary – obnova z roku 2010 poškodených trávov krovu (zhlaví) nad korunou muriva protézami (pomurnica - väzné trávy)

Preplátovanie pôvodného konštrukčného prvku s protézou je fixované oceľovými svorníkmi. Používané sú aj drevené príložky a tesárske skoby. Keďže na krovky bolo v minulosti použité drevo zo smrekovca opadavého (*larix decidua*) – červený smrek, aj v súčasnosti je na opravu používaná rovnaká drevina, ktorá je pred zapracovaním chemicky ošetrená transparentným insekticídnym a fungicídnym náterom (BOCHEMIT). Snahou je zachovať v čo najväčšej miere tieto stredoveké konštrukcie, ktoré bezpochyby patria na našom území k najvýznamnejším zachovaným historickým tesárskym dielam. Zároveň súčasná obnova rešpektuje opravu krovov z roku 1903.

Vzhľadom na vyčlenené finančné prostriedky, reálne schopnosti a teda aj možnosti, ktoré dnes máme na Slovensku z hľadiska tesárskeho remesla, je možné hodnotiť prebiehajúcu obnovu kladne. Istým problémom sú určité technické záležitosti pri opracovaní povrchu použitých protéz, občas absentuje precíznejšie spájanie nových prvkov s pôvodnými aj nedôsledné ošetrenie poškodených častí a pod. Tradičné tesárske nástroje, ako napr. sekera, dláto, ručná píla sú na stavbe výnimočné.

Dóm sv. Martina v Bratislave bol postavený v 14. a 15. storočí na mieste staršieho prepoštského

Bratislava - Dóm sv. Martina – JZ pohľad na kostol

a farského kostola sv. Salvatora. Za husitských vojen bola stavba kostola prerušená. V literatúre sa uvádza dokončenie zaklenutia a strechy kostola po roku 1452, kedy bol kostol vysvätený. Vzhľadom na posledné výskumy striech, ktoré prebiehajú v súčasnom období, je isté, že pultové strechy pri veži kostola, ako aj krov nad halovým trojlodím boli vztýčené pred rokom 1452. Neskôr bola zastrešená svätyňa s polygonálnym záverom. Jej krokrová hambalková konštrukcia s najstaršou známou ležatou stolicou (ranná forma) na našom území z prelomu 15. a 16. storočia, bola obnovovaná v priebehu posledných 20. rokov dvakrát. V závere 20. storočia bola vymenená krytina, pričom poškodené prvky krovu boli opatrené fungicídny a insekticídny náterom s výrazným bordovým pigmentom.

Bratislava - Dóm sv. Martina – pohľad do krovu s ležatými stolicami nad svätyňou (prvky opatrené bordovým náterom v 90. rokoch 20. storočia)

Natreté bolo značné množstvo prvkov, čím došlo predovšetkým k estetickému znehodnoteniu, tohto unikátneho historického krovu na našom území. Avšak obnova poškodených častí krovu na začiatku 21. storočia priniesla nezvratné „poškodenie“ originálnej konštrukcie. Okrem výmeny niektorých kusov nad záverom krovu (príložky a protézy krokiev, väzníc, pomurníc a pod.) boli odstránené aj povrchové vrstvy na mnohých konštrukčných prvkoch, ktoré boli v minulosti ošetrené vyššie uvedenými nátermi.

Bratislava - Dóm sv. Martina – pohľad na poslednú obnovu krovu s ležatými stolicami nad svätyňou (rok 2002) – zosekané poškodené časti na povrchu vzpier

Takto došlo k nenahraditeľnému odstráneniu originálnej drevnej substance v tomto krove, čím došlo k strate trasologických stôp na povrchu trámov – stopy po tesárskych nástrojoch, znehodnotenie tesárskych značiek a pod. Takáto obnova je z hľadiska pamiatkovej starostlivosti neprípustná. Dôvodom odstránenia povrchových vrstiev u jednotlivých trámov bolo výraznejšie napadnutie – poškodenie prvkov drevokazným hmyzom, ktorí expandoval do týchto konštrukcií pravdepodobne až v nedávnej minulosti – po predchádzajúcej obnove (vysoká vlhkosť, minimálne prúdenie vzduchu v podkroví atď.). Keďže poškodenie drevnej hmoty pokračuje a po 5 rokoch sú evidentné stopy po aktívnych požerkoch je nutné čo najskôr pristúpiť ku kvalifikovanej obnove tohto krovu. Potrebná je aj obnova starších krovov nad trojlodím a pultovými strechami, ktoré boli vztýčené ešte v 1. polovici 15. storočia a sú najväčšími stredovekými krovmi na území Slovenska – dosiaľ nedocenenými.

Posledným príkladom je reštitúcia pôvodného tvaru striech na **rímskokatolíckom kostole sv. Kataríny Alexandrijskej vo Vyšnej Šebastovej** pri Prešove,

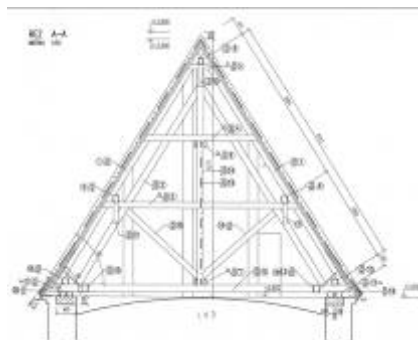
Vyšná Šebastová – rímskokatolícky kostol sv. Kataríny – pohľad na kostol pred obnovou (revitalizáciou) striech

ktorý bol postavený na prelome 16. a 17. storočia. Valbová strecha s nízkym sklonom (cca 25-30°) bola na tomto kostole realizovaná pravdepodobne v 1. tretine 20. storočia. Vzhľadom na proporcie kostola – loď, polygonálnu svätyňu a dominantnú sekundárne pristavanú vežu pôsobil spoločný krov nad loďou a svätyňou príliš provizórne a neproporčne. Krov s hrebeňovou väznicou bol modernej väznicovej konštrukcie s jednoduchým visutým vešadlom v plných väzbách.

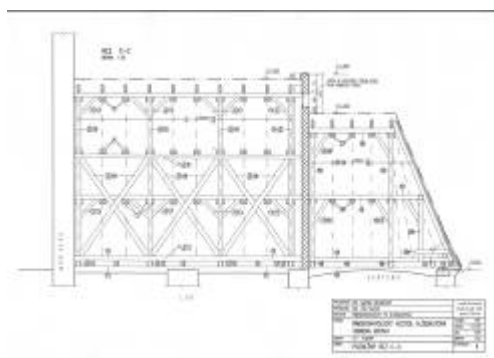
Vyšná Šebastová – rímskokatolícky kostol sv. Kataríny – pohľad do väznicového krovu zo začiatku 20. storočia pred odstránením

Doplnený bol v priečnom smere o sústavu klieštín pod stredovými väznicami. V pozdĺžnom smere bol krov stabilizovaný laterálnymi stojatými stolicami. Keďže časť priečnej väzby pôvodného krovu sa zachovala zamurovaná vo východnom múre, medzi vežou a loďou kostola, bolo možné určiť presnú výšku predchádzajúceho krovu, ktorý typologicky môžeme radiť ku krovom používaným v období renesancie (16.-17. storočie). Krov bol hambalkovej konštrukcie, pravdepodobne s päťnými vzperami v priečných väzbách doplnený centrálnym stĺpikom s klasovými vzperami. V pozdĺžnom smere bol zavetrený rámovou stojatou stolicou pod hrebeňom strechy. Návrh na novú konštrukciu krovov nad loďou, svätyňou a sakristiou vychádzal z poznania krovových konštrukcií používaných v druhej polovici 19. storočia – v období regotizácie. Sedlové krovky nad loďou a svätyňou rovnakého sklonu (58°) boli nanovo oddelené štítovým múrom - tentoraz tehlovým, postaveným na mieste pôvodného kamenného. Pod vrcholom bolo priznané štrbinové vetracie okno. Krovky boli navrhnuté ako moderné väznicové konštrukcie s jednoduchým vešadlom a vzperadlom, klieštinami a hrebeňovou väznicou.

Vyšná Šebastová – rímskokatolícky kostol sv. Kataríny – priečny rez súčasným krovom

V pozdĺžnom smere sú stužené stojatými stolicami pod hrebeňovými väznicami, doplnenými navzájom sa križujúcimi diagonálnymi rozperami v tvare tzv. andrejských križov medzi stĺpikmi plných väzieb.

Vyšná Šebastová – rímskokatolícky kostol sv. Kataríny – pozdĺžny rez súčasným krovom

Prvky na rozdiel od predchádzajúcich krovov sú rezané, pomerne mohutných profilov. Nové strechy boli zakryté kusovou keramikou TONDACH typ. bobrovka. Celkový výsledok obnovy – tvarovej reštitúcie striech na kostole sv. Kataríny Alexandrijskej vo Vyšnej Šebastovej hodnotíme pozitívne. Sakrálny objekt získal na dôstojnosti a monumentalite, ktorú mal v čase svojej výstavby.

Vyšná Šebastová – rímskokatolícky kostol sv. Kataríny – pohľad na kostol po obnove
(revitalizácii pôvodných tvarov striech)

Typickou črtou pre väčšinu skúmaných krovov bolo zanedbanie údržby a to či už nezabezpečením dôkladného vetrania podkrovia, zatekaním a pod. Častými prípadmi bývajú odhnuté úzľabia a pomurnice, čo môže v konečnom dôsledku narušiť statiku strešnej konštrukcie.

Tesárstvo a súčasnosť

V súčasnosti zisťujeme, že dôležité súčasti nehmotnej povahy, z ktorých v minulosti pozostával každodenný život, teda naša základná kultúrna skúsenosť sa takmer celkom stratila. Vzhľadom na to, keďže tradičné tesárske skúsenosti a to nielen praktické, ale ani teoretické nepoznáme, resp. poznáme len veľmi málo, pri obnovách historických drevených stavieb a krovov dochádza často k nevhodným a mnohokrát zbytočným zásahom do pôvodnej, resp. historickej konštrukcie. Tradičným tesárskym spôsobom opracované jednotlivé konštrukčné prvky krovov postupne nahrádza v závere 19. storočia strojové (rezané prvky na gátroch, kotúčových pilách a pod.). V súčasnosti pribudli motorové a elektrické priamočiare píly. Rovnako historické tesárske spoje sa postupne vytrácajú, predovšetkým rybinové preplatovanie, čapovanie, karpovanie a pod. Tieto spoje boli v minulosti zabezpečené drevenými kolíkmi z tvrdého dreva, v renesancii a baroku sa súčasťou predovšetkým zložitejších konštrukcií stávajú aj železné kované prvky ako sú klince, strmene a tiahla. Na stavbu krovov sa v horských oblastiach používalo väčšinou mäkké jedľové a smrekové drevo. Stromy boli stínané prevažne v období vegetačného kľudu (zimné obdobie). V regiónoch s výskytom tvrdého dreva, sa využíva predovšetkým dub. Práve prvky z tvrdého dreva sú subtilnejších profilov oproti prvkom z mäkkého dreva. Na severe Slovenska – v podtatranskej oblasti (Spiš, Liptov, Turiec) sa na krovy okrem jedle a smreku využíval aj smrekovec opadavý, ktorého húževnaté drevo sa pomerne ťažko opracováva. Použitý je aj na našich najstarších krovoch zo 14. a 15. storočia, ktoré boli dendrochronologicky datované (rímskokatolícky kostol sv. Ducha v Žehre, rímskokatolícky kostol Všetkých svätých v Bijacovciach, pultový krov na farskom kostole sv. Jakuba v Levoči, na kostole v Belej Duliciach na Turci a v Liptovskom Mikuláši – Okoličnom na spomínanom rímskokatolíckom kostole sv. Petra z Alkantary).

Použitá dokumentácia a literatúra:

1. Gerner, M.: *Tesařské spoje*, vyd. GRADA 2003.
2. M. Muranský, E. Suchá: *Rímskokatolícky kostol sv. Kataríny, Vyšná Šebastová – obnova krovu*, Projektová dokumentácia pre stavebné povolenie, 2006
3. Reinprecht, L.: *Rekonštrukcia objektov z dreva*, vyd. TU vo Zvolene, 1998.
4. Státní ústav památkové péče: *Péče o střechy historických budov /odborné a metodické publikace/, svazek 15, Praha 1997.*
5. Suchý, L.: *Příklady opráv a sanácie historických drevených krovových konštrukcií na Slovensku a v Čechách* In: EUROSTAV, ročník 14 č. 5/2008, s.30-35.

fotodokumentácia: Archív KPÚ Prešov, Ing. Lubor Suchý, www.farnostokolicne.sk, <http://dom.fara.sk>

Tel.: 00420-51-7743298, 00420-902 677 700

e-mail privat: lubor.suchy@gmail.com

e-mail do práce: pupo@stonline.sk

Kontakt:

Ing. L. Suchý, KPÚ Prešov, pupo@stonline.sk, tel.: 051/7743298

Mgr. M. Borošová-Michalcová, Ing. arch. K. Ďurian:

PREZENTÁCIA A UVEDENIE PRÍKLADOV HISTORIZUJÚCEJ SAKRÁLNEJ ARCHITEKTÚRY – ŽILINSKÝ KRAJ

ANOTÁCIA :

Historizujúca architektúra ako fenomén návratu ku poznaným slohovým koncepciám výstavby reprezentatívnejších stavieb sa emotívne a retrospektívne snaží naviesť pozorovateľa do dôb minulých pričom v mnohých prípadoch realizuje túto ideu komplexne od celku až k dokonalým prevedeniam detailu. Mnohé z týchto stavieb sú realizované v rámci krátkočasového úseku pod jedným autorským perom. Územie severného Slovenska najmä Oravy, Kysúc a čiastočne aj Turca zažíva svoj hospodársky a ekonomický rozmach až po 2. polovicu 19. storočia a začiatku 20. storočia. Dochádza k dôležitým spoločenským a technickým zmenám, ktoré ovplyvnili mnohé odvetvia výroby, úžitkového umenia a umeleckého remesla. Na tento rozmach sa viaže čulejší stavebný ruch iniciovaný miestnou šľachtou alebo zámožnejším obyvateľstvom novo vznikajúcich mestečiek. V niektorých prípadoch dochádza k nahradeniu starších (drevených alebo murovaných) sakrálnych objektov, ktoré svojim charakterom a mierkou reprezentujú dedinské kostoly – novými, reprezentatívnejšie poňatými stavbami. V rámci Žilinského regiónu je predmetom nášho príspevku od prezentovanie koncepcie najlepšie či už umelecko-remeselne, projekčne a architektonicky realizovaných rímskokatolíckych kostolov v regióne Oravy - v Dolnom Kubíne a v Sedliackej Dubovej, v regióne Turca - vo Vrútkach, v regióne Čadca – v obci Raková.

PRÍSPEVOK :

Región Žilinského kraja po rokoch 1848-49 prechádza postupným hospodárskym rozvojom súvisiacim s premenou hospodárskej základne od jednoduchého cechového a manufaktúrneho k priemyselnému podporeného od 70. rokov 19. storočia aj výstavbou Košicko-Bohumínskej železničnej trate. Historizmus alebo retrospektívne tendencie pri stavebnej činnosti v rámci jednotlivých slohových období neboli v tomto regióne neznámym pojmom a ako príkladom je možné uviesť pozdĺžne dispozične riešené renesančné trojloďové kostoly s polygonálne ukončenými svätyňami „Horného Turca“. Jedno z najplodnejších období stavebného ruchu regiónu 13. - 16. storočie prinieslo množstvo významných sakrálnych stavieb, ktoré mnohí znalci dejín radia k tomu najvýznamnejšiemu postavenému v rámci regiónu Slovenska a vtedajšieho Uhorska (premonštrátsky kostol Blahoslavenej Panny Márie v Kláštore pod Znievom, rímskokatolícky farský kostol sv. Mikuláša v Liptovskom Mikuláši, kláštorný kostol v Okoličnom atď.). Na základe tejto tradície staviteľského umenia a zobrazovania zaužívaného sakrálneho priestoru v duchu rannej, vrcholnej a neskoréj gotiky a v súvislosti s hospodárskym rozvojom územia bolo len prirodzeným trendom pomerne rýchle udomácnenie romantizujúcich tendencií v neogotickom duchu. Na tieto nové stavebné projekty sa v rámci možností angažujú rôzni architekti, stavitelia z veľkej časti z iného prostredia ako je tento región. Príkladom sú kostoly postavené v rozvíjajúcich sa mestečkách alebo priamo pod donáciou bohatších vlastníkov panstiev. Tieto kostoly vzhľadom na vek, menšej miere opotrebovanosti a nutnosti zvyšovania štandardu sú menej dramaticky obnovované a nedochádza ku rozsiahlym obnovám. Pri obnovách tohto druhu architektúry je však naďalej nutné sa zamerať od celku po absolútny detail, pretože práve stratou autenticity detailov ako sú obnova dverných a okenných otvorov pre zvýšenie štandardu, obnova nástenných malieb, obnova fasád objektu so štukovou výzdobou alebo obnova klampiarskych prvkov dochádza často k amatérskej až zjednodušenej rekonštrukcii resp. redukcii pôvodného výzoru a materiálového riešenia. Pri uvádzaní týchto kostolov okrem zhodnotenia jeho architektonicko – historického a umelecko-historického významu chcem upozorniť aj na šťastnejšie a menej šťastné čiastočné obnovy kostolov s ich detailmi. Jedným s prvých kostolov postavených pod vplyvom romantizujúcich tendencií v našom kraji je rímskokatolícky kostol Narodenia Panny Márie v Rakovej. Autorom projektu je známy český architekt Jozef Zítek a kostol bol oproti projektu postavený v rokoch 1870 – 1874 v redukovanej podobe so skrátenou loďou, zníženou vežou a zjednodušenou exteriérovou výzdobou. Koncept kostola je jednolodňový chrámový priestor s transeptom, svätyňou ukončenou polygonálne a asymetricky osadenou vežou vedľa hmoty presbytéria. Samotný priestor interiéru kostola založený na koncepcii latinského kríža je dotvorený bohatou architektonickou výbavou v podobe členenia zaklenutím celého priestoru krížovými rebrovými klenbami dosadajúcimi do mohutných polygonálnych konzol s nábežnými štítkami. Poňatie kostola vychádza z klasických predlôh usporiadania

vnútorného prostredia kostola s dôrazom na symboliku a hľadáním inšpirácie v ich stvárnení v ranogotickej architektúre. Architekt oproti istým zaužívaným kanónom poňatia gotického interiéru ho posúva ďalej svojimi voľnejšími vyobrazeniami architektonickej výbavy nerešpektujúc niekedy ani proporcionalitu a tektoniku tejto imitácie. Najviditeľnejšie je to vnímateľné na stvárnení aproporčnej konzoly. Podobne riešené neogotické kostoly sa v tomto regióne nachádzajú v Lutišiach, Novej Bystrici – Riečnici. O existencii pôvodnej výmalby v interiéri kostola sa dnes dozvedáme už len z dobových fotografií, ktoré zachytávajú kvádrovanie na stenách a šablónovú ornamentálnu výzdobu. Údajne sa na výmalbe kostola zúčastnil aj J. B. Klemens, ktorý stvárnil výjavy zo života Ružencovej Panny Márie. Táto výmalba bola približne v 60-tych rokoch prekrytá. V 90-tych rokoch 20. storočia však došlo k celoplošnému odstráneniu pôvodnej výmalby a omietkových vrstiev. Na ich mieste bola realizovaná jednoduchá výmalba s obrazmi evanjelistov na klenbe od E. Prokoppa. Dokladom dobového vkusu interiérového zariadenia je mobiliár kostola v neogotickom štýle - oltáre, krížová cesta a organ situovaný na empore, ktorý bol v súčasnosti reštaurovaný. Pri mobiliári ide o prebratie tvarov a detailov z obdobia stredoveku (pôvod tvaroslovia najmä z anglickej gotiky) adaptovaných novými technickými a technologickými možnosťami výroby. Povrchová úprava však už zohľadňuje estetické nároky svojej doby a uplatňuje novú eleganciu. Pri obnove tohto kostola tak ako vo viacerých prípadoch boli vymenené vstupné dvere z exteriéru za novotvary absolútne nekorešpondujúce neogotickú koncepciu výzoru architektúry.

Ďalšími kostolmi postavenými niekedy až o dekádu sú stavby chrámov v Dolnom Kubíne a Sedliackej Dubovej postavené či už s príspevom Oravského komposesorátneho panstva alebo z príspevkov miestnych veriacich. Pri oboch sú známy architekti - stavitelia a pri rímskokatolíckom kostole sv. Kataríny Alexandrijskej aj kamenársky majstri a palieri stavby. Autorom rímskokatolíckeho kostola sv. Kataríny Alexandrijskej v Dolnom Kubíne je Ing. Cancrinyi, kamenárske práce viedol taliansky majster Francesco Joannes a palierom bol Andrej Krivoš. Postavený bol v rokoch 1880-1887. Pri týchto stavebných podujatiach sa už neangažujú renomovaní architekti - stavitelia, ale menej známe osobnosti, ktorý pri skladaní a koncipovaní nových chrámov čiastočne kopírujú už zažitú prvky alebo celé architektonické predlohy. Pri rímskokatolíckom kostole v Dolnom Kubíne koncipovaným ako jednoloď so svätyňou s rozsiahlym polygonálnym záverom, excentricky osadenou predstavanou vežou na severozápadnej strane a po stranách lode s pristavanou kaplnkou a sakristiou je vo veľkej miere zachovaná architektonická výbava, ktorá svojou kvalitou, prepracovaným architektonickým detailom a celkovou koncepciou patrí medzi cennejšie stavebné diela. Pri tomto kostole sa opätovne uplatňuje zaklenutie priestorov krížovou rebrovou klenbou s vystúpeným medziklenbovým rebrom dosadajúcimi na ihlanovité konkávne poprehýbané dvojstupňové konzoly s hmotnejším abakom rozdeleným horizontálne na dve polovice jednu hranolovitú a jednu oblúkovú. Samotné stupne ihlanovitej konzoly oddeľuje vystupujúca ozdobne oblúkom a žliabkom riešená rímsička. Rebrá klenby sú klasické vyžľabené s postrannými bočnými pásikmi. Rebrá klenby sa spájajú do jednoduchých kruhových svorníkov s vyžľabenou strednou časťou v tvare polgule. Ďalšia architektonická výbava ako okná, portály s dverami, výzdoba exteriérových fasád, zastrešenie objektu sú inšpirované zaužívanými historizujúcimi predlohami kombinujúc najmä pri dverách aj niekoľko štýlov. Medzi najhodnotnejšie patrí lomené okno panskej empory s doskovým obkladom imitujúcim gotizujúce bohato vyrezávané drevené okno s dvoma otvormi, so stredovým a okrajovými prútkami so štylizovanými hlavicami a pätkami a vo vrchole so štvorlístovou kružbou. Nad týmto oknom sa nachádza bohato vyrezávaný reliéf krížovej kytice a pod parapetom vyrezávaného okna sa nachádza bohato ozdobená vyrezávaná nepravidelná doska odstupňovaná v dolnej časti ukončená konkávne poprehýbanými doskami v ústredných poliach s trojlístovými kružbami a pod nimi s odstupňovanými cibulovitými bodcami. Samotná doska obsahuje drevený rám, v ktorom je bohato vyrezávaná rastlinná výzdoba (ruža) v ústrednom poli s vyobrazením erbu rodiny (ZICHI), ktorá mala výhradné právo predmetnú emporu užívať. Pri tomto kostole je oproti iným netradične pravdepodobne vzhľadom na pôvod autora použitá väzníková sústava krovnej konštrukcie tzn. vlašská sústava. Ani v tomto kostole sa nezachovala pôvodná výmalba súvisiaca so vznikom kostola. V súčasnosti je prezentovaná výmalba z roku 1939, ktorú vytvoril kolektív autorov: Massányi, Petrikovič a Enhof. Táto výmalba bola reštaurovaná v roku 2005, pričom sondážou bola zisťovaná prítomnosť staršej výmalby. Iba v ojedinelých miestach sa našli stopy po vtláčanej červenej linke, dnes však už ťažko rekonštruovateľnej. Vo svätyni sa nachádzajú okná s vitrážou z 19. storočia. Po výtvarnej stránke ide o technicky kvalitnú prácu koncipovanú v štýle novogotického výtvarného vyjadrenia. Charakterizuje ju kombinácia stredného naratívneho figurálneho zobrazenia výjavov, rámovaného gotizujúcou architektúrou a dekoratívnym kobercovým vzorom. Neogotický ucelený architektonický výraz stavebného diela dopĺňa zachovaný mobiliár v interiéri kostola - oltáre, súbor kostolných lavíc, krížová cesta, sedláre (ktoré vznikli sekundárnym použitím architektonickej časti pravdepodobne bočného oltára). Nie je známa rezbárska dielňa odkiaľ tento súbor pochádza. Záluba v ornamentálnosti sa tu prejavuje na

kvalitných rezbárskych detailoch a na aplikácii šablónovej ornamentiky na pozadiach ník oltárnej architektúry, ktoré akoby tvorili podklad za plastikami. Pri čiastočnej obnove tohto kostola resp. jeho vstupných drevených dverí je zaujímavé, že prvky obnovené štátnou firmou v 70. rokoch 20. storočia výzorovo a šírkou dosiek nekorešpondovali so zachovaným výrazom autentických interiérových dverí (pozn. použitie úzkych dosiek pero – drážka) avšak obnovou iniciovanou zo strany vlastníka v roku 2008 došlo práve k prinavráteniu pôvodného výzoru a farebnosti týchto vstupných dverí.

Ďalší vyššie spomínaný rímskokatolícky kostol sv. Michala archanjela v Sedliackej Dubovej je jedným z najautentickejších historizujúcich sakrálnych objektov nachádzajúcich sa v kraji. Táto pamiatka je okrem iného dokladom záľuby 19. storočia v duchu romantického historizmu - vytvárať kópie a napodobneniny. Ide o kópiu kostola sv. Egídia z roku 1434 v alpskom Altaussee v Salzburgskom regióne Štajerska, neďaleko od Hallstattu. Postavený bol v roku 1880 - 1886. Pri koncipovaní sakrálneho priestoru kostola architekt okrem neogotického repertoáru tvaroslovia využíva aj eklektické doplnky ako je zaklutenie lode do polpilierov s rímsovými hlavicami. Kostol je klasickejšie riešený ako jednolod', s polygonálnou svätyňou a predstavanou vežou. Steny a zaklutenia jeho jednotlivých priestorov obsahujú komplexne zachovanú autentickú maľovanú výzdobu s geometrickými ornamentmi, listovo-kvetinovými motívmi, pri stenách s kvádrovaním, v katušových rámoch s vyobrazeniami Námetov zo života Ježiša Krista a v kruhových rámoch so symbolmi kresťanstva. Pri tejto výmaľbe išlo o imitovanie celodrevených obkladov stien za účelom vytvoriť atmosféru stredoveku, alebo o napodobňovanie kvalitnejších historických tapetových vzorov, pričom vzniká úplne iný novotvar. Šablónové vzory neboli doposiaľ z hľadiska ornamentiky prehodnotené vo vzťahu k svojim vzorom. Výplne otvorov ako aj samotné portály sú oproti dolnokubínskemu kostolu riešené štylizovanejšie jednoduchšie s aplikovaním eklektického fondu. Výzdoba exteriérových fasád riešená v kamennom nepravidelnom oblade je jedným z prvých atypických poňatí exteriérovej výzdoby fasád. Toto priznanie murovacieho materiálu so štylizáciou výzdoby exteriérových fasád je jedným z prvých príkladov racionalizujúcich tendencií v rámci nášho kraja typických pre poňatie historizujúcej architektúry poslednej štvrtiny 19. storočia. Tento kostol nebol zásadnejšie obnovovaný až na realizáciu novej plechovej krytiny s tmavočerveným náterom aplikovanej priamo na zvetralý a silno poškodený šindel v priebehu poslednej tretiny 20. storočia. Touto realizáciou novej krytiny aplikovanej priamo na poškodenú drevenú krytinu v nie príliš prevetrávanej plechom pokrytej streche s extrémnymi výkyvmi teplôt dochádza už k poškodeniam krovej konštrukcie so začínajúcou hnilobou a zaneseným drevokazným hmyzom. Po upozneniach vlastníka zo strany Krajského pamiatkového úradu Žilina na daný stav, by tento chcel realizovať komplexnú obnovu strechy v najbližšom možnom období.

Ďalším reprezentantom vyspelej historizujúcej neogotickkej architektúry je rímskokatolícky kostol sv. Jána Krstiteľa vo Vrútkach postavený na mieste staršieho ranogotického. V zmluve uzatvorenej 10. augusta 1904 sa Stanislav Zachar zaviazal ukončiť stavbu kostola, ktorú projektoval hlavný inžinier Košicko-bohumínskej železnice Ing. Jozef Pfinn do 15. augusta 1905. Samotný kostol je jednolod'ový s transeptom, s polygonálnou päťosminovou svätyňou, s predstavanou vežou, pri ktorej je na juhovýchodnej strane pristavaný schodiskový rizalit s točitým železobetónovým schodiskom. Pri svätyni sa na južnej strane nachádza sakristia a na opačnej severnej strane pomocná miestnosť. Severné aj južné rameno transeptu je taktiež ako svätyňa polygonálne päťosminové. Pri tomto kostole už architekt voľnejšie aplikuje zaužívané kanóny a vytvára tak jeden z najmonumentálnejších neogotických sakrálnych priestorov. Fasády majú neogotický výraz horizontálne členený podokennými rímsami s oplechovaním a vertikálne členený medzi okennými osami a na nárožiach dvojnásobne odstupňovanými piliermi s pultovými oplechovanými strieškami. Všetky fasády sú ukončené profilovanou korunnou rímsou v dolnej časti so zubovitým pravouhlým pravidelným ornamentom. Samotná veža je na jednotlivých podlažiach horizontálne členená kordónovými rímsami taktiež so zubovitým ornamentom s oplechovaním a lizénovými rámami s imitáciou bosáže. Prízemná časť veže obsahuje na nárožiach odstupňované piliere s dvomi oplechovanými pultovými zošíkmeniami a s jedným trojuholníkovým štítom na pultovom zošíkmení. Medzi týmito piliermi je vstupný neogotický ústupkový portál s pravouhlým nadpražím členený lomenými bohato profilovanými archivoltami dosadajúcimi na vložené stĺpiky s bobulovitými hlavicami s pásikom, trištvrtvalcovým driekom a jednoducho oblúnom členenou pätkou. Portál obsahuje v tympanóne basreliefnu plastiku znázorňujúcu okrídleného anjela držiaceho v rukách Veronikinu rúšku. Nad portálom je trojuholníkový vimperg vo vrchole s krížovou kyticou. V portály sú osadené drevené zbíjané dvere pobité ozdobne riešeným kovaním a plechmi. Loď je zaklutená tromi poliami krížovej rebrovej klenby, v krížení s transeptom hviezdovou klenbou, v južnom a severnom ramene transeptu, rovnako ako pri svätyni šesťdielnym i klenbami na polygonálnom pôdoryse. Rebrá klenieb majú hruškovitý profil s postrannými pásikmi a spájajú sa do kruhovitých svorníkov s dvoma žliabkami. Samotné rebrá klenieb dosadajú na zväzkové prípony s

bobuľovitými hlavicami s pásikom hranolovitým driekom s predstupujúcim polvalcom a oblúnom s pásikmi členenou pätkou, pod ktorými je hranolovitý sokel. Rovnaký systém prípor avšak rozvinutejší je v priestore kríženia lode s transeptom. Priestor kostola je osvetlený vysokými neogotickým lomenými oknami s ústupkovito profilovanými ostentami a s vitrážami. Okná veže sú kruhové, pravouhlé a vysoké lomené s vystupujúcou nadpražnou šambránou v dolnej časti s jednoduchými rímsami. Väčšina portálov interiéru kostola je pravouhlá s pravouhlým ústupkom a členená žliabkom a obsahujúca drevené dvere kazetové. Novšia kruchtová empora je nesená dvojicou kruhových stĺpov s bobuľovitými hlavicami a profilovanými pätkami, ozdobne riešeným dreveným parapetom. Okná lode, transeptu a svätyne kostola obsahujú vitrážovú výzdobu v počte 17 kusov, zhotovených v sklomaliarskom ateliéri Gedeona Waltherra v Budapešti na konci 19. storočia. Tento posledne menovaný kostol nebol zásadnejšie obnovovaný až na klampiarske prvky a to nástrešné medené žľaby a zvody pri zachovaní ich situovania a spôsobu odvedenia dažďovej vody.

Všetky tieto kostoly obsahujú taktiež autentický mobiliár - ako doklad sériovej produkcie umeleckých remesiel, riešený v historizujúcom neogotickom slohu, importovaný z väčšej časti z rakúskeho Tyrolska, na ktorý nadviazali aj domáce rezbárske dielne (v Košiciach, Kežmarku - kde sa vyrábal mobiliár pre viaceré kostoly na Spiši a Orave, Banskej Štiavnici) orientujúce sa v druhej polovici 19. storočia takmer výlučne na výrobu, úpravu, opravu a zariaďovanie interiérov kostolov v neogotickom štýle. Prezentáciou príkladov historizujúceho sakrálneho neogotického stavebného umenia na ceste k eklectizmu, sme chceli urobiť jednoduchý nie však komplexný prehľad tohto druhu architektúry nachádzajúceho sa na území Žilinského kraja. Prezentovaná architektúra sa v rámci daného časopriestoru ničím nevymykala od iných či už v prevedení detailu, použití kvalitnejšieho materiálu, ale aj mierkou a logikou usporiadania jednotlivých hmôt a detailov architektonickej výbavy.

Raková, r.k. kostol – pohľad západný stav k roku 1954
autor Kovačevičová, archív PÚ SR č. 2708_1

Raková, r.k. kostol – pohľad západný stav k roku 2009
autor Ing. arch. Zuzana Babjaková

Raková, r.k. kostol – pohľad južný stav k roku 2009
autor Ing. arch. Zuzana Babjaková

Raková, r.k. kostol – svätyňa stav k roku 1959
autor Kosák, archív PÚ SR č. 31308

Raková, r.k. kostol –
svätyňa stav k roku 2009
autor Ing. arch. Zuzana Babjakov

Raková, r.k. kostol –
loď stav k roku 1959
autor Kosák, archív PÚ SR č. 31307

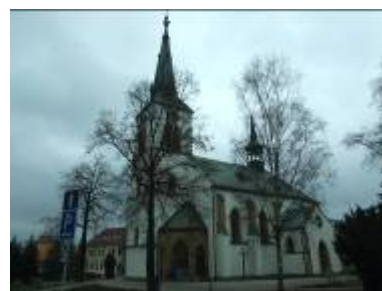
Raková, r.k. kostol –
loď stav k roku 2009
autor Ing. arch. Zuzana Babjaková

Raková, r.k. kostol –
hlavné vstupné dvere
do kostola stav k roku 2009
autor Ing. arch. Zuzana Babjaková

Dolný Kubín, r.k. kostol –
pohľad juhozápadný stav k roku 1960
autor Borodáč, archív PÚ SR č. 10935

Dolný Kubín, r.k. kostol – pohľad
juhozápadný stav k roku 2009
autor Mgr. Miloslava Michalcová -
Borošová

Dolný Kubín, r.k. kostol – pohľad
juhovýchodný stav k roku 2009,
autor Mgr. Miloslava Michalcová –
Borošová

Dolný Kubín, r.k. kostol –
svätyňa stav k roku 1960
autor Borodáč, archív
PÚ SR č. 10936

Dolný Kubín, r.k. kostol –
svätyňa stav k roku 2009
autor Mgr. Miloslava Michalcová
– Borošová

Dolný Kubín, r.k. kostol –
loď stav k roku 1956 autor Fialová
archív PÚ SR č. 5538

Dolný Kubín, r.k. kostol – loď
stav k roku 2009 autor
Mgr. Miloslava Michalcová – Borošová

Dolný Kubín, r.k. kostol – obklad
okna panskej empory stav k roku
2009, autor Mgr. Miloslava
Michalcová – Borošová

Dolný Kubín, r.k. kostol – klenba
podlubyia stav k roku 2009 autor
Mgr. Miloslava Michalcová – Borošová

Dolný Kubín, r.k. kostol – dvere
do kaplnky južná fasáda – stav
pred obnovou stav k roku 2008
autor Ing. arch. Karol Ďurian

Dolný Kubín, r.k. kostol –
dvere do kaplnky južná fasáda –
po obnove stav k roku 2009
autor Ing. arch. Karol Ďurian

Sedliacka Dubová, r.k. kostol -
pohľad severný stav k roku 1956
autor Fialová, archív PÚ SR č. 6599

Sedliacka Dubová, r.k. kostol -
pohľad južný stav k roku 2009
autor Mgr. Miloslava Michalcová
– Borošová

Sedliacka Dubová, r.k. kostol -
pohľad západný stav k roku 2009
autor Mgr. Miloslava Michalcová
– Borošová

Sedliacka Dubová, r.k. kostol – svätyňa
stav k roku 2009, autor
Mgr. Miloslava Michalcová – Borošová

Sedliacka Dubová, r.k. kostol – loď
stav k roku 2009, autor
Mgr. Miloslava Michalcová
– Borošová

Sedliacka Dubová, r.k. kostol –
vstupný portál stav k roku 2009
autor Mgr. Miloslava
Michalcová – Borošová

Sedliacka Dubová, r.k. kostol – klenba
lode stav k roku 2009 autor Mgr. Miloslava
Michalcová – Borošová

Sedliacka Dubová, r.k. kostol –
západná strana svätyne stav k
roku 2009 autor Mgr. Miloslava
Michalcová – Borošová

Sedliacka Dubová, r.k. kostol –
klenba záveru svätyne stav k roku
2009 autor Mgr. Miloslava
Michalcová – Borošová

Sedliacka Dubová, r.k. kostol –
krov nad loďou poškodenie krokiev
v úrovni väzných trámov a výmen
stav k roku 2009
autor Ing. arch. Karol Ďurian

Vrútky, r.k. kostol -
pohľad západný stav k roku
2009 autor Mgr. Miloslava
Michalcová – Borošová

Vrútky, r.k. kostol - pohľad severný
stav k roku 2009 autor Mgr. Miloslava
Michalcová – Borošová

Vrútky, r.k. kostol – svätyňa stav k roku 2009 autor Mgr. Miloslava Michalcová – Borošová

Vrútky, r.k. kostol – loď stav k roku 2009 autor Mgr. Miloslava Michalcová – Borošová

Vrútky, r.k. kostol – vstupný portál stav k roku 2009 autor Mgr. Miloslava Michalcová – Borošová

Vrútky, r.k. kostol – klenba transeptu stav k roku 2009 autor Mgr. Miloslava Michalcová – Borošová

Vrútky, r.k. kostol – kovanie dverí vstupného portálu stav k roku 2009 autor Mgr. Miloslava Michalcová – Borošová

Vrútky, r.k. kostol – okno lode s vitrážou stav k roku 2009 autor Mgr. Miloslava Michalcová – Borošová

Použitá literatúra :

1. Príspevky k dejinám výtvarného umenia v Turci, autor Dr. Alžbeta Güntherová-Mayerová, Zborník MSS, r. XXXIV – XXXV, r. 1940 - 41
2. Gotická sakrálna architektúra Slovenska, vydavateľstvo Gerlach print spol s.r.o., autor – Karol Kahoun, vydavateľstvo Osveta, rok 2002
3. Dejiny a súpis výtvarných pamiatok Oravy, autor Dr. Alžbeta Güntherová – Mayerová, Vydal MSS v Turč. Sv. Martine, r. 1944
4. Historické krovky v regiónoch Oravy a Kysúc, autori : Suchý L., Krušínský P., Grúňová Z., Ďurian K., Zacharová D., Korenková R., Žilinská univerzita v Žiline - Stavebná fakulta - Katedra pozemného staviteľstva u M. Gibala KNM 2010
5. Historické krovky sakrálnych stavieb Turca, publikácia, autori : Ing. Lubor Suchý, Ing. arch. Karol Ďurian, Ing. arch. Peter Krušínský a Ing. arch. Zuzana Babjaková, Žilinská univerzita v Žiline - Stavebná fakulta - Katedra pozemného staviteľstva u M. Gibala KNM 2008
6. Aktualizačné listy národných kultúrnych pamiatok – r.k. kostolov realizovaných v rámci plánu hlavných úloh Pamiatkového úradu SR, rok 2001 - 2008, autor: Ing. arch. Karol Ďurian, Ing. arch. Zuzana Babjaková a Ing. arch. Milan Marček

RESUMÉ :

Historizujúca architektúra alebo retrospektívne tendencie pri stavebnej činnosti v rámci jednotlivých slohových období neboli v regióne Žilinského kraja neznámym pojmom. Jedno z najplodnejších období stavebného ruchu regiónu 13. - 16. storočie prinieslo množstvo významných sakrálnych stavieb, ktoré mnohí znalci dejín radia k tomu najvýznamnejšiemu postavenému v rámci regiónu Slovenska a vtedajšieho Uhorska (premonštrátsky kostol Blahoslavenej Panny Márie v Kláštore pod Znievom, rímskokatolícky farský kostol sv. Mikuláša v Liptovskom Mikuláši, kláštorový kostol v Okoličnom atď.). Na základe tejto tradície stavebného umenia a zobrazovania zaužívaného sakrálneho priestoru v duchu rannej, vrcholnej a neskoréj gotiky a v súvislosti s hospodárskym rozvojom územia bolo len prirodzeným trendom pomerne rýchle udomácnenie romantizujúcich tendencií v neogotickom duchu. Tieto kostoly vzhľadom na vek, menšej miere opotrebovanosti a nutnosti zvyšovania štandardu sú menej dramaticky obnovované a nedochádza ku rozsiahlym obnovám. Pri obnovách tohto druhu architektúry je však naďalej nutné sa zamerať od celku po absolútny detail.

KLÚČOVÉ SLOVÁ : HISTORIZMUS, SAKRÁLNA ARCHITEKTÚRA, INTERIÉROVÉ ZARIADENIE, ŽILINSKÝ REGIÓN, OBNOVA

Kontakt:

Mgr. Miloslava Borošová – Michalcová, Mariánske námestie č. 19, 010 01 Žilina

Ing. arch. Karol Ďurian, Krajský pamiatkový úrad Žilina, pracovisko Martin, Nám. S.H. Vajanského č.1, 036 01 Martin, pumtl@mail.t-com.sk, tel.: 043/2452121

Mgr. P. Vološčuk:

OBNOVA DREVENEJ SAKRÁLNEJ ARCHITEKTÚRY V PREŠOVSKOM KRAJI

Medzi pamiatkami sakrálnej architektúry osobitné miesto patrí dreveným stavbám. Drevené kostoly a chrámy tvoria bezpochyby najhodnotnejšiu časť ľudovej architektúry a ich ochrana a obnova má svoje špecifiká. Najmä východné Slovensko je v porovnaní s inými regiónmi bohaté na tieto unikátne ľudové stavby. Na území Prešovského kraja máme viac ako tridsať drevených kostolov a chrámov, väčšinu z nich tvoria chrámy východného rítu, tzv. artikulárny kostol v Kežmarku patrí evanjelickej cirkvi a. v. a rímskokatolícke sú kostoly v Hervartove a Hraničnom. V roku 1968 bolo 27 z nich vyhlásených za národné kultúrne pamiatky (NKP), čím vznikla možnosť financovania ich záchrany a obnovy zo štátnych zdrojov. Dnes už môžeme konštatovať, že tento krok mnohé z nich zachránil pred fyzickým zánikom. Treba si uvedomiť, že financovanie obnovy a údržby týchto pamiatok je v obciach, kde žije nie niekoľko desiatok obyvateľov, ale často len niekoľko ľudí, spravidla dôchodcov, je z ich vlastných zdrojov nemysliteľné. A to ešte nehovorím o nákladoch na reštaurovanie zariadenia týchto objektov, ako sú ikonostasy, oltáre a pod. Tie sú rovnako drahé ako stavebná obnova objektu. A treba si uvedomiť, že pri komplexnej stavebnej obnove dreveného chrámu je demontáž a vysťahovanie mobiliára nevyhnutné a jeho opätovné umiestnenie v chráme bez reštaurovania je vo väčšine prípadov nemožné. Obnova vyššie uvedených drevených kostolov a chrámov NKP prebiehala v 70. a prvej polovici 80. rokov. Táto obnova, aj keď z dnešného stupňa poznania a možností mala svoje nedostatky, ako bolo povedané vyššie, mnohé stavby doslova zachránila a zároveň aj cez svoje omyly ukázala cestu ďalej. Jej kladné stránky spočívali najmä v nahradení zväčša plechových striech šindľom, výmena schátraných, najmä spodných trávov zrubovej konštrukcie za nové, podobne bolo vymenené opláštenie zrubov a stĺpkových konštrukcií veží, a to všetko bolo podľa vtedajších možností konzervované. Ďalej boli obnovené kamenné podmurovky, čím sa drevené konštrukcie ochránili pred priamou zemnou vlhkosťou, a objekty boli elektrifikované. Dôležitým bolo aj zameranie týchto objektov. Okolo chrámov a zvoníc boli vybudované drevené ohrady s brámkami. Po uplynutí času môžeme už dnes povedať, v čom sa urobili hlavné chyby. Pritom ale treba mať na zreteli vtedajšie reálne možnosti výberu materiálov a technológií, ale aj dodávateľa zo socialistického výrobného sektora, často jediného, z jeho skúsenosťami a schopnosťami. Za hlavné nedostatky možno označiť tieto:

- použitie rezaného, nie štiepaného šindľa;
- nové drevené prvky (aj pohľadové) opracované len strojovo, bez použitia ručných nástrojov;
- betónové podmurovky, resp. kamenné s nadmerným množstvom cementovej malty;
- izolačná bitúmenová lepenka viditeľná medzi podmurovkou a spodným trámom zrubu;
- štrkové záspy pod podlahami (podlaha tak nie je prevzdušnená);
- povrchové vedenie elektroinštalácie v neestetických chráničkách;
- absencia konzervácie skrytých konštrukcií;
- povrchová konzervácia (najmä postrekom) Luxolom v odtieni palisander;

Pri nasledujúcich obnovách za obdobie posledných asi 10 a viac rokov a tých obnovách, ktoré práve prebiehajú, bolo a je našou snahou vyvarovať sa vyššie uvedených nedostatkov pri dodržaní zásady maximálne možnej záchrany pôvodných drevených konštrukcií. To znamená používanie výlučne štiepaného šindľa, viditeľné nové prvky sú na mieste aspoň trochu opracovávané ručnými nástrojmi, na kamenných podmurovkách uplatňujeme hlboké škárovanie, ktoré časom bude prirodzene zanesené hlinou a humusom, izolácia dreva od podkladu je chemická, podlaha je uložená na betónových stĺpkoch a v podmurovke sú vynechané vetracie otvory, rozvody elektriky a poplašnej signalizácie sú vedené skryto, resp. v chráničkách pri styku stien s podlahou a pod. Dôležité je, že schátrané prvky konštrukcií sa nevymieňajú celé, ale nevyhnutný objem degradovanej drevnej hmoty je nahradzovaný vložkami, protézami, prípadne jednotlivé skryté konštrukcie sú posilňované príložkami a niektoré časti sú petrifikované chemicky. Osobitne sa treba zmieniť o konzervácii dreva. V minulosti použitý Luxol v odtieni palisander mal výhodu, že farebne zjednotil nové drevo s pôvodným. Aplikácia tohto prostriedku postrekom však mala za následok nedostatočné vsiaknutie do drevnej hmoty, aj to len na povrchu prístupných/viditeľných plôch. V súčasnosti sú všetky pôvodné i nové prvky ošetrené proti biotickému poškodeniu insekticídnym a fungicídnym prostriedkom namáčaním alebo náterom. Pri výmene opláštenia celého objektu (strecha, zrub) sme spočiatku ponechávali drevo v jeho prirodzenej farebnosti ošetrené nesfarbujúcimi

konzervačnými prostriedkami s predpokladom, že drevo časom získa svoju prirodzenú patinu/farebnosť. Problém nastal na tých objektoch, ktoré nie sú opláštené v celom rozsahu. Týka sa to najmä chrámov v okrese Snina (ale nie iba tam, vid' Lukov-Venécia, Nižný Komárnik a ďalšie), kde zrubové konštrukcie sú bez doskového alebo šindľového plášťa. Tu sme museli kvôli prvkom v minulosti natretých Luxolom v odtieni palisander prikročiť k farebnej úprave nových častí, najmä striech v záujme výtvarného zjednotenia celého objektu. Vzhľadom na skutočnosť, že na životnosť dreva vystaveného slnečnému žiareniu majú najväčší negatívny účinok UV lúče, v súčasnosti na všetky vonkajšie prvky objektu aplikujeme okrem vyššie uvedených prostriedkov aj prostriedok proti škodlivým účinkom UV žiarenia. Podľa údajov výrobcov týchto prostriedkov ich účinnosť je určená množstvom pigmentu v celkovom objeme, takže úplne bezfarebný náter je zároveň takmer neúčinný. Preto sme sa rozhodli o aplikáciu týchto prostriedkov v takom farebnom odtieni, ktorý sa približuje vzhľadu dreva po rokoch prirodzeného starnutia.

Za uvedené obdobie boli na území Prešovského kraja komplexne alebo čiastočne obnovené tieto kostoly a chrámy: Rímskokatolícky kostol sv. Františka z Assisi v Hervartove, gréckokatolícke chrámy v Bodružale, Dobroslave, Hunkovciach, Jedlinke, Kalnej Roztoke, Korejovciach, Kožanoch, Krajnom Čiernom, Ladomírovej, Lukove-Venécii, Miroli, Nižnom a Vyšnom Komárniku, Príkrej, Šemetkovciach, Topoli, Uličskom Krivom, Vyšnej Polianke a pravoslávny chrám vo Varadke. V súčasnosti prebiehajú práce na obnove gréckokatolíckych chrámov vo Fričke, Krivom, Potokoch, Tročanoch a pravoslávnom chráme v Medvedzom. K uvedeným obnovám samotných objektov treba ešte prirátat' aj reštaurovanie mobiliárov v mnohých z nich.

Na záver by som ešte chcel prítomným pripomenúť, že v roku 2008 bolo osem drevených kostolov a chrámov zo Slovenska pre svoje unikátne hodnoty zapísaných na Zoznam svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO a z týchto ôsmich sa na území Prešovského kraja nachádzajú Artikulárny kostol evanjelickej cirkvi a. v. v Kežmarku, Rímskokatolícky kostol sv. Františka z Assisi, Gréckokatolícky chrám sv. Mikuláša v Bodružale, Gréckokatolícky chrám sv. Michala v Ladomírovej.

Kontakt:

Mgr. P. Vološčuk, KPÚ Prešov, pupo@stonline.sk, tel.: 051/2452823

Ing. Matúš Hejtmánek:

SYSTEM SANÁCIE ZAVLHNUTÝCH MURÍV

Zavlhanie konštrukcií patrí medzi najčastejšie poruchy stavebných objektov v našom klimatickom pásme, nevynímajúc mnohé historické stavby. Prevažne sa zavlhanie prejavuje v spodnej časti objektov, ktorá je v kontakte so zemínou (napr. základy, pivnice, prízemie). Nasiaknutá voda v murive často znižuje jeho súdržnosť, nosnosť (najmä ak sú jednotlivé prvky muriva spojené vzdušnými maltovinami), ale aj mrazuvzdornosť, tepelnoizolačnú schopnosť či estetickú kvalitu (napr. tmavými škvrnami na povrchu stien) a urýchľuje koróziu muriva. Voda takisto vytvára podmienky na ďalšie sekundárne poruchy – napríklad transportom solí rozpustných vo vode do muriva či vytvorením živnej pôdy pre rôzne nákazy, čo sa prejavuje napr. opadávaním omietok, výkvetmi solí, ložiskami plesní atď.

V rámci návrhu sanácie historických objektov je vo všeobecnosti potrebné rešpektovať hlavné zásady ochrany pamiatok, aby zostali zachované ich kultúrno-historické hodnoty. Pokiaľ je to možné, mali by sa pri sanácii pamiatok zásadne uprednostňovať tradičné materiály a technológie pred súčasnými. Taktiež pri samotnej sanácii zavlhnutého muriva by sa mali uprednostňovať metódy nepredstavujúce priamy zásah do stavebného objektu (ako napr. odvetranie základu resp. podzemného muriva vykopaním odvetrávacieho kanálu, odvedenie podzemnej vody zrealizovaním účinnej drenáže, zníženie hladiny podzemnej vody jej odčerpávaním z odvodňovacích studní) pred priamym ošetrovaním stavebnej konštrukcie. V niektorých prípadoch však stav a špecifické podmienky toho ktorého objektu neumožňujú využiť pri rekonštrukcii tradičné alebo nepriame spôsoby obnovy a daný problém (napr. silné prevlhnutie muriva, statické problémy v dôsledku vyplavovania vápennej malty zo škár muriva, zaplavenie podpivničených častí objektov, ...) je možné vyriešiť len priamym ošetrovaním muriva za použitia súčasných technológií. Pri návrhu riešenia je však potrebné dobre poznať špecifické charakteristiky týchto technológií, aby sa zabránilo znehodnoteniu pamiatkovo chránených objektov v dôsledku ich nevhodného použitia. Nasledovný text má čitateľovi poskytnúť základné informácie o systémoch pre sanáciu zavlhnutých murív, vyrábaných spoločnosťou SCHOMBURG GmbH & Co. KG:

- hydroizolačné náterové látky pre zrealizovanie plošnej izolácie muriva z vonkajšej alebo z vnútornej strany,
- injektážne hmoty pre vytvorenie infúzných clon,
- sanačné omietkové systémy.

Spomínané systémy SCHOMBURG a jednotlivé ich komponenty spĺňajú požiadavky súvisiacich európskych a slovenských noriem, resp. technických osvedčení. Súčasne predstavujú systémy spĺňajúce kritériá smerníc WTA – Wissenschaftlich-Technische Arbeitsgemeinschaft für Bauwerkserhaltung und Denkmalpflege e.V. (Vedeckotechnická spoločnosť pre sanáciu stavieb a ochranu pamiatkových objektov):

- smernica WTA 4-6-03/D: „Dodatočná izolácia stavebných konštrukcií v kontakte so zemínou“;
- smernica WTA 4-4-04/D: „Injektáže muriva proti vzliňajúcej vlhkosti“;
- smernica WTA 2-9-04/D: „Sanačné omietkové systémy“.

Plošná hydroizolácia

Hydroizolačné náterové látky na báze cementu predstavujú v zmysle smernice WTA 4-6-03/D vhodné materiály pre realizáciu plošnej izolácie muriva pod úrovňou terénu (či už z vonkajšej alebo z vnútornej strany). Práve použitie materiálov na báze cementu je ale u pamiatkovo chránených objektov spravidla neprípustné. Preto je u každého objektu potrebné citlivo zvážiť, či dané opatrenie je nevyhnutné, a či nie je možné zrealizovať alternatívne spôsoby sanácie podzemného muriva proti vlhkosti či tlakovej vode (napr. niektorou z už uvedených metód, ktoré nepredstavujú priamy zásah do muriva).

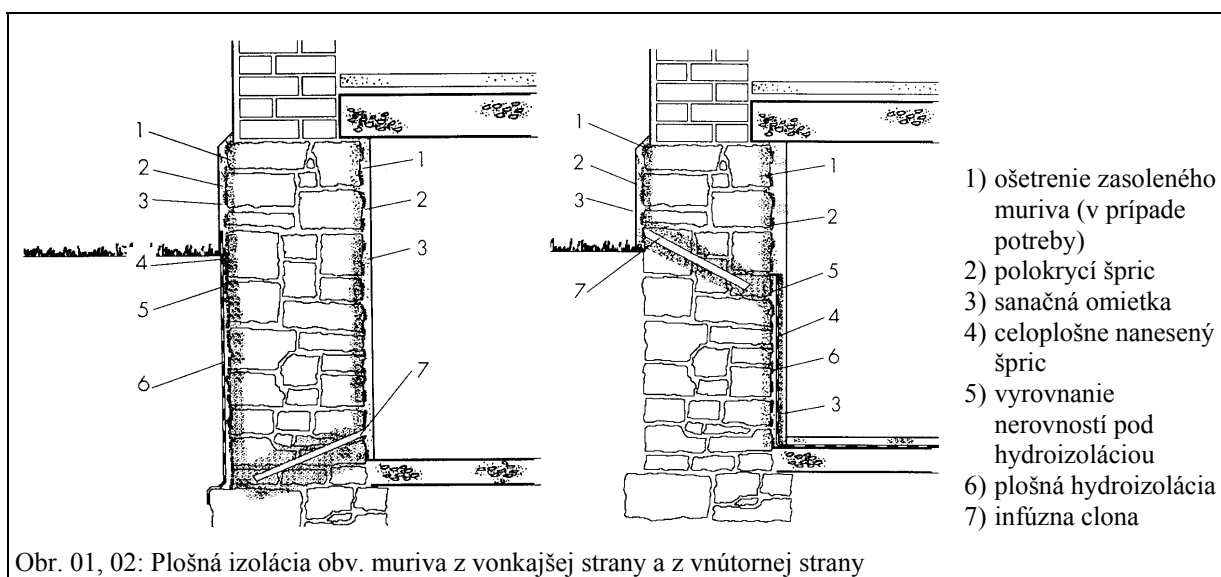
Pokiaľ kvôli špecifickým podmienkam u daného objektu nie je možné vyhnúť sa realizácii hydroizolácie, ktorá je z dôvodu komplikovaných vlhkosťných porúch nevyhnutná (napr. pri zaťažení podzemných častí objektu tlakovou vodou v dôsledku zmeny hydrogeologických podmienok v okolí danej budovy), odporúča sa pokiaľ možno izoláciu nanášať na obvodové murivo z vonkajšej strany (obr. 01). Tým sa umožní murivu po zaizolovaní postupne vyschnúť.

Plošná hydroizolácia muriva z vnútornej strany (obr. 02) by sa mala realizovať len v prípade, ak nie je možné zrealizovať izoláciu z vonkajšej strany (napr. v prípade čiastočne podpivničených objektov). Rozdiel v porovnaní

s vonkajšou izoláciou spočíva v tom, že aj po zaizolovaní objektu ostane prierez muriva trvale vlhký. Pokiaľ je dané murivo zhotovené z materiálov odolných proti vlhkosti, nemala by táto skutočnosť spravidla mať za následky problémy so statickou únosnosťou objektu. Pred realizáciou izolácie z vnútornej strany je z podkladu potrebné odstrániť materiály citlivé na vlhkosť (napr. vzdušné maltoviny), stabilný podklad odolávajúci vlhkosti je predpokladom pre zabezpečenie optimálnej prídržnosti vnútornej izolácie a jej odolnosti proti negatívnemu tlaku vody. Taktiež je potrebné osobitne posúdiť možnosti ošetrenia špecifických detailov (trhliny v konštrukcii, škáry v murive, styk základovej dosky s obvodovým murivom, utesnenie obvodového muriva v styku s priečnymi stenami, ...).

Nakoľko po zrealizovaní plošnej hydroizolácie z vnútornej strany ostáva prierez muriva vlhký, vykazuje takéto murivo zhoršené tepelnoizolačné vlastnosti. U konštrukcií s nízkou povrchovou teplotou hrozí zvýšené riziko kondenzovania vzdušnej vlhkosti. Aby sa eliminovalo toto riziko, odporúča smernica WTA 4-6-03/D na zaizolovaný povrch muriva naniesť pórovitú omietku s min. obsahom vzduchových pórov 40 %-obj. alebo sanačnú omietku WTA v minimálnej hrúbke 2 cm. Ďalšími vhodnými doplnkovými opatreniami sú zabezpečenie vhodnej klímy vnútorných priestorov (výmena vzduchu, úprava relatívnej vlhkosti vzduchu a teploty, povrchová teplota muriva) a odsadenie prípadného nábytku 10 cm od stien.

Obr. 01, 02: Plošná izolácia obv. muriva z vonkajšej strany a z vnútornej strany

Infúzna clona

Bariéra proti vzliňajúcej vlhkosti (podrezanie muriva, premurovanie muriva alebo technológia infúzných clon) býva často krátko doplnkom k plošnej izolácii podzemných častí budov, keď v murive chýba vodorovná izolácia, alebo ak je nefunkčná (obr. 01, 02). Ďalej sa bariéra používa proti vzliňajúcej vlhkosti u soklových murív na úrovni terénu. Infúzne clony sa nepoužívajú v oblastiach so zaťažením tlakovou vodou, v takýchto prípadoch je potrebné zvážiť použitie špecifických opatrení v závislosti skladby muriva.

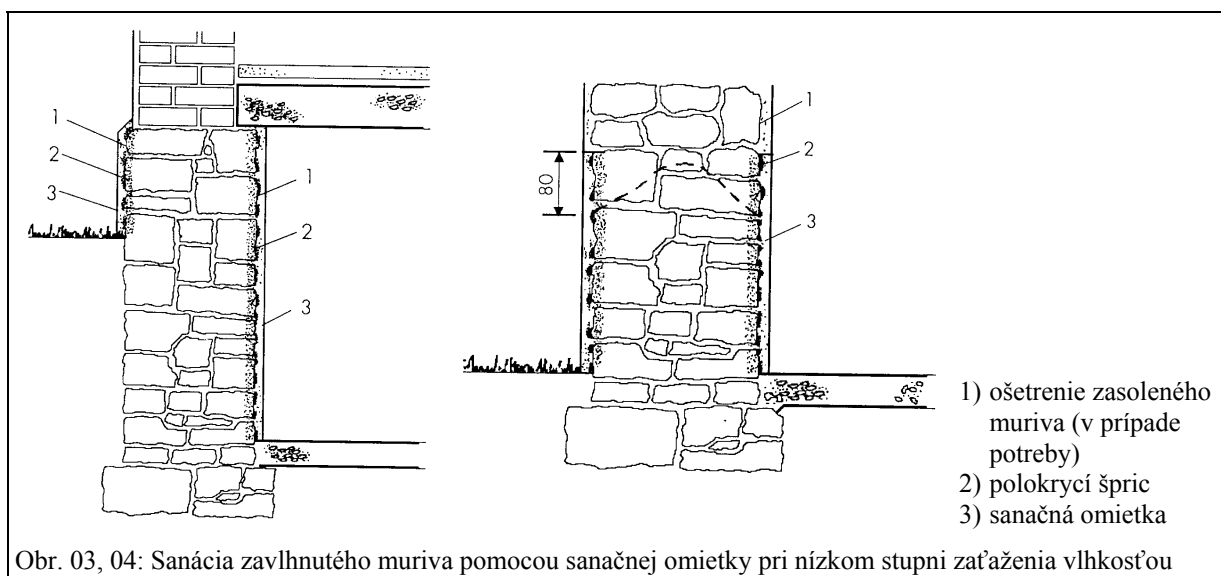
Cieľom vytvorenia bariéry proti vzliňajúcej vlhkosti je dosiahnuť v murive rovnovážnu vlhkosť. Výrazné vysušenie muriva nad bariérou (až do dosiahnutia rovnovážnej vlhkosti muriva) sa pri použití infúzných clon certifikovaných podľa smernice WTA 4-4-04/D spravidla dosiahne do dvoch rokov po zrealizovaní opatrenia. Výrobca infúzných clon deklaruje stanovenú účinnosť / vhodnosť daného výrobku v závislosti od stupňa nasýtenia muriva – podľa spomínanej smernice WTA sa preveruje účinnosť infúzných clon pri stupni nasýtenia muriva 60 %, 80 % alebo 95 %.

Nakoľko však realizácia bariéry proti vzliňajúcej vlhkosti predstavuje nereverzibilný zásah do muriva, je predovšetkým u pamiatkovo chránených objektov potrebné zvážiť potrebu a opodstatnenosť tohto druhu stavebného zásahu.

Sanačné omietkové systémy

Pri nízkom zaťažení vlhkosťou (kapilárne vzliňajúca a hygroskopická vlhkosť) postačuje na zavlhnuté murivo naniesť sanačný omietkový systém (obr. 03, 04), bez ďalších doplnkových opatrení. Sanačné omietky WTA vďaka svojim vlastnostiam (vysoká pórovitosť a paropriepustnosť, mrazuvzdornosť, znížená kapilárna nasiakavosť) sú predurčené pre sanáciu zavlhnutých a soľami zaťažených murív, ako aj vonkajších soklových murív zaťažených zrážkovou vlhkosťou.

Obr. 03, 04: Sanácia zavlhnutého muriva pomocou sanačnej omietky pri nízkom stupni zaťaženia vlhkosťou

Tento spôsob sanácie zavlhnutého a zasoleného soklového muriva bol použitý napríklad pri rekonštrukcii farského kostola Svätého Michala z prvej polovice osemnásteho storočia v Nemeckej obci Wachstedt (obr. 05 až 07).

Pri návrhu sanácie sa vychádzalo z rámcových podmienok, na základe ktorých bolo potrebné pokiaľ možno vyhnúť sa realizácii bariéry proti vzliňajúcej vlhkosti. Diagnostika približne 1 m hrubého dvojvrstvového obvodového muriva sa vykonala podľa smernice WTA 4-5-99/D. Murivo je zložené prevažne z prírodného kameňa, obsahuje však aj časti tvorené plnou pálenou tehlo. Na vnútornej strane obvodového muriva bolo zistené poškodenie omietky do výšky 40 až 50 cm nad úrovňou podlahy. Jestvujúca cementová omietka pochádzajúca zo šesťdesiatych rokov 20. storočia vykazovala miestami výrazné poruchy. Z exteriérovej strany nejavilo obvodové murivo žiadne známky porúch. Na základe kvantitatívneho rozboru solí, vykonanom laboratórne na odobraných vzorkách muriva, bolo v zmysle smernice WTA 2-9-04/D vyhodnotené nízke zaťaženie chloridmi a stredné zaťaženie síranmi. Po posúdení zistených údajov sa dospelo k záveru, že prítomné soli vyvinuli ich škodlivý potenciál v dôsledku pôsobenia vzliňajúcej a hygroskopickej vlhkosti.

Riešenie spočívalo v prvom kroku v odstránení jestvujúcej omietky do výšky 80 cm nad viditeľne poškodené oblasti a v očistení podkladu. Následne sa na murivo naniesol polokrycí špric THERMOPAL-SP. Po jeho vytvrdnutí sa pristúpilo k aplikácii WTA-certifikovanej podkladnej omietky THERMOPAL-GP11. Nakoľko ide o omietku s minimálnym zmršťovaním, bolo možné použiť ju pre vyrovnanie nerovností a naniesť ju v hrúbke do 30 mm. Pre zabezpečenie optimálnej prídržnosti následnej vrstvy sanačnej omietky sa povrch podkladnej omietky v čerstvom stave zdrsnil. Po príslušnej technologickej prestávke sa naniesla 20 mm hrubá vrstva WTA-certifikovanej sanačnej omietky THERMOPAL-SR44. Dosiahla sa súvislá celková vrstva sanačného omietkového systému 40 mm. Po ďalšej technologickej prestávke sa zrealizovala povrchová úprava za použitia systémovej paropriepustnej jemnej omietky THERMOPAL-FS33, čím sa docielila požadovaná štruktúra povrchu.

Obr. 05: Farský kostol Svätého Michala

Obr. 06: Pohľad na oltár cez hlavný portál

Obr. 07: Odkryté murivo s reliéfmi krížovej cesty

Na záver uvádzam prehľad všeobecných charakteristík sanačných omietkových systémov a zásad ich používania, ktoré môžu prispieť k správne posúdeniu vhodnosti tohto druhu materiálov pre sanáciu zvlhnutých murív a k ich správne použitiu:

- Sanačné omietky predstavujú omietky s vysokou pórovitosťou a paropriepustnosťou, pri súčasne výrazne zníženej kapilárnej nasiakavosti. Vyznačujú sa odolnosťou proti soliam.
- Sanačné omietkové systémy sa používajú na omietanie vlhkých a / alebo zasolených murív. Vlhkosť z muríva môže preniknúť len niekoľko málo milimetrov do sanačnej omietky WTA. K odparovaniu nasiaknutej vody resp. soľného roztoku teda dochádza už vo vnútri sanačnej omietky. Soli, ktoré v rámci odparovania vykryštalizujú, sa ukladajú v pórovej štruktúre sanačnej omietky. Vďaka tomu ostáva povrch omietky suchý, bez výkvetov. Okrem toho zabezpečuje sanačná omietka ochranu samotného muríva pred škodlivými vplyvmi vlhkosti a zasolenia, nakoľko zóna odparovania, v ktorej prebieha vykryštalizovanie solí, je presunutá do vnútra sanačnej omietky. Na rozdiel od iných omietok nedochádza u sanačných omietkových systémov k ovplyvneniu paropriepustnosti v dôsledku ukladania solí v ich pórovej štruktúre (žiadne obmedzenie vysušania). Vysoká paropriepustnosť týchto omietkových systémov zabezpečuje priaznivé podmienky pre vysušenie muríva.
- Vďaka mrazuvzdornosti sú sanačné omietky vhodné pre použitie v oblasti soklov.
- Sanačné omietkové systémy sa taktiež používajú ako doplnkové opatrenie v rámci realizácie bariéry proti vzliňajúcej vlhkosti a plošnej hydroizolácie.
- Sanačné omietkové systémy musia (podmienené ich štruktúrou a funkciou) relatívne rýchlo, ale predsa bezpečne, vytvrdnúť. Okrem toho musia jednotlivé zložky týchto omietkových zmesí, predovšetkým ale pojivá, vykazovať vysokú odolnosť proti pôsobeniu solí. Preto sa pre výrobu sanačných omietok WTA používajú prevažne hydraulické pojivá. Nadmerný podiel vzdušných maltovín (vápenného hydrátu) nemôže spĺňať požiadavky kladené na sanačné omietky WTA. Použitie latentne hydraulických prímiesí (napr. trasovej múčky) je problematické, nakoľko pre ich veľmi pomalé tvrdnutie nie je dostatočne dlho k dispozícii potrebná voda.
- Pomocou sanačných omietok možno na vlhkom murive docieľiť suchý povrch len, ak klíma v danom priestore umožňuje preschnutie. Dosiahnutie „odvlhčenia muríva“ len použitím samotnej sanačnej omietky nie je možné.
- Samotný sanačný omietkový systém je účinný len pri kapilárne vzliňajúcej a hygroskopickú vlhkosti, nie však pri zaťažení tlakovou vodou a taktiež nie pri dlhodobom silnom zaťažení kondenzujúcou vodou. Pokiaľ sa na povrchu muríva vyskytuje (alebo sa v minulosti vyskytoval) vodný film, resp. pokiaľ je murivo dlhodobo nasýtené vodou, musia sa prijať špeciálne hydroizolačné opatrenia (resp. niektorá z nepriamych metód ochrany muríva proti prevlhaniu), prípadne tiež opatrenia na úpravu vnútornej klímy v danom priestore. V závislosti od príčiny vlhkosti môže byť potrebné pred samotnou aplikáciou sanačnej omietky zrealizovať bariéru proti vzliňajúcej vlhkosti a v oblastiach pod úrovňou terénu plošnú hydroizoláciu.

- Po zrealizovaní sanačnej omietky v sa v priestoroch musí zabezpečiť dosiahnutie relatívnej vlhkosti vzduchu < 65 %. V opačnom prípade sanačná omietka síce vytvrdne, ale nepreschne, v dôsledku čoho nenadobudne hydrofóbnu vlastnosť. To má za následok, že sanačná omietka neodoláva prestupu solí.
- V exteriéri sa sanačná omietka (podobne ako všetky omietky) musí vhodným opatrením ochrániť pre priamym kontaktom so zeminou (napr. použitím nopovej fólie).

Použitá literatúra:

- 1.) smernica WTA 4-6-03/D: „Dodatočná izolácia stavebných konštrukcií v kontakte so zeminou“;
- 2.) smernica WTA 4-4-04/D: „Injektáže muriva proti vzliňajúcej vlhkosti“ ;
- 3.) smernica WTA 2-9-04/D: „Sanačné omietkové systémy“;
- 4.) Ing. Oto Makýš, PhD.: „Rekonštrukcie Budov. Technológia.“, Jaga group, v.o.s., Bratislava 2000.
- 5.) Marcus Kuczer: „Haften und Halten. Mauerwerksinstandsetzung mit mineralischen Sanierputz.“, časopis „B+B Bauen im Bestand“, Verlagsgesellschaft Rudolf Müller GmbH & Co. KG, Kolín 7/2006.

Kontakt:

Ing. Matúš Hejtmánek – SCHOMBURG Slovensko, s.r.o. Bratislava, www.schomburg.sk, tel.: 0905 861 839

Ing. J. Novomeský:

OSVETLENIE KOSTOLOV A INÝCH SAKRÁLNYCH OBJEKTOV

Osvetľovať umenie, osvetľovať dejiny. Ale ako sa dá jednoducho konfrontovať len niečo viac ako sto rokov existujúce elektrické svetlo so stáročiami existujúcim umením a architektúrou? Ako môže svetelný technik zviditeľniť monumentálne priestory tak bohaté na ducha, genialitu a kreativitu, ak nie snahou postaviť sa do ústrania a nechať ich hovoriť samé za seba? S veľkou pokorou rešpektovať osvetľovaný objekt. Ukázať ho bez zviditeľňovania sa. Zladiť sa s farbami, textúrou povrchov a historickými vrstvami. Skryť nielen svietidlá ale aj nimi vyžarované svetlo, ktoré musí síce priamo osvetľovať ale nemá byť priamo viditeľné. Splynúť v jednote s okolitým priestorom. To je presne to, čo sa musí snažiť dosiahnuť dobrým svetelne technickým projektom. Ponorený v tichu vízií. Použiť kolekciu svietidiel určenú pre hodnotné historické priestory a miesta pre bohoslužby, rozšírenú o súbor nápadov schopných poskytnúť nekonečné bohatstvo variácií. Tam kde nevystačuje katalógový sortiment, intervenovať špecifickými individuálne navrhnutými riešeniami. Osvetlením zvýrazniť brilantnosť a zvýšiť farebnú hodnotu, ale tiež neatakovať delikátnu estetickú a mikroklimatickú rovnováhu nevyhnutne potrebnú pre prežitie diela – toho historického ale aj svojho. Pretože veľkosť umenia je nekonečná. Pri jeho práci mu prirodzene asistujú dejiny, veľkoleposť a harmónia objektov samotných. Umenie a technológia. Vedomosti, cit, múdrosť a skúsenosti.

ZÁKLADNÉ ÚLOHY OSVETĽOVACEJ SÚSTAVY

- Zabezpečenie požiadaviek na osvetlenie bežných a sviatočných bohoslužieb
- Zabezpečenie základných jasových podmienok v priestore obetného stola, kazateľnice a veriacich
- Vytvorenie osvetlenia pre konanie sviatostí
- Vytvorenie možností pre zvýraznenie oltára, iných cenných detailov výzdoby, dosiahnutie atmosféry pre rozjímanie a pod.
- Bezpečnosť návštevníkov

KEÚČOVÉ OSOBY A ČINNOSTI

Vstupné dáta - požiadavky

- INVESTOR - investičný zámer a limitné náklady
- TEOLÓG - požiadavky liturgie
- LEGISLATÍVA - normy a hygienické predpisy
- PAMIAŤKOVÁ STAROSTLIVOSŤ - ochrana pamiatok
- ARCHITEKT - impulzy, dizajn

Vyhotovenie svetelne technického návrhu

- SVETELNÝ TECHNIK - vytvorenie optimálneho kompromisu všetkých požiadaviek so stávajúcimi možnosťami svetelnej techniky

Realizácia a ostatné činnosti

- PROJEKTANT ELEKTRO
- DODÁVATEĽ ELEKTROINŠTALAČNÝCH PRÁC
- SVETELNÝ TECHNIK - smerovanie a doladenie, meranie osvetlenia
- INVESTOR - kontrola splnenia požiadaviek investičného zámeru

POŽIADAVKY NA OSVETLENIE

STN EN 12464-1 - Osvetlenie pracovných priestorov

- krátkodobý (dlhodobý) pobyt osôb
 - o betný stôl, ambona Ehp_k 500/300/200 lx
 - o priestor pre veriacich Ehp_k 300/200/100 lx
- rovnomernosť E_{hmin} : E_{hp} = 0,5
- zamedzenie priameho aj nepriameho oslnenia

Iné doporučenia a prax

- o betný stôl 200 až 1000 lx
(približne dvoj- až trojnásobok nasledujúceho)
- priestor pre veriacich 50 až 200 lx
pre čítanie minimálne 100 lx

KRITÉRIÁ VÝBERU SVETELNÝCH ZDROJOV

- Farba svetla (2000-6000 K)
- Činiteľ farebného podania (0-100)
- Merný výkon (10-150 lm/W)
- Život (1000-50000 hod)

DRUHY SVETELNÝCH ZDROJOV

- Teplotné : **žiarovky**
- Výbojové : nízkotlakové : ortuťové - **žiarivky** a svietiace trubice, sodíkové
 - o vysokotlakové : ortuťové, **halogenidové**, sodíkové
- **LED : elektroluminiscenčné diódy**

KRITÉRIÁ VÝBERU SVIETIDIEL

- Svetelnotechnické vlastnosti – účinnosť, rozloženie svietivosti
- Bezpečnostné požiadavky
 - Ochrana proti nebezpečnému dotyku (trieda I, II, III)
 - Ochrana proti vniknutiu predmetov a vlhkosti (IP20-65)
 - Odolnosť voči mechanickému poškodeniu
- Estetické požiadavky - Dizajn, rozmery, farba, Použité materiály a dielenské spracovanie

ZNAKY DOBREJ OSVETĽOVACEJ SÚSTAVY

- Kvalitné osvetlenie pre všetky svetelné situácie
- Čo najmenej viditeľná osvetľovacia sústava, t.zn. nová štýlová vrstva s citlivým dizajnom hlavne v historických objektoch
- Maximálna ochrana interiérových prvkov objektu pred účinkami svetla
- Veľmi citlivá elektroinštalácia
- Možnosť jednoduchej údržby
- Rozumné investičné a prevádzkové náklady

NE Z A B Ú D A J M E !!!

**OSVETĽOVACIA SÚSTAVA NIE JE TVORENÁ LEN SVIETIDLAMI . PATRIA K NEJ AJ
ELEKTROINŠTALÁCIA, ROZVÁDZAČE A OVLÁDACIE PRVKY.**

JN 05082010

Kontakt:

Ing. J. Novomeský, Comlux, s. r.o., Bratislava, comlux@comlux.sk, tel.: 02/43424832

Ing. arch. M. Šeregi:

AKTUÁLNE PROBLÉMY KLÁŠTOROV

Anotácia:

Článok ponúka úvod do problematiky pamiatkovej obnovy a využitia historických kláštorov na Slovensku. Predstavuje vybrané poznatky zo širšieho výskumu k mojej prebiehajúcej dizertačnej práci *Obnova historických kláštorov na Slovensku, pod vedením Pavla Gregora a Magdalény Kvasnicovej na Ústave dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok Fakulty architektúry STU v Bratislave*. Príspevok je spracovaný v rámci grantu VEGA č. 1/0793/08.

Analytický prehľad aktuálnej situácie kláštorov v článku dopĺňa aj stručný pohľad na súčasný rehoľný život na Slovensku.

1/ Na úvod

Spomedzi rôznych typologických druhov sakrálnej architektúry na Slovensku patria kláštory k tým najkomplexnejším a najosobitejším. Sú stavebným prejavom špecifického spôsobu života, spájajúceho na jednom mieste kontrasty bežnej každodennosti, manuálnej aj intelektuálnej práce s intenzívnym prežívaním posvätna. Spôsob života v kláštoroch bol (a i dnes je) určený snahou o čo najdôslednejšie sledovanie vrcholných ideálov, v určitých obdobiach dejín spoločnosťou (takmer) univerzálne považovaných absolútne. Zaujímavý je však tiež vývoj v obdobiach ústupu týchto ideálov z vrcholných pozícií – opätovné hľadanie a aktualizovanie vlastnej identity a poslania jednotlivých rehoľných spoločenstiev.

Nedávna minulosť na Slovensku, najmä v druhej polovici 20. storočia, priniesla dramatické zmeny vo všeobecnom postoji k Cirkvi a sakrálnu, a teda aj k sakrálnej architektúre, ku kláštorom obzvlášť. Cieľom predkladaného výskumu preto bolo zmapovanie akútnych problémových okruhov týkajúcich sa obnovy a využitia historických kláštorov na Slovensku.

2/ Predmet výskumu

Predmetom predkladaného výskumu boli historické kláštory na Slovensku, pričom tieto pojmy boli definované a vymedzené nasledovne:

- Pojem *kláštor* ako označenie lokality a/alebo súboru objektov na miestach dlhodobej prítomnosti a aktivity mníšskych komunit. Do záberu výskumu neboli zaradené dočasné rezidencie, vzdialené/samostatné objekty súvisiace s hospodárskymi aktivitami, nemocnice, školy atď. – s výnimkou prípadov, keď sa jedná o neoddeliteľné súčasť celkového kláštorného komplexu. Pozornosť bola zameraná len na zachované objekty, vylučujúc tak ruiny, archeologické náleziská a lokality známe len z písomných zdrojov – keďže ruinálna architektúra si vyžaduje odlišný prístup pamiatkovej starostlivosti, prezentácie a ponúka odlišné možnosti využitia.
- Termín *historický* časovo ohraničil skúmanú architektúru – pre účely uvádzaného výskumu (a dizertačnej práce) pojem *historické kláštory* zahŕňal kláštory od počiatkov ich výskytu na našom území približne do roku 1800. V dejinách rehoľného života na našom území obdobie prelomu 18. a 19. storočia vytvára pomyselný medzník medzi historickým a novodobým, či moderným.
- Pojmy *mníšstvo (monasticizmus)*, *rehoľný, kláštor* and *rehoľa/rád* sú v texte používané ako všeobecné termíny, zahŕňajúce rôzne formy zasväteného života v rámci katolíckej cirkvi – najvýraznejšie prítomného prúdu kresťanstva na našom území. Presná terminológia podľa definícií Kódexu kanonického práva Katolíckej cirkvi je samozrejme podrobnejšia.⁵¹

⁵¹ Podrobnejšie napr. v dielach: FOLTÝN, Dušan - SOMMER, Petr - VLČEK, Pavel: *Encyklopedie českých klášterů*. Praha, Libri, 2002, s. 9-13; BABJAK, Ján: *Rehole a kongregácie na Slovensku*. Trnava, Dobrá kniha, 1998, 368 s.; KVASNIČKOVÁ, Jana: *Rehole včera i dnes, vo svete i u nás*, Bratislava, USPO, 1995, 190 s.

3/ Súčasná situácia, štatistiky

Podstatná časť celkového počtu historických kláštorov na Slovensku je zahrnutá v Ústrednom zozname kultúrneho fondu (ÚZKF). Objekty so statusom národnej kultúrnej pamiatky (NKP) tak predstavovali prvú analyzovanú vzorku.

Centrálny register nehnuteľných NKP v rámci **ÚZKF obsahuje 86 kláštorných lokalít**: 77 súvisí s mužskými rehoľami, 9 so ženskými. Vzhľadom na túto disproporciu, historické príčiny a súčasnú situáciu objektov historických ženských kláštorov (dlhodobo zmenená, alebo špecifická funkcia budov, ako školstvo, zdravotníctvo, predstavujúca špecifické potenciály), sa ďalší výskum a analýzy sústredil **len na mužské rehoľné komunity**.

Zo 77 položiek je 64 zachovaných ako obývatel'ne stavby, kým zvyšných 13 predstavujú objekty v rôznom štádiu deštrukcie – od ruín až po archeologické lokality. Ako už bolo spomenuté, tieto neboli predmetom nášho výskumu. Uvedené vymedzenie tak zostavilo pomerne koherentnú vzorku so 64 položkami, ktorá bola analyzovaná podľa nasledovných bodov:⁵²

1. **Súčasný majetkovo-právny vzťahy**: 80% objektov vlastní cirkevné subjekty (51 zo 64 kláštorov patrí či už rehoľným rádom, farnostiam, diecéziam, alebo iným inštitúciám), pričom 56% patrí samotným rehoľným spoločnostiam (36 zo 64 objektov).
2. **Súčasný využitie objektov**: 47% z celku, alebo 59% z počtu objektov v cirkevnom vlastníctve, je v užívaní rehoľných komunít (aspoň čiastočnom). Inými slovami, **väčšina zachovaných historických kláštorov je stále** – alebo presnejšie, opäť – **vo vlastníctve rehoľných spoločností, alebo cirkvi** vo všeobecnosti, kým podstatná časť z nich (približne polovica) znovu slúži svojmu pôvodnému určeniu. V poradí najzastúpenejších funkcií ďalej nasledujú pomerne špecifické skupiny, ako školstvo, zdravotníctvo a sociálne služby. Koordinácia a adaptácia takýchto prevádzok je náročnejšia, vyžaduje špecializovanú spoluprácu s odborníkmi v zmienených oblastiach. Pre zvyšné, hoci aj rôznorodé funkcie v zozname je však možné predpokladať aspoň určitý stupeň zovšeobecnenia kritérií a hľadať tak pre ňu spoločné východiská a perspektívy.
3. **Aktuálny stavebno-technický stav**: prvoradým rozlíšením bolo oddelenie 64 obývatel'ných, t.j. všeobecne využiteľných objektov od 13 výrazne deštruovaných lokalít. Podrobnejšie rozvedenie tohto bodu v samotnej dizertačnej práci.
4. **Poloha objektov v krajine alebo sídle**: 77% zachovaných kláštorov sa nachádza v zastavanom území miest, menšina v obciach a iba jeden vo voľnej krajine. Charakteristickou črtou zachovanej rehoľnej architektúry na Slovensku je teda fakt, že sa jedná **predovšetkým o mestské kláštory**. Je to výsledok historického vývoja a geografickej polohy nášho územia vzhľadom na centrá cirkevného i politického diania. V porovnaní so západnými krajinami (ale napríklad aj s Českou republikou) tak u nás nie sú vo významnejšom počte zachované rozsiahle areály opátstiev najstarších mníšskych rádo. Naopak, v rámci historických sídelných štruktúr na Slovensku sa kláštory a rehoľné domy zachovali v oveľa väčšej miere oproti krajinám, kde výrazné zmeny spoločenskej situácie a vysoký tlak na intenzitu a využitie mestskej zástavby spôsobili ich zánik (Francúzsko, Veľká Británia). Toto rozloženie objektov rehoľnej architektúry v rámci krajiny vo významnej miere determinuje možnosti a perspektívy nových spôsobov jej využitia.
5. **Súčasná štatistika mužských rehoľ na Slovensku** dokumentovala mieru vitality zasväteného života na našom území, ako pôvodného impulzu a primárneho užívateľa kláštornej architektúry. V súčasnosti na Slovensku pôsobí **29 mužských rehoľných inštitútov v 113 lokalitách** (stav v decembri 2009 podľa vlastného výskumu), spolu s približne **1300 členmi** (2006).⁵³

Za *historické* (t.j. tie, ktoré založili a obývali zachované historické kláštory tak, ako sú tieto definované v predmete práce) možno označiť 12 inštitútov z 29 (41%). Samotné *historické kláštory* predstavuje 30 lokalít zo 113 (27%).

Podľa celkového počtu aktuálnych pôsobísk sú na Slovensku najpočetnejšie zastúpeným rehoľným inštitútom saleziáni (SDB, s 22 lokalitami/1 historickým kláštorom), nasledovaní redemptoristami

⁵² Metóda výskumu sa do značnej miery opierala o online služby a zdroje: Katastrálny portál Úradu geodézie, kartografie a katastra SR, údaje Konferencie biskupov Slovenska, Konferencie vyšších rehoľných predstavených na Slovensku, a online prezentácie jednotlivých rehoľných spoločností. Doplňujúce informácie vzišli z rozhovorov s predstavenými vybraných rehoľí.

⁵³ <http://www.kbs.sk/?cid=1184747346> (citované 13. 01. 2010)

(CSsR, 10/1), jezuitmi (SJ, 8/2), františkánmi (OFM, 7/7), kapucínmi (OFMCap, 7/3) a dominikánmi (OP, 6/1).

4/ Problémové okruhy súčasného využitia kláštorov mužských reholí

Moja dizertačná práca sa zaoberá historickými kláštorami ako predmetom pamiatkovej starostlivosti a prípadnej/predpokladanej architektonickej intervencie. V tejto súvislosti bolo možné na základe predchádzajúcich analýz skonštatovať, že všeobecne preferovaný východiskový predpoklad pre úspešnú obnovu – zabezpečenie kontinuity pôvodného využitia/funkcie objektu⁵⁴ – je v prípade podstatnej skupiny historických kláštorov na Slovensku splnený (46% zo 64 kláštorov).

Ďalšie bádanie sa preto zameralo na preskúmanie možností ako zabezpečiť primerané spôsoby obnovy a využitia, akceptovateľné z hľadiska pamiatkovej starostlivosti, ako aj pre ich väčšinových užívateľov. Nasledujúci krok výskumu spočíval v zozbieraní informácií a vstupných podnetov od jednotlivých rehoľných komunít, z pozície užívateľov objektov. Prieskum formou dotazníka (presné znenie uvedené v dizertačnej práci) a rozhovoru bol zameraný na nasledovné oblasti:

- hlavné problémy pri užívaní historických kláštorov v súčasnosti;
- subjektívne vnímanie vlastnej architektúry a tradície reholí;
- aktuálne potreby a perspektívy rehoľných komunít na Slovensku.

Výber respondentov vychádzal z reprezentatívnosti jednotlivých reholí ako vlastníkov historických kláštorov. Zo štatistik vyšiel ako jednoznačne najreprezentatívnejší Rád menších bratov – františkánov (OFM) – z 23 zachovaných františkánskych kláštorov rehoľa vlastní 16 (15 ako NKP), a v siedmich je aj aktívne prítomná.

Na základe výstupov z dotazníkového prieskumu, rozhovorov a informácií z odbornej literatúry je možné zistené problémové okruhy rozdeliť do dvoch základných skupín:

- a) architektonicko-prevádzkové problémy;
- b) otázky subjektívnej recepcie vlastnej architektúry jej užívateľmi.

4.a/ Architektonicko-prevádzkové problémy

1. **Dopad perzekúcie reholí na kláštory:** zásadnou črtou nedávnej rehoľnej histórie na Slovensku (a príčinou mnohých súčasných javov) je skúsenosť násilného prerušenia činnosti reholí zo strany komunistického režimu v rokoch 1950 až 1989.⁵⁵ Tento zásah štátnej moci mal svoj dopad aj na sídla reholí⁵⁶ – predovšetkým nastali zásadné a plošné zmeny vlastníckych pomerov a funkčnej náplne. Nežičlivý postoj štátu k cirkvi sa odrazil aj na postoji k jej stavebnému fondu. Za určitý paradox obdobia totality možno označiť kontrast medzi likvidáciou neželaných reholí (vrátane ich materiálnej stopy v spoločnosti) a vzťahujúcou sa praxou štátnej ochrany pamiatok, a teda aj historických kláštorov. Napriek v princípe fungujúcemu systému ochrany a obnovy kultúrneho dedičstva sa po zmenách v roku 1989 naplno ukázali aj negatíva štátnej starostlivosti o areály kláštorov – ťažkopádne a pomalé napredovanie obnov, zanedbávanie bežnej údržby, či spôsoby využitia neúnosne zaťažujúce historické budovy a ignorujúce charakter rehoľných stavieb. Spätne hodnotenie obdobia rokov 1950-1989 z pohľadu architektonického dedičstva konštatuje dovtedy nevidaný rozsah zmien a zásahov do kláštorných areálov, straty na architektonických hodnotách – dispozíciách, čiastkových asanáciách, najviac však na umeleckých hodnotách (výzdoba, tvaroslovie, umelecko-historické detaily...) a na voľnom mobiliári alebo zabudovanom interiéri, ktorý nenávratne mizol.⁵⁷

⁵⁴ GREGOR, Pavel, a kol.: *Obnova pamiatok*. Bratislava, Perfekt, 2008, s. 94

⁵⁵ Viac o tomto období predovšetkým v štúdiách DUBOVSKÝ, Ján M.: *Akcia kláštory. Komunistický režim na Slovensku v boji proti mužským rehoľiam v rokoch 1949 – 1952*. Martin, Matica slovenská 1998, 293 s.; VNUK, František: *Akcie K a R: Zásahy komunistického režimu proti rehoľiam v rokoch 1950-1956*. Bratislava, RKCMBF UK 1995, 134 s.

⁵⁶ Tejto téme bol venovaný príspevok BUDAY, Peter - ŠEREGI, Marek: *K osudom historických kláštorov v období perzekúcie reholí na Slovensku* na vedeckej konferencii Ústavu pamäti národa *Likvidácia reholí a ich život v ilegalite v rokoch 1950 – 1989*, ktorá sa uskutočnila 5. a 6. mája 2010 v Bratislave (Zborník v príprave do tlače).

⁵⁷ POLOMOVÁ, Beata: *Premeny pôvodnej funkcie. Areály náboženských spoločností a cirkví*. In: GREGOROVÁ, Jana - GREGOR, Pavel (zost.): *Prezentácia architektonického dedičstva II. Ochrana*

2. **Prieťahy s reštitúciami:** po roku 1989 a následných reštitúciách kláštory obvykle neboli odovzdané ich pôvodným majiteľom naraz, ale po častiach, neraz v rozpätí niekoľkých rokov. Tak bolo ich využívanie, vnútorná priestorová organizácia a dispozícia skôr provízorne a neraz ďaleko od ideálneho stavu. V mnohých prípadoch tento problém stále pretrváva.
3. **Neuskutočnené komplexné obnovy:** nevyhovujúci stavebno-technický stav prevzatých objektov, vyššie spomenuté komplikácie s ich reštituovaním, ako aj všeobecný nedostatok financií zapríčinili, že len menšia časť objektov prešla až do dnešného dňa generálnou rekonštrukciou/obnovou. V prípade františkánov sa toto konštatovanie týka všetkých ich kláštorov, na ktorých boli vykonané iba nevyhnutné alebo čiastkové úpravy a opravy.
4. **Zdieľané užívanie nadbytočných priestorov:** vo väčšine prípadov sú objekty kláštorov využívané viac ako jedným subjektom. Nadbytočné priestory a v niektorých prípadoch dokonca celé kláštory sú prenajímané s cieľom získať prostriedky na pokrytie nákladov na údržbu a opravy/obnovy. Rehole samotné obvykle citlivo zvažujú adekvátnosť novej prevádzky takto umiestňovanej do priestorov kláštora. Bežnou praxou je poskytovanie priestorov na nekomerčné účely, či neziskovým organizáciám.
5. **Prázdne kláštory:** okrem chýbajúceho koncepčného užívania významného počtu historických kláštorov, sa aj dnes nájdu objekty, ktoré sú z rôznych dôvodov prázdne, pričom ich jednotliví majitelia obvykle majú rámcovú predstavu ďalšieho využitia, tú sa však nie vždy darí naplniť.
6. Nakoniec je možné zhrnúť istú **skupinu všeobecných problémov** charakteristických pre historické objekty ako také: zmeny v životných štandardoch, hygienických nárokoch, technickej infraštruktúre, problémy s vlhkosťou, vykurovaním, využitím podkroví, či pivničných priestorov atď.

4.b/ Otázky subjektívnej recepcie vlastnej architektúry jej užívateľmi

Popri objektívnych štatistických údajoch o súčasnom užívaní kláštorných objektov nemožno obísť dôležité skutočnosti týkajúce sa subjektívnych postojov ich majiteľov a užívateľov. Jednotlivci, z ktorých dnes pozostávajú rehoľné inštitúty dnes, predstavujú tiež kontinuitu tradície – v mnohých prípadoch zahŕňajúcej stáročia histórie. Aj z tohto hľadiska možno nájsť niekoľko zaujímavých skutočností a faktorov, typických pre súčasnú situáciu na Slovensku:

1. **Násilné prerušenie tradície:** počas štyridsiatich rokov perzekúcie komunistickým režimom boli rehoľníci v bývalom Československu odkázaní na tajnú existenciu v rámci podzemnej cirkvi. Vplyvom vonkajších okolností tak nastalo násilné odcudzenie reholí od vlastnej tradície (v tomto prípade najmä hmotnej), predmetov a objektov, ktoré z ducha tejto tradície vzišli. Vzhľadom na toto dlhodobé prerušenie prirodzenej kontinuity, **život v tradičnom kláštore bol prakticky už neznámy generácii, ktorá sa po roku 1989 ujala obnovy rehoľného života.**
2. **Súčasný postoj:** v súčasnosti už rehole prejavujú viac záujmu, pochopenia a všeobecne pozitívny postoj ku svojmu stavebnému dedičstvu a tradícii. Zároveň však tieto budovy obvykle znamenajú – alebo sú tak chápané – povážlivú záťaž, vyžadujú si veľkú, niekedy až nadmernú pozornosť a náklady. Keďže rehole sa – pochopiteľne – zameriavajú predovšetkým na svoje hlavné poslanie a aktivity, k tejto téme majú obvykle pragmatický postoj a necítia sa nevyhnutne viazaní na svoje stavby. V tomto ohľade netreba zabúdať na princíp chudoby, čiže slobody vo vzťahu k materiálnemu vlastníctvu, tak vlastný celému mníšstvu. Zároveň je nutné dodať, že rozdiel v prístupe jednotlivých spoločenských skupín k vlastným nehnuteľnostiam závisí aj od druhu samotného rehoľného inštitútu – chápanie kláštora pri reholiach, ktoré vznikli už v stredoveku (najmä mníšskych), sa podstatne líši od pragmatickosti a flexibility novovekých kongregácií.
3. **Nedostatok informácií:** ďalší problémový okruh vyplýva zo súčasného nedostatku dostupných informácií, týkajúcich sa tradičnej rehoľnej architektúry, umenia i kultúry všeobecne v dejinách Slovenska i širšieho regiónu. Primerane spracované vedomosti z uvedených oblastí by snáď mohli vhodne doplniť proces formácie budúcich rehoľníkov, vysvetľujúc ich vlastnú tradíciu a špecifiká v uvedených oblastiach kultúry. V súčasnosti sa jedná skôr o (ojedinelé) prípady osobného záujmu konkrétnych členov rehoľných komunít – ťažisko leží pochopiteľne na hlavných činnostiach, vo všeobecnosti odlišných.

historických typologických druhov ako predpoklad zachovania diverzity architektonického dedičstva. Bratislava, Perfekt 2008, s. 60

5/ Na záver – otázka perspektív

Namiesto záveru si dovoľím konfrontovať predložené charakteristické fakty a témy s perspektívami, ktoré sú pre budúcnosť kláštornej architektúry s jej pôvodnou náplňou kľúčové – s aktuálnymi perspektívami rehoľného života na Slovensku. Uvedený výpočet si nenárokujú úplnosť, ani neponúka hotové závery – predkladá skôr smerovanie úvah o najbližšom vývoji problematiky.

Zmeny po roku 1989 umožnili obnovu rehoľného života na Slovensku. Obdobie deväťdesiatych rokov bolo typické opätovným usídľovaním v minulosti prítomných rehoľí, ako aj príchodom nových, početnými vlnami nových adeptov, ako aj výstavbou nových kláštorov, často finančne podporovaných západnými cirkevnými štruktúrami. Rehoľné inštitúty stabilizovali svoje počty, organizačnú štruktúru a oblasti svojej činnosti. V porovnaní so 17 mužskými rádmi v 96 komunitách s cca. 1096 členmi v roku 1950 (pred likvidáciou)⁵⁸, je dnes na Slovensku 29 mužských inštitútov na 113 pôsobiskách, s 1300 rehoľníkmi.

S postupom času sa na prelome tisícročí aj na našom území začali vynárať nové témy, týkajúce sa napríklad poklesu nových povolání (kde rast nahradila stabilizácia počtov), výziev napredujúcej sekularizácie, ako aj určitej zmeny pozície – z príjemcov podpory na očakávaných poskytovateľov pomoci (personálnej, materiálnej) krajinám a provinciám v núdzi (chudobné krajiny, ale aj vyľudnené rehoľné provincie v západnej Európe).

V nedávnej dobe sa na Slovensku usídlili aj spoločenstvá hľadajúce nové, súdobé formy zasväteného života. Tieto inštitúty a hnutia sú priekopníkmi nových spôsobov mníšskej prítomnosti a aktivity v spoločnosti,⁵⁹ ako aj nových nárokov a spôsobov užívania svojich sídel. Významný potenciál pre rehoľný život uprostred spoločnosti predstavuje aj skutočnosť štatisticky stále prevažne kresťanskej spoločnosti na Slovensku (i keď realita a dosah/význam týchto čísel môže byť sporný).

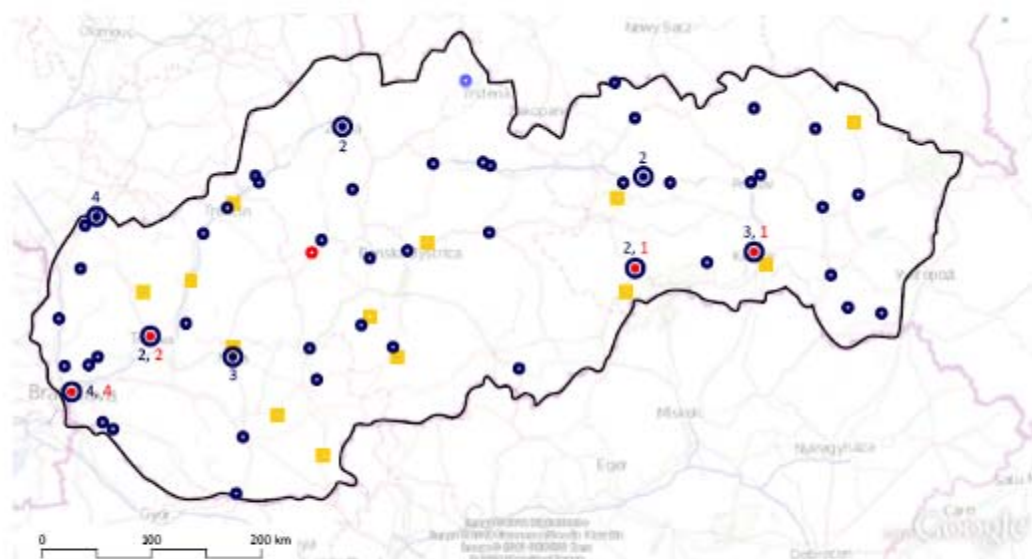
Dôležitým faktorom je tiež pretrvávajúca podpora cirkvi zo strany štátneho rozpočtu. Rehoľí sa týka predovšetkým vo forme plátov pre kňazov činných v pastorácii. Na druhej strane, v porovnaní s finančnou náročnosťou historických objektov ochraňovaných aj v štátnom záujme, sú tieto zdroje v nepomere. Korektná a primeraná podoba odluky cirkvi od štátu doteraz nebola predmetom serióznej politickej či verejnej diskusie.

Použitá literatúra

- 1./ DUBOVSKÝ, Ján M.: *Akcia kláštory. Komunistický režim na Slovensku v boji proti mužským rehoľiam v rokoch 1949 – 1952*. Martin, Matica slovenská 1998, 293 s.
- 2./ FOLTÝN, Dušan: *Monastická architektura v českých zemích a proměny jejího využití v průběhu staletí*. In: *Zprávy památkové péče*, roč. 69, č. 2, 2009, s. 95-99
- 3./ FRANK, Karl Suso: *Dějiny křesťanského mnišství*. Edice Pietas benedictina, sešit 7, Praha, Benediktinské arciepatství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2003, 200 s.
- 4./ GOJDIČ, Ivan: Aktuálne problémy ochrany sakrálnych objektov na Slovensku. In: HLINICKÝ, Jozef (Zost.): *Sakrálny priestor na začiatku 21. storočia*. Trnava, Trnavská univerzita, 2002, s. 71-74
- 5./ CHUDÁREK, Zdeněk: *Poznání a ochrana monastických památek u nás*. In: *Zprávy památkové péče*, roč. 69, č. 2, 2009, s. 100-104
- 6./ JOHNSTON, William M. (Ed.): *Encyclopedia of Monasticism*, Volume 1-2. Chicago and London, Fitzroy Dearborn Publishers, 2000, 1556 s.
- 7./ <http://www.pamiatky.sk/pamiatky/pamiatkovy-urad/evidencia-kulturnych-pamiatok-na-slovensku/> (cited on 11. 02. 2009)

⁵⁸ DUBOVSKÝ, J. M.: *Akcia kláštory*, s. 25.

⁵⁹ FRANK, Karl Suso: *Dějiny křesťanského mnišství*. Edice Pietas benedictina, sešit 7, Praha, Benediktinské arciepatství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2003, s. 176-183 ; WITTEBERG, Patricia: *Contemporary Issues: Western Christian*. In: JOHNSTON, William M. (Ed.): *Encyclopedia of Monasticism*, Volume 1. Chicago and London, Fitzroy Dearborn Publishers, 2000, s. 329-331.

Obr. 1 Historické kláštory na Slovensku v registri ÚZKF

Nehnutelné NKP:

- mužské kláštory (64)
- ženské kláštory (9)
- viacnásobné lokality
- ruiny a archeologické náleziská (13)

Objekty mimo ÚZKF:

- užitévané mužské kláštory (1)

Mapový podklad: Google Earth, spracovanie: © Marek Šeregi 2008-2010

Obr. 2 Bardejov, kláštor františkánov. Stav 2010 s prístavbami z obdobia užívania Ústavom sociálnej starostlivosti pre mládež. / Foto: autor.

Obr. 3 Okoličné, kostol a kláštor františkánov z juhu, stav 2009 / Foto: autor.

Obr. 4 Žilina, kostol a kláštor františkánov, nedotované. / Zdroj: Archív ÚDTAOP FA STU v Bratislave.

Obr. 5 Žilina, kostol a kláštor františkánov, stav 2010. / Foto: autor.

HISTORICKÉ KLÁŠTORY V DATABÁZE ÚZKF PAMIAŤOVÉHO ÚRADU SR

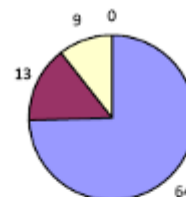
A, VŠETKY OBJEKTY

1. Rozdelenie objektov podľa reholí a stavu zachovania

Druh rehole a fyzický stav

	Počet
Mužské rehole - obývatel'né kláštory	64
Mužské rehole - ruiny a archeologické náleziská	13
Ženské rehole - obývatel'né kláštory	9
Ženské rehole - ruiny a archeologické náleziská	0

Spolu 86

B, MUŽSKÉ KLÁŠTORY (vo využitel'nom stave)

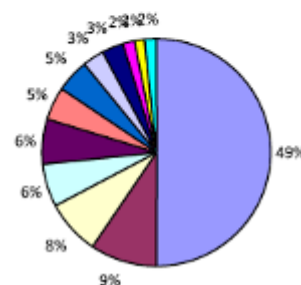
2. Rozdelenie podľa druhu súčasného vlastníka

Druh vlastníka

	Počet
Aa) rehoľa - pôvodná	32
Ad) cirkev - diecéza	6
Ac) cirkev - farnosť	5
Ab) rehoľa - zmenená (oproti zakladajúcej)	4
Cc) štát	4
Bb) inštitúcia (necirkevná)	3
N) nezistený	3
Ac, Ca) farnosť + obec	2
Ae) inštitúcia (cirkevná)	2
Ba) súkromný vlastník	1
Ca) obec (mesto)	1
Cb) VÚC	1

spolu 64

cirkevný vlastník (Aa-Ae) 51

3. Zastúpenie jednotlivých funkcií v rámci súčasného využitia objektov*

Spôsob využitia

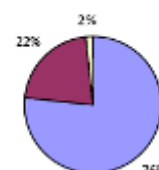
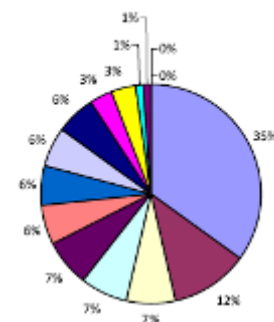
	Zastúpenie
A - rehoľná komunita	30
D - školstvo, vzdelávanie cirkevné	10
C - farský úrad	6
H - kultúrne účely	6
J - štátna administratíva a inštitúcie	6
F - zdravotníctvo, sociálne služby - cirkevné	5
G - zdravotníctvo, sociálne služby štátne (samospráva)	5
I - komerčné účely	5
N - nevyužívané	5
E - školstvo, vzdelávanie štátne (samospráva)	3
X - nezistené	3
B - komunita, organizácia cirkevná	1
K - súkromné využitie	1
L - prezentovaná ruina/archeologická lokalita	0
M - neprezentovaná ruina/archeologická lokalita	0

4. Rozdelenie kláštorov podľa polohy v krajine

Poloha

	Počet
V meste	49
V obci	14
Mimo sídla	1

spolu 64

Využívané ako kláštor (A, príp. B): **30 zo 64 (47%)** všetkých objektov, **30 z 51 (59%)** vo vlastníctve Aa-Ae.

* Na každý kláštor môže pripadať aj viac funkcií, preto sa súčet stĺpca "Zastúpenie" nerovná celkovému počtu 64 kláštorov

Zdroj: Register nehnuteľných NKP Ústredného zoznamu pamiatkového fondu, Spracovanie: © Marek Šeregi 2008-2010

Kontakt:

Ing. arch. M. Šeregi, FA STU Bratislava, m.seregi@gmail.com

Ing. arch. A. Hrabinská, Mgr. J. Jarkovský, Mgr. Z. Varechová:

KOMPLEXNÁ OBNOVA DOMINIKÁNSKEHO KLÁŠTORA V KOŠICIACH

Kláštor dominikánov dispozične a priestorovo prepojený na stredoveký dominikánsky kostol Nanebovzatia Panny Márie spolu s priliehajúcim hospodárskym areálom vrátane záhrady, tvoria najvýraznejšiu dominantu Dominikánskeho námestia v stredovekom jadre mesta Košíc, ktoré patrí do Mestskej pamiatkovej rezervácie v Košiciach. Areál vznikol v situácii mesta typickej pre mendikánske rády, v tesnej blízkosti západnej hranice stredovekej fortifikácie, keď už existovali základné urbanistické parametre, akými sú smerovanie ulíc, situovanie hradieb, teda niekedy pred rokom 1290.

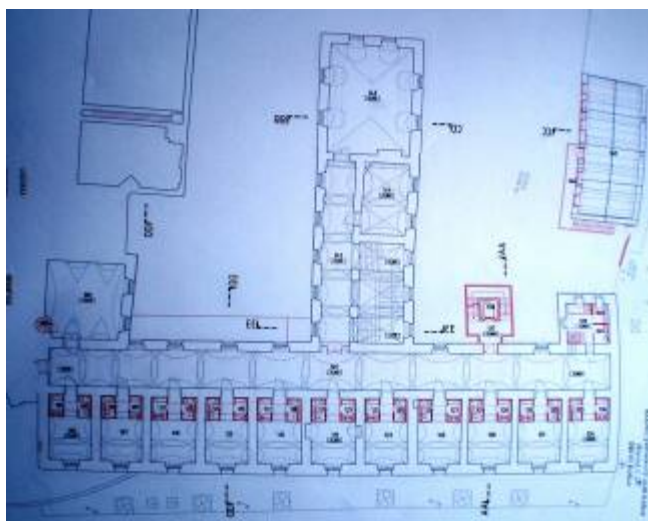
Zaujímavosťou tohto územia je, že vzájomné proporcie jednotlivých parcel a urbanistický charakter námestia zostali zachované dodnes.

Najstaršia zmienka o pôvodnom košickom kláštore dominikánov je z roku 1303, v registri Bernanda Guidonisa. Zo založením kláštora začala i stavba kostola, ktorý si zachoval ráz rannej gotiky.

V čase ubiehajúcich storočí bol najmä príčinou požiarov v rokoch 1380, spolu s pustošivým morom v 1430 a mesto zničujúcim požiarom v piatok 13. apríla 1556 pôvodný kláštor dominikánov zničený a s ním i významné písomnosti, pričom po poslednej udalosti dominikáni mesto opustili.

Dnešný kláštor začali opäť postupne stavať v roku 1754 na ruinách pôvodného kláštora. Prevažnú časť kláštora postavili z prostriedkov veľkodušných patrónov.¹ Stavalo sa najmä do roku 1760, ale pokračovalo sa aj po vysvätení kláštora v roku 1767.² Prestavba predstavuje dnešný dvojpodlažný objekt tvorený hlavným východným krídlom, ukončeným krátkym severným krídlom s priečnym dvorovým krídlom napájajúcim sa uprostred dispozície kláštora. Krátke južné krídlo sa opiera o gotickú severnú stenu dominikánskeho kostola, s ktorým je na oboch podlažiach prepojený.

Harmónia a symetria architektonického slohového riešenia sa prejavila nielen na fasádach ale i v dispozícii. Kláštor má pôdorysný tvar „T“ s uličným krídlom situovaným do Mäsiarskej ulice. Je čiastočne podpivničený a prekrytý sedlovou strechou s valbou po stranách. Dvorové krídla majú sedlovú strechu s murovaným štítom. Krídla tvoria konštrukčný aj dispozičný dvojtrakt s miestnosťami radenými pozdĺž priebežnej chodby. Priestory sú zaklenuté pruskými klenbami. Hlavný vstup zvýraznený portálom, situovaný v stredovej osi fasády je z Mäsiarskej ulice. Z dvorových krídel je umožnený výstup do záhrady a dvora areálu. Hlavné trojramenné schodisko s drevenými nástupnicami a balustrovým zábradlím sa nachádza v priečnom dvorovom krídle, tesne za miestom napojenia na hlavné krídlo. V južnom ukončení uličného krídla je vedľajšie točité schodisko.

Charakteristický pôdorys kláštora. Uličné krídlo je orientované na východ do Mäsiarskej ulice

Kláštor v histórii viackrát zažil internovanie rehoľníkov a adaptáciu na rôzne funkcie (sýpka pre armádne účely /1603-4/, sklad potravín, sklady košických obchodníkov s vlnou, neskôr prenajaté ako obchody /1874/, zriadenie projekčných priestorov /1950/, hudobná škola /1964/ a i.). Po navrátení dominikánskeho rádu v roku 1990 slúžil k obnoveniu rádového života Dominikánskeho konventu. Bol podrobený ďalším stavebným úpravám, s cieľom uspôbiť budovu na bývanie s primeraným modernizovaním.

Stavebné riešenia zamerané na odstránenie lokálnych problémov neprinesli očakávané zlepšenia. Vlastníkom a zároveň užívateľom kláštora začal objekt výrazne signalizovať svoje nedostatky a poruchy. Jedným z najvýraznejších bola nadmerná vlhkosť interiérových priestorov, nedoliehajúce okenné výplne, na ktorých sa prejavovali plesne, nevyhovujúce vykurovanie a absencia hygienických vybavení ako i ďalšie drobné nedostatky. Vlastník sa pokúšal niektoré z chýb (porúch) vyriešiť, avšak zámeru vždy chýbal koncept. Predovšetkým absentovala analýza a príprava, ktorá by umožnila poznanie jadra problému a jeho skutočnému vyriešeniu. Vlastníci – Dominikánsky konvent po niekoľko ročnej komunikácii prijal myšlienku celkovej obnovy kláštora. Pre vlastníka to znamenalo zabezpečiť a vybrať tým odborníkov a realizátorov, ktorí by zabezpečili celkovú prípravu obnovy kláštora a v neposlednej miere i dostatok financií na naplnenie tejto výzvy. Vlastníci prehodnotili technický stav a vybavenosť všetkých budov areálu.

Začiatkom roka 2006 dominikáni podali na Krajský pamiatkový úrad v Košiciach žiadosť o celkovú obnovu kláštora. Zámer vlastníka bolo zabezpečenie dôstojných podmienok na ubytovanie členov dominikánskeho konventu a vytvorenie priestorov na jeho pastoračnú činnosť. Novo využitým malo byť podkrovie kláštora, kde boli navrhnuté ubytovacie a prevádzkové priestory a s tým spojené vytvorenie nového komunikačného jadra, ktoré by umožnilo ich sprístupnenie. Súčasťou navrhovaných zmien bolo „očistenie historického objektu od nevhodných zásahov a nehodnotných prístavkov a prílepkov“ a príprava rekonštrukcie resp. reštaurovania historicky cennej substancie a jej doplnenie v nevyhnutnom rozsahu hodnotnými novotvarmi, ktorých architektonicko-výtvarná úroveň bude zodpovedať architektonickým hodnotám kultúrnej pamiatky.

Za účelom poznania celkového historického vývoja, určenia pamiatkových hodnôt a spracovania návrhu na obnovu bol autormi Ing. arch. Ivanom Gojdičom, Mgr. Sylviou Paulusovou, Akad. arch. Jozefom Duchoňom do decembra 2006 spracovaný pamiatkový architektonicko-historický a umelecko-historický výskum. Výskum bol jedným z východiskových platforiem, na základe ktorej bolo možné pripraviť architektonické štúdie a vyčleniť hodnotné prvky pre reštaurovanie. Súbežne s realizovaním tohto výskumu vlastník zabezpečil spracovávanie pamiatkového archeologického výskumu.

Skúsený projekčný tím architektonickej kancelárie *Bouda a Masár*, zabezpečil okrem spracovania architektonických štúdií a ďalších stupňov projektovej prípravy i spracovanie *Odborného posudku stavu a príčiny zavlhania* Ing. Jozefom Bakom PhD., ktorý doporučil riešenie sanácie kláštora, predovšetkým použitím sanačného omietkového systému a zvýšením izolačných opatrení. Súčasťou prípravnej dokumentácie spracovanej pred obnovou bol *Posudok na skutkový stav krovu* s cieľom posúdiť typ, stupeň a rozsah poškodenia drevených prvkov krovu, vrátane návrhu na výmeny, opravy a chemické ošetrenie drevených prvkov krovu v objekte dominikánskeho kláštora. Posudok kvalifikovane posúdil skutkový stav drevených prvkov krovu, nedeštruktúrnymi i deštruktúrnymi metódami preveril stav a zisťoval mieru biologického poškodenia hubami a hmyzom ako aj existenciu deformácií, trhlin a iných defektov mechanického poškodenia.

Osobitnou skupinou bolo reštaurovanie, ktoré začalo realizáciou reštaurátorských dokumentácií *Návrhov na reštaurovanie* uličných fasád, vstupného portálu a vybraných interiérových prvkov. Jednotlivé dokumentácie podľa špecializácie spracovali reštaurátori evidovaní v Komore reštaurátorov.

Najväčším zásahom, po stavebnej stránke, bolo odstránenie všetkých nevhodných novodobých prístavieb k dvorovým fasádam uličného krídla a deliacich priečok s hygienickými zázemiami v chodbovom trakte. Obnova v tomto prípade mala za cieľ prinavrátiť pôvodnú dispozíciu kláštora, ktorý aj bol naplnený. Pre zabezpečenie prístupu do podkrovia a vytvorenie bezbariérovej komunikácie bolo na severnej časti dvorovej fasády realizované jednoduché teleso nového komunikačného jadra s centrálnym umiestneným výťahom s preskleným plášťom. Tento presklený prvok je novodobým reprezentantom architektonicky jednoduchej strohej hmoty, ktorá nepotláča ani nenadraduje historickú hmotu. Dopĺňa ju čisto z funkčného hľadiska. Vytvorením nového komunikačného jadra boli vylúčené zásahy do reprezentatívnych priestorov kláštora.

Dvorová fasáda kláštora pred obnovou.
Na prízemí prístavby

Dvorová fasáda kláštora po obnove,
s priznaným novým komunikačným jadrom

Zobytním podkrovných priestorov nedošlo k zmene krovu ani tvaru strechy. Krov bol v plnom rozsahu podľa potreby ošetrený, zachovaný a prezentovaný v novovytvorených priestoroch. Nové podlahy boli realizované suchým spôsobom, bez nutnosti vytvárania železobetónových vencov. Strešná krajina zo zachovanými komínovými telesami (aj nefunkčných), bola doplnená o „stratené“ historické prvky – plechové vikiere. Tie sme našli pri podrobnej ohliadke objektu a trvali sme na ich prinavrátení. Spracovateľ projektovej dokumentácie požiadavku akceptoval. Táto podmienka nepriamo ovplyvnila i dispozičné členenie podkrovných priestorov. Hlavná komunikačná chodba tak vznikla na strane smerujúcej do ulice a smerom do dvora sú orientované izby. Izby presvetlené novodobými vikiermi takto získali zároveň intimitu a ticho.

Historický kovový svetlík, ktorý slúžil ako podklad pre vyhotovenie kópii

Interiérový prvok v izbách mníchov – hygienické zázemie, ktoré je sústredené do „skrine“.

Chodba dvorového krídla s obnovenými arkádami.

Každá izba získala i nové hygienické zázemie, ktoré bolo riešené osobitným spôsobom. V izbách sú vložené „skrine“, ktoré sústreďujú sanitačné predmety: sprchovací kút, toaletu a umývadlo. „Skríňa“ sa zatvára posuvnými presklenými dverami (matné sklo). Kostru „skrine“ tvorí oceľový rám z jasklových profilov s vonkajším obkladom stien a stropu doskami Fundermax. Vnútrotný obklad je z impregnovaného sádkokartónu s keramickým obkladom. Zvislé ležaté rozvody boli vedené v trasách bývalých komínových prieduchov. Pre dosiahnutie dispozičnej čistoty sú oproti skrini z hygienickým zázemím situované pôdorysne tvarovo a objemovo zhodné šatníky.

Pri obnove suterénnych priestorov, konkrétne pri odstraňovaní nevhodných omietkových vrstiev, robotníci našli staršie vápenné omietkové vrstvy s odtlačkami po debnení. Omietky boli pamiatkovým architektonicko-historickým výskumom doskúmané a zdokumentované. Po celkovom plošnom odkryve sa zistilo, že omietky sú vo veľmi dobrom technickom stave. Ich materiálová skladba vyhovuje i po stránke zabezpečenia sanačného systému a tak sú v plnom rozsahu zachované a prezentované v priestore suterénu pod uličným krídlom kláštora. V suteréne je zachovaná a prezentovaná i časť gotického ohradového múra pôvodného kláštora. Jeho prezentácia si vyžadovala spracovanie osobitnej projektovej dokumentácie (v roku 2009

spracoval: Ing. Dušan Hrušovský), nakoľko podložie múra bolo vyvýšené nad podlahou suterénu a tvorili ho v prevažnej miere pieskové a ílové vrstvy. Múr bol takto vystavený riziku pádu. Časť múru pri stavebnej činnosti aj spadla. Ostávajúca časť vrátane výpovedných hodnôt zostala zachovaná, pričom podložie bolo spevnené monolitickým betónom oddielovaným od historických konštrukcií. V suteréne sa obnovilo priame prevetrávanie suterénymi okienkami vyústenými v sokli uličnej fasády.

Jednou z najväčších výziev pre Dominikánsky konvent bolo zabezpečenie a realizovanie reštaurátorských prác. Je nutné skonštatovať, že reštaurátorské dokumentácie už v úvode boli nepostačujúce a viackrát dopĺňané. Uličnú fasádu s jednoduchým klasicistickým výrazom doposiaľ považujeme za nedokončenú a neúplnú a to vrátane vstupného portálu, sokla a vonkajších okenných výplní. Pri riešení obnovy sokla fasády bolo nutné zabezpečiť vzájomnú spoluprácu projekcie a reštaurátorov, ku ktorej napriek viacerým pokusom a odborným usmerneniam pamiatkového úradu nedošlo. Napriek prebiehajúcemu kolaudačnému konaniu budú menované práce predmetom ďalšej obnovy. Podľa nášho názoru by cieľom vlastníka takého významného mestotvorného areálu malo byť okrem naplnenia primárnej funkcie kláštora – obnovy a modernizácie priestorov pre ubytovanie rehoľných bratov – i príkladná kompletizácia reštaurátorských prác v exteriéri i interiéri.

V rámci reštaurátorských prác pri reštaurovaní interiérových priestorov boli realizované i nové nálezy (*Návrh na reštaurovanie* spracovaný v roku 2010 Mgr. art. Petrom Mlíchom a Akad. soch. Ladislavom Székelym). Veľmi hodnotným prínosom, ktorý na území Košíc doposiaľ nemal obdoby, je nález sgrafitovej výzdoby gotického okna v apside kostola. Táto časť exteriéru kostola sa po postavení kláštora, približne v polovici 18. storočia, stala súčasťou interiéru bočného schodiska uličného krídla kláštora. Omietkoviny sú v havarijnom stave a bude nutné zabezpečiť ich reštaurovanie v čo najbližšom čase.

Dominikánsky kláštor, Košice

Južné vedľajšie schodisko

Hypotetický predpoklad sgrafitovej výzdoby celého okna kostola

Hypotetický grafický návrh predpokladanej sgrafitovej výzdoby okna. Tvar rímsy na základe zisteného nie je možné presne zinterpretovať.

Východná uličná fasáda kláštora pred obnovou v roku 2006

Uličná fasáda kláštora po obnove. Rok 2010

Po dokončení reštaurátorských prác, ktoré citlivo navráti pamiatke dôveryhodný výraz a úprave záhradných plôch, bude možné považovať túto obnovu kláštora za úspešnú.

Na záver ďakujem i svojim spolupracovníkom Mgr. Zuzane Varechovej a Mgr. Jozefovi Jarkovskému, s ktorými spolu so mnou dohliadali na priebeh obnovy.

Pramene a literatúra:

- 1 - Pamiatkový architektonicko-historický a umelecko-historický výskum „KOŠICE, KLÁŠTOR REHOLE DOMINIKÁNOV“, Autori: Ing. arch. Ivan Gojdič, Mgr. Sylvia Paulusová, Akad. arch. Jozef Duchoň, december 2006, str. 99-100: „Hlavným sponzorom bolo pravdepodobne mesto a údaje o materiálnych daroch pre stavbu kláštora (tehly, kameň, železo) sa nachádzajú v protokoloch mestskej rady od roku 1760.“
- 2 - Wick Vojtech: Dáta k dejinám košických dominikánov, Košice 1932:
1760 – mesto darovalo 40 000 tehál; 1762 – mesto darovalo 30 siah (kubických) kameňa; 1763 – mesto darovalo cca 112 kg železa; 1764 – mesto darovalo 8 000 tehál; 1766 – mesto darovalo 20 000 tehál;

Kontakt:

Ing. arch. A. Hrabinská, Mgr. J. Jarkovský, Mgr. Z. Varechová, KPÚ Košice,
podatelna.ke@pamiatky.gov.sk, tel.: 055/2455830, 055/2455111

Mgr. M. Belohorcová:

KLARISKY, URŠULÍNKY, KAPUCÍNI – ZÁMERY A REALIZÁCIA V KLÁŠTOROCH A KOSTOLOCH BRATISLAVY A PEZINKA

Účelom tohto príspevku je predstaviť tri rôzne varianty riešenia problematiky zosúladenia nových funkčných požiadaviek vlastníkov a ochrany pamiatkových hodnôt sakrálnych objektov. Vo všetkých prípadoch bola realizácia odlišná od pôvodných zámerov, avšak investormi akceptovaná. Tieto zmeny boli v prevažnej miere vyvolané nutnosťou chrániť pamiatkové hodnoty objektov v zmysle požiadaviek Krajského pamiatkového úradu.

Bývalý kostol klarisiek v Bratislave je situovaný v západnej časti Mestskej pamiatkovej rezervácie na Klariskej ulici. Objekt je národnou kultúrnou pamiatkou vo vlastníctve mesta Bratislavy a v súčasnosti slúži na kultúrno-spoločenské účely organizované Bratislavským kultúrnym a informačným strediskom. Kostol je na západnej strane stavebne prepojený so štvorkrídlovou renesančnou stavbou kláštora, ktorú dnes využíva univerzitná knižnica.

Klarisky, ženská vetva rádu sv. Františka, boli do Bratislavy povolané kráľom Ondrejom III. koncom 13. stor. Usadili sa na mieste opusteného kláštora cisterciánok, ktoré odišli z mesta v 70. rokoch 13. stor. S výstavbou kláštorného jednoloďového kostola pre členky nového rádu sa začalo na prelome 13. a 14. stor. Gotická stavebná etapa bola zavŕšená koncom 14. stor. vybudovaním vežice na juhozápadnom nároží lode kostola. Stavba prešla v priebehu 16. – 19. stor. viacerými úpravami. Začiatkom 18. stor. bola na južnej uličnej strane pristavaná sakristia, ktorá bola pri obnove v 60. rokoch 20. stor. kompletne asanovaná, čím došlo k obnoveniu pôvodnej stredovekej hmoty kostola. Po zrušení rehole klarisiek v roku 1782 sa kláštor stal sídlom právnickej akadémie a gymnázia. V 2. polovici 20. stor. bol interiér kostola upravený na koncertnú sieň.

V roku 2003 vznikol zámer obnovy priestorov kostola a vybudovania prevádzkového a sociálneho zázemia pre koncertnú sieň na mieste v súčasnosti zaniknutej prístavby pozdĺž južnej fasády orientovanej do Farskej ulice. Krajský pamiatkový úrad Bratislava v rámci plánovanej obnovy a dostavby pamiatky predpísal vykonať reštaurátorský a archeologický výskum, vypracovať stavebno-technické posudky a na základe ich výsledkov projekt.

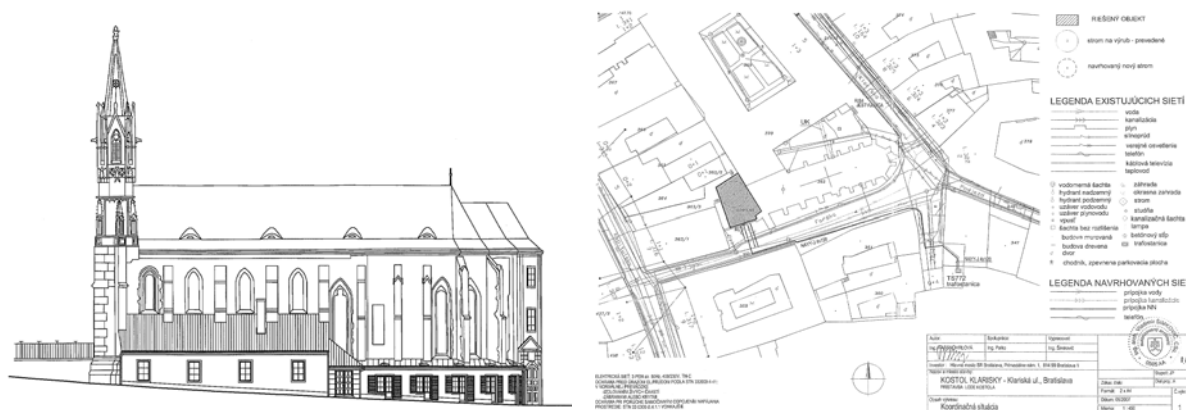
Počas realizácie príprav schváleného zámeru došlo v roku 2005 ku koncepcnej zmene oproti pôvodnému návrhu umiestnenia prístavby. Na podnety odbornej verejnosti sa uskutočnilo rokovanie riaditeľa Krajského pamiatkového úradu a primátora mesta s cieľom hľadať aj iné možnosti uplatnenia zámeru investora. Po realizácii časti archeologického výskumu v polohe uvažovanej prístavby Krajský pamiatkový úrad Bratislava vypracoval stanovisko s alternatívnym riešením situácie: v prípade realizácie prístavby v priestore Farskej ulice, vzhľadom k významným archeologickým nálezom, dokončiť výskum v celom rozsahu stavby, alebo výskum ukončiť a predložiť nový zámer s alternatívou dostavby, ktorá nezasiahne do jestvujúcich nálezových situácií. V zmysle tohto riešenia investor zabezpečil spracovanie architektonickej štúdie, ktorá navrhla alternatívu prístavby pod úrovňou terénu záhrady na susednej parcele, v tesnej blízkosti západnej fasády kostola, so samostatným bočným vstupom pre účinkujúcich v spodnej časti oporného múru z Farskej ulice. Hlavným zásahom pri tejto alternatíve bolo vytvorenie komunikačného prierazu v zadnej stene kostola na úrovni prízemnia a suterénu. Projekt podzemnej prístavby bol Krajským pamiatkovým úradom schválený v roku 2007. Nové architektonické riešenie prístavby situovanej mimo pamiatkový objekt umožňovalo celistvejšiu a komplexnú prezentáciu hodnôt danej pamiatky, bez zásahov do obvodového plášťa, prostredia a stredovekého výrazu architektúry kostola.

Na ploche plánovanej prístavby a v interiéri kostola bol vykonaný archeologický výskum, ktorý priniesol mnoho pozitívnych výsledkov dokumentujúcich vývoj lokality. Za zásadný prínos možno považovať objav neskorolaténskeho opevnenia z 1. storočia pred Kristom v priestore záhrady, západne od kostola klarisiek, časť stredovekého múru staršieho objektu odkrytého v interiéri lode a nález stredovekej stavby rešpektujúcej líniu Farskej ulice. Realizácia prístavby, ktorá by mala byť ukončená v tomto roku (2010), je súčasťou komplexnej obnovy pamiatky. V roku 2006 bola ukončené reštaurovanie interiéru lode, v rokoch 2008-2009

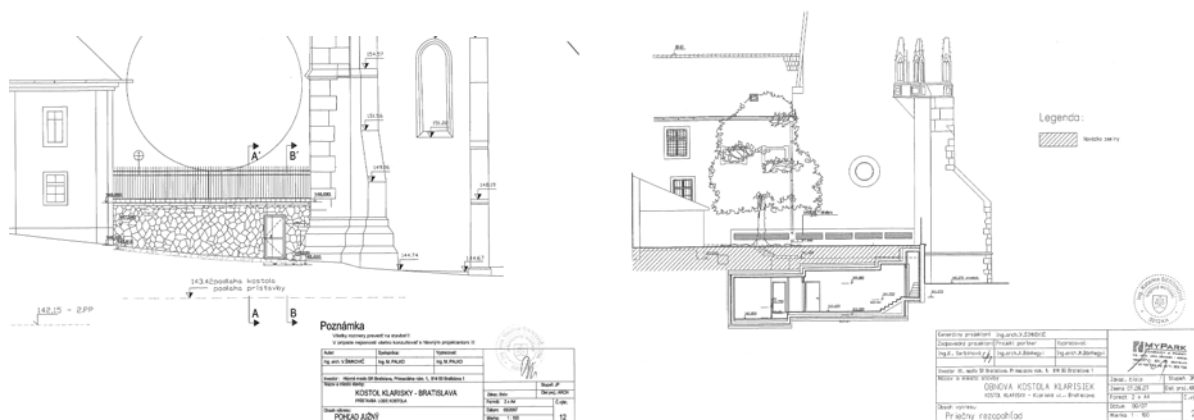

bola reštaurátorsky obnovená vežica a v roku 2009 sa začalo s prípravnými prácami na obnove interiéru svätyne a fasád klariského kostola.

Reštaurátorské práce a výskumy: Akad. soch. Miroslav Černák, Mgr.art. Ladislav Chamutti s kolektívom, Akad.soch. Lubomír Sabo a Akad.mal. Mária Ďuricová
Umelecko-historické vyhodnotenie: PhDr. Ivo Štassel, Mgr. Magdaléna Brázdilová
Archeologický výskum: MÚOP, vedúci výskumu [PhDr. Branislav Lesák](#)
Zodpovedný projektant obnovy a prístavby: Ing.arch. Vladimír Šimkovič
Realizácia stavebných prác: SARPO a.s.

Návrh nerealizovanej alternatívy prístavby (vľavo) a situácia umiestnenia realizovanej podzemnej prístavby kostola (vpravo). Autor: Ing.arch. V. Šimkovič

Podzemná prístavba - južný pohľad (vľavo) a priečny rezopohľad (vpravo). Autor: Ing.arch. V. Šimkovič

Kostol a kláštor bratislavských uršulínok sa nachádza na Uršulínskej ulici v severovýchodnej časti Mestskej pamiatkovej rezervácie Bratislava. Komplex je národnou kultúrnou pamiatkou vo vlastníctve Rímskej únie Rádu sv. Uršule, Komunity uršulínok v Bratislave. Kláštor s kostolom Panny Márie Loretánskej a sústavou školských budov z Nedbalovej a Klobočnickej ulice vytvára jednotný urbanistický blok v strede s uzavretým dvorom.

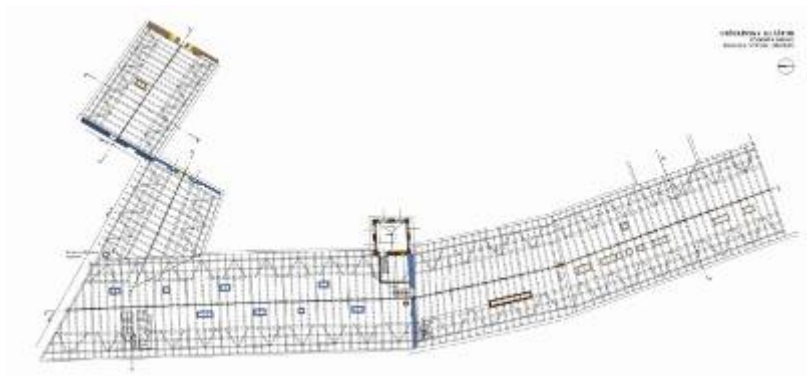
Prvé uršulínky prišli do Bratislavy v roku 1676. Následne začali so stavbou prvej kláštornej budovy v susedstve existujúceho kostola. Kláštor, zásadnejšie upravovaný a dostavaný v 18. stor., predstavuje spolu s kostolom významný sakrálny komplex v rámci architektúry a urbanizmu mesta, ktorý je zachovaný takmer v autentickom stave.

V roku 2007 podal vlastník zámer obnovy priestorov kláštora a úpravy v rozsahu adaptovania jeho podkrovných priestorov. Krajský pamiatkový úrad Bratislava predpísal pred začatím realizácie obnovy a úpravy pamiatky vykonať architektonicko-historický výskum dotknutých častí kláštora, vypracovať drevársky a statický posudok stavu drevenej konštrukcie krovu, stavebno-technické posudky a následne na základe výsledkov výskumu a posudkov vypracovať štúdiu a projekt obnovy a adaptácie objektu.

Pamiatkový výskum realizovaný v roku 2008 - 2009 priniesol zásadné zistenia ohľadom ojedinelosti a rozsahu zachovania sústavy krovov kláštora, ktoré predstavujú pôvodné konštrukcie, pochádzajúce od najstarších z roku 1677-88 cez krovy z roku 1707 až po konštrukcie z 18. stor., reprezentujúce použitie vyspelých foriem ležatých stolíc. Typologické rozdiely v konštrukcii nad jednotlivými krídlami kláštora odrážajú postupné vývojové zmeny krovových konštrukcií v krátkom časovom období. Vzhľadom na ich dobrý a stabilizovaný technický stav bez výrazných poškodení a narušení majú konštrukcie krovov výborné predpoklady na ďalšie zachovanie. Výskum konštatoval, že zámer vlastníka adaptovať povaly kláštora na obytné podkrovia, teda zmeniť dlhodobu pôvodné riešenie a funkciu týchto priestorov, by znamenal negatívne zvrátenie perspektívy zachovania konštrukcie krovu aj dôvodný predpoklad jej nenávratného poškodenia narušením a zmenou klimatických podmienok drevenej konštrukcie. Vybudovaním obytného podkrovia by sa zároveň obmedzil prístup k pôvodným konštrukciám krovov aj možnosť preventívnej kontroly ich stavu a okamžitej nápravy poškodení. Nové využitie povaly podľa súčasného štandardu a technických noriem by si vyžiadalo úpravy a zásahy do ďalších pôvodných konštrukcií – do podláh a schodísk, povaly a zmenu pomerov konštrukcií stropov posledného poschodia, a v neposlednom rade osadení strešných okien k narušeniu pôvodnej strešnej krajiny, celistvosti priestorov povaly a stropov. Po predložení výsledkov výskumu a po zhodnotení všetkých odborných podkladov Krajský pamiatkový úrad Bratislava v záväznom stanovisku k pamiatkovému výskumu rozhodol o nutnosti zachovať historické krovové konštrukcie v plnom rozsahu s vylúčením zobytnenia podkrovných priestorov kláštora v záujme zachovania ich originality a autenticity.

Krajský pamiatkový úrad Bratislava sa stotožnil so závermi výskumu, podľa ktorých konštrukcie krovov v bratislavskom kláštore uršulínok predstavujú predmet pamiatkovej ochrany mimoriadneho významu. Vzhľadom na význam kláštora a vysoký stupeň dochovania jeho originálnych pamiatkových hodnôt, v rámci ktorých majú pôvodné krovy výnimočnú hodnotu a z dôvodu, že v súvislosti so zámerom vybudovania obytného podkrovia nemožno vylúčiť riziká poškodenia a úbytku pamiatkových hodnôt, zobytnenie podkrovia považuje za nevhodné a v rozpore so zásadami pamiatkovej ochrany historických konštrukcií krovov.

Pamiatkový výskum: PhDr. Zuzana Zvarová, Mgr. Peter Horanský, PhDr. Viera Obuchová a vyhodnotenie, popis krovov Ing. arch. Pavol Ižvolt 5/2008 – 3/2009.

Pohľad na západnú fasádu kostola s kláštorom (vľavo) a pôdorys strechy kláštora (vpravo). Autor: Mgr. Peter Horanský

Krov nad objektom č. 3, úroveň 1 (vľavo) a úroveň 2 (vpravo). Autor: Mgr. Peter Horanský

Kláštorný komplex kapucínov v Pezinku

Kostol a kláštor pezinských kapucínov sa nachádza na severnom okraji historického mesta Pezinko v tesnej nadväznosti na mestský hradobný systém na Holubyho ulici. Vlastníkom komplexu, ktorý je národnou kultúrnou pamiatkou, je rehoľa Kapucínov na Slovensku. Komplex postavený v druhej dekáde 18. storočia nesie charakteristické znaky stavieb kapucínskeho rádu (jednoduchá dispozícia kostola bez samostatnej veže, štvorkrídlový pôdorys kláštora s átrium). Počas 2. pol. 20. stor. sa udiali najvýraznejšie zásahy do areálu – asanácia budovy pôvodného kláštorného ochotníckeho divadla a na jej základoch stavba utilitárneho objektu ubytovne. Napriek neskorším zásahom predstavuje pezinský kláštor s kostolom Najsvätejšej Trojice typologicky čistú barokovú kapucínsku stavbu s vysokým stupňom zachovania pôvodných historických konštrukcií a detailov.

V roku 2007 sa začalo s prípravou obnovy pamiatkového súboru, ktorú si vyžiadal jeho celkový stavebno-technický stav vrátane areálu, poznačeného zastaranosťou technického vybavenia, havarijným stavom strešnej krytiny, poškodením časti krovov, zavlhnutím muríva. Pred začatím samotnej realizácie obnovy bol na základe požiadaviek Krajský pamiatkový úrad Bratislava realizovaný architektonicko-historický, umelecko-historický a reštaurátorský výskum, vypracovaný drevársky a statický posudok stavu drevenej konštrukcie krovu, posudok zavlhnutia a zasolenia murív a projekt komplexnej obnovy pamiatky. Na základe zistení

pamiatkového a reštaurátorského výskumu, uskutočneného v roku 2008, došlo k objasneniu stavebno-historického vývoja a definovaniu pamiatkových hodnôt stavby, jej súčasti a areálu.

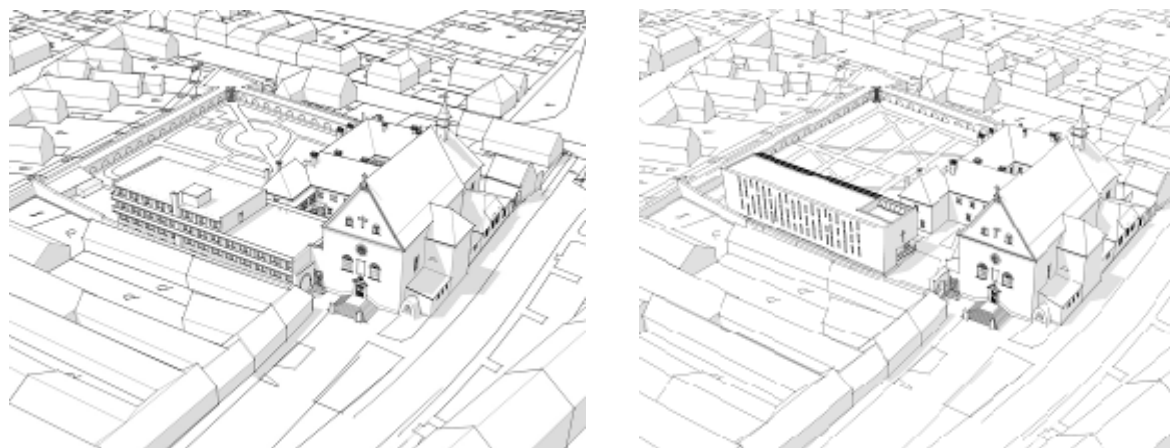
V rámci prípravy obnovy kláštorného komplexu a celkovej koncepcie využitia areálu vznikla z iniciatívy vlastníka v roku 2008 idea vytvorenia zázemia pre pôsobenie Františkánskeho inštitútu ako modernej formačno-vzdelávacej inštitúcie s archívno-knižničnými, vzdelávacími, komunikačnými, prekladateľskými a edičnými aktivitami, spojenými s dejinami a životom františkánskych reholí v medzinárodnom kontexte. Objekt inštitútu mal zároveň slúžiť na ubytovanie pre jeho návštevníkov. Prvým zámerom investora bolo umiestnenie priestorov pre pôsobenie inštitútu do podkrovných priestorov kláštora, ktoré sú nevyužívané a sú tvorené pôvodnou barokovou konštrukciou. Po zhodnotení jednak historických, stavebno-technických, prevádzkových ako i architektonických súvislostí, bolo rozhodnuté o umiestnení týchto aktivít mimo pôvodný objekt kláštora. Tým vznikla možnosť realizácie obnovy kláštora bez výrazných zásahov do jeho pôvodnej architektúry a na druhej strane umožnila prirodzené odčlenenie funkcií inštitútu od prevádzky kláštora. Návrh novostavby tak počíta s asanáciou existujúceho novodobého objektu charity, ktorý architektonickým výrazom i umiestnením v dotyku s hlavným objektom komplexu je nevhodným zásahom do tohto historického súboru. Františkánsky inštitút je prezentovaný ako jednoduchá hmota s tromi nadzemnými podlažiami s jasným odčlenením od historických objektov. Novostavba je koncipovaná na princípe kontrastného spájania súdobých výrazových prostriedkov s bohatstvom pôvodnej historickej štruktúry. V exteriéri sa uplatňuje kombinácia betónových plôch s otvorenou fasádou, do kláštornej záhrady prekrytou predsadeným dreveným roštom.

Krajský pamiatkový úrad Bratislava schválil predložený projekt novostavby v priestore záhrady na mieste ubytovne - paneláku a konštatoval, že kvalitné architektonické riešenie novostavby a jej situovanie v areáli kláštora je oproti architektonickej hmote existujúcej utilitárnej panelovej stavby pre dané historické prostredie kláštorného komplexu prínosom. Obnova plánovaná do viacerých etáp ma ukončenú prípravnú fázu - spracované sú výskumy, stavebno-technické posudky, projekt obnovy kláštora, areálu a novostavby, a realizovanú 1. etapu pamiatkovej obnovy – obnovu striech a krovov objektu kostola a kláštora.

Pamiatkový výskum: Mgr. Elena Sabadošová, PhDr. Veronika Nováková, Ing.arch. Andrej Botek

Reštaurátorský výskum: Mgr.art. Tomáš Molnár, Mgr.art. Peter Hrachovský, Prof. Akad.mal. Vladimír Úradníček

Projekt obnovy a novostavby v areáli NKP: G-ateliér, s.r.o.

Existujúca situácia (vľavo) a návrh (vpravo). Autor: Ing. arch. Július Rybák

Krídlo kláštora s časťou nadväzujúcej stavby domu charity (vľavo) a vizualizácia novostavby inštitútu. Autor: Ing. arch. Július Rybák

Vizualizácia novostavby inštitútu. Autor: Ing. arch. Július Rybák

Prezentované ukážky sú príkladmi kultivovaného prístupu pri obnove a úpravách kultúrnych pamiatok, aj keď sa pôvodné zámery vlastníkov a investorov neuplatnili v plnej miere, vôbec alebo len v modifikovanej podobe. V prípade kostola klarisiek došlo k dobudovaniu sakrálneho objektu, ktoré nie je v exteriéri vôbec vnímateľné, čím sa podarilo chrániť čistý architektonický výraz stredovekej stavby kostola; hodnoty historického krovu v prípade kláštora uršulínok boli jednoznačne uprednostnené pred požiadavkami investora; nová moderná stavba s jednoznačnými architektonickými hodnotami v areáli kláštora kapucínov nahradila nefunkčnú utilitárnu panelovú stavbu, pričom rešpektovala a kultivovane dotvorila historický sakrálny komplex.

Použitá dokumentácia a literatúra:

1. Branislav Lesák: Výskum v areáli klarisiek v Bratislave. In: Pamiatky a múzeá 2/2008, s. 18-21
2. Ing. arch. Július Rybák: Projekt obnovy a dostavby areálu kapucínskeho kláštora v Pezinku, 2/2008
3. PhDr. Zuzana Zvarová, Mgr. Peter Horanský, PhDr. Viera Obuchová, Ing. arch. Pavol Ižvolt: Bratislava, Uršulínska ul. č. 3, č. 5, kláštor uršulínok, pamiatkový výskum, 2008 – 2009

Kontakt:

Mgr. M. Belohorcová, KPÚ Bratislava, marta.belohorcova@pamiatky.gov.sk, tel.: 02/20489831

Mgr. M. Vdovičková:

BENEDIKTÍNSKY KLÁŠTOR NA SKALKE A JEHO VYUŽITIA – DÁ SA RUINA ZMYSLUPLYNE VYUŽÍVAŤ ?

Je známe, že na území dnešného Slovenska bolo postupne od včasného stredoveku až po rok 1526 založených vyše 100 kláštorov. Okrem svojho primárneho duchovného poslania - pestovania kresťanskej zbožnosti a jej šírenia medzi laickým obyvateľstvom – plnili aj niekoľko ďalších významných funkcií. Okrem nezanedbateľného vplyvu na hospodárstvo regiónu, v ktorom sa nachádzali, zásadným spôsobom zasahovali aj do viacerých oblastí súdobého kultúrneho života. Rehole zakladali školy, zaoberali sa vedou, svojou naviazanosťou na materské kláštory európskeho významu zabezpečili postupný transfer aktuálnych architektonických či umeleckých trendov aj na naše územie.⁶⁰ Kláštory boli nenahraditeľnými šíriteľmi vzdelanosti, literatúry, hudby či výtvarného umenia. Nie nadarmo priróvnal pápež Honorius III. (1225) kláštor vo svojom liste ku „...kráse rajskej záhrady, zasadenej nebeskou múdrosťou, aby mohla prebývať medzi ľuďmi.“⁶¹ A práve na tento ich – ak môžeme použiť v súčasnosti veľmi populárne slovo – multikultúrny odkaz chce upozorniť aj nasledujúci príspevok.

Lokalita Skalka nad Váhom, neodmysliteľne spojená s jednou z najstarších legiend z uhorského prostredia o živote sv. Andreja – Svorada a sv. Beňadika – Benedikta (+1012), sa nachádza asi 8 km severovýchodne od Trenčína. Maurova legenda o sv. Svoradovi – Andrejovi a sv. Beňadikovi – *Vita sanctorum heremitarum Zoerardi confessoris et Benedicti martyris* je považovaná za najstaršiu zachovanú latinsky písanú stredovekú prózu, opisujúcu prostredie Nitry a Trenčína.⁶² Sv. Svorad aj sv. Benedikt boli príkladmi mníchov – pustovníkov, napriek tomu, že boli v úzkom prepojení so zoborským benediktínskym cenobitným kláštorom sv. Hypolita. Pôvodný typ mnícha bol však práve pustovník – samotár, pričom takýto monasticizmus sa objavil a rozvinul najprv vo východnom Egypte.⁶³ Jednou z charakteristických črt eremitného spôsobu života bol ustavičný boj s diablom a pokušením, no taktiež nevšedné až nezdravé súperenie vo vynachádzaní asketických cvičení, ktoré tak zavše dostávali výstredný charakter.⁶⁴ Ich cieľom bolo dosiahnuť celkovú „apatii“ ako podmienku spojenia sa s Bohom v modlitbe a čítaní Biblie.⁶⁵ Túto črtu „pustovníčenia“ a až drastické snahy o čo najintenzívnejší spirituálny zážitok s Bohom možno veľmi výstižne nájsť aj v živote sv. Andreja – Svorada, ako to bezprostredne opisuje Maurova legenda:

„...*Po dennej práci doprial (Sv. Andrej – Svorad,) telu taký odpočinok, že ho skôr možno nazvať trýznením a trápením ako odpočinkom. Haluzí zbavený dubový klát totiž ohradil plotom a cez tento plot zo všetkých strán povrážal ostré trstie. Sám sediac na kláte ako na sedadle na osvieženie tela užil takú polohu, že keď jeho telo, premožené spánkom, sa naklonilo na ktorúkoľvek stranu, ostrým trstím poranené bolestivo precitlo. Okrem toho kládol si na hlavo drevenú korunu, na ktorú zo štyroch strán vešal štyri kamene, aby keď sa ospalá hlava naklonila na ktorúkoľvek stranu, udrela sa o kameň...“*

Prepojenie s benediktínskym kláštorom na Zobore, ktorý fungoval ako typ cenobitného kláštora – komunity mníchov žijúcich podľa konkrétnej regule a v podriadení predstavenému - je v prípade skúmanej dvojice svätcov premietnuté v ďalšom dôležitom prejave ich života. Cenobitné benediktínske kláštory pestovali

⁶⁰ BALEGA, A.: *Textová časť*. In: KOSOVÁ, K. (ED.): *Katalóg výstavy stredoveké kláštory a ich osudy na Slovensku*. Pamiatkový úrad Slovenskej republiky. Bratislava 2008. s. 1

⁶¹ ORIŠKO, Š.: *Paradisum Plantavit. Recenzia*. In: Ročenka SMG 2001 Bratislava, s. 197 – 199.

⁶² JUDÁK, V.: *Maurova legenda – Vita sanctorum heremitarum Zoerardi confessoris et Benedicti martyris*. In: Skalka pri Trenčíne. Miesto legiend a púti. Zborník z vlastivedného seminára 23. mája 1996, Trenčín 1997.

⁶³ KOMOROVSKÝ, J.: *Svätí Svorad a Benedikt v eremitskom hnutí*. In: *Skalka pri Trenčíne. Miesto legiend a púti*. Zborník z vlastivedného seminára 23. mája 1996, Trenčín 1997, s. 32 – 38.

⁶⁴ Tamtiež, s. 32.

⁶⁵ Tamtiež, s. 32.

aj fyzickú prácu sprevádzanú modlitbou.⁶⁶ Na základe tejto skutočnosti je dobre známe ich heslo „*Ora et Labora*.“ Na uzavretie tohto stručného vstupu do problematiky eremitného života sv. Andreja Svorada a sv. Benedikta treba okrem už spomenutého prepätého asketizmu a dôležitosti manuálnej práce spomenúť posledný dôležitý dôvod ich svätorečenia, a to Benediktovu martýrsku smrť a početné v Maurovej legende spomenuté zázraky vykonané oboma eremitmi.

Stručne z archeológie lokality :

Najstaršie dejiny lokality Skalka nad Váhom, chápanej v širšom priestorovom vymedzení, dokladajú nálezy z archeologických výskumov. Prví bádatelia sa o toto miesto zaujímali už koncom 19. storočia a vo výkopoch sa neskôr pokračovalo v prvých dvoch dekádach 20. storočia. Stručný prierez vyše sto rokov zhromažďovaných poznatkov možno interpretovať na základe posledných publikovaných zistení archeológov Milana Hanuliaka a Tamary Nešporovej.

Archeologická lokalita nazývaná podľa svojho vzhľadu „Chocheľ“ je vzdialená necelých 800 m od dnešného areálu benediktínskeho opátstva smerom k miestnej časti obce Skalka nad Váhom – Skala. Nálezy z tejto polohy dokladajú tunajšie najstaršie osídlenie. Vo viacerých publikovaných štúdiách sa lokalite Chocheľ venuje M. Hanuliak.⁶⁷ Ako uvádza, o osídlení danej polohy rozhodla predovšetkým jej prirodzená obranyschopnosť.⁶⁸ Osídlenie lokality z obdobia paleolitu je neurčité, avšak v eneolite sú už priamo jeho doklady, a to zo stredného eneolitu v období bádenskej kultúry okolo polovice 3. tisícročia. Neskôr je tu doložené osídlenie zo staršej doby bronzovej maďarovskou kultúrou, následne v období neskoršej doby bronzovej lužickou kultúrou.⁶⁹ Stopovo bolo zachytené aj osídlenie zo strednej doby laténskej, vystriedané výrazným neskorolaténskym osídlením púchovskou kultúrou s dáckymi prvkami a následne neskororímskym osídlením z konca 4. storočia.⁷⁰ Zo stredovekého obdobia bol na lokalite zachytený jeho včasný a vrcholný úsek. K zmene charakteru tamojšieho osídlenia dochádza v 12. – 13. storočí, kedy tu už bol pravdepodobne vybudovaný prvý objekt sakrálneho typu. Zároveň výsledky starších výkopových prác a revízneho výskumu z rokov 1995 – 1996 objasnili existenciu vrcholnostredovekého kostolného cintorína v severovýchodnej rovinatej časti lokality.⁷¹

Sakrálny objekt, odkrytý archeologickým výskumom (1995) na vyvýšenine Chocheľ, podľa doterajších poznatkov bádatelia zaraďujú v mikroregióne pravobrzežia Váhu medzi najstaršie stavby tejto kategórie. Dispozične predstavuje jednoduché nepravidelné štvorcové jednolodie, orientované zo SZ na JV, a teda je o 43° odklonené od tradičnej osi V-Z. Loď je na juhovýchodnej strane ukončená plytkou do priestoru mierne vykľutou oblúkovou apsidou. Z južnej strany sa ešte k obvodovému múru lode primkávajú dva výstupky. Výskumom boli zistené len dva najspodnejšie riadky muriva zložené z drobných lomových kameňov spájaných maltou.⁷² Absencia akéhokoľvek kameňa v okolí, pomerne početné zastúpenie kovových predmetov ako napr. klincov v blízkosti stavby a štruktúra odkrytého muriva vyvodzujú predpoklad, že sakrálny objekt bol z väčšej časti vybudovaný z dreva.⁷³ Väčším problémom doteraz zostáva datovanie kostola, nakoľko jeho dispozícia je pre románske obdobie výnimočná. Doterajšie archeologické nálezy nasvedčujú tomu, že sakrálny objekt bol na lokalite postavený skôr ako sa tu začalo pochovávať.⁷⁴ Po podrobnejšej analýze získaných poznatkov M.

⁶⁶ KOMOROVSKÝ, J.: c.d. (v pozn. 4), s. 33.

⁶⁷ HANULIAK, M., Archeologický ústav SAV v Nitre: *Výsledky archeologického výskumu v Skalke nad Váhom a ich vzťah k benediktínskemu opátstvu*. In: Skalka pri Trenčíne. Miesto legiend a púti. Zborník z vlastivedného seminára 23. mája 1996, Trenčín 1997, s. 16 – 27; HANULIAK, M.: *Včasnostredoveká sakrálna stavba zo Skalky nad Váhom*. In: Velká Morava mezi východem a západem. Spisy Arch. ústavu AV ČR Brno 17, 2001, s. 155 – 168.

⁶⁸ HANULIAK, M.: *Výsledky archeologického výskumu v Skalke nad Váhom a ich vzťah k benediktínskemu opátstvu*. In: Skalka pri Trenčíne. Miesto legiend a púti. Zborník z vlastivedného seminára 23. mája 1996, Trenčín 1997, s. 16.

⁶⁹ NEŠPOROVÁ, T.: *Stredoveký cintorín na Skalke*. In: *Skalka pri Trenčíne. Miesto legiend a púti*. Zborník z vlastivedného seminára 23. mája 1996, Trenčín 1997, s. 22 – 27.

⁷⁰ HANULIAK, M.: c.d. (v pozn. 9), s. 16.

⁷¹ HANULIAK, M.: *Včasnostredoveká sakrálna stavba zo Skalky nad Váhom*. In: Velká Morava mezi východem a západem. Spisy Arch. ústavu AV ČR Brno 17, 2001, s. 155 .

⁷² HANULIAK, M.: c.d. (v pozn. 9), s. 17.

⁷³ HANULIAK, M.: c.d. (v pozn. 12), s. 156.

⁷⁴ HANULIAK, M.: c.d. (v pozn. 9), s. 19.

Hanuliak predostrel aj možnosť existencie kostola už vo veľkomoravskom období t.j. v 9. – 10. storočí.⁷⁵ Keďže neskôr, ako to dokladajú aj písomné pramene z rokov 1208 a 1224, bol v druhej štvrtine 13. storočia v neďalekom areáli benediktínskeho opátstva dobudovaný sakrálny objekt predurčený aj na liturgické účely obyvateľov okolitých obcí, stratila sakrálna stavba na vyvýšenine Chochel svoj význam.⁷⁶

K poznaniu stredovekého vývoja lokality Skalka nad Váhom významnou mierou prispela aj T. Nešporová. Vo viacerých svojich štúdiách sa podrobne venuje tunajším nálezom z 12. – 14. storočia.⁷⁷ Nadväzuje aj na spomenutý archeologický výskum, spracovaný M. Hanuliakom, a to v súvislosti s objavením základov kostolíka. Konštatuje, že určité cirkevné centrum tu existovalo už v 12. storočí a na jeho tradíciách vyrástla cirkevná inštitúcia – opátstvo rádu benediktínov. Na základe mincových nálezov – denárov Ondreja II., Bela IV. a Štefana V. – datovala cintorín na Skalke rámcovo do 12. a 13. storočia. Pri vyhodnotení cintorína vychádzala T. Nešporová aj z analýzy hrobového inventára a charakteristiky pohrebných obradov. Napriek tomu, že sa nezachovali opisy hrobov, odkrytých výkopmi na začiatku minulého storočia, na základe rozloženia hrobov na ploche cintorína zaraďuje uvedenú lokalitu do rámca stredovekých radových cintorínov, ktoré začali vznikáť v 11. storočí. Týmto konštatovaním sa potvrdzujú aj vyššie predložené závery M. Hanuliaka o existencii cirkevnej obce v lokalite Skalka nad Váhom - Chochel už pred písomnými prameňmi doloženým kostolíkom a následne benediktínskym opátstvom na Veľkej Skalke.

Pre ľahšiu orientáciu v nasledujúcej časti príspevku považujem za vhodné presne zadefinovať niekoľko geografických označení. Pod názvom Skalka v súčasnosti rozumieme rovnomennú obec Skalka nad Váhom (miestne časti Skala, Skalská Nová Ves, Újazd), horský masív Skalka s kláštorňým komplexom na Veľkej Skalke a Kostolom sv. Benedikta a Všetkých Svätých na Malej Skalke.⁷⁸ Z hľadiska stavebno – historického vývoja možno historicky dôležitý priestor pri obci Skalka nad Váhom, okrem vyššie spomenutej archeologickej lokality Chochel, rozdeliť na dve hlavné časti. Prvou z nich je **objekt pútnického kostola na tzv. Malej Skalke, zasvätený Sv. Benediktovi a Všetkým Svätým**. Podľa citovanej Maurovej legendy vznikol na mieste, kde zbojníci zhodili telo zavraždeného Sv. Benedikta do Váhu. Asi 1 km smerom na sever od tohto miesta **sa nachádzajú zvyšky benediktínskeho opátstva s jaskyňou, tradične považovanou za pôvodnú pustovňu sv. Andreja Svorada** – Benediktovho učiteľa, dnes pozmenenou na kaplnku.⁷⁹ Benediktínske monasterium je z literatúry známe aj ako **kláštor jezuitov**, pričom pod takýmto názvom je evidované aj v Ústrednom zozname pamiatkového fondu SR.

Pútnický – t.j. aj v súčasnosti na tento účel využívaný kostol na Malej Skalke je situovaný pri ceste vedúcej z Trenčína do obce Skala ako solitér na vyvýšenej plošine, ktorá je súčasťou vápencového brala vybiehajúceho k rieke Váh. Kostol je orientovaný tradične svätýňou na východ a vstupom na západ. Od cesty vedie k západnému vstupu do kostola novodobé betónové schodisko. Na druhej strane cesty – teda západne od kostola – je do svahu vybudovaná taktiež novodobá Krížová cesta. Predchodcom dnešnej stavby bola kaplnka sv. Doroty, postavená okolo roku 1520 (1528) Jurajom Thurzom. Jezuiti, ktorí tu pôsobili od roku 1645 a významnou mierou ovplyvnili ďalší stavebný vývoj kostola, ho spomínajú aj s patrocíniom Nanebovzatia Panny Márie, nakoľko sa tu už od 17. storočia konali púte dňa 15. augusta pri príležitosti rovnomenného mariánskeho sviatku.⁸⁰ V nasledujúcich storočiach prešiel kostol viacerými úpravami. Napr. v roku 1660 je doložená nová plastická dekorácia interiéru, počas obnov v rokoch 1713 a 1745 bola pristavaná dvojica barokových veží, zásadne pozmeňujúcich charakter západného priečelia kostola. K prvej novodobej renovácii kostola došlo v roku 1924 a neskôr ešte v roku 1951. Okrem už spomenutej mariánskej púte sa tu tradične konáva ďalšia v deň kanonizácie sv. Andreja Svorada a sv. Benedikta 17. júla, rovnako ako v kláštore na Veľkej Skalke..

⁷⁵ HANULIAK, M.: c.d. (v pozn. 12), s. 165.

⁷⁶ Tamtiež, s. 20.

⁷⁷ NEŠPOROVÁ, T.: c.d. (v pozn. 10), s. 22.

⁷⁸ NEŠPOROVÁ, T.: Úvod. In: *Skalka pri Trenčíne. Miesto legend a púti. Regionálna bibliografia*. Zost.: STROHNEROVÁ, E. – HALUSKOVÁ, E., Trenčín 1996, s. 3.

⁷⁹ O 800 m ďalej na sever sa ešte nachádza už vyššie spomínaná archeologická lokalita Chochel z nálezom sakrálného objektu.

⁸⁰ PAULUSOVÁ, S.: Aktualizačný list národnej kultúrnej pamiatky. Rímskokatolícky kostol sv. Benedikta a Všetkých Svätých, 2004. Archív KPÚ Trenčín; BUČKOVÁ, M.: Skalka – Milostivý kostol sv. Andreja – Svorada a Beňadika, jubilejný rok 2000. Skalka nad Váhom 2000.

Kostol na Malej Skalke je pozdĺžnym jednodlím s pretiahnutou polkruhovo ukončenou svätyňou na východe. Po stranách svätyne – na severnej aj južnej strane – v mieste triumfálneho oblúka, sú v exteriéri pristavané dva menšie priestory na približne štvorcovom pôdoryse. Na západnom konci lode je murovaná empora a predsieň zvieraná dvojicou hranolových veží. V stredovej osi západnej fasády je nika, kde je umiestnená socha patróna kostola - sv. Benedikta.

V exteriéri je kostol v súčasnosti po obnove fasád, striech (výmena strešnej krytiny za tvrdú pálenú, výmena klampiarskych výrobkov a výmena plechovej krytiny na vežiach), okenných a zvukových otvorov, ktoré prebiehali postupne v rokoch 2005 – 2006 a sú presne zdokumentované v archíve Krajského pamiatkového úradu Trenčín. Obnova fasád s pozmenením predošlej farebnosti rešpektovala ich architektonické členenie a štukový dekór vo forme početných šambrán, lizénových pásov a rámcov. Kombinácia bielej a lomenej žltej farby v súčasnosti viac diferencuje jednotlivé výzdobné prvky a tým podporuje ich čitateľnosť viac, ako jej predošlá verzia.

Areál kláštora benediktínov, resp. jezuitov na Veľkej Skalke má komplikovanejšiu objektovú skladbu a stavebno – historický vývoj vôbec. Prvou písomnou zmienkou o kostolíku sv. Benedikta, postavenom niekedy koncom 12. storočia na mieste pôsobenia oboch pustovníkov je listina nitrianskeho župana Tomáša adresovaná nitrianskemu biskupovi z roku 1208. Ďalšie archiválne doklady, že kláštor pri tomto kostolíku založil nitriansky biskup Jakub I. r. 1224.⁸¹ V roku 1328 potvrdil všetky privilégia opátstva Karol Róbert z Anjou. O osudoch Skalky v období husitských výprav písomné pramene mlčia, ale možno predpokladať, že vďaka svojej polohe a ochrannému systému slúžila v 30. rokoch 15. storočia ako strážne miesto a ochrana pre obyvateľov z okolia. Zmienky o opátstve pochádzajú až z obdobia po Moháčskej bitke, kedy Skalka neodolala náporu cisárskych vojsk. V roku 1528 generál Ferdinanda Habsburského – Katzianger dobyl Trenčiansky hrad aj mesto, mníchov na Skalke rozohnal a majetok opátstva použil na žold pre vojsko. Formálne opátstvo ďalej existovalo, no skutočným obratom v živote stagnujúceho kláštora bol rok 1630. Do úradu opáta bol menovaný Ján Pyšky, neskorší nitriansky biskup, ktorý na prosbu ostrihomskeho arcibiskupa Juraja Lippayho daroval opátstvo s kláštorom a kostolíkom v roku 1644 jezuitom, čo rozhodnutím potvrdil aj panovník Ferdinand II.⁸²

Súčasne s dôležitými historickými udalosťami došlo aj k zásadným architektonickým premenám vo vývoji kláštorného komplexu na Veľkej Skalke. Prvá stavebná etapa zahŕňa obdobie fungovania benediktínskeho opátstva a možno ju približne vymedziť rokom 1224, kedy bolo opátstvo založené a rokom 1528, kedy na Skalke sídlilo cisárske vojsko a mnísi boli rozohnaní. Pravdepodobne v tomto období začali na Skalke s opevňovacími prácami, v rámci ktorých v priebehu 16. storočia dobudovali objekt vysokej strážnej veže. Druhá etapa zahŕňa stavebnú činnosť jezuitov v 17. a 18. storočí.

Trenčianski jezuiti získali opátstvo v roku 1644. Ako vyplýva z kroniky tohto rádu, kláštor jezuiti renovovali od základov v rokoch 1667 – 1669, až po svojom usadení sa v Trenčíne. Ďalšie stavebné úpravy realizovali v rokoch 1712 – 1713 po následkoch kuruckých vojen. V roku 1717 po niekoľkých rokoch prác najmä na interiérovom vybavení kláštora, rozsiahlo renovovali kostolík sv. Andreja Svorada a sv. Benedikta. Osadili naň novú kupolu a v tom istom roku zrušili starú poškodenú strážnu vežu a vystavali novú, ktorá vyčnievala nad celým kláštorom. Taktiež postavili nový, vysoký múr, ktorý chránil kláštor zo strany od Váhu a podopreli ho silnými operákmi. V roku 1735 osadili 180 kamenných schodov, ktoré viedli od cesty k bráne kláštora. Posledné opravné práce tu jezuiti vykonali v roku 1768, kedy všetky budovy svojho kláštora pokryli novou strechou. Po zrušení jezuitskeho rádu pripadol majetok opátstva a tým aj kláštor štátu. Keď správu kláštora kvôli nemalým nákladom na jeho obnovu odmietli trenčianski piaristi, bol celý areál pridelený k farnosti Skalka nad Váhom.⁸³

Začiatkom 19. storočia si kláštor prenajal gróf Pavel Szapáry. Dal pokryť kostolík novou šindľovou strechou. K najväčším stavebným aktivitám na Veľkej Skalke v 19. storočí patrila oprava kostolíka sv. Andreja Svorada a sv. Benedikta, ktorú v rokoch 1852 – 53 uskutočnil trenčiansky farár Ľudovít Stárek. V roku 1922 v snahe sprístupniť kostolík pre procesie žiadal farský úrad v Skalke Štátny referát na ochranu pamiatok o finančnú výpomoc k zamýšľaným pomerne rozsiahlym opravným prácam, no k ich realizácii na kláštorných budovách nakoniec nedošlo.⁸⁴

⁸¹ PACHANSKÁ, K. – HLAVÁČKOVÁ, M.: *Skalka – kláštor. Historicko – archívny výskum*. Bratislava 1993, s. 1, T 319, Archív Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti.

⁸² PACHANSKÁ, K. – HLAVÁČKOVÁ, M.: c.d. (v pozn. 22), s. 4.

⁸³ Tamtiež, s. 10.

⁸⁴ Tamtiež, s. 12.

Architektonické „premeny“ kláštora na Veľkej Skalke z hľadiska pamiatkovej starostlivosti:

Areál benediktínskeho kláštora je situovaný na skalnom zráze, na ostrohu v masíve Bielych Karpát, vybiehajúcom do údolia rieky Váh. Má približne obdĺžnikový tvar s rozmermi 40 x 30 metrov a jeho integrálnou súčasťou je vápencové bralo s jaskynnými dutinami. Skalný masív zároveň tvorí prirodzenú ochranu kláštora z juhovýchodnej strany. Z ostatných troch strán bolo monasterium chránené murovaným opevnením.⁸⁵

Dnešný stav celého kláštorného komplexu možno vo všeobecnosti označiť za ruínálny s realizovanými nevyhnutnými sanačnými prácami najmä na opevnení a s rekonštrukciou trojice dominantných objektov – trojpodlažného objektu kaplniek, vyvýšenej bašty a vonkajšieho múru trojpodlažnej niekdajšej vstupnej budovy. Za bránou kláštora sa po pravej strane zachovali zvyšky pravdepodobne vstupných a hospodárskych budov.⁸⁶ Nad spomenutou vstupnou chodbou a na najvyššie položenom mieste na skale pri juhozápadnom opevnení stáli obytné budovy, ktoré uzatvárali obdĺžnikové vnútorné nádvorie. Z neho vedie vstup v podobe jednoduchého gotického portálíka do pustovnickej jaskyne.⁸⁷

Jedinou v súčasnosti funkčnou stavbou v areáli je trojpodlažný objekt kaplniek, ktorý je chodbou spojený aj s jaskynnou pustovňou. **Spodná kaplnka objektu je zasvätená Božiemu Hrobu, stredná Panne Márii a vrchná sv. Andrejovi Svoradovi a sv. Benediktovi.** Stavba sa svojou juhozápadnou a z časti aj juhovýchodnou stenou opiera o skalné bralo, a preto je jej architektonická forma prispôbená členitosti a profilu terénu. V zásade majú všetky tri podlažia objektu obdĺžnikový pôdorys, no sú vybudované z murív odlišného charakteru v súvislosti s chronologickým postupom ich vzniku – spodná kaplnka je najstaršia, vrchná najmladšia. Stavebné jadro spodného podlažia s Božím Hrobom je s najväčšou pravdepodobnosťou možné považovať za pôvodný sakrálny priestor kláštora.⁸⁸

Doterajšie výskumy objektu odhalili v severozápadnom múre kaplnky existenciu sekundárne použitých častí gotického okna a portálu, ukončených lomenými oblúkmi. Portál aj okno sú v súčasnosti zamurované a fragmentárne sú kamenné špalety a ostenie s čitateľným pílovým motívom odprezentované na nanovomietnutej severozápadnej fasáde objektu. Je veľmi pravdepodobné, že patrili k portálu pôvodnej kláštornej kaplnky.⁸⁹ Na toto podlažie s mariánskou kaplnkou vedie z exteriéru novodobý vstupný otvor prístupný takisto novodobou zastrešenou železobetónovou rampou so schodiskom.

Na najmladšom vrchnom podlaží s kaplnkou sv. Andreja Svorada a sv. Benedikta priniesol čiastkový architektonicko – historický výskum taktiež niekoľko zaujímavých zistení. Priestor je zaklenutý barokovou polygonálnou kupolou, uprostred otvorenou šesťuholníkovým okulom laterny. V interiéri predmetného podlažia sa našiel aj sekundárne zamurovaný kamenný kváder s ranorenesančným rozvilinovo – volútovým maľovaným ornamentom. Na základe zistení architektonicko – historického výskumu bol vznik vrchnej kaplnky datovaný do obdobia krátko pred rokom 1528.

Stručne je potrebné spomenúť aj pustovnicu jaskyňu v podobe kľukatej chodby dlhej vyše 30 metrov. Vstupuje sa do nej z vnútorného nádvorja kláštorného areálu cez gotický portálík, vytvorený v skalnej stene, v doterajších písomných prameňoch datovaný okolo roku 1300.⁹⁰ Do jaskynnej chodby sa dá vojsť aj veľkým preklenutým otvorom z kaplnky sv. Andreja Svorada a sv. Benedikta. Z hľadiska úprav jaskynnej chodby stojí ešte za zmienku súčasná podoba podlahy, vytvorenej dlažbou zo sekundárne použitých tehliel z ruín areálu, pričom medzi nimi možno nájsť aj príklady tzv. signovaných tehliel.

Z prevažne ruínálnych zvyškov konventu sa ešte vymyká baroková štvorhranná bašta, postavená v najvyššom bode areálu čiastočne na zvyškoch svojej staršej stredovekej „predchodkyne.“ Bašta je trojpodlažná, bez stropných konštrukcií okrem krovu nesúceho stanovú strechu. Objekt je v súčasnosti nanovo omietnutý. „Na jeho vstupnej severovýchodnej fasáde sa pri výskume odkryli zvyšky neskorobarokových omietok, s lízénovými rámcami a so zvyškom staršieho červeného nárožného kvádrovania na severnom nároží.“⁹¹

⁸⁵ GAJDOŠOVÁ, I.: - PAULUSOVÁ, S.: *Kláštor na Veľkej Skalke – výskum a obnova*. In: *Pamiatky a múzeá*, 3/1997, s. 41 – 44.

⁸⁶ Tamtiež, s. 41.

⁸⁷ GAJDOŠOVÁ, I.: - PAULUSOVÁ, S.: c.d. (v pozn. 26), s. 41.

⁸⁸ PAULUSOVÁ, S.: *Aktualizačný list národnej kultúrnej pamiatky. Kláštor na Veľkej Skalke*, .2004 Archív KPÚ Trenčín. Bez značenia strán.

⁸⁹ Tamtiež, bez značenia strán.

⁹⁰ Tamtiež, bez značenia strán.

⁹¹ Tamtiež, bez značenia strán.

V súčasnosti je vnútorné nádvorie kláštorného areálu riešené niekoľkými nízkymi terénne vyrovnanými terasami s upraveným trávnatým porastom. Novodobá výsadba zelene, ktorá je tu uplatnená, nie je veľmi vhodná, no napriek tomu je okrem kritiky potrebné poznamenať, že areál je udržiavaný dobrovoľníkmi v čistote, s upravenou trávou a terénom, bez napadaného lístia a pod. Môže tak funkčne slúžiť veriacim počas príležitostných sviatočných omší, ale aj ako miesto živé kultúrnymi podujatiami, či ako širokej verejnosti prístupná pamiatka z hlbokým historickým odkazom. Pri poslednej obnove boli prezentované aj ruiny barokových objektov v „predpolí“ kláštora, vo svahu medzi hlavnou cestou a chodníkom vedúcim ku vchodu do areálu. Okrem nich boli zabezpečené zvyšky kamenného schodiska strmo stúpajúceho k vstupnému portálu kláštorného areálu. Aj táto časť bezprostredného kláštorného okolia je v súčasnosti terénne upravená s výsadbou zelene a doplnená o drobný drevený mobiliár určený pre odpočinok návštevníkov.

Už desaťročia trvajúcu problematiku obnovy kláštorného komplexu na Veľkej Skalke možno chronologicky zosumarizovať nasledovne. V 70. rokoch minulého storočia bol stav najmä múru nad cestou natoľko havarijný, že vypadávanie kameňov začalo ohrozovať životy okoloidúcich. Taktiež nestráženosť a voľný prístup do komplexu spôsobovali narastanie úmyselného poškodzovania najmä objektu kaplnky. Preto sa koncom 80. rokov pristúpilo ku komplexnej sanácii areálu.⁹² Pred začatím obnovy v rokoch 1990 – 1991, sa v kláštore uskutočnil prvý stavebno - historický prieskum. Následne po začatí staticko - zabezpečovacích prác na najhavarijnejších murivách začali v roku 1991 pracovníci vtedajšieho Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti aj s hĺbkovým pamiatkovým výskumom, no kvôli počítačovému rýchlemu tempu odstraňovania statických porúch sa výskum nepodarilo rozvinúť v adekvátnom rozsahu. Obnova bola realizovaná sesterskou firmou pôvodného dodávateľa (Stavební hut' Frýdek – Mýstek) STATIKSTAV, s.r.o. Trenčín. Išlo predovšetkým o staticko - zabezpečovacie práce realizované etapovito v závislosti od naliehavosti zásahov v jednotlivých častiach areálu. V rokoch 1991 – 1993 sa zopnutím tiahlymi, domurovaním a zaškárovaním stabilizoval najviac deštruovaný severovýchodný hradbový múr, v rokoch 1995 – 1996 sa zabezpečovali ďalšie úseky opevnenia, pričom práce dosahovali vysokú technickú a remeselnú kvalitu.⁹³

Postupne nasledovali ďalšie sanačné práce pričom k jednotlivým etapám je v archíve Krajského pamiatkového úradu Trenčín niekoľko projektových dokumentácií. Časť z nich vyhotovil STATIKSTAV s.r.o. Trenčín a PROFIX s.r.o. Bystřice pod Hostýnem, a to v roku 1996 k statickému zaisteniu západného nárožia obvodového opevnenia, v roku 1997 k sanácii juhozápadného obvodového múru a obrannej bašty vrátane výmeny jej strešnej krytiny. Na záver ešte treba zmieniť aj posledné a pravdepodobne nie veľmi šťastné úpravy z rokov 2004 až 2006, kedy sa zrealizovalo prekrytie vstupu do kaplnky Panny Márie (2. podlažie objektu kaplniek) a sanácia oporného múru a okolitého terénu prístupovej cesty vedúcej k vstupu do kláštorného areálu.

Čím dnes „žije“ legendami opradený kláštor na Veľkej Skalke a pútnický kostol na Malej Skalke:

Z hľadiska cestovného ruchu možno vyzdvihnúť, že aspoň počas dvoch letných mesiacov júl – august je zabezpečené sprístupnenie pamiatky pre verejnosť (mimo týchto mesiacov po telefonickej dohode s Rímskokatolíckym farským úradom v obci Skalka nad Váhom), a to aj so sprievodcom. Priestor na okraji hlavnej cesty v mieste začiatku chodníka vedúceho ku kláštora je upravený ako odpočívadlo. Jeho súčasťou je dvojica informačných tabúľ o opátstve a miesto s drobným dreveným mobiliárom, určené pre oddych. Takže napriek cestnej premávke si tu môže návštevník nachvíľu vychutnať atmosféru miesta. Negatívom však zostáva fakt, že len malá časť verejnosti dychtiacej po nových poznatkoch vie o možnosti navštíviť túto lokalitu aj s lektorom a bolo by ju vhodné v tomto smere spropagovať viac nadregionálne.

Doteraz najvýraznejším spoločensko – kultúrnym podujatím organizovaným v areáli kláštora na Veľkej Skalke okrem tradičných púťi 17. júla, je výtvarno – literárne sympóziium s názvom „ORA ET ARS – Skalka“, ktoré sa po prvýkrát konalo v roku 2008. Zúčastnili sa ho výtvarníci a literáti nielen zo Slovenska, ale aj zo zahraničia – z Poľska a Českej republiky. V druhom ročníku pribudli aj umelci z Maďarska a v poslednom tohtoročnom sa k zúčastneným krajinám pripojila aj Ruská federácia. Možno spomenúť aspoň niekoľko mien spomedzi účastníkov, a to Rudolf Dobiáš, Stanislav Štepka, Daniel Hevier či Jozef Vydrnák. Všetky doterajšie ročníky sa konali pod patronátom Mesta Trenčín, Trenčianskeho samosprávneho kraja, s finančnou podporou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky a v neposlednom rade s podporou Rímskokatolíckej cirkvi Farnosť Skalka nad Váhom.

⁹² GAJDOŠOVÁ, I.: - PAULUSOVÁ, S.: c.d. (v pozn. 26), s. 41.

⁹³ Tamtiež, s. 44.

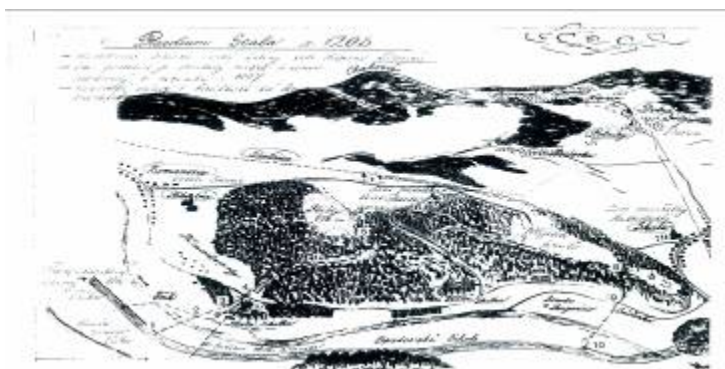
Samotné „tvorenie“ účastníkov sympózia prebieha v plenéri, a to v priestoroch Malej a Veľkej Skalky. Počas siedmich dní sa umelci navzájom zoznámia a prakticky konfrontujú svoje skúsenosti v maliarskom, sochárskom či literárnom odbore. Zároveň majú možnosť zoznámiť sa s históriou Skalky, životom v Trenčíne i v regióne stredného Považia. Dokončené diela zúčastnených umelcov môže široká verejnosť vidieť in situ v areáli kláštora počas konania tradičnej púte na slávnostnej vernisáži 17. júla, spojenej s kultúrnym programom. Následne bývajú výtvarné práce prezentované počas letných mesiacov v Mestskej galérii v Trenčíne. Reprízy výstav sa uskutočnili postupne i v ďalších mestách napr. Ilava, Považská Bystrica, Nitra, Bratislava, Uherské Hradište a i. K výstave je následne vydávaný aj katalóg, v ktorom možno nájsť charakteristiku tvorby všetkých zúčastnených umelcov a fotodokumentáciu z priebehu sympózia. Tento rok k nemu pribudla aj špeciálna literárna príloha s názvom OKNO. Cieľom všetkých zúčastnených je, aby sa sympóziom stalo tradičným podujatím, ktoré prispeje k zviditeľneniu a propagácii významu Skalky a jej odkazu nielen na Slovensku, ale aj v rámci medzinárodnej kultúrnej spolupráce.

Záver:

Smutnou skutočnosťou býva, že tak ako sa postupne v čase vytratil niektoré mníšske rehole, ich materiálne dedičstvo v podobe kláštorných architektúr sa postupne mení na ruiny a „život“ ich opúšťa rovnako ako ich opustili ich obyvatelia. Napriek neustálemu prekonávaniu všetkých známych úskalí pamiatkovej starostlivosti, medzi ktorými je častokrát problematická komunikácia s vlastníkmi pamiatok, prílišná iniciatíva v ich „skrášľovaní“ alebo nepochopenie zámerov a projektov obnovy, keď je výsledkom úplne odlišná realizácia, je neľahké dopracovať sa k pozitívnym výsledkom. Existuje pravdepodobne len veľmi málo príkladov, kedy sa opustené, už niekoľko storočí chátrajúce monastické architektúry podarí udržiavať k spokojnosti odbornej aj laickej verejnosti. Zároveň v snahe o objektívny pohľad na problematiku nemožno očakávať, že ruinálne pamiatky sa napriek vynaloženému úsiliu vždy podarí zachovať ako nedotknuté zakonzervované exponáty sakrálneho umenia in situ svojho prirodzeného prostredia. Preto cesta citlivo a inteligentne pripravovaných kultúrnych či príležitostných duchovných podujatí, akým je aj sympóziom ORA ET ARS v kláštornom areáli Veľkej a Malej Skalky pri Trenčíne, môžu upevniť kladný vzťah k samotnej pamiatke aj zo strany väčšieho laického publika.

Podujatie tohto typu má aj edukatívnu funkciu pre mladých ľudí, keďže napr. prezentovaného sympózia sa zúčastňujú aj študenti stredných škôl ako dobrovoľníci pri organizačných prácach, alebo ako aktívni výtvarníci. V tomto konkrétnom prípade sú to študenti Strednej umeleckej školy v Trenčíne, ktorí sa podieľajú na vytvorení umeleckej fotodokumentácie a audiovizuálnych záznamov celého podujatia a tiež slávnostnej vernisáže. Umelecké diela maliarske či sochárske, poézia a eseje, duchovná hudba počas slávnostnej vernisáže v priestoroch viac – menej autentického architektonického kláštorného prostredia, spoznávanie histórie bezprostredným kontaktom s jej hmotnými dôkazmi a rozširovanie vedomostí nenúteným spôsobom, v tom všetkom možno nájsť paralelu so životom a činnosťou benediktínskej rehole. Zároveň v laickej, no dobrovoľnej práci bez očakávania odmeny pri priebežných udržiavacích prácach možno vidieť odkaz na benediktínsky postoj k fyzickej práci.

Ora et Labora a Ora et Ars pre záchranu kultúrno – historickej pamiatky!

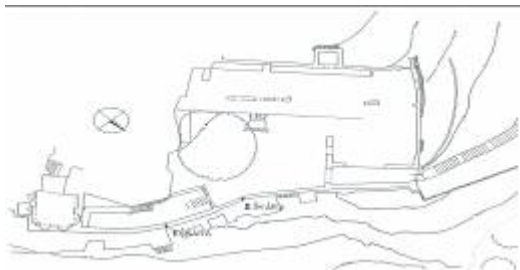
Nákres archeologickej polohy Chochel, pútnický kostol na Malej Skalke a benediktínske opátstvo na Veľkej Skalke, archív MUDr. Horvátha

Š. Pozdišovský, Pohľad na ruiny benediktínskeho opátstva na Veľkej Skalke zo severovýchodu, 50. roky 20. stor. Archív Trenčianskeho múzea

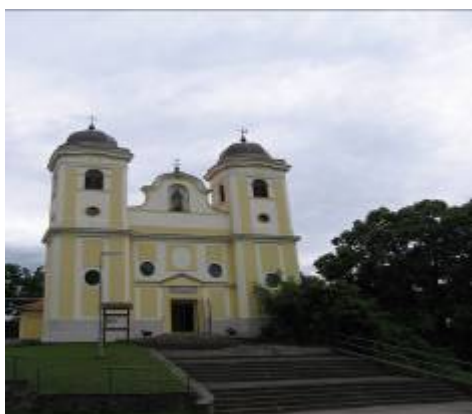
Pohľad na areál benediktínskeho kláštora na Veľkej Skalke zo severu s prístupovým chodníkom, 2010, Archív autorky

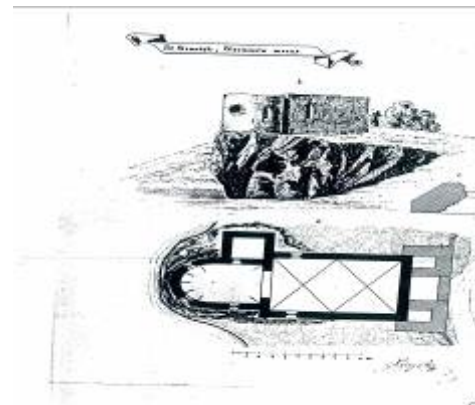
Situácia, benediktínske opátstvo na Veľkej Skalke, Paulusová, S., AL NKP, Archív KPÚ Trenčín

Pohľad na západnú fasádu pútnického kostola sv. Benedikta a Všetkých Svätých na Malej Skalke z roku 1967, Archív Trenčianskeho múzea

Pohľad na západnú fasádu pútnického kostola sv. Benedikta a Všetkých Svätých na Malej Skalke, 2010, Archív autorky

Konyokiho kresba z 2. polovice 19. storočia - ruína a pôdorys pútnického kostola sv. Benedikta a Všetkých Svätých na Malej Skalke, Archív PÚ SR

Skalné bralo s gotickým portálom vedúcim do jaskyne - pustovne sv. Andreja Svorada, pohľad zo severozápadu z vnútorného dvora kláštora na Veľkej Skalke, 2010, Archív autorky

Pohľad na juhozápadný hradobný múr s objektom strážnej bašty a strieľňovými otvormi, kláštor na Veľkej Skalke, 2010, Archív autorky

Daniel Hevier v úlohe umelca - výtvarníka počas sympózia v areáli kláštorného komplexu Veľkej Skalky, 2010, Archív autorky

Obálka katalógu z výtvarno - literárneho sympózia ORA ET ARS – Skalka 2010

Literatúra:

- BALEGA, A. In: KOSOVÁ, K. (ED.): *Katalóg výstavy stredoveké kláštory a ich osudy na Slovensku. Pamiatkový úrad Slovenskej republiky*. Bratislava 2008, s. 1.
- BRÍZOVÁ, Z.: *Nálezová správa – Skalka kláštor*. Stavební huť Frýdek Místek. 1990.
- BUČKOVÁ, M.: *Skalka – Milostivý kostol sv. Andreja – Svorada a Beňadika, jubilejný rok 2000*. Skalka nad Váhom 2000.
- GAJDOŠOVÁ, I.: - PAULUSOVÁ, S.: *Kláštor na Veľkej Skalke – výskum a obnova*. In: *Pamiatky a múzea*, 3/1997, s. 41 – 44.
- GÜNTHEROVÁ – MAYEROVÁ, A. (ED.): *Súpis pamiatok na Slovensku III, Skalka*, Bratislava 1969, s. 100 – 101.
- HALAŠA, J. – ZREBENÝ, A.: *Skalka stručný turistický sprievodca*. Trenčín 1968.
- HANULIAK, M.: *Archeologický ústav SAV v Nitre: Výsledky archeologického výskumu v Skalke nad Váhom a ich vzťah k benediktínskemu opátstvu*. In: *Skalka pri Trenčíne. Miesto legendy a púti*. Zborník z vlastivedného seminára 23. mája 1996, Trenčín 1997, s. 16 – 21.
- HANULIAK, M.: *Včasnostredoveká sakrálna stavba zo Skalky nad Váhom*. In: *Velká Morava mezi východem a západem*. Spisy Arch. ústavu AV ČR Brno 17, 2001, s. 155 – 168.

- ORA ET ARS – Skalka 2009. Katalóg z 2. ročníka výtvarno – literárneho sympózia. Trenčín 2009.
- ORA ET ARS – Skalka 2010. Katalóg z 3. ročníka výtvarno – literárneho sympózia. Trenčín 2010.
- Katalóg ORA ET ARS Skalka 2010 – literárna príloha OKNO. Trenčín 2010.
- NEŠPOROVÁ, T.: *Úvod*. In: *Skalka pri Trenčíne. Miesto legend a púti. Regionálna bibliografia*. Zost.: STROHNEROVÁ, L. – HALUSKOVÁ, E., Trenčín 1996, s. 3.
- NEŠPOROVÁ, T.: *Stredoveký cintorín na Skalke*. In: *Skalka pri Trenčíne. Miesto legend a púti*. Zborník z vlastivedného seminára 23. mája 1996, Trenčín 1997, s. 22 – 27.
- ORIŠKO, Š.: *Paradisum Plantavit. Recenzia*. In: *Ročenka SMG 2001 Bratislava*, s. 197 – 199.
- PACHANSKÁ, K. – HLAVÁČKOVÁ, M.: *Skalka – kláštor. Historicko – archívny výskum*. Bratislava 1993. T 319, Archív Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti.
- PAULUSOVÁ, S.: *Aktualizačný list národnej kultúrnej pamiatky. Rímskokatolícky kostol sv. Benedikta a Všetkých Svätých*, 2004. Archív KPÚ Trenčín.
- Aktualizačný list národnej kultúrnej pamiatky. Kláštor na Veľkej Skalke*, 2004 Archív KPÚ Trenčín.

Podakovanie za trpezlivé konzultácie pri spracovaní poznatkov z oblasti archeológie patrí archeologičke Krajského pamiatkového úradu v Trenčíne Mgr. Daniele Nipčovej.

Kontakt:

Mgr. M. Vdovičíková, KPÚ Trenčín, podatelna.tn@pamiatky.gov.sk, tel.: 032/2451827

Ing. E. Semanová:

HISTORICKÁ ZELEŇ PRI SAKRÁLNYCH STAVBÁCH

Historická zeleň predstavuje *architektonickú a vegetačnú kompozíciu, ktorej výstavbový materiál je predovšetkým rastlinný, teda živý a ako taký je nestály, zanikajúci, ale obnoviteľný*. Definícia je čiastočnou citáciou článku 2 Florentskej charty. Slovenská republika je pri ochrane kultúrneho dedičstva viazaná medzinárodným dohovorom - Benátskou chartou o ochrane a obnove pamiatok a pamiatkových sídiel. Všeobecná ochrana je doplnená špecifickou Florentskou chartou o ochrane historických záhrad – všeobecne historickej zelene. V tomto kontexte je deklarovaná aj ochrana historickej zelene v zákone č.49/2002 Z.z. o ochrane pamiatkového fondu.

S prihliadnutím na hlavnú tému konferencie, ktorou je ochrana a obnova sakrálnej architektúry je možné povedať, že historická zeleň je doprovdným prvkom týchto stavieb a spolupodiela sa na výstavbe ich areálov. Z tejto väzby vyplýva základný východiskový postulát ochrany a obnovy historickej zelene pri sakrálnych stavbách a v sakrálnych areáloch a to jej kompozičná podriadenosť dominantnému postaveniu vlastnej sakrálnej stavby. Z kompozičných foriem jej prináleží akcentovanie celku, akcentovanie architektonického detailu, rámovanie nástupov, scelenie jednotlivých prvkov do harmonického celku, hmotovo-objemové vyváženie v priestore, ale hlavne celková estetizácia okolia architektúry.

Pri pozornom prečítaní definície historickej zelene si musíme uvedomiť, že historická zeleň nie je len vegetačnou, ale aj architektonickou kompozíciou. V tomto kontexte do ochrany historickej zelene patrí:

a) v architektonickej časti kompozície

Dispozičná schéma - pôdorysné usporiadanie plošných a priestorových štruktúr, komunikačného a vodného systému, prvkov drobnej architektúry a ostatného stavebno-technického vybavenia. Spravidla je vymedzená oplotením a pôdorysné usporiadanie sa odvíja od vstupov a umiestnenia centrálnej stavby, ktorá je takto neoddeliteľnou súčasťou dispozičnej schémy.

Oplotenie – plný múr kamenný, omietaný, novodobý na podmurovke, plotové dielce, pletivový a k nim patriace bránky, brány, vstupy...

Komunikačný systém - sieť chodníkov, malých odpočívadiel a ostatných stavieb určených pre akýkoľvek pohyb a sprístupnenie celej sadovnickej úpravy.

Vodný systém zahŕňa všetky prírodné a stavebno-technické zariadenia majúce väzbu na prítomnosť vody – fontány, picie fontánky, vodné stružky, potôčiky aj naturálne vodné toky.

Prvky drobnej architektúry - lavičky, kríže, jaskynky, zastavenia krížovej cesty, hroby, náhrobníky, iné umelecké artefakty, informačné tabule...

Ostatné stavebno-technické vybavenie – osvetlenie areálov, iluminácia a prvky technickej infraštruktúry.

b) vo vegetačnej časti kompozície

Plošná porastová štruktúra predstavuje prevažne bylinný pokryv reprezentovaný trávnikovými plochami, lúčnymi spoločensťami, bylinno-drevitý pôdopokryv, kvetinové záhony a iné plošné sadovnicke formy. V princípe ide o vegetačné prvky dosahujúce výšku cca 0,5 – 0,8 m v závislosti na veľkosti plochy.

Priestorová porastová štruktúra je daná rozmiestnením solitérnych drevín a porastových skupín, pričom pod drevinou rozumieme nie len stromy ale aj kríky.

Pre pochopenie podstaty ochrany a obnovy historickej zelene je nevyhnutné poukázať ešte na jeden moment a to na pojem momentálneho vekového štádia vo vývojom procese zelene, ktorý súvisí s jej špecifickou podstatou. Keďže jej základným výstavbovým materiálom je materiál rastlinný, bez našej vôle podliehajúci prírodným zákonom, je potrebné zdôrazniť podstatný princíp, že rastlinný materiál je zo svojej podstaty **obnoviteľný**. Základná hmotná podstata vegetačnej časti kompozície t.j. plošná a priestorová porastová štruktúra je preto v porovnaní s ostatnými kultúrnymi pamiatkami obnoviteľná bez straty originality. Veľmi zjednodušene povedané – každá sadovnickej úprava bezprostredného okolia historickej stavby je vlastne historickou zeleňou v istom svojom vekovom štádiu.

„Zelené vzdelávacie okienko“ nás má posunúť do pozície, aby sme sa rozlúčili s romantickou predstavou o historickej zeleni, ktorá v podvedomí prevažnej väčšiny predstavuje len prítomnosť majestátnych

starých stromov v sakrálnych areáloch. Čím sa tiež zbavíme atavizmu redukovania ochrany a obnovy historickej zelene len na ochranu starých stromov.

Zo širšej škály úprav okolia sakrálnych stavieb a sakrálnych areálov zahrnutej do spoločného pomenovania „historická zeleň“ priblížim problematiku ochrany a obnovy historickej zelene v areáloch kostolov ako architektonických objektov bez ohľadu na ich konfesijnú príslušnosť.

Vývoj, zmeny a dnešný prístup v architektonickej časti kompozície predstavuje uplatnenie novodobých stavebných materiálov, pričom v pôdorysnom usporiadaní sa v princípe veľa nezmenilo. Do oplotením vymedzeného areálu sa vstupuje bránkovými vstupmi, ktoré sú so vstupmi do kostolov prepojené spevnenými chodníkmi s rozšíreným spevnením - nástupnou plochou nadväzujúcou na jednotlivé vstupy. Po obvode architektúry pribudli úzke odkvapové chodníky, ktoré často súvisia s vybudovaním odvetšňovacích kanálov ako opatrenia na elimináciu vzliňania pôdnej vlhkosti do stavebnej konštrukcie. Hroby, náhrobníky, kríže, jaskynky, krížové cesty a iné sú súčasťou areálov tiež bez podstatných zmien v dispozičnom usporiadaní. Zmeny však nastali v uplatňovaní novodobých stavebných materiálov, pričom pri všetkých architektonických prvkoch ide o uplatnenie širokej materiálovej škály od pôvodných prírodných až po novodobé. Oplotenia predstavujú zachované kamenné neomietané múry s riadkovým ukladaním na sucho, omietané múry s korunou z kameňa, šindľa, škridle, betónu, ale aj celoplošne oplechovanou až po novodobé kamenné múry, podmurovky s plotovými dielcami a rôznomateriálovými výplňami, ale aj pletivé oplotenie so stĺpkami kovovými alebo betónovými. Bránky sú drevené alebo kovové v celej škále tvarov od najjednoduchších, neutrálnych, slohovo čistých až po ornamentálne prezdobené. Chodníky a ostatné spevnené plochy sú často reklamným pútačom trhovej ponuky, začínúc prírodným kameňom a končiac všetkými typmi, tvarmi, spôsobmi ukladania a aj farebnosti. Obdobne sa umiestňujú iluminačné reflektory, stĺpy osvetlenia, ale aj ELI skrinky, vodomery, kanalizačné poklapy... Architektonickej časti kompozície v bezprostrednom okolí sakrálnej stavby v súčasnosti nepriznávame primeranú vážnosť, aj keď ich estetický vzhľad predstavuje hodnotu, ktorá je spolutvorcom historicity tavaného miesta.

Vo vegetačnej časti kompozície historickej zelene došlo k najväčším zmenám a tieto sa nedajú prehliadnuť. Došlo a priebežne dochádza k celkovej zmene výrazu areálu a jeho exteriérového napojenia na urbanizovanú krajinu. Úpravy v poslednom polstoročí nabrali smer diametrálneho kontrastu vo väzbe na historickú architektúru. Najvýraznejšie je premena signalizovaná zmenou priestorovej porastovej štruktúry. A sme pri našom strome zakódovanom reprezentantovi historickej zelene. Iste je samozrejmé, že základný stavebný materiál sadovníckej kompozície vnímame najviac. Minimálne v hmote a objeme má v priestore svoju vážnosť

Zmeny v úprave okolia prebiehali aj v priebehu existencie sakrálnych stavieb. Kým okolie najstarších sakrálnych objektov (románske a gotické stavby) malo len plošnú porastovú štruktúru, teda povrch bol tvorený bylinným pokryvom (zaburinený trávnik), renesancia priniesla výsadbu jedného stromu. V neskoršom období sa vysádzali stromy dva ako symetrická výsadba lemujúca hlavný vstup. Barok priniesol ku kostolom rámovanie všetkých vstupov, solitérne stromy, stromové skupinky, ale aj alejové výsadby lemujúce prístupové komunikácie. Klasicizmus doplnil stromové dreviny po celom obvode sakrálnej stavby, avšak v primeraných vzdialenostiach s dostatočným životným priestorom pre každú drevinu. Vždy to však boli na našom území dreviny listnaté a prevažne domáceho pôvodu, z cudzokrajných tie, ktoré sa domácim drevinám podobali. Obdobie prelomu 19. a 20. storočia prinieslo sentimentálny návrat k prírode a zahustenie porastov, pričom už sporadicky sa vyskytli vo výsadbách aj ihličnaté dreviny. V období secesie začali prevládať v nových výsadbách ihličnaté dreviny. Druhá polovica 20. storočia priniesla do sakrálnych areálov nový rozmer a to jednoznačné preferovanie ihličnatých drevín. Ľudová tvorivosť sa sústredila na radové výsadby cudzokrajných tují, ktoré sa ľahko pestujú, z ktorých nepadá listie, sú stálezelené, znášajú akýkoľvek rez.. Dôsledkom tohto obdobia sú tujové hradby, ktorými je architektúra prekrytá. A tak na našom území nie sú výnimkou ani stredoveké sakrálné areály obklopené drevinami pochádzajúcimi z iných kontinetov a na našom území introdukovanými až v 20. storočí.

Problematiku je možné zovšeobecniť a všimnime si ju z troch aspektov, či vôbec uplatniť nejakú priestorovú vegetačnú štruktúru (drevinu), v akej polohe dispoziície ju situovať a aký výber rastlinného druhu uprednostniť. Je potrebné zdôrazniť, že určujúcim postulátom posudzovania a prístupu k úprave okolia sakrálnych stavieb je doba výstavby a slohové obdobie podstatných zmien v jej architektúre. Tým je daný aj princíp úprav jej bezprostredného okolia. Prvým aspektom je prítomnosť priestorových vegetačných prvkov pri historických stavbách. Ak v gotike mal sakrálny areál aj obrannú funkciu a v jeho architektúre nedošlo

k podstatným zmenám nemá tu miesto žiaden strom. Ak renesancia priniesla do areálu jeden strom, smerujme obnovu úprav okolia renesančnej stavby k tomuto výrazu. Ak barok zasiahol do širšieho okolia a priniesol aleje aj napojenia na krajinu, obnovme tento princíp pri úprave okolia barokových stavieb. Ak klasicizmus využíval vegetačné prvky ako akcenty, zopakujme to aj my. Ak filozofický návrat k prírode v 19. storočí priniesol do sadovníckych úprav idealizovaný krajinoobraz, zachovávajme ho. Ak začiatok 20. storočia využíval strohé priestorové tvary a preferoval farebnosť a ornament v dispozícii, zopakujme to. Ak koniec 20. storočia priniesol cudzokrajné dreviny k novej sakrálnej architektúre, smerujme aj úpravy jej okolia v rovnakom duchu. **Len nerobme paušálne všetky sakrálne areály rovnaké!**

V súvislosti s uplatňovaním princípu, že vlastná architektúra a úprava jej okolia má byť slohovo jednotná, čo je podstatou smerovania daného pamiatkovým zákonom, je potrebné upozorniť ešte na jeden reálny moment a to na platnosť zákona o ochrane prírody a krajiny, ktorý sa dotýka zásahov do porastovej štruktúry v okolí sakrálnych stavieb. Z hľadiska záujmov ochrany pamiatkového fondu nie je cieľom anulovať zákonnú ochranu každého stromu rastúceho mimo les. Cieľom je prestavba porastovej štruktúry a obnova historickej zelene na základe poznania jej vývoja v súlade s jej architektonickým štýlom ako doklad obdobia, v ktorom nie len vznikli, ale aj sa menili a adaptovali na zmenené užívateľské podmienky i módné spoločenské trendy. Prestavba historickej zelene nemusí byť radikálna, môže byť postupná, ale už dnes sa pre každý areál musí zdefinovať cieľová kompozícia a priebežnými zásahmi do porastovej štruktúry už teraz môžeme naštartovať a začať naplňať a postupne dosiahnuť harmonickú, slohovo čitateľnú a kompozične vyváženú výrazovú jednotu sakrálnej architektúry a úprav jej bezprostredného okolia.

Na záver už len konštatovanie, že podmienkou načrtnutého prístupu je poznanie, uvažovanie v širších súvislostiach, multiodborová spolupráca a vzájomné rešpektovanie všetkých zainteresovaných zložiek, od vlastníka, laickej verejnosti, miestnej samosprávy až po špecializovanú štátnu správu, ktorej odborné argumenty môžu najviac posunúť kvalitu obnovy historickej zelene do cieľového štádia.

Kontakt:

Ing. E. Semanová, KPÚ Prešov, eva.semanova@pamiatky.gov.sk, tel.: 051/2452824

Ing. A. Dobrucká, Ateliér Dobrucká:

OBNOVA A VYUŽITIE KLÁŠTORNÝCH ZÁHRAD

Funkcia kláštorných záhrad:

Úlohou záhrady vo všeobecnosti je podporiť funkciu objektu, ku ktorému určitá záhrada patrí. Kláštorná záhrada teda patrí ku kláštoru a mala by podporovať kláštorný život. Ak teda kláštor je uzavretý areál určený pre komunitu mníchov, potom záhrada kopíruje potreby tejto komunity. Ak život v kláštore sa riadil podľa určitých regulí danej rehole, potom i záhrady boli ovplyvnené stanovenými regulami. Denný režim bol v kláštoroch pomerne prísny a tiež práca v záhrade mala stanovený čas v priebehu dňa.

Za vzorový plán kresťanského kláštora aj so záhradami sa považuje plán benediktínskeho kláštora v St.Gallen,

Plán riešenia kláštorného komplexu v St. Galene

ktorého usporiadanie záhrad sa uplatnilo vo väčšine kláštorov. Kláštorný komplex a záhrady boli obnovené a v roku 1983 bol zapísaný na zoznam kultúrneho dedičstva UNESCO. Plán obsahuje štyri typy záhrad – 1. záhrada v krížovej chodbe (*claustrum*), 2. zeleninová záhrada (*hortus*), 3. bylinková záhrada (*herbularius*), 4. ovocný sad, ktorý bol zároveň cintorínom. Toto riešenie sa stalo akýmsi nepísaným princípom tvorby kláštorných záhrad, ak to podmienky dovoľovali. Kláštory tak majú záhrady s rôznymi funkciami – úžitková, pobytová a meditačná.

Rajský dvor funkciu komunikačného centra a meditačnej záhrady, preto bol značne zdobený, a to bylinkami, oltárnymi kvetmi či maľbami. Niektoré kláštory si zachovali bylinný povrch (františkánsky kláštor v Hlohovci), iné uprednostnili spevnený povrch (františkánsky kláštor v Skalici). Rajský dvor mal prevažne štvorcový pôdorys a zväčša uprostred bola umiestnená studňa alebo fontána. Rajský dvor bol priestor pre posilnenie viery a spolupatričnosti mníchov.

Úžitková záhrada (zeleninová) mala produkčnú funkciu. Pestovali sa tu rôzne druhy zeleniny a koreniny. Mnisi mali povinnosť pracovať v záhrade, ich práca bola nevyhnutná, ak si mali zabezpečiť dostatok potravín a sebestačnosť. Prácu mnisi pokladali za určitý spôsob meditácie. Ich záhrady boli často ukázkovo upravené a na princípe – jedna hriadka pre jeden druh. O tom svedčí tiež napr. záhrada v St.Galene, ale i pri františkánskom kláštore vo Vöcklabrucku a pod.

Zeleninová záhrada pri františkánskom kláštore v rakúskom Vöcklabrucku

Najväčší význam v stredovekých kláštoroch mala bylinková záhrada. Pestovanie liečivých bylín bolo pre kláštory nosnou činnosťou. V období 8.-13.storočia nastal najväčší rozmach „kláštornej medicíny“, pričom mnohé vtedajšie poznatky boli aktuálne až do 19.storočia a súčasná veda potvrdzuje vedomosti mníchov. Základy kláštornej medicíny položil sv.Benedikt, ktorý presadzoval myšlienku, že starosť o chorých musí byť prvoradá povinnosť mníchov (Mayer a kol., 2004). Tento princíp vyvolal vlnu nadšeného skúmania rastlín a ich účinkov pri chorobách. Bylinková záhrada zahŕňala predovšetkým rôzne druhy liečivých bylín, a to najmä domácich. Izolovane sa však pestovali niektoré liečivé druhy rastlín, pretože boli jedovaté. Vďaka pestovaniu liečivých bylín často boli pri kláštoroch zakladané hospice (Skalica), prípadne nemocnice v blízkosti kláštorov (Kuks), ale tiež sušiarne bylín sa postupne menili na laboratóriá a lekárne (povaľ kláštora, prípadne iný hospodársky objekt). Mnisi z liečivých rastlín vyrábali i rôzne prípravky (maste, tinktúry, elixíry, neskôr, nápoje...). Tým narastal význam a vplyv kláštorov medzi ľuďmi. Mnisi jednak využívali poznatky získané štúdiom, experimentálnou činnosťou, ale v stredoveku sa nebránili ani poznatkom od pohanov. Produkcia liečiv a starostlivosť o chorých si vyžiadali obchodovanie, administratívne práce, ale i diplomáciu, aby si zachovali spoločenské postavenie a vplyv. Postupne sa cez túto činnosť kláštory „zosvedšťovali“, čo už v stredoveku vyvolávalo v niektorých kláštoroch nevoľu a snažili sa liečiteľstvo obmedziť, až v roku 1130 koncil v Clermonte duchovenstvu aktivity v lekárstve zakázal (Mayer a kol., 2004). To malo vplyv i na stratu prestížneho postavenia kláštorov. K významnej obnove kláštornej medicíny opätovne dochádza až v období baroka, kedy nastal jednak návrat k starovekým poznatkom, jednak došlo k novým experimentom najmä s dovezenými bylinkami, do módy prišli chemické zlúčeniny (ortuť, meď ai.) a tiež došlo k rozšíreniu vedomostí vďaka misionárom na nové územia, kde vznikajú potom nové kláštorné lekárne. Kláštorná medicína tak dala základy novému odboru – farmácii.

Okrem uvedených záhrad boli pri kláštoroch hospodárske plochy a objekty. Ku kláštorom často patrili priľahlé pozemky ornej pôdy, pasienky, sady, vinice, chmeľnice, lesy ale i hospodárske objekty domácimi zvieratami, výrobné prevádzky (napr. vínne pivnice) a chovné rybníky (najmä cisterciáni). Napr. trnavskí jezuiti mali v Bielom Kostole vilu Albanus, ku ktorej patrilo 700 ha dubového lesa medzi B.Kostolom, Ružindolom a riečkou Parná. Les bol vyrúbaný v rokoch 1854-1855 a zostalo z neho len torzo. V Skalici ku kláštoru karmelitánov patrilo asi 12 hektárový ovocný sad, ktorý je v danej lokalite i v súčasnosti. V rakúskom Vöcklabrucku františkáni do roku 2007 vlastnili pomerne rozsiahle pozemky na okraji mesta, ktoré darovali v roku 2006 mestu s podmienkou, že im mesto zabezpečí kvalitnú sadovnícku úpravu zostávajúcich plôch.

Kláštory boli strediskami vzdelanosti a experimentovania. Kláštorní záhradníci tiež experimentovali, skúšali rôzne technológie pestovania drevín a bylín, šľachtili úžitkové druhy rastlín (farár Fándly vyšľachtil jablňu bez okvetných lupienkov), robili zbierky rastlín formou herbárov (mních Cyprián z Červeného Kláštora) i formou *ex situ*, čiže zakladali zbierkové plochy bylín a drevín v exteriéri. Zbierky v zahraničí boli niektoré uchované (univerzitná botanická záhrada v Amsterdame) alebo obnovené (St.Galen, Reutberg či Seligenstadt), alebo celkom zaniknuté (slovenské kláštory). Mnisi tiež radili sedliakom pri pestovaní rôznych úžitkových drevín, liečivých bylín, korenín, zeleniny i ovocných druhov a šírili záhradnú kultúru a kláštornú medicínu. V tomto smere je potrebné spomenúť už zaniknutý kláštor bratov milosrdných v Kukse, ktorí ošetrovali chorých v tamojšej nemocnici, čo bola ich prvoradá úloha. V období baroka tu bol vybudovaný veľký komplex objektov s kaštieľom, nemocnicou, lekárnou, kúpeľmi, knižnicou a s parkom. Zvyšky komplexu sú v súčasnosti prístupné verejnosti.

Princíp využívania kláštorných záhrad sa ani stáročiami ani lokalizáciou kláštora príliš nemenil. K úpadku vplyvu kláštorov asi v celej Európe dochádza od konca 19.storočia, kedy kláštory začali strácať svoj vplyv v spoločnosti. Na tomto stave mala značný podiel nastupujúca „vedecko-technická revolúcia“, ktorá umožnila vyšší životný štandard jednoduchým ľuďom a mala tiež značný podiel na odlive pracovnej sily (hospodára) z krajiny do miest. Tým sa zároveň začala zmena životného štýlu a zmena hodnotového rebríčka človeka, donedávna veriaceho kresťana. O vstup do kláštorov nebol záujem. Ďalší „úder“ kláštornému životu zasadil nastupujúci režim, najmä však rok 1950, kedy došlo k zámernému odsunu mníchov z kláštorov, k plieneniu ich majetku, k likvidácii záhrad, k zabratiu cirkevných polí, viníc, lesov... (rozoranie kláštornej záhrady v Skalici, apod.) Mnohí mnisi a mnišky prišli v minulom režime o svoje kláštory či rehoľné domy a boli presúvaní z miesta na miesto. Napr. Spoločnosť dcér kresťanskej lásky sv. Vincenta de Paul (Vincentky) v Nitre pôsobila asi na štyroch miestach, kým získala ako náhradu za rehoľný dom v Ladcoch pôvodnú budovu Agrokomplexu v Nitre. Žiaľ, ani objekt, ani záhrada neboli a nie sú vhodné pre rehoľnícky život. Pri takejto manipulácii s obyvateľmi kláštorov len ťažko bolo možné objekty a ich záhrady kontinuálne

udržiavať, či obnovovať. Kláštory tiež už nedisponujú tak veľkými majetkami ako kedysi. Ich činnosť sa sústreďuje na charitu a k obnove kláštorných záhrad dochádza len veľmi pozvoľna, ak vôbec.

V rámci predkladaného príspevku predstavujeme niekoľko kláštorov doma i v zahraničí, ktorých záhrady sme hodnotili na základe vybraných kritérií.

Vybrané kláštorné záhrady z rôznych krajín EU:

Kláštorný život na miestach, kde nebol prerušený, napriek menšiemu počtu rehoľníkov preda len pokračuje a nadväzuje na predchádzajúcu činnosť. Tomu zodpovedá i stav záhrad.

- Na ostrove Lesbos v Grécku je najväčšia koncentrácia kláštorov a mníchov na obyvateľa Grécka. Žijú tu pomerne tradičným spôsobom života, pretože vďaka pobytu na ostrove sú pomerne izolovaní od sveta. Štyri kláštory na ostrove majú svätenú vodu z prameňa, ku ktorému chodia pútnici i turisti nabráť si túto vodu, piť ju, modliť sa a liečiť sa. Väčšina kláštorov je pravoslávnych. Jeden z mála kresťanských kláštorov na ostrove Lesbos je **kláštor Mont Aghiou Ioannou Theologou** sa nachádza neďaleko západného pobrežia ostrova asi na najvyššom bode ostrova a stal sa tak urbanistickou dominantou na ostrove. Kláštor pochádza zo 4. storočia, dnes v ňom žijú už len štyria mnísi, ktorí len s námahou udržiavajú na skalnatom kopci malé políčka, kde pestujú úžitkové rastliny (rajčiny, tekvice, melóny ai.). Na miniatúrnych terasách je umiestnená hospodárska budova (sklad), studňa a cintorín. Zdrojom ich príjmu v poslednom období je najmä sakrálna turistika. Tomuto faktu prispôbili svoj interier, v ktorom vytvorili výstavné priestory a panely, kde do vitrín umiestnili rôzne relikvie, vzácne rukopisy, odevy, apod. Avšak po kláštore nie je dovolené sa voľne pohybovať. Okrem výstavných miestností sú ostatné priestory pre návštevníka nedostupné. Zmena podmienok mala vplyv i na exteriér. Pred kláštorom je vytvorená vyhladková terasa, rajský dvor je kamenný a excentricky je v ňom situovaná druhá studňa vykopaná do brala. Kláštorné záhrady nahradili okrasné rastliny v kvetináčoch (hortenzie), ktoré sú umiestnené po obvode rajského dvora pri arkádach, kde majú aspoň trochu tieňa. Z málo početných drevín sa pod kláštorom nachádzali figovníky, olivovníky a borovice – pínie. Z okrasných druhov mnísi pestujú len hortenzie a krušpán. Tento kláštor poskytuje asi najťažšie podmienky pre život mníchov. Kláštor napriek tomu slúži prevažne svojmu pôvodnému účelu a zachováva si tradičné prvky i z hľadiska exteriéru.

Kláštor Mont Aghiou Ioannou Theologou v Grécku

- Kláštor v Nových Hradcoch v ČR sa pôvodne volal „kláštor sv. Petra a Pavla“. Keďže dlhodobo mal problém s počtom rehoľníkov, v roku 2006 sa kláštor i so záhradami odstavil do správy Rodiny Panny Márie a premenovali ho na **Kláštor Božieho milosrdenstva**. Vďaka tomu sa chátrajúci kláštor zachránil, zrekonštruoval. Život v kláštore je pomerne čulý, mnísi organizujú pre obyvateľov mesta i turistov rôzne akcie, púte, biblické čítanie, pripravujú na predaj drobné suveníry, kláštor prenajíma časť interierov na ubytovanie, čo mu zabezpečuje určitý príjem. Spolu s rekonštrukciou kláštora prebiehala i rekonštrukcia záhrad. Obnovená bola rajská záhrada i úžitková záhrada v bezprostrednej blízkosti kláštora, avšak ovocný sad v strži pri kláštore sa obnovuje len postupne. Rajský dvor je riešený jednoducho (zatrávnenie s nízkym živým plotom z krušpánu), tradične s fontánou uprostred. Úžitková záhrada má centrálnu kompozičnú os

ukončenú sochou Panny Márie. Časť tejto osi tvorí pergola, popod ktorú sa prechádza do bylinkovej časti záhrady. V jednej časti je umiestnený nový skleník, v druhej je zelenina a oltárne kvety. Kláštor spolu s kostolom sv. Petra a Pavla tvoria časť námestia a kostol zostal tradičnou urbanistickou dominantou mesta. Oba objekty sú zapísané v zozname národných kultúrnych pamiatok vrátane záhrady a sú verejnosti prístupné. Kláštor teda plní svoju pôvodnú funkciu a rovnako záhrady sú rekonštruované v tradičnom duchu.

Kláštorná záhrada františkánov v Nových Hradoch – hlavná kompozičná os

- **Kláštorné záhrady v Litomyšli:** už za vlády Karola IV. bolo v Litomyšli založené biskupstvo a augustiánsky kláštor. Jeho pozostatky sú zachované do súčasnosti. Kláštorný kostol bol postavený v roku 1380 a dnes nesie názov kostol Povýšenia sv. Kríža. Na opačnej strane zámockého kopca je piaristický chrám Nalezení sv. Kříže s piaristickou školou. Medzi týmito dvoma sakrálmi objektami bola kláštorná záhrada. Časť patrila piaristom a pestovali v nej okrasné i úžitkové rastliny, časť tvoril cintorín. V roku 2000 bola realizovaná súťaž na rekonštrukciu kláštorných záhrad. Autormi rekonštrukcie sú krajinní architekti Sendler, Babka a Květ, o sochársku výzdobu sa postaral O.Zoubek. Kláštorné záhrady sa vďaka rekonštrukcii zmenili na park v strede mestskej pamiatkovej rezervácie. Riešenie parku je veľmi moderné, avšak rešpektuje hradby i chodníky okolo hradieb, využíva kočiareň, z ktorej je vytvorené reštauračné zariadenie, jeho základ tvorí trávniková plocha, čím sa umožňujú všestranné výhľady na mohutný barokový objekt kostola Nalezení sv. kříže. Tradičný vodný prvok kláštorných záhrad získava podobu bazéna s fontánou, po okraji ktorého sa nachádza 5 plastik O.Zoubka. Výsadby tvoria najmä ovocné stromy v rohoch trávnikov tak, aby umožňovali výhľady na mesto pod záhradami. Trvalkové výsadby sú najmä popri hradbách. Dominantou záhrad je moderný altánok, ktorý má zároveň i funkciu vyhliadkového miesta. V záhrade je množstvo lavičiek na oddych, mnohé sú pri opornom múre, z ktorého cez reproduktory sa rínie do priestoru klasická hudba. Za kamenným oplotením a nedostupná zostáva časť záhrady pri kostole Povýšení sv. kříže. V roku 1999 bol zámocký areál spolu s oboma kostolmi a s kláštornou záhradou zapísaný do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Záhrady pritom nekopírujú pôvodnú historickú mapu z roku 1800, ale vnášajú do priestoru nové prvky, moderné poňatie a novú funkciu.

Kláštorná záhrada v Litomyšli s funkciou verejnej zelene

- **Kláštor Monte Oliveto Maggiore:** miesto na výstavbu vybral už v roku 1313 mních Bernardo. Výstavba kláštora bola zahájená v roku 1393 a dokončený bol v roku 1526. Ide o benediktínsky kláštor, ktorý je čiastočne prístupný verejnosti. Prístupná je len časť, v ktorej je kostol a vína pivnica. Kláštor je situovaný na skale so strmým svahom vo výške 273 m.n.m.. Na strmých svahoch sú lesy, pod svahmi sa nachádzajú rozľahlé kláštorné pozemky – pasienky, sady a vinice. Blízko viníc sú tiež prevádzky na výrobu vína, ktoré potom zrejú v kláštornej pivnici. Hrozno sa pestuje modré a má výraznú, korenistú chuť, čo je typické pre odrody v oblasti Chianti. Kláštor sa preslávil vlastným druhom vína. Kláštor plnil pôvodne i funkciu obrannej pevnosti. Do kláštora sa vstupuje cez vysutý most. Ku kláštoru od obrannej veže vedie dlhá, kľukatá cesta cez ihličnatý les, popri bazéne s vodou, okolo kaplnky, cez lesopark až ku kostolu. Okrem vína je kláštor známy freskami od Paolo Novelliho, ktoré sú namaľované na stenách pod arkádami rajského dvora a zobrazujú svetský život sv. Benedikta i jeho krst a život rehoľníka. Kláštor je známy tiež zachovanou knižnicou a niekdajšou lekárňou, ktoré sú tiež zdobené nástennými maľbami. Lekáreň už len dokumentuje niekdajšie liečiteľstvo, v kláštore sa v súčasnosti liečivé byliny nepestujú. Rajský dvor je spevnený, v jeho strede je studňa. Úžitkové záhrady a sady nie sú návštevníkom bežne prístupné. Je možné konštatovať, že kláštor je funkčný, zachoval si svoje tradičné hodnoty, spôsob života, atmosféru. Okrem bylinkovej záhrady si zachoval všetky typy záhrady a tiež kláštorné majetky, z čoho v súčasnosti profituje.

Rajský dvor v kláštore Monte Oliveto Maggiore zdobený po obvode freskami

Vybrané kláštorné záhrady na Slovensku:

Kláštorný život na Slovensku sa obnovuje len veľmi pomaly, pretože oň medzi mladými ľuďmi nie je veľmi záujem. Kláštory tak ďalej chátrajú, na ich obnovu nemá silu ani spoločnosť, ani cirkev, ani sami mníši a mníšky. Komunity kláštorov sú málopočetné, napr. v Holíči je 5 premonštrátov, vo františkánskom kláštore v Hlohovci sú štyria mníši, v novom kláštore rúžových sestier v Nitre je 7 mníšok, vo františkánskom kláštore v Skalici nie sú mníši a kláštor dali do dlhodobého prenájmu mestu. Uvedený stav má vplyv i na kláštorné záhrady.

- Najvýznamnejším komplexom na Slovensku je **komplex premonštrátskeho opátstva v Jasove**, postavený v barokovom štýle, ktorý je od roku 1970 národnou kultúrnou pamiatkou. Založenie komplexu sa datuje okolo roku 1170. Pôvodný kláštor bol zrejme drevený. Rozvoj kláštora podporil kráľ Béla IV. Hladný kláštor bol niekoľko krát prestavaný. Za Československej republiky rád rozvíjal predovšetkým konternplatívnu a pastoračnú aktivitu, čiže uzavrel sa a kontakt s okolím minimalizoval. Od roku 1950 do roku 1990 bol kláštor mníchmi opustený, ale bol v ňom umiestnený sociálny ústav. Po návrate premonštrátov do kláštora sa postupne začal komplex rekonštruovať. Takmer zničené, zarastené boli i záhrady. Ich rekonštrukcia bola nevyhnutná. Meditačná (okresná) záhrada je lemovaná pozoruhodnou dvojitou tvarovanou stenou z hrabu, doplnená je ornamentálnou výsadbou z krušpánu v barokových ornamentálnych tvaroch. Po pravej strane meditačnej záhrady je štepnicia a ovocný sad, po ľavej strane zeleninová záhrada. Pre pestovanie úžitkových druhov pôvodne slúžila barokovo-klasicistická oranžéria. Ku kláštoru patril i prírodne-krajinársky park, sústava rybníkov z roku 1421, mlyny a lesy pri toku Teplica, ale i ďalšie objekty a prevádzkarne. Dnes kláštor slúži svojmu pôvodnému účelu a je tiež prístupný verejnosti.
- **Rehoľný dom Spoločnosti dcér kresťanskej lásky sv. Vincenta de Paul** (Vincentky) v Nitre: budova bývalého agrokomplexu je 5-poschodová budova pyramidálneho tvaru, ku ktorej bola Spoločnosťou

pristavaná kaplnka a nadstavané boli spoločenské priestory pre aktivity rehoľných sestier. Prevažnú časť areálu tvorí spevnená plocha, ktorá v minulosti bola parkoviskom, nástupnou plochou do objektu a ihriskom pre vybrané športy. Odstrániť spevnené plochy nie je pre rehoľné sestry možné, ale ani využiť ich nevedia. Areál je od cesty oddelený kompaktnou výsadbou tují, ktoré tvoria pozadie soche sv. Luízy de Marillac – zakladateľky Spoločnosti dcér kresťanskej lásky sv. Vincenta. Plochy zelene sa nachádzajú až za objektom rehoľného domu. V maličkom a stiesnenom priestore si sestry za pomoci jediného architekta vytvorili krížovú cestu s výsadbami okrasných drevín a s malým ovocným sadom. Do priestoru ešte prídu časom ďalšie objekty – centrálny kríž a lurdská kaplnka, ale už i teraz je uvedený priestor využívaný na meditácie a cítiť v ňom neskonalú snahu rehoľných sestier o vytvorenie si „meditačnej“ záhrady v nevhodných podmienkach. Pestovaniu liečivých bylín a úžitkových druhov rastlín sa sestry nevenujú, pretože ide o vekom staršie sestry. Záhrada je síce pomerne upravená, ale vzhľadom na podmienky nie je a asi ani nebude riešená v súlade s tradičnou úpravou kláštorných záhrad.

Ukážka úpravy krížovej cesty pri bývalej budove Agrokomplexu, dnes rehoľný

- **Kláštor najsvätejšej trojice služobníckych duchov svätého ustavičnej poklony v Nitre:** je to nový kláštor, ktorý bol dokončený v roku 2008. Autorom kláštora je architekt Dulík z Nitry. Kláštor bol vysvätený v júni 2009. Prišlo sem 8 rádovalých sestier zo zahraničia Tieto rehoľné sestry vedú prísny kláštorný život a tomu zodpovedá i riešenie areálu kláštora. Areál je rozdelená na vstupnú časť a uzavretú časť. Verejnosť má prístup len do vstupnej časti. Záhrada o výmere 0,7 ha je prístupná len rádovalým sestrám. Obklopená je vysokým nepriehľadným betónovým múrom a má realizovanú sieť chodníkov. Centrálna kompozičná os je vedená v smere priehľadu od vchodu do kláštora smerom na nitriansky hrad s biskupstvom. V centre záhrady bude neskôr osadená fontána. Plocha záhrady je zatiaľ prevažne len zatrávnená. Pri objekte kláštora je založená malá úžitková záhrada a okolo oplotenia sú prvé výsadby okrasných druhov, najmä oltárnych kvetov. Zo záhrady je tiež výhľad na Zobor i na rehoľný dom Spoločnosti dcér kresťanskej lásky sv. Vincenta, ktorý je v tesnej blízkosti kláštora. Dodávateľsky boli realizované úpravy vo vstupnej časti areálu. Žiaľ, úpravy neplánoval odborník. Úpravy sú poplatné súčasnej sadovníckej tvorbe a nerešpektujú tradičné riešenie ani tradičný sortiment rastlín vo výsadbách a ignoruje sakrálnosť areálu. Úprava pôsobí cudzoročno, nevkusne a neplní ani hygienickú funkciu, pretože netvorí izolačnú bariéru od rýchlostnej komunikácie. Základom úpravy je kamenné (štrkové) pole, v ktorom sú vysadené „okrasné rastliny“, zväčša zákrsky. Záhradu za kláštorom si riešia rádovalé sestry zrejme sami a dôraz kladú na oltárne kvety. Záhrada je však príliš veľká, aby ju dokázali samotné rádovalé sestry bez pomoci vybudovať a sfunkčiniť.
- **Kláštor františkánov v Skalici:** Keďže kláštor získalo mesto Skalica do dlhodobého prenájmu, nie sú ani kláštor ani záhrada využívané pre potreby rehoľníkov. Rajskej dvor je v súčasnosti spevnenou plochou, excentricky je na ňom umiestnený studňa. Pred likvidáciou kláštora roku 1950 bol rajskej dvor vysadený, uprostred dvora bola fontána, okolo dvora bol živý plot z krušpánu, vo dvore boli výsadby okrasných, oltárnych rastlín. Tiež kláštorná záhrada v roku 1950 zanikla, bola rozoraná a plocha bolo odovzdaná do užívania Technickým službám mesta. Dnes je v kláštore umiestnená Základná umelecká škola, koncertná sála, výrobná tradičných trdelníkov a najväčšie priestory zaberá štátny archív. V priľahlých budovách je vinotéka, avšak ide o skalické vína všeobecne, nie produkované mníchmi. V záhrade je len zatrávnená plocha a plocha spevnená. Záhrada plní funkciu spoločenského priestoru, konajú sa tu koncerty, malé

spoločenské akcie, súkromné akcie, skalické dni apod. Mesto uvažuje s dvoma spôsobmi využitia záhrady: priestor pre deti – detské ihrisko, ale tiež si nechalo vypracovať štúdiu na vytvorenie meditačnej záhrady, ktorá by slúžila najmä ľuďom hľadajúcim klud – teda ľuďom starším a študentom. Ktorý variant bude mesto nakoniec preferovať ukáže čas.

Záver:

- Nasledujúca tabuľka dokumentuje problematiku kláštorných záhrad u sledovaných kláštorov. Z tabuliek vyplýva, že kláštorné záhrady v zahraničí si uchovali viac typických prvkov a v súčasnosti slúžia svojmu pôvodnému účelu, pretože kontinuita života v nich nebola prerušená. Na Slovensku je opak pravdou. Dá sa tvrdiť, že na súčasnom stave kláštorov a kláštorných záhrad sa výrazne podpísal rok 1950 a nasledujúce roky, v ktorých sa kláštory zámerne likvidovali. A dnes vidíme, že ani po 20-ročnom návrate mníchov do kláštorov nemali títo silu uviesť kláštorné záhrady do pôvodného stavu. Čo teda so záhradami? Rekonštruovať ich? Obnoviť? Adaptovať? Konzervovať (ak je čo)? Každý z uvedených spôsobov by bol lepším riešením, ako ich nechať ďalej nevyužitú, či chátrajúcu, alebo im upierať ich identitu a popierať ich príslušnosť ku kláštorom. Kláštorné záhrady sú predsa kultúrnym a prírodným dedičstvom nás všetkých a nie len príslušníkov cirkvi. Z tohto pohľadu prijateľne bola riešená kláštorná záhrada františkánov v Chebe, ktorá sa stala prístupnou, tichou, meditačnou záhradou pre všetkých obyvateľov Chebu.

Rekonštrukcia kláštornej záhrady františkánov v Chebe

Vybrané kláštorné záhrady	Krajina	prítomnosť rádu či rehole v kláštore	tradičné využívanie kláštorných záhrad	kontinuita využívania záhrad pre potreby kláštora	tradičné prvky v kláštorných záhradách	prístup verejnosti do záhrad
Kláštor Mont Aghiou Ioannou Theologou	Grécko	XXX	XXX	XXX	XXX	X
Kláštor Božieho milosrdenstva, Nové Hradky	ČR	X	XX	XXX	XX	X
Kláštorné záhrady v Litomyšli	ČR	0	0	X	X	XXX
Kláštor Monte Oliveto Maggiore	Taliansko	XXX	XXX	XXX	XXX	X
Komplex premonštrátskeho opátstva v Jasove	Slovensko	X	XX	X	XXX	X
Rehoľný dom Vincentiek v Nitre	Slovensko	XX	X	X	0	XX
Kláštor najsvätejšej trojice v Nitre	Slovensko	XXX	X	X	X	0
Kláštor františkánov v Skalici	Slovensko	0	0	0	0	XXX

Vybrané kláštorné záhrady	Prítomnosť meditačnej záhrady	Prítomnosť úžitkovej záhrady	Prítomnosť bylinkovej záhrady	Prítomnosť ovocného sadu	d'alšie kláštorné pozemky k dispozícii	d'alšie kláštorné prevádzky k dispozícii
Kláštor Mont Aghiou Ioannou Theologou	X	X	0	0	0	0
Kláštor Božieho milosrdenstva, Nové Hradý	XX	XX	X	X	0	X
Kláštorné záhrady v Litomyšli	0	X	0	X	0	0
Kláštor Monte Oliveto Maggiore	XX	XXX	XX	XXX	XXX	XXX
Komplex premonštrátskeho opátstva v Jasove	X	XXX	X	XX	XXX	X
Rehoľný dom Vincentiek v Nitre	0	X	0	X	0	0
Kláštor najsvätejšej trojice v Nitre	0	X	0	X	0	0
Kláštor františkánov v Skalici	X	X	0	0	0	0

Naše kláštory sú bez dostatočných finančných prostriedkov a rekonštrukcie záhrad sú značne nákladné. Kláštory, ktoré môžu disponovať a využívať svoj majetok, majú väčšiu perspektívu prekonania súčasnej krízy a nedostatku rehoľníkov či mníchov vo svojich radoch. Kláštory sa stávajú tak určitými ekonomickými jednotkami, ktoré predávajú svoje produkty, prenajímajú svoje priestory verejnosti a kombinujú svetský a cirkevný život. Kláštory na Slovensku sú odkázané na podporu štátu. (Ne)Solventnosť kláštorov sa potom odráža i pri riešení záhrad, v kvalite ich údržby, v krajinnno-architektonickej úprave, ozdobnosti, kráse. Krása je pominuteľná a prežitok krásy je len krátkym okamihom. Avšak práve takéto prežitky robia ľudí lepšími a sú pri meditácii veľmi dôležité. Z nášho príspevku snáď vyplýva, že „pekne momenty“ treba jednak tvoriť a potom tiež prežívať. Kláštorné záhrady na Slovensku zatiaľ majú ku kráse ešte dlhú cestu. Záchrana kláštorov je predmetom dlhodobého procesu, ktorý nadväzuje na historický vývoj kláštora v nových spoločensko-ekonomických súvislostiach.

Táto práca bola podporovaná:

SPU v Nitre a bola projektom VEGA 1/0618/08 „Možnosti a spôsoby revitalizácie vidieckych sídiel v podmienkach Slovenska“.

Literatúra:

1. Pavlátová, M., Ehrlich, M. a kol.: Záhrady a parky jižních Čech. Společnost pro záhradní a krajinářskou tvorbu a NEBE, 2004, ISBN 80-902910-6-5
2. Štipák, P.: Kláštorné záhrady na Slovensku. Diplomová práca, FZKI SPU v Nitre, 2005
3. Mayer, J.G., Uehleke, B., Saum, K.: Tajomstvá kláštornej medicíny. IKAR, 2004, ISBN 80-551-0728-9

Kontakt:

Ing. A. Dobrucká, Ateliér Dobrucká, s.r.o., Nitra, adobrucka@gmail.com, tel.: 0905505665

Ing. V. Sobota:

PREZENTÁCIA POZNATKOV O VÝVOJI KLÁŠTORNEJ ZÁHRADY V JASOVE

Súčasný kláštor premonštrátov bol vybudovaný v barokovom slohu v rokoch 1750 až 1766 podľa projektu viedenského staviteľa A. Pilgrama košickým staviteľom A. Salzgeberom.

Stavba kláštora vznikla na mieste zbúranej stavby opevneného kláštorného hradu, ktorý mal v 15. storočí veľký význam a bol v moci husitských vojsk Jána Talafúza. Pôvodná baroková záhrada vznikla v polovici 18. storočia severne od kláštora. Mala obdĺžnikovitý pôdorys a bola rozčlenená na menšie štvorcové plochy šachovnicovito usporiadané. Štvorcové plochy boli ohraničené nižšou krovitou zeleňou. Po bokoch (z východnej a západnej strany), sa dodnes zachovali dvojité hrabové steny, udržiavané v prísnom tvare pravidelným rezom do výšky cca 4 m. V súčasnosti patria k najstarším prvkom záhrady a môžu mať okolo 250 rokov. Centrálné nimi prechádzajú chodníky. V stenách boli rozmiestnené jednotlivé vstupy do centrálnej časti záhrady cez vystrihnuté klenby. V severnej časti oddeľovali záhradu dva štvrtkruhové hrabové živé steny od kvetinovej časti pri skleníku. Dominantu južnej časti okrasnej záhrady tvoril centrálny situovaný rondel z líp (*Tilia cordata*), strihaný do kupolovitého tvaru z vystrihnutými vstupmi na všetky svetové strany. Torzo z rondelu sa zachovalo doteraz, stromy sú neudržiavané a prerastené. Hrabová stena oddeľovala z východu a západu okrasnú záhradu od úžitkových záhrad. Z východu to bol ovocný sad kobercovito vysadených ovocných druhov v pravidelnom spone a zo západu zeleninová časť pestovaná na štvorcových záhonoch. Zo severu uzatváral záhradu rokokovo-klasticistický skleník, v ktorom bola zimná záhrada a slúžil aj na hospodárske účely. Pôvodná baroková záhrada, tvorená šachovnicovito usporiadanými štvorcami sa dodnes nezachovala. Prebudovanie záhrady do súčasnej podoby sa realizovalo až neskôr, pravdepodobne koncom 18. až začiatkom 19. storočia. Prebudovala sa len stredová časť kláštornej záhrady, po stranách ostali úžitkové časti, kde sa pestovali pôvodné odrody ovocných drevín. Pozostatky starých sadov boli zachované až do konca 20. storočia. Okrasná časť situovaná v strede parku, ktorá sa zachovala do súčasnosti, pozostáva z ornamentálnych buxusových záhonov, ktoré dopĺňajú solitéry tisov červených (*Taxus baccata*) a buxusov vždyzelených (*Buxus sempervirens*) pôvodne strihaných do guľovitých tvarov. Plochu rozdeľuje jeden pozdĺžny chodník a dva priečne chodníky na šesť obdĺžnikovitých tabúl. Na každej tabuli, okrem posledných dvoch, je samostatne umiestnený ornamentálny buxusový záhon, symetricky po stranách stredovej osi. Posledné dve tabule v severnej časti parku boli v 19. storočí anglicizované, pričom boli jednotlivé stromy súmerne rozmiestnené po oboch stranách. Do súčasnosti sa zachovalo len ich torzo vo forme prestárlych previsnutých jaseňov (*Fraxinus excelsior* 'Pendula'), ginkga dvojľaločného (*Ginkgo biloba*) a sofory japonskej (*Sophora japonica*). V 19. storočí začal vznikáť v okolí kláštora aj prírodno-krajinársky park. Tvorí ho zbierka domácich a introdukovaných drevín. Výsadba sa realizovala nepravidelne vysadenými solitérmi a solitérnymi skupinami, ktoré striedali voľné trávnaté plochy. V súčasnosti je ponechaná táto časť parku na samovývoj, pričom sa nadmerne zahusťuje. S tohto dôvodu údržba pozostáva z prerezávok a prebierok, pričom náhradná výsadba sa na prázdne miesta realizuje najmä domácimi drevinami a ich kultivarmi. Zo sortimentu pôvodne vysadených drevín sa zachoval napr. pred kláštorom mohutný exemplár sekvojovca mamutieho (*Sequoiadendron giganteum*), vysoký okolo 40 m, platan javorolistý (*Platanus x ecerifolia*), magnolia Soulangeova (*Magnolia soulangiana*) a iné. Hodnotu parku umocňuje malebnosť okolitej prírody, s hlbokými lesmi a početnými vodnými prvkami – jazera a jazierka, ktoré slúžia zároveň aj ako chovné rybníky. V súčasnej dobe sa realizovala aj obnova ornamentálnych buxusových záhonov, ktoré mali prázdne vypadnuté miesta a boli prestarnuté. Obnova bola úspešná, nanovo sa založili buxusové ornamentálne záhony na tých istých miestach ako pôvodné a v súčasnosti ich tvorí cca 50 cm vysoký živý plot. Ostané guľovité solitéry buxusov a tisov by bolo potrebné zmladiť a prinavrátiť im pôvodný guľovitý tvar. Taktiež bude potrebné obnoviť rondel líp v centrálnej časti, ktoré mali pôvodne kupolovitý tvar zo štyrmi priečnymi. Otázkou ostáva obnova posledných dvoch tabúl v severnej časti parku, ktoré boli v 19. storočí anglicizované. Pôvodné stromy dozívajú, preto jednou z možností je ich ponechanie na dožitie a prinavrátenie barokovej podoby v tejto časti záhrady, ktorá pozostávala najmä z bohatých kvetinových záhonov.

Literatúra:

Textová časť: Archív opátstva Premonštrátov v Jasove

Fotografie: Karel Vik: Kláštoraná záhrada v Jasove, 1935
Archív opátstva Premonštrátov v Jasove
Ing. V. Sobota, KPÚ Košice

Kontakt:

Ing. V. Sobota, KPÚ Košice, podatelna.ke@pamiatky.gov.sk, tel.: 055/2455824

PhDr. P. Baxa, Jana Maříková-Kubková:

KOSTOLANY POD TRIBEČOM – KOSTOL SV. JURAJA – 3. KAPITOLA OBNOVY

V 50. rokoch 20. storočia sa Kostol sv. Juraja v Kostol'anoch pod Tribečom dostal do dezolátneho stavu a hrozila mu asanácia. Vďaka občianskej odvahe miestnych farníkov postaviť sa na odpor štátnym orgánom, ktoré ignorovali ich žiadosti o súhlas s opravou sa kostol podarilo zachrániť. Živelná oprava kostola, až dodatočne sledovaná a riadená pamiatkovými orgánmi, na druhej strane vyvolala použitím nevhodných materiálov nové problémy, ktoré sa prejavili až v dlhodobjšom horizonte. Kostol postupne zavlhol a nevhodná cirkulácia vzduchu medzi ťažkou hmotou historickej časti kostola a ľahkou tehlovou konštrukciou novej prístavby začala negatívne pôsobiť na predrománske nástenné maľby odkryté v 60. rokoch 20. storočia. Čas sa podpísal na zlom stave exteriérových fasád, ktoré upozornili na nevyhnutnosť venovať znovu kostolu pozornosť, na ktorom sa podpísala puristická metóda pamiatkovej obnovy.

Po takmer 40 rokoch sa záujem odbornej verejnosti a pamiatkových orgánov vrátil do Kostolian pod Tribečom, ku kostolu sv. Juraja a jeho maľbám diplomovou prácou P. Paulinyho z Fakulty architektúry STU Bratislava, ktorá bola prvým komplexným pohľadom na jeho pamiatkovú obnovu a prezentáciu. V období rokov 2000 - 2003 sa uskutočnilo niekoľko čiastkových expertíz (posúdenie vlhkosti objektu – M. Píčov, statika – V. Kohút, geologické pomery – V. Gajdoš, J. Vlčko, K. Rozimant, R. Pašteka). Na základe výskumu M. Bónu sa uskutočnila obnova exteriérových fasád a vstupného portálu smerujúca k náznakovej rekonštrukcii predrománskej a neskororománskej povrchovej úpravy stredovekej časti kostola. V časti veže došlo zatiaľ k provízornej náznakovej rekonštrukcii stredovekej podoby s dielčou prezentáciou zamurovaných románskych okien. Prístavbe zo 60. rokov 20. storočia sa nevenovala žiadna pozornosť, rovnako sa neriešil katastrofálny stav nástenných malieb. Práce na kostole mali čiastkový charakter, ich postup limitovaný finančnými prostriedkami, sa zastavil.

Roku 2005, na žiadosť duchovného správcu Farnosti Ladice a starostu obce Kostol'any a na základe zmluvy medzi Pamiatkovým úradom SR a Archeologickým ústavom Akadémie vied ČR sa v kostole začal angažovať slovensko-český výskumný tím pod vedením P. Baxu a J. Maříkovej – Kubkovej. Jeho primárnym záujmom bol revízný výskum malieb, ktorý mal priniesť objektívne informácie o ich skutočnom fyzickom stave a o možnostiach ich záchrany. V roku 2006 sa správca Farnosti Ladice, I. Písečný a starosta obce Kostol'any pod Tribečom I. Hok snažili získať finančné prostriedky na obnovu kostola zo známych Nórskeho fondov. Pre tento účel spracoval v stiesnených časových podmienkach kolektív projektantov pod vedením J. Gregorovej v ateliéri G+G projekt Bratislava projektovú dokumentáciu, ktorá sa stala neskôr východiskom ďalších projekčných prác. Už vtedy bolo zrejmé, že pre pamiatkovú obnovu kostola chýbajú dostatočné informácie o stave objektu. Vzhľadom na to bola vytvorená kompletná geodetická dokumentácia kostola, všetkých jeho častí, vrátane fotogrametrie nástenných malieb. Na ňu nadviazal prieskum malieb v rôznych svetelných spektrách. V spolupráci s laboratóriom Alma, spoločným pracoviskom Akadémie výtvarných umení v Prahe a Ústavu anorganickej chémie Akadémie vied ČR, bol podaný a realizovaný projekt na nedeštruktívny materiálový prieskum malieb a technologický a umeleckohistorický výskum vedený reštaurátorom T. Bergrom a J. Maříkovou – Kubkovou, na ktorý nadviazal reštaurátorský výskum Štátnych reštaurátorských ateliérov v Levoči. Ukázalo sa, že od 60. rokov maľby, ktoré vplyvom prostredia značne zdegradovali, majú prekvapujúco nepovšimnutú mimoriadnu hodnotu a že výsledky sice komplexne ale témou úzko zameraný výskum ich situáciu nevyrieši.

Pôvodne špecifický zámer – získať objektívne informáciu o stave a spôsobe záchrany nástenných malieb, sa zmenil v nevyhnutnosť komplexného vyhodnotenia prostredia v ktorom sa nachádzajú. Dostupné analýzy tepelno-technického stavu kostola neboli dostatočné. Monitoring vlhkosti a teploty príliš krátky a necielený. Pochybnosti o navrhovaných riešeniach odvlhčenia kostola viedli k spracovaniu expertízy J. Červenákom, ktorý identifikoval základné problémy mikroklimy kostola a navrhol spôsob jej regulácie. Ukázalo sa, že okrem nevhodnej konštrukcie podlahy a stropu negatívne pôsobí z tepelno-technického hľadiska ľahká prístavba, ktorá úplne mení prirodzenú ventiláciu interiéru. Priebežný monitoring zameraný na konkrétne otázky mikroklimy interiéru priniesol nevyhnutné informácie na definovanie jednotlivých krokov stavebných úprav kostola.

V roku 2008 boli dovtedy získané poznatky o Kostole sv. Juraja prezentované na seminári v Nitre a o rok neskôr publikované v Monumentorum tutela 21. Súbežne s dokumentáciou a výskumom tepelno-technického stavu Kostola sv. Juraja pokračoval v roku 2009 a 2010 revíznym archeologickým a stavebnohistorickým výskumom, ktoré mali doplniť poznatky o objekte a vytvoriť dostatočný priestor pre rozhodovanie Krajského pamiatkového úradu v Nitre o spôsobe jeho pamiatkovej obnovy. Krajský pamiatkový úrad rozhodol na tomto základe, že Kostol sv. Juraja by mal byť pamiatkovo obnovený v duchu románskeho slohového výrazu z druhej pol. 13. storočia ako dominantného s poznaním mladších vývojových vrstiev metódou náznaku. Prístavba a jednotlivé novodobé prvky interiéru by sa mali riešiť architektonicky a umeleckovýtvarne formou kontextuálneho, prípadne neutrálneho novotvaru.

Postupne sme si uvedomovali, že máme pred sebou na jednej strane objekt, ktorý bol v dobe svojho vzniku na vysokej stavebnej i umeleckej úrovni, ktorý bol funkčný po dobu takmer jedného tisícročia a ktorý v sebe vrství pamäť celej Kostolianskej doliny. Na strane druhej bol ťažko poškodený vloženie a pridaním nevhodných hmôt krídiel kručty a novodobej prístavby, esteticky a klimaticky nevyhovujúcou podlahou a stropom. Diskusia, ktorá prebiehala s pamiatkovými orgánmi a zložitost' celkového riešenia rekonštrukcie stavby priviedla vlastníka a investora práč na myšlienku architektonickej súťaže. V podobe zborníku Monumentorum tutela 21 sme mali v ruke základný materiál pre podklady k takejto súťaži, ktorá mala riešiť nielen dnes rozporuplný výsledok opráv 60. rokov, ale aj pomôcť v rozporoch medzi potrebami vlastníka a investora a nárokmi pamiatkových orgánov. Pre vlastníka bola napríklad úplne neprijateľná požiadavka na asanáciu novodobej prístavby bez náhrady. Vlastník v spolupráci v občianskym združení Hilbertinum – Spoločnosť Kamila Hilberta zorganizoval vyzvanú jednokolovú architektonickú súťaž, v rámci ktorej oslovil päť špičkových slovenských a českých ateliérov. Jeden sa po obdržaní podmienok súťaže svojej účasti vzdal. Vyhlasovateľ získal v júli tohto roku štyri návrhy z ateliérov BKPŠ Bratislava od architektov Paňáka a Kusého, AP atelieru Josefa Pleskota z Prahy, Nových spišských dielní od arch. Bujnu a od atelieru Petr Franta Architekti z Prahy. Všetky štyri návrhy priniesli významné podnety pre rozhodovanie o úpravách kostola a o vnímaní historickej pamiatky v kontexte novodobej architektúry. Požiadavka vlastníka vytvoriť nový celistvý liturgický priestor na vysokej estetickej úrovni s maximálnym rešpektom k historickým častiam kostola tak dostala niekoľko zaujímavých podôb.

Úlohou architekta se tak stalo riešenie interiérovej podoby historických častí kostola a architektonizácia či náhrada novej prístavby. Interiér zaťažený vloženie ťažkými konštrukciami krídiel kručty, falošným trámovým stropom, podlahou a ťažkým nábytkom sa má stať na jednej strane moderným liturgickým priestorom a miestom stretávania kostolianskej komunity a na strane druhej dôstojným a klimaticky vhodným prostredím pre ďalší život významnej včasnostredovekej pamiatky a jej unikátnych malieb. Návrhy na rekonštrukciu vyvolali diskusiu nielen medzi pamiatkármi a historikmi umenia ale aj medzi liturgikmi. Objavili sa rôzne názory na podobu liturgie, či sa má konať v takto starobyľom priestore čelom alebo chrbtom k ľudu, či sa má alebo môže posunúť hlavný liturgický priestor do lode prvej stavebnej fázy.

Samostatným problémom a úlohou architektov bola architektonizácia či náhrada prístavby zo 60. rokov 20. storočia. Riešili jednoznačnú požiadavku investora, ktorý z kapacitných dôvodov takýto priestor potrebuje. Vo svojich návrhoch vzdali úctu odvahe kostolianskej kresťanskej obci vybudovať takúto vec v ťažkých 60. rokoch. Chápu ju v zmysle pamäti stavby ako poslednú vrstvu a logické vyústenie potreby komunity, ktorá po celé tisícročie kostol ochraňovala a vďaka ktorej sa môže takýmto historickým dedičstvom tešiť celá spoločnosť. Jej asanácia by bola vyjadrením neúcty k posledným 40 rokom života komunity a vlastne jej označením za bezcenné.

Poznámka:

Príspevok je spracovaný na základe zborníka Monumentorum tutela 21 z roku 2009. V texte príspevku sme pre zjednodušenie jednotne neuvádzali tituly uvedených autorov.

Kontakt:

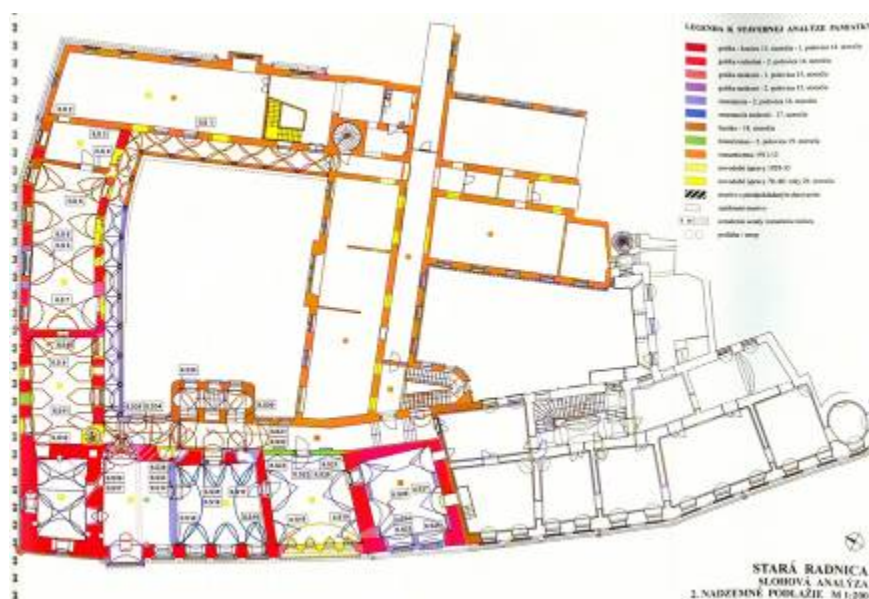
PhDr. P. Baxa, KPÚ Bratislava, podatelna.ba@pamiatky.gov.sk, tel.: 02/20489825

Mgr. I. Baloghová:

OBNOVA KAPLNKY V STAREJ RADNICI V BRATISLAVE

Hlavné mesto Bratislava ako vlastník národnej kultúrnej pamiatky Starej radnice situovanej v pamiatkovej rezervácii pristúpil v roku 2008 k realizácii zámeru komplexnej obnovy objektu. Cieľom vlastníka ako aj užívateľa - Múzea mesta Bratislavy je maximálne sprístupniť bývalé radničné priestory verejnosti, vyčleniť nové doposiaľ nevyužívané miestnosti pre kultúrno-spoločenské podujatia, obnoviť interiér, aktualizovať stále expozície, prezentovať všetky pamiatkové hodnoty objektu, odstrániť nevhodné zásahy do pamiatkovej podstaty, modernizovať technickú infraštruktúru a zlepšiť fyzický stav budovy.

K zámeru vydal KPÚ BA v roku 2005 rozhodnutie, v zmysle ktorého bol pred zahájením obnovy spracovaný architektonicko-historický a umelecko-historický výskum interiérov radničného komplexu s analýzou vyhodnotenia predchádzajúcich pamiatkových a reštaurátorských dokumentácií, doskúmania poznatkov o jednotlivých etapách stavebného vývoja s návrhom ochrany, obnovy, primeranej prezentácie, stanovenia metodických postupov a špecifikovania vhodného funkčného využitia objektu. Cieľom v súčasnosti stále prebiehajúcej obnovy je zachovať stavebným vývojom navrstvený hmotovo-priestorový koncept, historické konštrukcie, kultúrne vrstvy, slohové prvky vo väzbe na celok historickej architektúry Starej radnice.

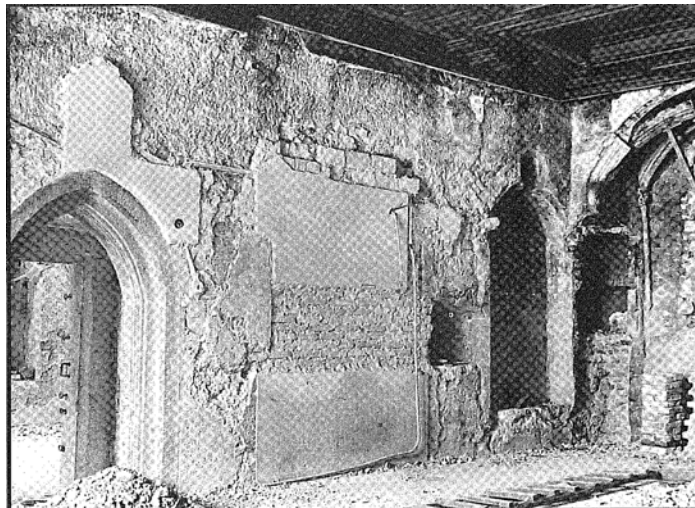

Pôdorys 2.NP. In: Architektonicko-historický a umelecko-historický výskum interiérov radničného komplexu, kol. autorov, 2005

Stavebná etapa radnice súvisiaca s existenciou kaplnky spadá do roku 1442. V súvislosti so zaklenutím prejazdu bola na 2.NP západného krídla budovy orientovaného do námestia vybudovaná nová radná sieň, vedľa ktorej sa nachádzal úzky priestor kaplnky. V renesančnej etape v roku 1577 nebola kaplnka funkčná, odstránená bola jej južná stena a v súvislosti so zmenou dispozície, kvôli zriadeniu novej radnej siene, bola vybudovaná

nová priečka cca o 3 metre ďalej južným smerom. V tomto období boli s najväčšou pravdepodobnosťou zamurované niky a svätyňa kaplnky. Nová radná sieň situovaná vedľa veže mala drevený kazetový strop.

Severná stena kaplnky. In: Fiala, 1987, str.82

V polovici 60. rokov 20. st. sa pristúpilo ku generálnej oprave objektu radnice. Jedným z hlavných zámerov bolo určenie pozície zaniknutého priestoru stredovekej kaplnky, ktorá sa očakávala na prvom poschodí veže. Výskumom interiéru veže a bývalej radnej siene, ktorý realizovali Ing. arch. Andrej Fiala a akad. mal. Albert Leixner, bola existencia kaplnky exaktne doložená a potvrdená v priestore napájajúcom sa na hmotu veže južným smerom. Vyhodnotením nálezových situácií, ktoré zásadne zmenili pohľad na stavebný vývoj radnice, bola určená metodika pamiatkovej obnovy zameraná na architektonickú a výtvarnú rekonštrukciu sakrálneho priestoru a zároveň vyzdvihnutie jeho historického významu.

V severnej stene veže bolo odkryté priezorové okno so segmentovým záklenkom. Následkom renesančnej úpravy, kedy bola odstránená časť steny pre situovanie nového dverného otvoru, sa zachovala zo špalety okna len jej východná časť. Východne od priezoru bola odkrytá sedília s pravouhlo zalomenými špaletami a v hornej časti ukončená mniškou. Nika sedílie bola podľa nálezovej správy domurovaná z tehál a úlomkov, na základe čoho bolo možné doložiť jej sekundárnu polohu voči kamennému murivu veže. V roku 1927 bola omietka nad lomeným kamenným portálom situovaným v severnej stene (pôvodný vstup do kaplnky) deštruovaná v dôsledku zvýšenia portálu vloženie dvoch kamenných blokov do stojok. Priestor kaplnky na východnej stene bol odkrývaný postupne rozoberaním mladších murív. Za východnou stenou miestnosti bola objavená svätyňa kaplnky, ktorej zadná stena aj s časťou klenby bola v čase výskumu zničená. Vzhľadom na odkrytý nález sa zistilo, že polygonálny záver svätyne vystupoval východným smerom do priestoru chodby (pôvodne gotickej ochodze), podlaha svätyne bola vyskladaná z tehál. Výskumná správa uviedla, že odkryté boli aj nálezy ostení z troch lomených vysokých okien delených stredným stĺpikom a kameň parapetu. Na osteniach sa zachovali drážky po zasklení aj fragment zasklenia. V severnej stene autori výskumu odkryli niku pastofória. Vo vrchole klenby bol objavený kruhový svorník s reliéfom hlavy sv. Ladislava. Chýbajúce architektonické články apsidy boli objavené v sekundárnych polohách, v murive fasády orientovanej severne do Kostolnej ulice. Jednalo sa o tri kamenné polychrómované hlavice prípor, ktoré boli v rámci obnovy premiestnené na pôvodné miesta. Hlavica s polfigúrou anjela odetého v rúchu držiaceho otvorenú knihu – symbol evanjelistu sv. Matúša, druhá s trupom vtáka v profile, v pazúroch držiaceho pergamen – symbol evanjelistu sv. Jána a tretia s polfigúrou anjela zaodetého v rúchu.

V súčinnosti s objavmi architektonických prvkov prebiehal reštaurátorský výskum odkrývania jednotlivých vrstiev pôvodnej výmalby kaplnky. Výskumom bol odkrytý vysoký cca 147 – 180 cm vysoký sokel s vyhladenou šedou omietkou, štylizovaná drapéria s ornamentálnym vzorom a plocha s figurálnymi výjavmi pašiového cyklu. Maľby boli na povrchu pekované (kvôli ich neskoršiemu prekrytiu, pravdepodobne v

renesancii) a v mieste uloženia kazetového stropu prerušené. V 30. rokoch 20. st. vznikol nad kazetovým stropom kvôli osadeniu železobetónovej konštrukcie cca 130 cm vysoký medzipriestor, v ktorom sa zachovali fragmenty stredovekej maľby súvisiace s výzdobou kaplnky, otláčok vo forme zvislého pásu (južná stena kaplnky) a otláčok určujúci výšku pôvodného trámového stropu lode kaplnky.

Fragment stredovekej maľby nad trámovým stropom. Foto: archív KPÚ BA

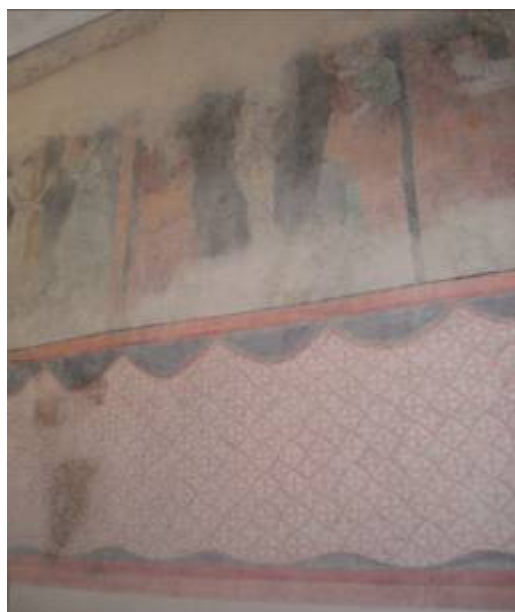
Súčasťou pamiatkového výskumu konca 60. rokov bol návrh prezentácie priestoru kaplnky a novej radnej siene. Prvý variant bol analytický a počítal s ponechaním kazetového stropu s tým, že nebude prezentovaná časť maľby v priestore nad ním. Druhá alternatíva sa prikláňala k možnosti jeho zdvihnutia a prezentovania malieb v celku, čo však nebolo možné realizovať vzhľadom na nedostatok priestoru kvôli pozícii železobetónového prekladu z 30. rokov 20. st. Prezentácia priestoru kaplnky bola navrhnutá v troch alternatívach, a to vyznačením šírky priestoru kaplnky v podlahe, vymedzením priestoru pomocou inštalovaných prvkov, alebo vymurovaním južnej priečky s otvorom. K obnove uceleného architektonického priestoru stredovekej kaplnky nakoniec pri poslednej obnove v 70. rokoch už nepristúpili. Kazetový strop bol ponechaný in situ, a nebola obnovená ani tehlová dlažba s naznačením pozície južného múru kaplnky. Až do súčasnosti bola prezentovaná v podobe, akú dostala po poslednej rekonštrukcii a reštaurovaní v 70. rokoch 20. st.

V roku 2008 v súvislosti s obnovou interiérov a prezentáciou stavebných etáp radničného komplexu sa pristúpilo aj k obnove stredovekej kaplnky. Zámerom je v čo najväčšej miere prezentovať jej autentickú podobu zreštaurovaním pôvodne súvislých plôch nástennej maľby a prinavrátením jej pôvodnej výšky a šírky v ucelenej architektonickej prezentácii. V intenciách stanovenej metodiky bol koncom roka 2009 drevený kazetový strop rozobratý a osadený v sekundárnej polohe vo východnom krídle. Tehly uložené na drevených trámoch boli použité na rekonštrukciu podlahy kaplnky. Rozoberanie trámov, na ktorých bol uchytený kazetový strop bolo realizované postupne, a to ich pílením popri stenách, postupným vyberaním z muriva a následným zamurovaním deštruovaných stien, s maximálnym rešpektovaním a ochranou historických kultúrnych vrstiev. V južnej stene miestnosti (vybudovanej počas renesančnej úpravy priestoru) boli torzá trámov ponechané in situ ako doklad jednej z vývojových etáp priestoru. Odstránením konštrukcie dreveného stropu sa otvorila možnosť celkovej architektonicko-výtvarnej rekonštrukcie stredovekého priestoru.

Interiér kaplnky po odstránení drevenej trámovej konštrukcie. Foto: Ing.arch. O. Strýček

Na mieste južnej steny kaplnky odstránenej v renesančnej stavebnej etape bola vybudovaná nová murovaná priečka, ktorá vymedzila pôvodnú dispozíciu. Vzhľadom na priestory užívané Múzeom mesta Bratislavy je južná stena kaplnky zároveň v pozícii inštaláčného prvku. Železobetónový preklad z 30. rokov 20.st. bol prekrytý ľahkým podveseným stropom.

Priestor kaplnky po reštaurovaní a architektonickom preriešení. Foto: archív KPÚ BA

V súvislosti s premiestnením kazetového stropu bolo možné stredovekú výmalbu tvarovo a farebne rehabilitovať v jej pôvodnej výške a pristúpiť k ucelenej prezentácii gotických nástenných malieb. Reštaurátorský výskum realizovaný v máji 2009 definoval rozsah doposiaľ zachovaných pôvodných omietkových vrstiev, výtvarného výrazu stien a detailov po poslednom rozsiahlom reštaurátorskom zásahu na prelome 60-tych a 70-tych rokov 20.st. a preukázal možnosť uplatnenia nálezov v novej koncepcii obnovy interiéru kaplnky. Počas reštaurovania sa pristúpilo k celoplošnému očisteniu povrchov od nečistôt, k ukotveniu a očisteniu pôvodných stredovekých omietok s výmalbou nad odstránenou drevenou konštrukciou a k doplneniu chýbajúcich omietok. Spôsob retuší rešpektoval posledný reštaurátorský prístup zo 70-tych rokov. Neutrálne plochy boli retušované tupovaním.

Obnovou priestoru kaplnky, ktorá nie je v súčasnosti ešte ukončená, sa rehabilitovali stavebné zásahy stredovekého vývojového obdobia, ktoré sú charakteristické, zreteľne čitateľné a tým výnimočne cenné pre radničný komplex.

Architektonicko-historický a umelecko-historický výskum interiérov radničného komplexu:

Mgr. E. Sabadošová, PhDr. I. Štassel, PhDr. V. Obuchová, CSc., Mgr. P. Horanský

Reštaurátorské práce a výskumy: Akad. mal. M. Flaugnatti, Akad. mal. V. Mýtnik, Akad. soch. V. Višváder, Prof. Akad. soch. J. Porubovič, Ing. T. Machata

Projekt obnovy: architektonická kancelária Bouda a Masár, zodpovedný projektant: Ing.arch. I. Masár

Použitá literatúra:

Fiala,A.:Stará radnica v Bratislave, Bratislava, 1987

Holčík,Š.: Bratislavská radnica, BIPS, Bratislava, 1990

Architektonicko-historický a umelecko-historický výskum interiérov radničného komplexu, vypracoval Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave, kol. autorov, 2005

Kontakt:

Mgr. I. Baloghová, KPÚ Bratislava, innet.balogova@pamiatky.gov.sk, tel.: 02/20489822

Ing. P. Glos:

OBNOVA INTERIÉRU KOSTOLA SV. ANTONA PUSTOVNÍKA V ČERVENOM KLÁŠTORE

Stredoveký eremitský kláštor z prvej polovice 14. storočia. Kostol sv. Antona Pustovníka zo 14. storočia, obnovený a barokizovaný v 18. storočí. Obnovený a rekonštruovaný v 2. polovici 20. storočia. Obnova a reštaurovanie interiéru ukončené v roku 2006.

Kláštorný komplex v Červenom Kláštore predstavuje v Zamagurí - najsevernejšej časti Spiša - a napokon i v celoslovenskom meradle jedinečnú pamiatku vrcholnogotickej a súčasne aj vrcholnobarokovej kláštornej architektúry. Nachádza sa na brehu rieky Dunajec, ktorý tvorí historickú severnú hranicu Spiša s Poľskom. Postavený je v prekrásnom prírodnom prostredí na okraji Národného parku Pieniny. Prezentuje ojedinelý fragmentálne zachovaný komplex stredovekého kartuziánskeho kláštora zo 14. a 15. storočia, citlivo barokovo upravený, prestavaný a doplnený za pôsobenia kamaldulského rádu v 18. storočí.

Komplex kláštora sa v svojej základnej hmotnej podstate zachoval až do dnešných čias. Pozostáva zo štyroch nádvorí, ktoré obopína sústava kláštorných i hospodárskych objektov. Jadrom kláštora bolo štvrté nádvorie tvoriace „prísnu“ uzatvorenú časť kláštora - klauzúru. Okolo veľkej krížovej chodby (ambitu) bolo rozmiestnených desať mníšskych domcov – ciel – so záhradkami ohradenými múrmi, slúžiacich pre celoživotný asketický, od ostatného sveta absolútne izolovaný život pátrov – otcov. Veľký ambit ústil do objektu kostola, „rajského dvora“ a konventu. Okolo ostatných nádvorí boli rozložené rôzne hospodárske budovy, stajne, maštale, voziarne, dielne, sýpky, sklady, pekáreň, špitál s kaplnkou, hostinec a do komplexu patrili aj areál vodného mlyna a pivovar.

Posledná radikálna a zásadná obnova areálu kláštora prebehla v 50-tych a 60-tych rokoch 20. storočia, kedy dostal komplex zhruba dnešnú podobu. Kláštor bol rekonštruovaný pre voľný i viazaný cestovný ruch s vtedy náročnejším i štandardným turistickým ubytovaním, spoločenskými priestormi, reštauráciou so zázemím, rázovitou tzv. „Krčmou pod lipami“, ako aj hospodárskym a technickým zázemím pre správu a personál. Do septembra 2001 dlhé roky slúžila značná časť areálu v prenájme pre účely Školy v prírode mesta Bratislava. Zrúcanina veľkého kláštorného ambitu s domcami mníchov so záhradkami boli po archeologickom výskume čiastočne prezentované v torzálnom stave. Spolu s prízemím budovy pôv. konventu a „rajským dvorom“ slúži dodnes muzeálnym účelom. Expozícia zaberá viac ako polovicu celkovej rozlohy areálu.

Najvýznamnejším objektom areálu je kláštorný kostol sv. Antona Pustovníka.

Červený Kláštor, celkový pohľad na kostol sv. Antona Pustovníka. P. Glos

Predstavuje typ jednodňového kláštorného kostola, zaklenutého šiestimi poľami rebrovej krížovej klenby, s polygonálnym záverom v interiéri svätyne, tribúnou na západnej strane lode, kaplnkou a sakristiou po bokoch svätyne s priestormi archívu a knižnice nad nimi. Kostol je zachovaný v svojej pôvodnej hmotnej podstate a výraze. Interiér bol citlivo obnovený, doplnený a vyzdobený za pôsobenia kamaldulského rádu štukovou výzdobou, výmalbou a hlavným oltárom v druhej štvrtine 18. storočia. Žiaľ, práve interiér kostola nebol pri komplexnej obnove areálu, prebiehajúcej v 50-60-tych rokoch 20. storočia reštaurovaný. Preto bol kostol dlhodobo uzatvorený a neprístupný. Vďaka finančným príspevkom zo Štátneho fondu kultúry Pro Slovakia a z prostriedkov U.S.Steel pridelených Pamiatkovému úradu SR uznesením vlády č. 581 zo dňa 13.7.2005 sa v roku 2006 podarilo ukončiť reštaurovanie omietkových vrstiev, štukovej výzdoby a výmalby interiéru kostola. Realizátorom prác bol kolektív reštaurátorov Oblastného reštaurátorského ateliéru Levoča pod metodickým dohľadom Krajského pamiatkového úradu Prešov.

Časové a historické súvislosti

Červený kláštor vznikol začiatkom 14. storočia na odľahlom a pustom mieste v horách na severnej hranici vtedajšieho Uhorska na sútoku potoka Lipník s riekou Dunajec. Kláštor bol lokovaný pri významnom brode cez Dunajec ako odnož dvadsať rokov staršieho kartuziánskeho kláštora na „Skale útočiska“ v katastri obce Letanovce v Slovenskom raji.

- 1299** založený prvý kartuziánsky kláštor na „Skale útočiska“ v katastri obce Letanovce
- 1319** magister Kokoš (Kakaš, Gallus) z rodu Berzeviczi daruje svoju dedinu Lechnica kartuziánom zo „Skaly útočiska“ aby tu založili filiálny kláštor.
- 1330** prvý prior Ján začína s výstavbou kláštora
- 1351** kláštor prestáva byť filiálkou kláštora pri Letanovciach („Lapis refugii“)
- okolo 1360** začiatok výstavby kostola
- 1341, 1343, po r. 1454** nájazdy husitských vojsk, útoky bratříkov, jiskrovcov – kláštor spustošený a poškodený
- po r. 1462** prior Gabriel začína s obnovou kláštora
- 2. pol. 15. stor. – zač. 16. stor.** obdobie duchovného i hospodárskeho rozkvetu kláštora – prestavba konventu, úpravy a nové zaklenutie refektára, začlenenie mlyna do areálu, severné rozšírenie kláštora – výstavba hospicu, stajní, sýpok v novom krídle s rebrovo zaklenutým prejazdom a vznik nového nádvorja
- 2. štvrtina 16. stor.** počiatok úpadku kláštora
- 1545** prepad kláštora strážami z neďalekého hradu Niedzica – mnísi opúšťajú kláštor a uchylujú sa v Poľsku
- 1563** kráľ Ferdinand I. po zásahu spišského prepošta Gregora Bornemiszu kláštor ruší
- 1567** smrťou posledného priora kartuziánsky kláštor zaniká aj fakticky
- 1569** kláštor a kláštorné majetky už v súkromných rukách a takmer 150 rokov strieda majiteľov (Gašpar Magóczy, Štefan Tököly, Juraj Horváth z Plavča
- 1625** Ferdinand I. daruje kláštor a jeho majetky Pavlovi Rákocziimu – obdobie zveľadenia kláštora – zvýšenie a posilnenie obvodového múru, úprava a dostavba západného krídla
- 1699** kláštor od Alžbety Rákocziovej (rod. Erdődiovej) kupuje nitriansky biskup Ladislav Mattyasovszky, ktorý tu plánuje opätovne osadiť rehoľu kartuziánov
- 1704** biskup v záveti kláštor dáva reholi kamaldulov (E.C.M.C. – Eremita kamaldulensis montis koronae)
- 1711** počiatok barokových stavebných úprav
- 1724 (1726)** kláštor povýšený na opátstvo
- 1746** ukončená baroková obnova a výzdoba interiéru kláštorného kostola
- 1747** vysvätenie obnoveného kostola

- 1750 prístavba veže ku kostolu v polohe už nefunkčného malého ambitu a rajskeho dvora
- 1754 obnova vstupného krídla, zväčšenie kláštora o severné nádvorie s pivovarom, vozovňou, stajňami, a pod., výstavba severovýchodného krídla v II. nádvorí
- 1782 rozhodnutím cisára Jozefa II. kláštor zrušený. Majetky pripadajú náboženskému fondu (Fundus religionis). Kláštor zameraný a graficky zaznamenaný Jozefom Mattyasovszkým, prisažným geometrom Spišskej župy
- 1820 cisár František II. daruje kláštor aj s majetkami novovzniknutému Gréckokatolíckemu biskupstvu v Prešove, ktorý kláštor využíva iba hospodársky – kláštor upadá a chátra
- 1907 po požiari sú objekty kláštora neobývané
- po r. 1918 areál prenajíma Klub slovenských turistov a lyžiarov v Prešove – menšie opravy objektov, provizórne zastrešenie objektov, zriadenie nocľahárne

Červený Kláštor, interiér kostola. Archív PÚ SR. Mencil 1936

- 1952 – 1966 – celková obnova, konzervácia, rekonštrukcia a adaptácia objektov a priestranstiev kláštora mimo kostola
- 1984 – 1985 – reštaurátorský prieskum interiéru kláštorného kostola
- 1987 – statické zabezpečenie kostola a jeho klenbového systému, oprava zastrešenia
- 1999 – 2003 - začiatok reštaurovania interiéru kostola (Štátny fond kultúry Pro Slovakia)
- 2006 – ukončenie reštaurovania interiéru kláštorného kostola (finančné prostriedky U.S.Steel pridelené Pamiatkovému úradu SR uznesením vlády č. 581 zo dňa 13.7.2005 na reštaurovanie interiéru kostola)
28. apríl 2007 – slávnostné odovzdanie interiéru kostola do prehliadkovej trasy muzeálnej expozície v kláštore

Reštaurovanie nástenných malieb, štukovej výzdoby a kamenných článkov bývalého kartuziánskeho kláštorného kostola v Červenom Kláštore⁹⁴

Symbióza gotickej architektúry a barokovej výzdoby interiéru kláštorného kostola bola prvýkrát vážne narušená začiatkom 19. storočia, kedy bola veľká časť oltárov odpredaná do Musziny v Poľsku.

⁹⁴ použité z časti spoločného materiálu prezentovaného pri príležitosti odovzdania obnoveného interiéru kostola do muzeálnej expozície (časť reštaurovanie: ORA Levoča, Mgr. E. Spaleková, Akad. soch. L. Székely 2006)

Reštaurovanie interiéru kostola si vyžadoval predovšetkým stav jeho výzdoby, ktorý bol havarijný. Pod zlý stav interiérovej výzdoby sa podpísal tiež celkový stav a vážne poškodenia objektu.

Červený Kláštor, pohľad do interiéru kostola: Melantrich 1938

Kláštorný komplex po výraznej rekonštrukcii v 50-tych a 60-tych rokoch 20. storočia nadobudol pôvodné obrysy, posledným a už dlhé roky neprístupným, ale najviac zachovaným objektom vo svojej pôvodnej podobe, bol kostol. Preto cieľom reštaurátorskej akcie bola záchrana a čo najrýchlejšie sprístupnenie kláštorného kostola.

Reštaurátorský prieskum:

Prvý reštaurátorský prieskum a návrh na reštaurovanie pamiatky vypracovali v roku 1985 Štátne reštaurátorské ateliéry – Oblastný reštaurátorský ateliér Košice („*Červený Kláštor – nástenná maľba a štuková výzdoba bývalého kartuziánskeho kláštorného kostola*“). Reštaurátorskú časť spracoval Akad. mal. J. Rešovský, umelecko-historickú časť Z. Benčková, prom. hist.).

V roku 1999 bol zrealizovaný aktualizovaný a doplnujúci reštaurátorský prieskum maliarskej a štukovej výzdoby interiéru a tiež kamenných článkov kláštorného kostola, ktorý vykonali reštaurátori Pamiatkového ústavu – Oblastného reštaurátorského ateliéru v Levoči Akad. soch. L. Székely a Radim Čech. Na základe výsledkov tohto výskumu bol vyhodnotený stav interiérovej výzdoby nasledovne:

Nástenné maľby:

Fyzický stav nástenných malieb celého objektu bol v značne havarijnom stave. Jednalo sa najmä o silne zdeštruovanú omietkovú vrstvu – v spodnej časti bola zničená aj pôvodná gotická omietková vrstva, v iných plochách obidve barokové vrstvy.

Červený Kláštor, kostol, iluzívny baldachýn a anjelom po reštaurovaní. ORA Levoča

Do stavu omietkovej vrstvy zasiahli hlavne statické poruchy objektu kostola, v čase pre začatím reštaurovania stabilizované. Stav omietky a farebnej vrstvy bol rôzny – severná stena bola zdevastovaná cca na 80%, južná stena bola zachovalejšia s približne 60% devastáciou. Rozdiel v zachovanosti bol aj v oboch barokových vrstvách nástennej maľby. Posledná neskorobaroková vrstva bola zachovaná sice bez premalieb, avšak so značným úbytkom maľby oproti pôvodnému rozsahu maliarskej výzdoby. Pod touto vrstvou sa nachádzala prvá baroková vrstva len v miestach okolo bočných oltárov a tvoril ju maľovaný baldachýn okolo oltárneho nadstavca medzi oknami. V iných partiách sa prvá baroková fáza neobjavila.

Z hľadiska technického stavu bola najpevnejšia gotická vápenná omietka, ktorá bola zachovaná len vo fragmentoch a miestami bola odchýlená od steny. Bolo potrebné rozsiahle spevnenie a injektovanie celej podkladovej vrstvy. Dve vrstvy barokovej omietky boli silne zdeštruované a tiež si vyžadovali rozsiahle spevnenie. Samotné nástenné maľby boli miestami spráškovatené.

Na základe predchádzajúceho prieskumu a aktualizovaného, resp. dopĺňujúceho reštaurátorského prieskumu bolo možné stanoviť tri etapy vzniku maliarskej výzdoby:

1. Gotická vrstva (okolo roku 1360): steny lode, klenba lode, sakristia a kaplnka neboli farebne riešené, boli bielo líčené, v druhej vrstve boli zvýraznené rebrá klenby lode sivo-okrovou farbou.
2. Baroková vrstva – do roku 1746: v tejto vrstve bola stena okolo bočných oltárov na severnej a južnej strane lode zdobená maľovaným baldachýnom. Ostatná plocha stien vrátane klenby bola bielená.
3. Neskorobaroková vrstva (1747-1781): v tejto fáze došlo k razantnému prehodnoteniu výzdoby kostola a celá klenba aj bočné steny dostávajú veľkorysú štukovú a maliarsku výzdobu. Na klenbách sa táto vrstva aplikovala priamo na pôvodnú gotickú omietku, na severnej a južnej stene bolo urobené pekovanie a natiahnutá bola nosná omietková vrstva pre štuko a následnú maľbu. Táto vrstva ostala najviac zachovalá, preto aj reštaurátorský zásah bol zameraný na prezentáciu tejto fázy výzdoby kostola.

Červený Kláštor, kostol, štuková výzdoba klenby, stav počas reštaurovania. P. Glos

Štuková výzdoba kostola:

Štuková výzdoba ako aj rebrá klenieb neskorobarokového charakteru výtvarnej výzdoby interiéru kláštorného kostola. Dekoratívna štuková výzdoba pokrýva tekmer celú plochu klenby lode, hornú časť severnej a južnej steny a okenných špaliet. Vo výzdobe prevláda motív rohu hojnosti, kvetu, pásky, kartuše, zrkadla, rokaja a rozety, komponovaných do trojuholníkových a obdĺžnikových polí klenby, stien, lunet a špaliet. V rámci polí sa motívy opakujú v zrkadlovom obraze s malými obmenami.

Reštaurátorským prieskumom sa zistilo, že dekoratívna štuková výzdoba klenbových polí bola nanášaná na husto pekovanú, predkreslenú gotickú omietku. Z 50% táto vrstva absentovala a zvyšok bol uvoľnený od podkladu s viditeľnými priečnymi prasklinami po celom povrchu. Štuko je modelované in situ bez

odlievania. Štuková výzdoba stien, okenných špaliet a lunet je rovnako ako štuková výzdoba klenieb modelovaná in situ na predkreslenú pekovanú omietkovú vrstvu, v tomto prípade barokovú.

Červený Kláštor, kostol, rebrá a štuková výzdoba klenby, stav počas reštaurovania. ORA Levoča

Omietkové vrstvy aj štuko boli uvoľnené od podkladu, štuková vrstva bola značne zdevastovaná, na mnohých miestach len fragmentálne dochovaná. Absencia štuka bola cca 60% a zvyšok bol uvoľnený od podkladu, resp. aj s podkladom. Od posledného prieskumu v roku 1985 sa stav poškodenia výrazne zhoršil a v čase začiatku reštaurátorských prác ho bolo možné považovať za havarijný. Príčinou poškodenia bola predchádzajúca permanentná vlhkosť objektu. Reštaurátorský zásah bol akútny a realizovateľný, pretože dekoratívne prvky štukovej výzdoby boli v podstate zachované do takej miery, že bola možná úspešná rekonštrukcia chýbajúcich častí pomocou predkreslenia jestvujúcich motívov na kartóny z analogických prvkov a dochovaných podkresieb.

Kamenné články:

Reštaurátorský výskum kamenných článkov bol zameraný na klenbové rebrá klenby lode, kaplniek a empyry s dvojicou podporných pilierov, ďalej vstupný portál a portály kaplniek a kamenné články presbytéria – najmä na gotickú sedíliu, stenové výklenkové pastofórium, a lavabo. Všetky kamenárske prvky pochádzajú z gotickej stavebnej fázy objektu kostola.

Pieskovcové rebrá klenby lode sa nachádzali vo veľmi zlom stave, pôvodná hmota bola poznačená predchádzajúcim zatekaním a neustálou vlhkosťou. Kamenná hmota bola zvetraná, spojivo kameňa vyplavené a dochádzalo k fóliovitému odlupovaniu hmoty v povrchových vrstvách. V kamennej hmote boli výrazné hĺbkové aj povrchové praskliny, miestami bola absencia hrán a profilácie taká výrazná, že prechádzala až do amorfných tvarov a takmer v každom klenbovom poli boli uvoľnené jednotlivé úseky rebier. V rovnako havarijnom stave bola aj vrstvená polychrómia rebier klenby lode, ktorá na mnohých miestach absentovala, zvyšok polychrómie bol uvoľnený od podkladu, spráškovatý a pri dotyku odpadával.

Červený Kláštor, kostol, podklenutie empory pred reštaurovaním. P. Glos

Kamenná hmota ostení, prútov a kružieb okien bola v nepomerne lepšom stave, než klenbové rebrá. Kamenné články okien boli bez viditeľných hĺbkových prasklín, povrchovo zvetrané prirodzenou degradáciou hmoty časom a pôsobením poveternostných vplyvov, najmä na exteriérovej strane. Viditeľný bol predchádzajúci sekundárny zásah – nevhodné odstránenie a prekrytie kružby a prútov okien omietkou, cementové tmely, vymenená kružba.

Červený Kláštor, kostol, kamenná kružba okna. P.Glos

Hmota vstupného západného portálu sa nachádzala v dobrom stave, povrchovo zvetraná, s drobnejšími defektmi a znečistením. Portály vedúce z kostola do kaplnky a sakristie nebolo možné preskúmať, pretože ich predná strana je prekrytá soklovou časťou architektúry barokového hlavného oltára. V relatívne dobrom stave sa zachovali aj ostatné kamenárske prvky v presbytériu – výklenkové pastofórium, sedília, lavabo.

Červený Kláštor, kostol, západný portál kostola. P. Glos

Pri obnove kamenárskych prvkov klenbových rebier išlo predovšetkým o ich konzerváciu s maximálnym rešpektovaním hmoty originálu, tvarovú rekonštrukciu a doplnenie chýbajúcej polychrómie. Na oknách a vstupnom západnom portáli sa javil nevyhnutný zásah aj z exteriérovej strany.

Priebeh reštaurovania:

Po ukončení a vyhodnotení reštaurátorského prieskumu bol spracovaný Návrh na reštaurovanie, ktorý bol posúdený a schválený Krajským pamiatkovým úradom Prešov. Samotné reštaurátorské práce – prípravná fáza aj fáza reštaurovania – prebiehali v rokoch 2000-2003 a v roku 2006, kedy boli ukončené. Postup prác bol nasledovný:

V prvej etape bola vykonaná dôsledná sanácia jestvujúcej omietkovej vrstvy s nástennými maľbami, ako aj omietkovej vrstvy nesúcej plastickú štukovú výzdobu v gotických klenbových poliach a na bočných stenách svätyne a lode kostola, keďže stabilita omietkovej vrstvy bola silne narušená opakovaným zatekaním vody z poškodenej strechy v minulosti. Absentovala značná časť omietkovej vrstvy a v jestvujúcej bolo silne zdeštruované spojivo, ktoré bolo potrebné nahradiť. Prvým krokom bolo penetrovanie zvetranej omietkovej vrstvy najprv roztokom vápennej vody a po preschnutí slabým roztokom Sokratu. Následne bol aplikovaný injektážny roztok na upevnenie omietkovej vrstvy k murivu. Pôvodná gotická omietka na väčšej časti severnej steny už nebola dochovaná. Keďže na severnej stene lode bola omietková vrstva hrubá 5 – 8 cm, musela byť omietka ešte dodatočne penetrovaná. Následne bola medzera medzi omietkovou vrstvou a murivom v hrúbke 8 cm do výšky asi 20 cm vyplnená omietkovou zmesou spojenou so Sokratom, aby sa zamedzilo úniku injektážnej malty. Po vytvrdnutí omietkovej zmesi bola v dvojtýždňových intervaloch aplikovaná zriedená injektážna malta vo výške cca 10 cm za deň, inak hrozilo odtrhnutie podmäčanej omietkovej vrstvy, nakoľko sa injektoval pás dlhý 2,5 m. Injektované úseky omietkovej vrstvy boli zabezpečované pomocným podporným lešením.

V ďalšej etape sa pristúpilo k upevňovaniu štukovej ornamentálnej výzdoby a fixácii neskorobarokových nástenných malieb. Technológia realizácie štukovej výzdoby v dobe jej vzniku nebola najvhodnejšia, pretože prvky štukovej dekorácie boli realizované na hladkú omietkovú vrstvu na predkreslenú predlohu, bez akéhokoľvek pekovania, v dôsledku čoho ornamenty v hrúbke 3-5 cm viseli na klenbe a dilatácia medzi stenou a štukou sa pohybovala v rozmedzí 1-7 mm. Ornamenty neboli vyhotovené z kvalitnej štukovej hmoty, ale len z omietkovej zmesi vápna a pomerne hrubého piesku, preto aj súdržnosť materiálu nebola dostatočná. Z tohto dôvodu bolo potrebné uvoľnené a ovisnuté štukové ornamenty upevniť podstreknutím injektážnou zmesou a kotviť pozinkovanými drevoskrutkami. Iný spôsob nebol možný, keďže uvoľnené štukové prvky boli veľmi krehké, drobné a pri odnímaní by sa lámali. Tento postup sa ukázal efektívny a spoľahlivý.

Ďalšou etapou reštaurátorských prác bola rekonštrukcia veľkého úbytku omietkovej vrstvy a štukovej ornamentálnej výzdoby. Najprv bola rekonštruovaná baroková omietková vrstva, ktorá absentovala najmä na severnej stene lode. Omietka bola nakladaná vo viacerých vrstvách a nakoniec zatiahnutá do finálneho výrazu. Na doplnenie chýbajúcich prvkov štukovej dekorácie boli zhotovené šablóny, podľa ktorých bol na omietku predkreslený tvar prvku. Po zakreslení ornamentov na celej ploche klenby a stien kostola bolo riešené statické zabezpečenie modelovaných ornamentov tak, že boli vyhotovené pomocné konštrukcie z navítaných a osadených pozinkovaných drevoskrutiek a tenkého medeného drôtu. Na tieto konštrukcie sa aplikovali a modelovali jednotlivé dekoratívne prvky z omietky podobnej zrnitosti ako pôvodná omietková hmota. Keďže plasticita ornamentov dosahovala miestami hrúbku až 5 cm, bolo potrebné omietku nakladať postupne po vrstvách po zavädnutí predošlej vrstvy. Modelácia pôvodných ornamentov je pri pozornejšom vnímaní rozpoznateľná od rekonštruovaných častí. Rekonštruovaná bola asi polovica štukovej ornamentálnej výzdoby, v niektorých klenbových poliach to bolo aj viac. Na farebné scelenie – retuš bola zvolená technika napodobivej retuše, pri podrobnejšom skúmaní rozpoznateľnej od originálu. Pôvodné farebné riešenie podobne ako aj pôvodná modelácia, bolo pomerne jednoduché, s pastóznymi vrstvami a čím ďalej od presbytéria bola maľba bola maľba jednoduchšia a menej precízna.

Červený Kláštor, kostol, štuková výzdoba klenby po reštaurovaní. P. Glos

Kamenné stĺpy západnej empy boli konzervátorsky ošetrené, následne bola rekonštruovaná omietková vrstva s farebnou úpravou mramorovania. Konzervátorsky bol ošetrený aj vstupný západný portál.

Nástenné maľby na severnej a južnej stene lode boli vytvorené v dvoch obdobiach. Prvá baroková vrstva je prezentovaná maľovanými baldachýnmi po stranách štyroch bočných oltárov. Maľba je veľmi kvalitná, bola maľovaná priamo na pôvodnú gotickú omietku. Nebolo možné zistiť rozsah dochovania tejto vrstvy, pretože pri následnej neskorobarokovej úprave bola natiiahnutá nová omietková vrstva, na ktorú bola aplikovaná nová rozšírená kompozícia maliarskej výzdoby po stranách oltárov, obohatená o figúry anjelov pridržiavajúcich baldachýn.

Červený Kláštor, kostol, maľba anjela po reštaurovaní. ORA Levoča

Po očistení boli všetky miesta v omietkach a vo fragmentoch vytmelené. Tieto maľby sa nachádzali v minimálnych ostrovčekoch omietok a neumožňovali scelenie súvislého obrazu, preto boli reštaurované ako fragmenty, bez rekonštrukcie figúr a tvarov. Retuš bola aplikovaná vo veľkej miere neutrálne a tieto fragmenty pôsobia celkovo kompaktné a vizuálne príjemné.

Ďalšia nástenná maľba je situovaná na murovanej gotickej západnej empore postavenej na dvoch kamenných pieskovcových stĺpoch. Tieto maľby pochádzajú z prvej barokovej etapy výzdoby kostola. Je to veľmi kvalitná maľba s rastlinnými motívmi, ktoré sa ani raz neopakujú a boli pomerne zachované s výnimkou plochy pre severnej stene lode. Tieto časti boli rekonštruované.

Červený Kláštor, kostol, baroková výmalba parapetu empory po reštaurovaní. ORA Levoča

Pod emporou na ľavej strane a po oboch stranách uzáveru presbytéria boli objavené pod omietkou dobre zachované maľované stredoveké konsekračné kríže. Po odstránení sekundárnych vrstiev boli konsekračné kríže ošetrené, spevnené, vytmelené a nakoniec retušované.

Do výšky dvoch metrov od podlahy bola po celom obvode kostola aplikovaná sanačná omietka. Po celom obvode interiéru kostola sú situované barokové plastické konsekračné kríže s plastickým rastlinným orámovaním, ktoré boli taktiež zreštaurované. V strede dvoch krížov boli osadené dobové kovové svietniky na sviečky. Stopa po osadení svietnikov sa nachádzala aj v ostatných krížoch, preto bola realizovaná rekonštrukcia všetkých svietnikov a vyhotovené boli aj dva viacramenné stojanové svietniky pred hlavný oltár.

Do kostola bola tiež zavedená elektroinštalácia na zásuvkové obvody podľa spracovaného projektu. Základným metodickým prístupom k realizácii elektroinštalácie bolo prezentovanie kostola ako muzeálneho exponátu v pôvodnom výraze bez viditeľných stabilných zariadení elektroinštalácie – bez svietidiel, elektrických lustrov, ovládacích prvkov – tak ako mohol kostol vyzerat' v období jeho najväčšieho rozkvetu v polovici 18. storočia. Preto bolo zavedenie elektroinštalácie obmedzené na zásuvkové obvody. V prípade organizovania liturgických, kultúrnych či iných podujatí je možné pripojiť potrebné ozvučenie, osvetlenie, zdroje hudby a iné zariadenia na zásuvkové obvody. Na osvetlenie priestoru budú slúžiť sviečky umiestnené po obvode kostola.

Reštaurátorské práce na výzdobe interiéru kostola boli realizované v etapách aj vo vertikálnom smere. Z ťažkého dreveného lešenia sa najprv riešili horné dve podlažia pod klenbou, kde sa nachádzalo približne 80% z celkovej dekoratívnej výzdoby interiéru.

Červený Kláštor, kostol, reštaurovanie v etape po znížení lešenia. P. Glos

Súčasne boli konzervátorsky ošetrené kamenné články gotických okien a doplnené boli chýbajúce okenné výplne v drevenom rámovaní podľa existujúcich výplní. Následne sa rozobrala horná časť dreveného lešenia a bolo vytvorené súvislé znížené súvislé podlažie, z ktorého boli dostupné nástenné maľby, plastická a maliarska ornamentálna výzdoba murovanej západnej empory. Po ukončení prác bolo kompletne zdemontované celé lešenie a dokončená bola rekonštrukcia plastických dekoratívnych a kamenárskych prvkov v spodnej časti lode a presbytéria kostola.

Červený Kláštor, kostol, klenba po reštaurovaní. P. Glos

V celom interiéri kostola mimo maliarskej a plastickej výzdoby je aplikovaný biely vápenný náter, ktorý bol finálne upravený lazúrnou, veľmi jemnou vrstvou patiny.

Záver:

Na záver je potrebné konštatovať, že päť reštaurátorských sezón v interiéri kláštorného kostola so silne zdevastovanými interiérovými omietkami, s výrazne poškodenou a absentujúcou štukovou a maliarskou výzdobou prinieslo kvalitný, mimoriadne zaujímavý a reprezentatívny výsledok. Priestoru kostola sa podarilo prinavrátiť charakteristiku barokovej pompéznosti výzdoby situovanej v strohom ale mohutnom objekte gotického kostola.

Červený Kláštor, kostol, celkový pohľad do kostola po reštaurovaní interiéru. 2010. P. Glos

Práce na obnove interiéru kostola nie sú úplne ukončené; na obnovu čaká kaplnka a sakristia po stranách svätyne a priestory nad nimi, ako aj exteriér objektu. Z autentického vybavenia kostola sa v ostatnom období podarilo reštaurovať závesný obraz sv. Bogumila, arcibiskupa z Gniezdna a nadživotnú plastiku Kristus na kríži. V súčasnosti prebieha reštaurovanie dominanty celého interiéru kostola – reštaurovanie hlavného neskorobarokového oltára sv. Antona Pustovníka od rakúskeho sochára Dionýza Reismayera a levočského maliara Jána Reicha datovaný rokom 1746.

Kontakt:

Ing. P. Glos, KPÚ Prešov, pupo@stonline.sk, tel.: 051/2452821

Ing. arch. P. Hriň:

KOMPLEXNÁ OBNOVA REFORMAČNÉHO KOSTOLA VEĽKÁ TRŇA

Témou príspevku je komplexná obnova reformovaného kostola vo Veľkej Trni. Podľa známych archívnych zdrojov a literatúry sa vedelo, že najstaršie písomné pramene, vzťahujúce sa na Veľkú Trňu, pochádzajú z 13. storočia. Zmienku v *Zemplén vármegye és városai* o existencii sídla v r. 1067 zatiaľ ničím nemožno doložiť. Najstaršia zachovaná listina o existencii Trne je z 9. októbra 1276, keď kráľ Ladislav IV. povoľuje *Farkasovi*, synovi *Paschu Emeudského*, ktorý nemá mužských potomkov, aby zem *Thorona* dedil po jeho smrti jeho vnuk *Alex* (alebo *Elek*), syn *Jána* a jeho zať *Michal*, syn *Ombuda*.

Z prvej polovice 14. storočia sú známe záznamy v súpisoch pápežských desiatkov, ktoré sa vzťahujú už priamo na kostol vo Veľkej Trni a sú prvými známymi písomnými správami o tomto kostole. V súpise z rokov 1332 – 1337 sa v r. 1335 spomína *Egídius farár z Trne*, kostol je zasvätený *sv. Michalovi*. Za zmienku stojí i fakt, že v roku 1581 zomrel šľachtic *Juraj Daróczi*, ktorý sa spomína ako spolujateľ obce a to preto, že jeho náhrobný kameň s nápisom sa našiel počas pamiatkového výskumu pod emporou kostola. V 16. storočí patrí už kostol protestantom a patrí im dodnes. Toľko veľmi stručne o najstarších písomných zmienkach o Trni (názov Veľká Trňa ako pomenovanie staršej z dvoch trnianskych osád sa vžil až v 15. storočí) a o samotnom kostole.

Kostol vo Veľkej Trni sa nachádza na území známej Tokajskej vinohradníckej oblasti a práve to malo rozhodujúci význam pre jeho komplexnú obnovu. V roku 2002 sa v súvislosti s nomináciou slovenskej časti Tokajskej oblasti do svetového kultúrneho dedičstva začala príprava komplexnej obnovy pôvodne románskeho kostola, ktorého dovtedajší stav bol zo stavebno-technického hľadiska pomerne zlý, rovnako na nevyhovujúcej úrovni bola i prezentácia jeho pamiatkových hodnôt. Práve v tomto období vznikol na MK SR nový model financovania obnovy kultúrnych pamiatok a to program *Obnovme si svoj dom*, v rámci ktorého sa výskum a obnova tohto kostola pravidelne financuje dodnes. Dnes už možno povedať, že jeho komplexná obnova je v zásadných rysoch ukončená, naďalej sa ešte postupne realizuje obnova niektorých detailov a okolia kostola, v súvislosti s tým sa i naďalej priebežne rozširuje rozsah poznania pamiatkových hodnôt kostola. Na základe rozhodnutí KPÚ Košice sa v roku 2003 začali v kostole súbežne vykonávať archeologický pamiatkový výskum pod vedením PhDr. Dáriusa Gašaja z Východoslovenského múzea Košice v spolupráci s Mgr. Petrom Tajkovom z Technickej univerzity Košice a architektonicko-historický pamiatkový výskum pod vedením Dr. Ing. arch. Jána Krcha, PhD. Následnú reštaurátorskú obnovu kostola vykonával a naďalej postupne vykonáva reštaurátor Mgr. Peter Gomboš. V rámci spracovávania prípravnej dokumentácie obnovy bol vypracovaný i posudok k vlhkostnej sanácii kostola a návrh sanácie autorizovaným stavebným inžinierom Ing. Jozefom Bakom, CSc.

Archeologický a architektonicko-historický pamiatkový výskum identifikovali základné stavebno-historické etapy vývoja kostola a v rámci návrhu ochrany, obnovy a prezentácie určili spôsob obnovy pamiatkových hodnôt kostola. Možno ich stručne zhrnúť nasledovne:

- románska etapa – doteraz bola datovaná do roku 1254 (Borovszky, Mencl), výskum ju posunul na koniec 12. storočia a to na základe analógií s románskymi kostolmi vo Svätušiaci a v Karsci, odvolávajúc sa na bullu pápeža Urbana III. z roku 1187 o pridelení Karsce rádu stefanitov a skúmané súvislosti kamenárskych detailov s ostrihomskou dielňou (Gerevich). Výskum stanovil presný rozsah tejto etapy v západnej polovici súčasného kostola a to v podobe lode románskeho kostola s malou vstavanou vežou nad emporou na západnej strane, postavenej z tehál formátu 4,5 x 15 x 29 cm. V interiéri kostola identifikoval zvyšky základov zbúranej apsidy svätyne a východného ukončenia lode s víťazným oblúkom, pod emporou odkryté zvyšky románskej podlahy s maltovými otlačkami tehlovej dlažby štvorcového formátu i torzom tehlovej dlažby v JZ kúte po odstránení mladšieho schodiska na emporu. Ďalej identifikoval poškodenie SV náročia veže po zásahu bleskom 28.6.1909. Pôvodný západný románsky portál bol okolo roku 1500 nahradený gotickým a v roku 1834 bol tento nahradený klasicistickým. V južnom obvodovom múre románskej lode boli odkryté tri románske štrbinové okná, z toho jedno celé a dve narušené neskoršou gotickou etapou a etapou z roku 1834. Na severnej stene sa odkryli pozostatky zosekaných tehál, ktoré slúžili ako podpora drevenej konštrukcie románskeho schodiska na emporu. Identifikoval sa i pôvodný vzhľad románskych zdvojených okien vo veži kostola so stredným pilierikom a zakončením dvojicou do seba zapretých tehál. Nástennú maľbu v tympanóne slepého južného románskeho portálu literatúra datuje do polovice 13.

storočia, reštaurátorský výskum na severnej stene románskej lode kostola objavil zvyšky nástenných malieb a na pilieroch empory fragmenty konsekračných krížov, takisto zvyšky dekoratívnej lineárnej výzdoby vo forme čiernych liniek s uzlami a lokálne otláčky železitej červenej. Vrstva výzdoby je mladšia ako samotné murivo románskej časti.

- gotická etapa – podľa výskumu je zachovaná v rozsahu základového muriva východnej polovice súčasného kostola, vrátane kamenárskych prvkov neskorogotickej sieťovej alebo hviezdicovej rebrovej klenby sekundárne zamurovaných v prístavbe nad južným portálom kostola z roku 1936 a *in situ* zachovaných pozostatkov kamenného ostenia okna v južnom obvodovom murive románskej lode kostola ako aj fragmentov kružby, sekundárne zamurovaných v parapetnom murive empory. V inej časti parapetu empory a pri ostení klasicistického západného portálu sú sekundárne zamurované články z gotického západného portálu. Podľa týchto kamenárskych článkov je etapa datovaná na začiatok 16. storočia.
- R. 1581 – v písomných prameňoch sa spomína krypta alebo hrob a náhrobný kameň Juraja Daróczihó rozmerov 194 x 86 cm niekde pred vstupom alebo pod emporou kostola. Pravdepodobne je totožný s náhrobným kameňom rozmerov 192 x 90 x 40-50 cm, ktorý sa výskumom našiel v osi lode pod emporou, stopy po nápise na ňom však už neboli viditeľné.
- R. 1628 – pokrytý celý kostol novou palubovou podlahou, potvrdenou i archeologickým výskumom a zachytenou na fotografii z roku 1936 pred vtedajšou obnovou.
- R. 1834 – datovanie nad klasicistickým západným portálom po odstránení gotického portálu, z tejto etapy pochádzalo i schodisko na emporu v JZ kúte, vymurované zo zvyškov gotickej kamennej korunnej rímsy, v tej súvislosti bolo zrušené gotické drevené schodisko pozdĺž južnej steny lode na emporu a zamurovaný vstup na emporu so zvyškami posledných murovaných stupňov gotického schodiska. Zrušené bolo okno na južnej stene románskej lode a zamurované do roviny vnútornej steny, uzatvorený otvor medzi vežou a emporou a vytvorený severný vstup do veže z povaly vybúraním románskeho muriva.
- R. 1909 – po zásahu bleskom 28.6.1909 sa novými tehľami doplnila horná časť SZ nárožia veže
- R. 1936 – podľa projektu architekta Jána Leska z Kráľovského Chlmca (projekt sa zatiaľ nenašiel, je možné, že sa nezachoval) a podľa určitého metodického usmerňovania V. Mencla sa na gotických základoch nanovo postavila východná polovica kostola, gotické základy sa od nadzemného muriva oddelili lepenkou. Obnova priniesla i závažné poznatky o románskej časti kostola. Objavil sa južný románsky vstup s nástennou maľbou v tympanóne, zároveň sa na jeho ochranu postavila prístavba, v ktorej boli sekundárne zamurované gotické kamenné články. Spod omietok sa odkryli románske tehlové zuborezy na severnej, západnej a južnej fasáde románskej časti kostola. Statické problémy sa riešili vybudovaním železobetónového stužujúceho venca, vertikálne nosníky „I“ profilu, kotvené do venca a betónových pätičiek spínali obvodové múry románskej časti kostola.

Návrh ochrany, obnovy a prezentácie kultúrnej pamiatky uvažuje so súčasným stavom, keď kostol možno rozdeliť na dve časti: západnú románsku veľmi dobre fyzicky zachovanú a východnú z r. 1936, postavenú na gotických základoch. Koncepcia návrhu obnovy uvažuje v románskej časti predvážne s konzervovaním autentického stavu a predvážne reštaurátorskými zásahmi, či už ide o prezentáciu zatlačaných omietok s rezným monochrónnym náterom, s fragmentmi románskej lineárnej výzdoby, konsekračných krížov a rámovaní nástenných obrazov, prezentáciu otláčkov románskych schodov na emporu na severnej stene románskej lode, prezentáciu zvyškov románskej tehlovej dlažby v JZ kúte pod emporou na pôvodnej románskej nivelete a rekonštrukciu obdobnej dlažby v celom kostole s odlišením románskej etapy paralelným kladom na strih škár od ostatnej časti s paralelným kladom na styk škár. Zbúraná románska svätyňa a východný obvodový múr s víťazným oblúkom sú prezentované v podlahe pôdorysom svätyne a základov východného obvodového muriva románskej lode a na bočných stenách románskej lode v podobe otláčkov po odstránení románskeho východného obvodového muriva. Alternatívne bolo možné prezentovať románske štrbinové okná v južnom obvodovom murive románskej lode tak, že tieto by boli odkryté a rekonštruované podľa ich zachovaných úsekov ako aj podľa jedného celého zachovaného okna, pričom gotické okno, následne prekrývajúce časť z nich by bolo prezentované „in situ“ len v podobe zachovaných úsekov ostenia alebo prezentovaním analogickej slohovej rekonštrukcie gotického okna s použitím originálnych kamenných prvkov kružieb, jedného celého románskeho okna a ostatné dve by boli prezentované len naznačenou ryhou po obvode ich ostenia s ponechaním gotických zámuroviek. Autor výskumu sa nakoniec v rámci autorskej licencie a po konzultácii s metodikmi KPÚ Košice rozhodol prezentovať druhú alternatívu. Obdobne alternatívne bolo možné prezentovať gotické schodisko na emporu buď len vybúraním sekundárnej zámurovky na južnej strane parapetu empory a konzervovaním dvoch

zachovaných tehlových stupňov v murive parapetu empory alebo analogickou rekonštrukciou podoby schodiska jeho pokračovaním v drevenej konštrukcii novotvarom. Autor sa obdobne ako vyššie nakoniec rozhodol pre prezentáciu podoby schodiska s analogickým novotvarom. Zrušením schodiska a stropného výlezu na emporu z r. 1834 bolo možné prezentovať už spomínané pozostatky románskej dlažby kostola v JZ kúte pod emporou, ako aj pozostatky obdobnej dlažby na empure s jej slohovou rekonštrukciou v pôvodnej románskej nivelete podlahy na empure. Z hľadiska jednotného a nerušivého pôsobenia analytickej prezentácie odkrytých pamiatkových hodnôt kostola v rámci celkového vyznenia interiéru súčasného kostola bola východná časť interiéru z r. 1936 zjednotená náterom v rovnakom odtieni ako prezentované omietky v románskej západnej časti. V exteriéri západnej románskej časti kostola boli reštaurátorským spôsobom odstránené novodobé brizolitové omietky a rekonštruované pôvodné románske režné omietky, tehlové zuborezové vlysy na fasáde a okná na veži boli takisto reštaurované do pôvodnej podoby. Románska časť exteriéru je obdobne ako v interiéru odlíšená od východnej časti prevažujúcim reštaurátorským spôsobom obnovy a konzervovaním, prípadne slohovým rekonštruovaním jej podoby, hladké omietky východnej časti sú farebne zosúladené s románskou časťou. Dosiaľ však obnovou nebolo riešené odstránenie prístavby z roku 1936 pred južným románskym vstupom s následným vyriešením ochrany nástennej maľby v tympanóne portálu, takisto nebolo rozhodnuté o spôsobe prezentácie kamenárskych prvkov (zvyšky gotických klenbových rebier, svorníkov, ostení, korunnej rímsy), pochádzajúcich zo sekundárnych zámuroviek, odstránených pri výskume. Zatiaľ poslednou parciálnou etapou obnovy kostola bolo reštaurovanie klasicistického západného portálu a osadenie slohovej kópie dverí z etapy r. 1834, zhotovenej na základe fotografií pred obnovou z roku 1936.

Kontakt:

Ing. arch. P. Hriň, KPÚ Košice, hriin.pavol@email.cz, tel.: 055/2455836

Mgr. M. Kalinová:

VÝZNAM REALIZÁCIE VÝSKUMOV SAKRÁLNEJ ARCHITEKTÚRY

Zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu a vyhláška MK SR č. 16/2003 priniesli pomerne výraznú zmenu do systému pamiatkovej ochrany na Slovensku.⁹⁵ Okrem iného stanovili priebeh procesu pamiatkovej obnovy a špecifikovali aj potrebu pamiatkového výskumu pre obnovu. Vyhláška zároveň presne definuje formálne náležitosti a obsah príslušného pamiatkového výskumu. Cieľom týchto právnych predpisov bolo zabezpečiť pri obnovách pamiatok možnosť, aby každej podstatnej stavebnej úprave objektu predchádzalo jeho dostatočné poznanie.

Toto poznanie objektu má umožniť príslušný pamiatkový výskum, v ktorom dostatočne spracovaná výskumná – analytická časť (zahŕňajúca predovšetkým analýzu vývoja objektu a inventarizačný súpis hodnotných prvkov) umožní presné špecifikovanie pamiatkových hodnôt a predmetu pamiatkovej ochrany objektu, teda vlastne toho, čo treba v danom objekte chrániť. Až na základe identifikovania pamiatkových hodnôt je potom spracovaný Návrh na obnovu pamiatky ako súčasť výskumu, ktorý zohľadňuje ochranu definovaných prvkov a hodnôt. Z tohto návrhu následne musí vychádzať projektová dokumentácia pamiatkovej obnovy.

Cieľom tohto postupu je zabrániť negatívnym následkom stavebných obnov, v ktorých až stavebné práce odhaľujú dôležité hodnotné súčasti pamiatok, no pri tom dôjde k ich zániku.

Celý tento proces je možné priblížiť na príklade stavebnej obnovy fasád rímskokatolíckeho farského Kostola sv. Ondreja v Ružomberku. Obnova fasád kostola prebehla v roku 2002, teda v roku, keď nadobudol právoplatnosť súčasný zákon ale v praxi ešte fungoval zaužívaný starý systém obnovy, podľa zákona SNR č. 27/1987 zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti, v ktorom príslušný metodik usmerňoval obnovu priamo počas stavebných prác. Obnova fasád bola teda realizovaná bez predchádzajúceho pamiatkového výskumu a z neho vyplývajúceho návrhu na obnovu.

O tomto kostole nebol dosiaľ spracovaný komplexnejší výskumný materiál, ktorý by sumarizoval jeho stavebno-historický vývoj a pamiatkové hodnoty. V minulosti mu pozornosť venovali predovšetkým miestni historici⁹⁶ a čiastočne bol zdokumentovaný kresbami V. Myskovszkého už koncom 19. storočia.⁹⁷ Bádaním v príslušných archívoch sa podarilo získať plánovú dokumentáciu zásadnej stavebnej prestavby kostola z rokov 1900–1902 spracovanú Jánom Krónerom, v tomto období dominantným ružomerským staviteľom.⁹⁸ Z tejto

⁹⁵ Uvedené právne predpisy boli novelizované zákonmi č. 479/2005 Z.z. a 208/2009 Z.z.. V súčasnosti je platná už aj novela vyhlášky MK SR č. 253/2010.

⁹⁶ KOVALEVSKÝ, Mieroslav: Dejiny evanj. a.v. cirkve ružomerskej a niektoré dávnejšie deje výsadného mesta Ružomberka, Ružomberok 1898; MEDERLY, K.: Ružomerský kostol v dobe reformácie a protireformácie, Bratislava 1936; MYSKOVSKÝ, V.: Litómegeye középkori építészeti m emlékei. In: Archeologiai Közlemények, XI, 1877, č. 2, s. 9-65; HOUDEK, I.: Historické pamiatky mesta Ružomberok. In: Vlastivedný sborník Považia IV. 1961 s.132-143.

⁹⁷ Kultúrális Örökségvédelmi Hivatal [Úrad na ochranu kultúrneho dedičstva] Budapešť: Ružomberok - Kostol sv. Ondreja, kresby V. Myskovszkého z roku 1880, 3 ks. Pohľad z juhovýchodu s pôdorysom kostola, kresba západného portálu, kresba krstiteľnice a dekoratívneho pásu nástennej maľby. Ev. č. K 40156-59.

⁹⁸ Uvedené bádanie v archívoch bolo realizované ako podklad pre publikáciu: Kol.: Národné kultúrne pamiatky na Slovensku. Okres Ružomberok. Bratislava : Pamiatkový úrad SR / Slovart, 2008, s. 90-97; Plány prestavby kostola z r. 1901–1903: MV SR, ŠA v Bytči. Fond Liptovská župa II. Ev. kr. 201, inv. č. 5765. Projektová dokumentácia prestavby kostola od J. Krónera, z r. 1901-1903 s farebným vyznačením starého a navrhovaného stavu, situácia, pôdorys, priečny rez; MV SR, ŠA v Bytči, pobočka Liptovský Mikuláš, Fond ObNÚ Rbk. Projektová dokumentácia prestavby kostola od J. Krónera. Pôdorys, hlavná fasáda, južná fasáda. 1901-3; MV SR, ŠA v Bytči pobočka Liptovský Mikuláš. Fond ObNÚ Rbk., J. Vindoušek: Plány riešenia interiérových obkladov farského kostola v Ružomberku z rokov 1941–1942.

plánovej dokumentácie, porovnaním s historickou fotodokumentáciou, obhliadkou kostola a historickými údajmi je možné aspon čiastočne vydedukovať stavebný vývoj kostola.⁹⁹

Z pohľadu urbanistického vývoja Ružomberka bolo jeho najstaršie osídlenie situované na mierej terénnej vyvýšenine nad sútokom riek Revúca a Váh, v areáli Kaštieľa sv. Žofie. Už tu sa na základe archeologických nálezov príkostolného cintorína predpokladá sakrálna stavba. Po príchode nemeckých hostí v 13. storočí vzniká paralelne nové osídlenie s centrom na západnejšie situovanej výšnej terase, pričom je na jej východnom okraji vybudovaný Kostol sv. Ladislava (neskôr súčasný kostol sv. Ondreja). Po obvode terasy vzniká obytná zástavba, ktorá je dnešným námestím Andreja Hlinku. Táto zástavba tvorila najstaršie jadro, ktoré v roku 1318 získalo výsady mesta. Keďže mesto nebolo opevnené, napriek tomu, že v roku 1405 získalo právo opevniť sa, fortifikačnú úlohu plnil opevnený areál Kostola sv. Ladislava a Kaštieľ sv. Žofie ako vysunuté administratívne centrum likavského panstva.

V blízkosti kostola vznikol postupne v priebehu stredoveku ucelený opevnený sakrálny okrsk. Podobné opevnené architektonicko-urbanistické usporiadanie sakrálnych areálov v dominantných polohách sú známe predovšetkým z banských miest, ako napr. Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Kremnica, Krupina. Tu v Ružomberku bola súčasťou tohto sakrálneho okrsku z južnej strany kostola, na okraji terasy, budova fary pravdepodobne ešte zo 16. storočia a farská škola.

Ružomberok. Budova starej fary. Pôdorys 1. N. P. z roku 1935 a 1938.
MV SR, ŠA v Bytči, pobočka Liptovský Mikuláš¹⁰⁰

V blízkosti tohto súboru sa postupným vývojom sústreďovali aj ďalšie budovy, ktorých funkcie vyplynuli zo spoločensko-kultúrnych potrieb rozvíjajúceho sa mestečka, ktoré si udržiavalo až do 19. storočia vidiecky ráz s prevažne drevenou obytnou zástavbou. V týchto priestoroch (neďaleko dnešného gymnázia) bola krčma i jediná verejná studňa vykopaná pravdepodobne v roku 1690 a zasypaná začiatkom 20. storočia. Na námestí stál aj stredoveký pranier, ktorý bol v roku 1891 poškodený a neskôr odstránený. Zo severnej strany vedľa kostola bola postavená jednopodlažná tzv. Šustríkovská kúria zo 17. storočia, ktorá slúžila od začiatku 19. storočia ako radnica. V roku 1897 bola nahradená dodnes stojacou novorenesančnou radnicou, v ktorej sídlil obecný úrad, okresný úrad a rímskokatolícka fara. Budova staršej fary po premiestnení do nových priestorov v radnici slúžila od r. 1912 ako mestské múzeum. No v roku 1938 bola najskôr zbúraná farská škola a následne i samotná stará fara.

Tento areál sprístupňovala sústava schodísk. Z južnej strany to boli tzv. Školské schody, ktoré ústili pri budove školy - pravdepodobne barokovej. Z východnej strany to boli kryté, tzv. Tmavé schody a od severovýchodu boli tzv. Ružové schody. Školské schody zanikli pri radikálnej prestavbe okolia kostola začiatkom 40. rokov 20. storočia. Novým výrazným architektonicko-urbanistickým prvkom sa stalo Školské schodisko, v hornej tretine vidlicovito rozvetvené, dotvorené monumentálnym balustrádovým zábradím

⁹⁹ Vid' : Kol.: Národné kultúrne pamiatky na Slovensku. Okres Ružomberok. Bratislava : Pamiatkový úrad SR / Slovart, 2008, s. 90-97.

¹⁰⁰ MV SR, ŠA v Bytči, pobočka Liptovský Mikuláš, J. Uhlár – Š. Martoník: Plány Starej fary v Ružomberku. Suterén, prízemie, 1. poschodie, rez. júl 1938. Rozpočet na vnútornú adaptáciu a opravu r.k. farského kostola v Ružomberku, júl 1939.

realizovaným podľa projektu J. Švidroňa v rokoch 1938–39.¹⁰¹ K nemu bolo následne v rokoch 1940–1941 pristavané Mauzóleum Andreja Hlinku s príľahlými terasami.

Samotný včasnogotický kostol vznikol najneskôr na prelome 13. a 14. storočia. Nepriamo to dokladá už spomenutá prvá písomná zmienka o meste v listine z r. 1318, ktorá uvádza okrem iného aj právo slobodnej voľby farára. Z tohto objektu sa zachovala predstavaná mohutná štvorpodlažná hranolová veža, ktorá mala ešte koncom 19. storočia na západnej strane ústupkový portál s lomeným tympanónom

Ružomberok, Kostol sv. Ondreja. Kresba západného portálu od V. Myskovszkého z roku 1880. Kultúrális Örökséggvédelmi Hivatal [Úrad na ochranu kultúrneho dedičstva] Budapešť

a na treťom podlaží úzke združené okná so záklenkami v tvare trojlistu. Podobu pôvodnej svätyne nepoznáme – predpokladá sa, že mohla mať rovný uzáver, na základe analógií obdobných sakrálnych stavieb tohto obdobia v Liptove (Martinček, Kút – Ludrová, Lisková a pod.). Kostol sa v historických správach pripomína v 30. rokoch 14. storočia v súvislosti s platom farára Mikuláša. Patrocínium sv. Ladislava je doložené listinou zo 16. 4. 1430. Kostol sa ďalej spomína v roku 1440 a krátko na to roku 1445, keď okolo neho dal Pongrác zo Sv. Mikuláša a Starhradu vybudovať kamenný opevňovací múr ako ochranu pred bratříkmi. Z neho sa zachovala na východnej strane za kostolom časť s kľúčovou strieňňou. Vo vedutách Ružomberka zo začiatku 19. storočia, ako aj na fotografiách z konca 19. storočia má kostol stále prevažujúci stredoveký výzor. Zmenu patrocínia kostola zo sv. Ladislava na sv. Ondreja by mohol dokladať neskorogotický zvon z roku 1506, ktorý je dosiaľ vo veži, najmä pokiaľ by táto udalosť uzatvárala zároveň významnejšiu prestavbu. Naznačuje ju široká polygonálne uzavretá svätyňa i rozmerná dvojpodlažná hmota sakristie. Podľa V. Myskovszkého sa v interiéri i exteriéri svätyne nachádzali v 2. polovici 19. storočia pozostatky nástenných malieb neznámeho časového určenia (stredoveké?), ktoré nie sú doteraz reštaurátorsky doložené.

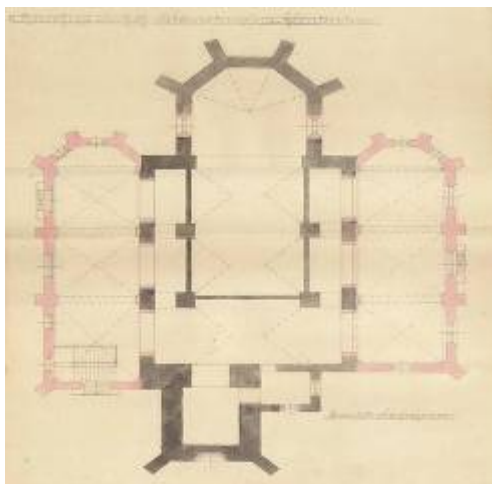

Ružomberok, Kostol sv. Ondreja. Kresba dekoratívnej nástennej výmalby exteriéru od V. Myskovszkého z roku 1880. Kultúrális Örökséggvédelmi Hivatal [Úrad na ochranu kultúrneho dedičstva] Budapešť

¹⁰¹ MV SR, ŠA v Bytči, pobočka Liptovský Mikuláš, ObNÚ Rbk, Vojtech Doner: Nákres úpravy kostolného dvora a schodov v Ružomberku, apríl 1935; MV SR, ŠA v Bytči pobočka Liptovský Mikuláš, ObNÚ Rbk, J. Uhlár a Št. Martoník: Plánová dokumentácia – Ružomberok – oporný múr, marec 1939; MV SR, ŠA v Bytči, pobočka Liptovský Mikuláš, ObNÚ Rbk, J. Uhlár a Št. Martoník: Plánová dokumentácia- Ružomberok, rez Školských schodov.

Renesančná prestavba kostola sa datuje do roku 1585, po ničivom požiari v roku 1583. Dokladala to pamätaná tabuľa, umiestnená nad už neexistujúcim južným bočným vchodom, ktorá hovorila o tom, že Štefan Illesházy, liptovský župan so svojou manželkou Katarínou Pálffy kostol obnovili a časť od základov postavili. Svätýňa i loď boli novo zaklenuté renesančnou valenou klenbou s lunetovými výsečami, nesenou do lode vtiiahnutými mohutnými piliermi s pilastrami a profilovaným kladím, čím vznikol trojloďový pseudohalový priestor. Piliere niesli v bočných lodiach a na západnej strane hlavnej lode kruchtovú emporu, ktorá vznikla zrejme už v súvislosti s vplyvom začínajúcej reformácie, keďže od roku 1611 bol kostol protestantský. Tento stav kostola je identifikovateľný aj na plánoch pôdorysu a rezov novodobej prestavby J. Krónera.

Ružomberok, Kostol sv. Ondreja. Pôdorys z projektu prestavby kostola od J. Krónera z roku 1901-1903. MV SR, ŠA v Bytči

Ružomberok, Kostol sv. Ondreja. Pozdĺžny rez. MV SR, ŠA v Bytči, pobočka Liptovský Mikuláš

Prvé barokové úpravy pochádzajú z roku 1618, kedy nadstavali vežu, opatрили ju drevenou ochodzou a zastrešili cibulovou baňou. V 18. storočí pokračovali barokové úpravy opravou strechy veže, v roku 1755 úpravami v kostole a v roku 1800 po zničení strechy kostola požiarom (1797) jej obnovou s použitím medenej krytiny. Stav kostola v roku 1880 dokladajú kresby a zameranie V. Myskovszkého. K dispozícii kostola v predchádzajúcom období pribudla z južnej strany prístavba predsieni, zo severnej pri sakristii pravdepodobne kaplnka sv. Jána Nepomuckého a v západnej časti schodisková prístavba.

V rokoch 1900–1902 prešiel kostol už spomínanou komplexnou prestavbou, podľa projektu miestneho staviteľa Jána Krónera, s uplatnením formálnych prvkov novorománskej architektúry. Zachované plány zahŕňajú pôdorys, pozdĺžny a priečny rez kostola, v ktorom je farebne odlišená časť prístavieb a dve alternatívy riešenia fasád kostola – západnej a južnej. No sú tu aj detaily riešení dverných a okenných výplní.¹⁰²

Z pôdorysného plánu vyplýva, že dispozícia kostola bola symetricky rozšírená v celej dĺžke pseudohaly o prístavby zo severnej a južnej strany ukončené východnými polygonálnymi závermi. K predstavanej mohutnej gotickej veži bola zároveň z juhu pristavaná nová nižšia schodisková veža, sprístupňujúca jej 2. n. p. a emporu. Kostol tak získal dnešnú atypickú dispozíciu.

¹⁰² Vid' pozn. 4.

Podľa plánov je zrejmé, že boli spracované dve alternatívy riešenia fasád.

Ružomberok, Kostol sv. Ondreja Návrh A)
na riešenie západnej fasády pri prestavbe
kostola podľa projektu J. Krónera z r.
1901-1903. MV SR, ŠA v Bytči,
pobočka Liptovský Mikuláš

Ružomberok, Kostol sv. Ondreja Návrh B)
na riešenie západnej fasády pri prestavbe
kostola podľa projektu J. Krónera z r.
1901-1903, MV SR, ŠA v Bytči
pobočka Liptovský Mikuláš

V prvej alternatíve A) bolo navrhnuté riešenie fasád s celoplošným hladkým omietnutím, pričom hlavná veža mala byť zdôraznená armovanými nárožiami a pásovou rustikou. Okenné otvory mali mať podľa tohto návrhu nad polkruhovými záklenkami lomené nadokenné oblúky. Obdobne bol riešený aj hlavný západný vstupný otvor, nad ktorým malo byť kruhové okno. Nové edikulové riešenie mal mať portál vstupu do severnej prístavby. Návrh fasád z alternatívy B) počítal s celoplošnou pásovou rustikou na fasádach a nárožia oboch veží, hlavnej i schodiskovej mali byť zdôraznené pilastrami. Na hlavnej veži od úrovne 3. interiérového nadzemného podlažia, na schodiskovej veži v celej výške. Okenné a vstupné otvory mali v tomto návrhu polkruhové záklenky zdôraznené polkruhovou profilovanou nadokennou rímsou. Návrh preberal edikulové riešenie portálu bočného vstupu do severnej časti prístavby z návrhu A), a uplatnil ho tentokrát vo viacerých vstupoch.

Porovnaním s historickými fotografiami stavu po obnove,

Západná fasáda kostola v 20. rokoch 20. storočia. Foto:
Archív PÚ SR Bratislava, Orbis, č. neg. 194 588.

je zrejmé, že nakoniec došlo k realizácii fasád podľa návrhu B) avšak s malými úpravami, zohľadňujúcimi aj niektoré detaily návrhu A) ako napr. kruhové okno nad západným portálom vstupu do veže. Fasády v neoslohovej úprave členené opornými piliermi boli pri tejto stavebnej úprave zjednotené pásovou rustikou a novým rámovaním otvorov. Portály získali edikuly s trojuholníkovými štítmí, okná boli upravené na polkruhové s pásovými šambránami. Veža mala realizované nárožné pilastre, no bez navrhovanej pásovej rustiky a menšia schodisková bola členená pre zmenu len pásovou rustikou bez navrhovaných pilastrov.

Táto dostavba kostola svojím rozsahom a najmä kvalitou architektonického zásahu natoľko výrazne zasiahla do samotnej podstaty objektu, že sa stala jej neoddeliteľnou súčasťou a z dnešného pohľadu je ju potrebné hodnotiť už ako súčasť pamiatkových hodnôt objektu. Úprava fasád z tejto stavebnej etapy by mala byť predmetom pamiatkovej ochrany a mal by ju zohľadňovať aj prípadný návrh na obnovu kostola.

Pri nedávnej obnove fasád z roku 2002, ktorá bola realizovaná bez znalostí o uvedených plánoch a bez príslušného vyhodnotenia pamiatkových hodnôt v kontexte so stavebným vývojom celého objektu došlo k čiastočnému odstráneniu rustiky na oboch vežiach i ďalšieho architektonického členenia fasád (napr. nárožných pilastrov).

Západná fasáda kostola, stav v roku 2007. Foto: autorka

Na druhej strane však počas týchto prác nebola využitá príležitosť preveriť predpoklad niektorých úplne nezodpovedaných otázok k rozsahu kostola v jeho najstarších obdobiach a k predpokladanej exteriérovej výzdobe a je pravdepodobné, že pri stavebných prácach došlo k jej zániku.

Aj keď pamiatkový výskum nemusí vždy odhaliť všetky hodnotné architektonické prvky a detaily objektu, je dôležitým základom pre stanovenie metodického prístupu v obnove pamiatky ako celku. Nedostatočné poznanie objektu a z toho vyplývajúce ad-hoc riešenia pri obnove, môžu v konečnom dôsledku vážne poškodiť práve to, čo je na pamiatke hodnotné a zaujímavé a pre čo ju považujeme za pamiatku a čo je v podstate našim cieľom zachovať pre budúcnosť.

Ideálny stav priebehu pamiatkovej obnovy popísaný v úvode tohto príspevku, ktorý teoreticky stanovuje aj zákon, v praxi často krát z rôznych dôvodov zlyháva. Dôležité však je, že poskytuje určité možnosti a záleží často krát práve od nás ako ich dokážeme uplatniť a ako sa to v konečnom dôsledku prejaví aj na pamiatkach.

Kontakt:

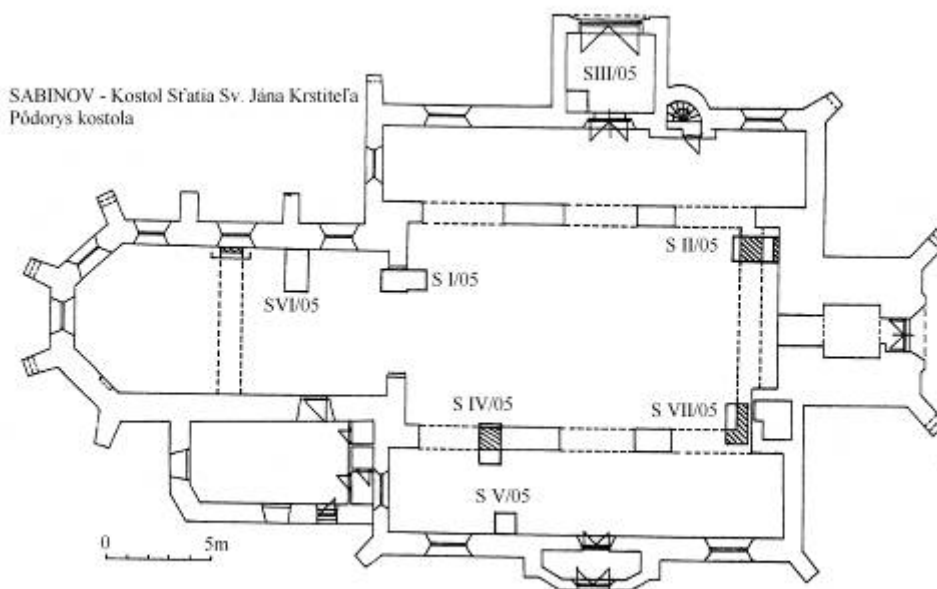
Mgr. M. Kalinová, PÚ SR Bratislava, michaela.kalinova@pamiatky.gov.sk, tel.: 02/20464318

Mgr. P. Harčár, Mgr. M. Uličný, PhD.:

ARCHEOLOGICKÝ VÝSKUM KOSTOLA SV. JÁNA KRSTITEĽA V SABINOVE

Na sklonku leta 2005 uskutočnil Pamiatkový úrad SR Bratislava v súvislosti s realizáciou podlahového kúrenia čiastkový predstihový sondážny výskum v interiéri Rímsko-katolíckeho kostola S'atia Sv. Jána Krstiteľa v Sabinove. Cieľom výskumu bolo zdokumentovať staršie úrovne povrchov a dlažieb, zachytiť prípadné staršie fázy kostola a pochovávanie. Poznatky sondážneho výskumu boli v auguste 2006 doplnené dokumentáciou odkrytých archeologických situácií a nálezov počas prebiehajúcich stavebných prác.

Vzhľadom k tomu, že predstihový výskum bol limitovaný nepretržitým užívaním objektu, bolo postupne realizovaných 7 menších archeologických sond tak, aby neobmedzovali vlastníka nehnuteľnosti (obr. 1). Drevenými stupňami vyvýšená liturgická časť svätyne a sakristia nemohli byť v tejto etape skúmané.

obr. 1. Sabinov - pôdorys kostola

V literatúre sa uvádza, že súčasné neskorogotické trojlodie vzniklo rozšírením pôvodnej ranogotickej lode kostola (SPnS III, 74). Výskum tento predpoklad plne potvrdil. Presvedčivo to dokazuje zachytené 100 cm široké kamenné murivo v sonde IV/2005 v arkádovom priestore medzi hlavnou a severnou loďou kostola. Začistená bola len jeho zachovaná koruna, nakoľko pozdĺž oboch líc viedli živé elektrické vedenia. Obvodové severné a južné murivo pôvodnej lode bolo neskôr odkryté aj pod ďalšími arkádami v roku 2006 výkopmi pre inžinierske siete. Nové poznanie priniesla sonda II/2005 situovaná pri západnej stene hlavnej lode, kde sa vo vzdialenosti 95 cm od západnej steny podarilo zachytiť pôvodné ukončenie ranogotickej lode. Kamenné nadzákladové murivo dosahovalo hrúbku 95 cm. SZ vnútorné nárožie ranogotickej lode bolo odokryté sondou VII/2005, ktoré dokazovalo previazanosť severného a západného obvodového muriva. Pôvodná niveleta podlahy bola v hĺbke až 80 cm pod jestvujúcim terénom, na čo poukazovali základové odskoky.

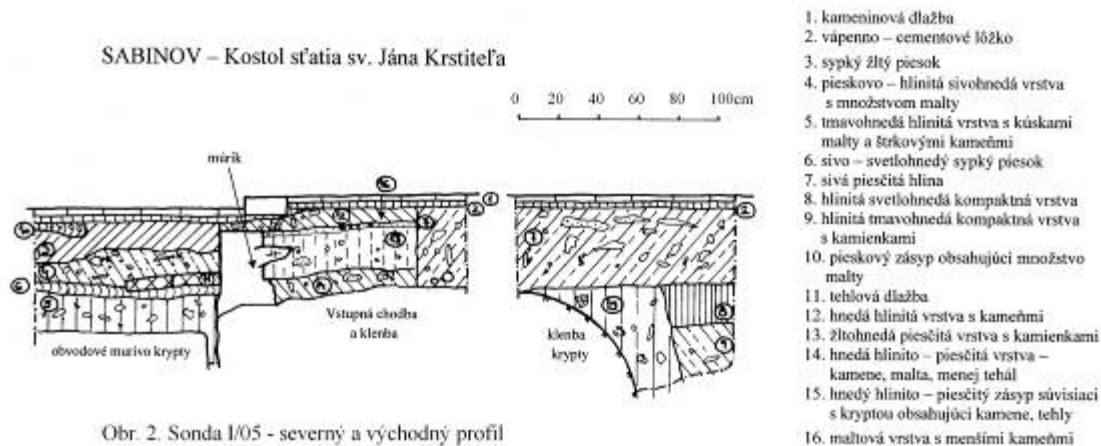
Sonda VI/2005 nepotvrdila staršiu zaniknutú svätyňu. Na základe stratigrafie je zrejme, že súčasná svätyňa v západnej časti koptovala ranogotickú svätyňu, tá bola neskôr predĺžená východným smerom. V južnej časti sondy sa podarilo zachytiť maltovú dlažku na rozhraní základového a nadzákladového muriva v hĺbke cca 40 cm pod jestvujúcim povrchom svätyne (obr. 4). Pod maltovou podlahou sa nad neporušeným rastlým piesčito-ílovitým terénom zachovala vrstva stavebného odpadu z čias výstavby kostola. Pochádza odtiaľ hnedosivý šikmo zarovnaný okraj z hrnca na vnútornej strane s nevýrazným žliabkom, ktorý sa materiálom hlási

do 13. storočia. Niveleta medzi svätyňou a loďou bola teda značne rozdielna. Prechod do svätyne bol prostredníctvom najmenej dvoch stupňov, na čo poukazuje aj odstupňovaný základový odskok víťazného oblúka v sonde I/2005 v hĺbkach 50 a 60 cm pod jestvujúcim povrchom svätyne.

V roku 2006 sa v rozšírenej ryhe pri severnej stene svätyne zachytil fragment kamenného muriva východného záveru ranogotickej svätyne. V sakristii na jej severnej stene bola po odstránení nasolených omietok čitateľná cezúra dokumentujúca vonkajšie severovýchodné nárožie staršej fázy svätyne.

Výskumom tak môžeme rekonštruovať pôvodnú ranogotickú dispozíciu kostola. V prvej stavebnej etape kostol postrádal vežu a sakristiu.

Pri datovaní výstavby prvotného kostola sa môžeme opierať jednak o ojedinelý fragment hrnca z 13. storočia, jednak o poznatky vyplývajúce s písomných prameňov. Po tatárskom vpáde boli v meste Sabinov usadení nemeckí hostia. Prvá písomná správa o Sabinove pochádza z roku 1248 v súvislosti s dohodou s jágerským biskupom ohľadne desiatkov zo stredošarišských obcí. V 13. – 14. storočí Sabinov spolu s Veľkým Šarišom a Prešovom tvoril osobitné Spoločenstvo toryských miest. Kolektívne výsady udelil mestečkám Ondrej III. v roku 1299 (Uličný 1990, 276 – 278, Kónya 2000, 68 -86).

Najstaršie správy o tunajšej farnosti sú až v pápežských registroch z 30-tych rokov 14. storočia. Je pravdepodobné, že farský kostol bol postavený skôr. Doterajšie poznatky o výstavbe farských kostolov vo výsadných obciach na Spiši naznačujú, že veľká časť z nich bola postavená zväčša od záveru 50-tych – po 80-te roky 13. storočia (Žáry 1986, 26 - 31), teda v rozpätí cca 20-30 rokov od intenzívnej kolonizácie po tatárskom vpáde. Analogickú situáciu môžeme sledovať aj v prípade Veľkého Šariša, ktorého význam bol v tom období oproti Prešovu a Sabinovu väčší (Veľký Šariš 1999, 34). Je však pravdepodobné, že aj v Sabinove a Prešove boli postavené sakrálne stavby niekedy na rozhraní tretej a štvrtej štvrtiny 13. storočia.

Do druhej stavebnej etapy môžeme zaradiť výstavbu veže kostola, na západnej strane. Zrejme mohutnosť plánovanej stavby bola príčinou, že bola stavaná samostatne a až po jej dostavbe bola západná stena ranogotického kostola zbúraná a loď predĺžená k murivu veže o cca 1m. Na výstavbu veže do obdobia záveru 14. – začiatku 15. storočia (SPnS III, 74) poukazuje aj západný portál veže, ktorý je odvodený od portálu kaplnky sv. Michala v Košiciach. Kostol aj po dostavbe veže zostal jednoloďový. Dokazujú to aj zachytené situácie v exteriéri kostola v roku 2001, keď boli v súvislosti so znižovaním terénu na západných fasádach dokumentované zreteľné cezúry medzi hlavnou loďou a bočnými loďami. Na pôvodnú úroveň terénu poukazoval základový odskok zachytený približne v rovnakej hĺbke ako u pôvodnej lode kostola. Avšak pri likvidácii západnej steny došlo k rozhodnutiu realizovať

obr. 3. Tehlová stredoveká dlažba vo svätyne kostola.

novú podlahu vyššie, čo naznačuje 40 cm vysoké ponechané nadzákladové murivo zbúraných murív lode. Navýšenie terénu zrejme súviselo s intenzívnym pochovávaním a tým aj nárastom terénu v exteriéri. Do úvahy však prichádza aj snaha o redukciu výrazného rozdielu nivelet medzi loďou a svätynou. Nepochybne už v tejto etape je nevyhnutné uvažovať s existenciou sakristie. V tesnej blízkosti farského kostola v roku 1398 začali aj s výstavbou cintorínskej kaplnky Panny Márie.

Ďalšiu výraznú prestavbu možno na základe písomných správ klásť do začiatku 60-tych rokov 15. storočia (Kónya 2000, 109). Najneskoršie v tomto období bola pôvodná kvadratická svätyná rozšírená východným smerom na súčasný polygón a zároveň bola pokrytá keramickou dlažbou pozostávajúcou (ako svedčí zachovaný fragment v sonde VI/2005) s diagonálne kladených dlaždíc vsadených do maltového lôžka (obr. 3). Pôvodné ranogotické pastofórium zo zbúranej východnej steny bolo sekundárne umiestnené na severnú stenu vedľa vstupu do sakristie. Nové obdĺžnikové pastofórium bolo osadené v severovýchodnej stene polygónu. S rozšírením svätyně bola zväčšená aj sakristia kostola.

obr. 4. Sonda IV/05 - západný profil

Rozšírením po oboch stranách pôvodnej lode vzniklo v závere 15. storočia súčasné trojlodie. Začiatkom 16. storočia bolo postupne zaklenuté pod vedením majstra Mikuláša Krompholza vystriedaného majstrom Jánom z Prešova. Rokom 1523 je datovaná empora s polygonálnymi torčovanými stĺpmi. S poslednými stavebnými úpravami súvisí aj ďalšie, v poradí už tretie vežovité pastofórium. Na

začiatku 16. storočia bola už v renesančnom výraze dostavaná južná predsieň so zachovanými maľbami na klenbách. Z rovnakého obdobia pochádzajú severný portál, južný portál a kazateľnica prisudzované Vincentovi z Dubrovníka. Prestavba kostola bola ukončená úpravou hornej časti veže, kde vznikla arkádová chodba na kamenných krakorcach. Pôvodná úroveň terénu je dodnes čitateľná na prezentovanej päte kazateľnice. Rozšírením sondy VII/2005 sa odhalila aj profilovaná päťka piliera empory osadenej na kamennom kvádri. Dlažba v trojlodí bola zrejme prispôbená dlažbe vo svätyni. Pôvodné dlaždice boli zachytené v mladšej preskladanej novovekej dlažbe. V tomto období vznikla aj menšia krypta v svätyni, ktorej tehlová klenba bola zachytená sondou I/2005, avšak jej vnútorný priestor nebol skúmaný (obr. 2).

V novoveku (zrejme v 17. storočí) vznikla krypta pod hlavnou loďou kostola zaklenutá dvoma valenými klenbami dosadajúcimi na obvodové steny a dva centrálné situované piliere. Výstavbou novej krypty bol zrušený vstup do staršej krypty vo svätyni prekrytý pieskovcovou krycou platňou v úrovni tehlovej dlažby. V tomto období boli odhalené aj všetky utopené pätky pilierov empory ako aj zvyšky pôvodnej ranno-novovekej dlažby. Táto dlažba sa zachovala len v malých fragmentoch pri víťaznom oblúku, obvodových stenách, pilieroch a pri pôvodnom vstupe do krypty. Nepochybne v úrovni tejto dlažby boli pôvodne osadené dva renesančné epitafy nájdené v sekundárnych polohách počas znižovania terénu (obr. 5). Prvý epitaf ležal v západnej časti hlavnej lode, druhý v južnej predsieni. Zachované zvyšky podlahy dosvedčujú, že novoveká podlaha bola realizovaná v úrovni pôvodnej neskoro-stredovekej podlahy.

S novými úpravami však súviselo zvýšenie úrovne dlažby vo svätyni kostola, ktorá bola uložená cca o 25 cm vyššie nad úrovňou stredovekej podlahy. V sonde I/2005 bol pod víťazným oblúkom zachytený tehlový murovaný schodík oddelujúci prostrednú loď od svätyně (obr. 2).

Zrejme niekedy v závere 17. resp. - polovici 18. storočia bola krypta rozšírená novými priestormi pod východnou časťou južnej lode s novým vstupným otvorom na južnej fasáde. Nad rozšírenou časťou krypty bola mladšia dlažba z nepravidelných veľkých pieskovcových platní a tehál. Zvyšky takejto dlažby boli zachytené aj v južnej predsieni kostola.

Na lôžku vytrhanej tehlovej dlažby v sonde I/2005 bol nájdený grajciar Márie Terézie. Na základe písomných prameňov môžeme tento grajciar dať do súvisu so stavebnými úpravami v kostole v roku 1766 (Kónya 2000, 176). Pôvodná tehlová dlažba bola nahradená novou, zrejme z pieskovcových platní, v priestore trojlodia však pôvodná dlažba nebola úplne odstránená. Trojlodie bolo pokryté tenkou vrstvou hlinitej navážky, v ktorej sa nachádzali zlomky z hrnčiarskeho riadu ako aj neskororenesančných a barokových kachlíc. Baroková dlažba však bola úplne zlikvidovaná stavebnými úpravami na prelome 19. a 20. storočia. Podlaha z kamenných platní bola zachytená v roku 2001 v exteriéri pred vstupom do južnej predsiene kostola. Dlažba z pieskovcových platní bola odhalená aj v priestore sakristie počas výkopov pre inžinierske siete v roku 2006.

obr. 5. Renesančný epitaľ.

Posledné výraznejšie stavebné úpravy sa realizovali na objekte v závere 19. storočia v súvislosti s požiarom a následnom zrútení klenby podvežia. Betónovými primúrovkami boli staticky zabezpečené základy veže ako aj oporné piliere trojlodia a svätyne, obnovená veža, realizované nové krovy a regotizované okenné a dverné otvory v sakristii. Kostol bol pokrytý novou kameninovou dlažbou. Terén v trojlodí bol vtedy zvýšený mohutnou vrstvou piesku.

Archeologický výskum zdokumentoval mimoriadne intenzívne pochovávanie v interiéri. Stratigraficky, resp. nálezovým materiálom boli doložené hrobové jamy stredovekých hrobov v sondách VI a VII/2005, zásypy novovekých hrobových jám v sondách II, V a VII/2005. Novoveké pochovávanie sa zachytilo sypkým zásypom v južnej časti sondy VI/2005. Z časových dôvodov neboli skúmané v dostatočných hĺbkach zachované a tým stavebnými prácami neohrozené hroby ľudských jedincov. Predsa však výskum priniesol prvé primárne doklady o rozsahu, intenzite a superpozícii pochovávaní v interiéri kostola v období stredoveku až novoveku.

Rozsahom nevelký sondážny výskum v interiéri kostola sv. Jana Krstiteľa v Sabinove priniesol nové, kľúčové poznatky o stavebnom vývoji tejto významnej stredovekej sakrálnej stavby.

Literatúra:

- Kónya, P. a kol., 2000: Dejiny Sabinova. Sabinov.
 SPnS – Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok tretí. Bratislava 1969.
 Uličný, F., 1990: Dejiny osídlenia Šariša. Košice.
 Veľký Šariš – mesto a hrad. Veľký Šariš 1999.
 Žáry, J., 1986: Dvojlodové kostoly na Spiši. Bratislava.

Kontakt:

Mgr. P. Harčár, Mgr. M. Uličný, PhD., KPÚ Prešov, pupo@stonline.sk, tel.: 051/2452841

Ing. arch. M. Janovská:

SPIŠSKÁ KAPITULA – KATEDRÁLA SV. MARTINA – PREZENTÁCIA PAMIAJKOVÉHO VÝSKUMU

Výsledky z realizovaného výskumu Katedrály¹⁰³ už boli viacnásobne publikované,¹⁰⁴ preto tento príspevok sa budem snažiť viac zamerať na potrebu komplexnosti realizácie pamiatkových výskumov, ktoré takto môžu priniesť nielen celkový pohľad na historické súvislosti, stavebný vývoj objektu, ale výrazne prispieť aj k procesu komplexnej odbornej obnovy objektu.

Za najpodstatnejšiu skutočnosť, vzhľadom k výsledkom, je potrebné uviesť skutočnosť, že **výskum bol realizovaný v celom objekte ako v interiéri, tak aj exteriéri naraz**. Týkal sa nielen vlastnej stavby, ale aj mobiliárového vybavenia.

Predchádzalo mu **podrobné zameranie objektu**¹⁰⁵, ktoré bolo doplnené počas realizácie výskumu. To preukázalo odchýlky v dovtedy zobrazovanom osovo súmernom pôdoryse kostola.

Súčasne s architektonickým výskumom prebiehal aj **archívny a umelecko – historický výskum**. Archívne materiály, ktoré boli už v minulosti spracované a publikované¹⁰⁶, bolo potrebné opäť podrobiť analýze z originálnych prameňov, nakoľko z nich uvádzané závery odporovali skutočnosti, ktorú výskum priniesol. Takou sa javila napr. poloha Kaplnky Božieho Tela, uvádzanej doteraz na mieste dnešnej pohrebnej Kaplnky rodiny Zápoľských, pričom jej poloha po preukázaní existencie priečnej lode automaticky vyplývala v mieste kríženia - v rohu medzi východnou stenou transeptu a svätyňou z južnej strany. Významným zdrojom poznatkov boli okrem cirkevných záznamov, testamentov aj účtovné knihy a stavebné denníky (najmä z obnovy realizovanej na konci 19. stor.). Za významný prínos je potrebné považovať aj zachované nákresy pôdorysov, fasád a rezov kostola z archívu KÖH Budapešť, ktoré zachytávajú jeho podobu pred neoslohovou prestavbou.

Pre definovanie stavebného vývoja bolo významným prínosom aj **dendrochronologické datovanie vzoriek zabudovaného dreva**.¹⁰⁷ Toto upresnilo ako datovanie debnenia klenby westwerku r. 1224 (po návrate Kolomana z Haliča a jeho usadení sa na Spiši), tak aj dostavbu oboch veží, realizáciu krovov, zvonových stolíc, drevených schodov a podláh.

¹⁰³ JANOVSÁ, M.—NOVOTNÁ, M.: *Architektonicko – historický a umelecko – historický výskum Katedrály sv. Martina na Spišskej Kapitule*. Spoluautori: Adriana Klingová, Peter Glos, Ľubor Suchý, spolupráca: Ivan Chalupický, František Žižák, archívny výskum, Olejník Vladimír, latinské preklady. Levoča 2007. Rkp. uložený v Archíve PÚ SR Bratislava, Zbierka výskumných správ, sign. T 6163 a Archíve Biskupského úradu v Spišskej Kapitule (ďalej skratka ABÚ SK)

¹⁰⁴ JANOVSÁ M. - NOVOTNÁ M.: Najnovšie výskumy v Spišskej Kapitule, In: *Pamiatky a múzeá* 3/2008, s. 21 - 27.

JANOVSÁ, M.: Katedrálly kostol sv. Martina v Spišskej Kapitule vo svetle nových výskumov. . In: *Acta Musei Scepusiensis 2008*, NOVOTNÁ, M (ed.). Levoča 2008, s. 37-70

JANOVSÁ, M.: Katedrála sv. Martina v Spišskej Kapitule. In: *Terra Scepusiensis Terra Christiana 1209-2009, Spišský hrad, Spišská Kapitula dve centrá v dejinách Spiša 2009*, NOVOTNÁ, M (ed.). Levoča 2009, s. 83-105

JANOVSÁ, M.: Katedrálly kostol sv. Martina v Spišskej Kapitule. In: *Studia Theologica Scepusiensia X*, HRONJAK, E. (ed.). Spišské Podhradie 2010, s. 179-200

¹⁰⁵ Realizované grafickým oddelením Pamiatkového úradu SR, 2006-2007

¹⁰⁶ WAGNER, Karol: *Analecta Scepusii sacri et profani I.*, Viedeň 1773

HRADSKÝ, J.: *Initia, progressus ac praesens status Capituli Scepusiensis*. Spišské Podhradie, 1901-1902

¹⁰⁷ KYNCL, T.: *Dendrochronologický výskum dreva katedrálneho kostola sv. Martina v Spišskej Kapitule*. Brno 2006, 2007

Výskum datoval výstavbu kostola do 1. tretiny 13. stor., čím ju zaradil do historických súvislostí, spojených so vznikom Spišského prepoštvá koncom 12. stor.¹⁰⁸ Prvá písomná zmienka o prepoštví Adolfovi (pôvodom z Merana) pochádza z roku 1209¹⁰⁹, avšak už od začiatku 13. storočia bol Spiš pod silným vplyvom rodu Andechs Merano a to prostredníctvom Gertrúdy, manželky uhorského kráľa Ondreja II., ktorá na uhorskom dvore prichýlila svojich bratov Eckberta a Henricha¹¹⁰. Práve Eckbert, ktorý bol biskupom v Bamberku, dostal údel medzi „snežnými horami“, ktorý v roku 1209 predal spišskému prepoštví Adolfovi pred svojim návratom do Bamberku. Biskup Eckbert v čase, kedy sa zdržiaval v Uhorsku, mal už za sebou začatie stavby bamberckého Dómu (ukončený 1237). Ďalšou skutočnosťou, ktorá výrazne poznačila túto stavebnú etapu bola existencia Spišského hradu v bezprostrednej blízkosti Spišskej Kapituly. Hrad, ako aj pozemky Spišskej Kapituly boli vo vlastníctve kráľa. Významná poloha hradu (hranica Uhorska a Malopoľska, v blízkosti Haliča), ako aj usadenie sa kráľoviča Kolomana, syna Gertrúdy a Ondreja II. na Spiši, boli dôvodom pre výstavbu obytného paláca (Románsky palác) na Spišskom hrade v druhom desaťročí 13. storočia¹¹¹. Rovnaký rukopis kamenárov talianskeho pôvodu je čitateľný na oboch stavbách a priniesol na Spiš novú architektúru.

Stavaný kostol bol v tvare kríža, pôdorysne na prvom nadzemnom podlaží predstavoval dodnes zachované trojlodie v časti pod organovou emporou, pričom zaklenuté boli iba obvodové polia (južná, západná a severná strana, dnešné pole pod organom bolo zaklenuté tvarovou kópiou románskej klenby až v 18. stor.). Na toto trojlodie sa napájala priečna loď, rovnako vysoká ako bola hlavná loď (vrátane stredného poľa zadného trojlodia), ktorá prechádzala smerom na východ od priečnej lode v šírke hlavnej lode (predpokladáme jedno klenbové pole) a bola pravdepodobne ukončená apsidou. Západnú časť 2. podlažia (priestor pod vežami a pole medzi vežami) tvorili tri zaklenuté polia, navzájom spojené do jedného priestoru (westwerku) prostredníctvom klenbových pásov, ktorého funkcia mohla predstavovať kráľovskú kaplnku. Tým sa potvrdilo významné postavenie Spiša v Uhorsku v 13. stor., ktoré mohlo predstavovať pripravované kráľovské sídlo Arpádovcov.

Vyvrátili sa tak doterajšie tvrdenia o „hlbokej“ predsieni v prízemí a emporu na 1. poschodí. Súčasnú trojlodie (v minulosti nesprávne označované ako románska trojlodňová bazilika) vzniklo až prestavbou v 2. polovici 15. storočia. Stavba kostola sa realizovala v úzkom prepojení na kráľovský Spišský hrad, kde súčasne prebiehala výstavba opevnenia a románskeho paláca. Tieto skutočnosti vyžadujú novú slohovú interpretáciu stavby a návrat k zdrojom nemeckej architektúry (Bamberk, Norimberk a Regensburg), ako aj oblasti Andechs – Merána, Slavónska (pôvod kamenárov). Naznačuje to aj komparatívna analýza, obsiahnutá vo výskume, s navštevovanými sakrálnymi stavbami z tejto oblasti, budovanými na začiatku 13. stor., podporená výsledkami z realizovaných pamiatkových výskumov, ktoré sme dostali k dispozícii v Arcibiskupskom archíve v Bamberku.

Z hľadiska potvrdenia súvislostí stavby kostola, ako aj jeho historickej previazanosti na kráľovskú rodinu a Spišský hrad, majú značný význam zistenia z **porovnaní mált a omietok z objektu kostola a románskeho paláca na Spišskom hrade**.¹¹²

¹⁰⁸ ŠPIRKO, J.: Začiatky spišského biskupstva - Snahy v minulosti a jeho založenie .In: GALAN, P. (ed.): *Mons Sancti Martini*. Ružomberok 1947, s. 21 – 56.

HOMZA, M.: Počiatky kresťanstva na Spiši. In: *Historia Scopusii Vol.I 2009*, HOMZA, M. – SROKA S. (ed.) Bratislava – Krakow 2009 , s. 233-284

¹⁰⁹ Magyar Országos Levéltár (MOL) – DL 68752. Archiv rodu Berzeviczy.

¹¹⁰ PROCHÁZKOVÁ, Nataša: Koloman Haličský na Spiši pred rokom 1241, In: *Terra Scopusiensis. Stavbárada o dejinách Spiša*,. HOMZA, M.- GLADKIEWICZ, R. (eds.). Levoča, Wroclaw 2003, s. 243-249.; HOMZA, M.: Vzťahy Spiša a Malopoľska od roku 1138 do roku 1241. In: *Štúdie z dejín stredovekého Spiša*. Krakov 1998, s. 63-97.

¹¹¹ JANOVSÁ, M.: Architektonicko-historický výskum Spišského hradu. Štúdio J+J, s. r. o., Levoča 2008. Rkp. uložený v archíve SNM - Spišského múzea v Levoči.

¹¹² Fyzikálno-chemický prieskum vzoriek omietok a mált z Katedrály sv. Martina Spišská Kapitula a z Románskeho paláca Spišského Hradu. Spracovateľ: Chemicko – technologické oddelenie Pamiatkového úradu SR. Bratislava 2007

Bezprostredne na tieto výskumy bol realizovaný **archeologický výskum**¹¹³, zameraný najmä na overenie tých predpokladov, ktoré architektonicko – historický výskum priniesol, ale overiť ich vzhľadom na následne zmeny (zbúrané konštrukcie) stavebného vývoja rozšírením kostola do dnešnej podoby, bolo možné iba archeologickým sondami pod podlahou. Súčasťou sa stali aj **georadarové meranie a videoinšpekcia**¹¹⁴, ktorá potvrdila existenciu podzemných krypt a medzistenového schodiska, vedúceho z prízemí do priestoru westwerku na 1. poschodí západného priečelia.

Stavba monumentálneho kostola svedčí o významnom postavení Spiša v hraničnej polohe v rámci Uhorska. Kostol svojou plastickou kamennou výzdobou v podobe profilácie pätiiek zväzkových pilierov a prípor, bobulovitých hlavíc, soklových, oblúčkových kordónových a korunných ríms, ako aj výtvarným pôsobením obnaženého kameňa (dosiahnuté striedaním farieb pieskovca a travertínu), vyspelým klenbovým systémom na 1. a 2. NP s lomenými oblúkmi, ho radí k rovnocenným reprezentantom stavebného vývoja stredoeurópskeho prostredia svojej doby.

Výskum definoval aj doteraz nepoznanú vrcholnú gotickú etapu stavby v podobe prístavby južnej sakristie a kaplniek z 1. polovice 14. storočia, nového zaklenutia a zastrešenia pôvodného kostola. Jej súčasťou bola aj výzdoba stien interiéru nástennými maľbami. Dodnes je z tohto obdobia zachovaná nástenná maľba na severnej stene pôvodného transeptu „Korunovanie Karola Róberta z Anjou“, ako aj fragmenty zachovaných nástenných malieb zo zbúraných stien v interiéru na sekundárne použitých kameňoch z nich v podstreší. Táto doteraz nepoznaná stavebná etapa svedčí o výraznom rozvoji Spiša v 1. pol. 14. stor., snahe o premenu prepošstva na biskupstvo, ako aj o podpore panovníka Karola Róberta.

V súčasnosti na základe realizovaných výskumov prebieha už vlastná obnova katedrály, ktorá je spojená s prehlbujúcimi sa výskumami v podobe doplňujúcich archívnych, architektonických, umelecko historických a **reštaurátorských výskumov**¹¹⁵.

Vzhľadom k jedinečnosti nálezov boli v prípade obnovy priestoru knižnice na 1. poschodí obnovené formou študijných sond nálezy, prezentujúce pôvodný románsky exteriér kostola ako veže, tak aj priečnej lode, kde je čitateľné striedanie pieskovca a travertínu v prípade kordónovej oblúčkovej rímsy veže, armovanie nároží, šupinovitá kordónová rímsa a oblúčková korunná rímsa priečnej lode. Odkryté bolo aj pôvodné štrbinové okno, ktoré presvetľovalo v prízemí južnú loď (obdoba jediného zachovaného románskeho okna na severnej fasáde nad severným vchodom).

Odkrytá je aj pôvodná úprava stien, ktorá bola aplikovaná ako v exteriéri, tak aj v interiéru, t.j. bez omietok s roztieraním vytlačanej malty zo škár murárskou lyžicou, resp. podrezávaním škár. Súčasnú, omietanú podobu, kostol získal až po poškodení požiarom, ktorý mal za následok deštrukciu travertínu, a tým poškodenie pôvodnej profilácie (po mongolskom plienení v r. 1242 a kumánskom vypálení hodnoverného miesta v r. 1289). Kamenné články, pôvodne prezentované bez náteru, sa tak dostali pod omietku alebo boli prekryté náterom. Exteriérový, výtvarne použitý pieskovec, bol už vzhľadom k svojim nasiakavým vlastnostiam a zlej mrazuvzdornej odolnosti vymenený a nahradený travertínom počas stáročných opráv exteriéru kostola.

¹¹³ realizovaný Pamiatkovým úradom SR v Bratislave - KPÚ Prešov (Uličný, M., Harčar, P.), 2008 - 2009

¹¹⁴ TERRA, s.r.o. Košice, Správa z georadarového prieskumu a videoinšpekcie v Katedrále svätého Martina v Spišskej Kapitule, Košice 2009

¹¹⁵ Realizujú reštaurátori *Siváň, Š. a Janšto, M., 2008-2010*

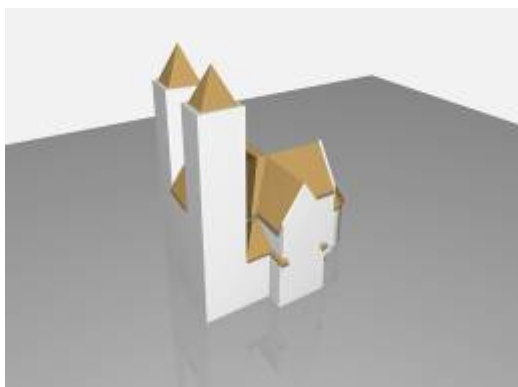
Zoznam fotografií (JPG): autor: M. Janovská, I. Janovský

Západné priečelie Katedrály sv. Martina s dvojvežím a na 1. poschodí s westwerkom

Pohľad z juhu do pôvodnej priečnej lode (transeptu)

3D model románskej podoby kostola (autor Dzurilla M.) Južná stena južnej veže po odkrytí pôvodnej románskej výzdoby a jej reštaurovaní, dnes sa nachádzajúca v interiéri knižnice na 1. poschodí katedrály

Prezentované juhozápadné nárožie priečnej lode, dnes taktiež v priestore knižnice na 1. poschodí katedrály

Kontakt:

Ing. arch. Magdaléna Janovská, autorizovaný architekt SKA, Nám. Majstra Pavla 38, 054 01 Levoča, tel: 0534699333, janovska@stonline.sk, www.janovsky.sk

Doc. Ing. E. Kráľová, PhD.:

CINTORÍN ZVONOVÝ VRŠOK BANSKÁ ŠTIAVNICA – VÝSLEDKY VÝSKUMU

Význam cintorínov v živote súčasnej spoločnosti sa na prvý pohľad môže javiť ako marginálny, z hľadiska rozvoja krajiny a hospodárstva nepodstatný. Tomu zodpovedá aj prevažujúci postoj verejných a spoločenských inštitúcií, ktorým pripadá úloha správy tejto oblasti verejného života.

V našich podmienkach sa cintoríny vnímajú ako verejný priestor špecifického využívania, ktorý je disponibilný všetkým členom miestneho spoločenstva a kde v súlade so zaužívanými etickými zásadami sa umožňuje relatívne veľká miera individuálnej iniciatívy v záujme zachovania pamiatky na zosnulých. Plochy cintorínov a organizačná úprava ich prevádzky patria do právomoci miestnej samosprávy, ktorá ich zabezpečuje ako verejnoprospešné služby. Ďalšie služby, spojené s pochovaním a materiálnym zachovaním pamiatky na zosnulých, patria k lukratívnym predmetom podnikania, kde individualizácia prejavov sa v princípe neobmedzuje. No ani správcovia cintorínov, ani poskytovatelia pohrebných a postpohrebných služieb sa výskumu a prezentácii hodnôt cintorínov nevenujú.

Ako vieme, cintoríny (pohrebiská)¹¹⁶ sú sprievodným prejavom kultu mŕtvych – kultu, ktorý je snáď taký starý ako ľudstvo samo. Oddávna a vo všetkých kultúrach patria k spoločenským pamätihodnostiam, ktoré sú zámerne vytvárané, chránené i spravované. Kult zosnulého bol v minulosti veľmi silný a zabezpečeniu posmrtného štádia členov spoločnosti sa po materiálnej i výtvarnej stránke venovala mimoriadna pozornosť. Cintoríny a pohrebiská sa stali miestom spoločenskej úcty a rešpektu, náhrobná architektúra bola nedotknuteľná a riadne udržiavaná. V prípade nového použitia týchto území sa predošlé spravidla neničili, ale prekryli¹¹⁷. Cintoríny sa tak stali bohatým zdrojom informácií o živote a prejavoch (niekedy aj o výnimočných dielach) predošlých generácií. Bezo sporu plnia funkciu pamiatkového objektu rôzneho spoločenského významu – od osobného cez skupinový, národný až medzinárodný.

Ako to pri pamiatkach často býva, postupom času sa stráca sila konkrétnej spomienky, oslabuje a mení sa motív potreby ich zachovania. Aj cintoríny podliehajú pôsobeniu času: zmenou životných spôsobov sa stráca zreteľnosť odkazovej výpovede, generačným odstupom sa kvalitatívne transformujú hodnotové kategórie výpovedného potenciálu – z predmetu osobných spomienok sa menia na neosobný dokument dobového vývoja spoločnosti. Ak však dôjde k prerušeniu kontaktu spoločnosti s týmto zvláštnym prejavom jej života a k opusteniu pohrebných lokalít vrátane zániku starostlivosti o ne, dlhodobým pôsobením prírodných i spoločenských degradačných činiteľov postupne zaniknú mnohé zložky ich výpovedného potenciálu. Stratia sa tým exaktné dokumenty historickej pamäte spoločenstva, oslabí a zanikne emotívna koncentrácia génia loci. Aj preto v prenesenom význame pojem „cintorín“ je metaforou spustnutého, zanedbaného, zničeného a smutného miesta.

Aby sa nenaplnil tento prenesený význam, t.j. aby sa zachovali kultúrne a emotívne hodnoty cintorínov, je treba tieto „špecificky urbanizované“ plochy a priestory našich obcí a miest priebežne skúmať, vyhodnocovať a ich hodnoty prezentovať. Zachovanie cintorínov a starostlivosť o ne spolu s prezentáciou ich kultúrnych

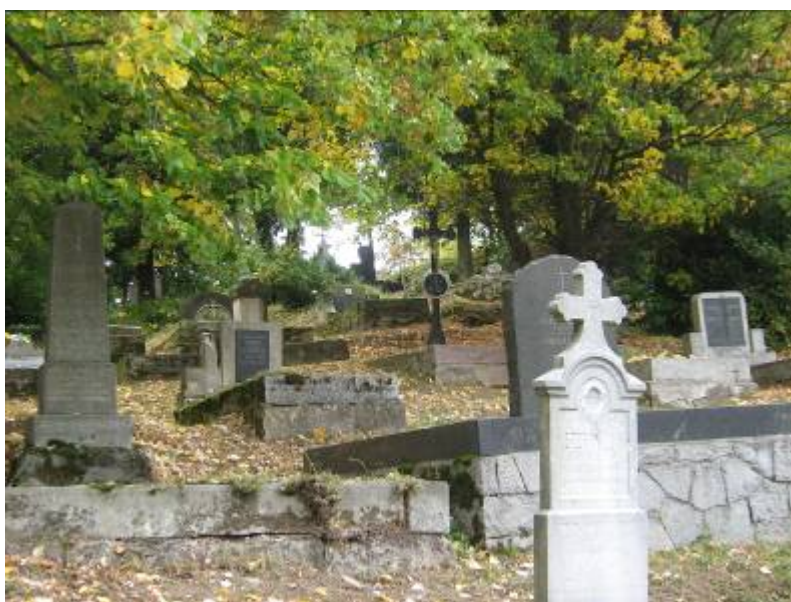
¹¹⁶ Cintorín – miesto, kde pochovávajú mŕtvych, Slovník slov. jazyka, diel I., s. 171. Pohrebisko je miesto, kde kedysi pochovávali mŕtvych, starodávny cintorín, napr.: pohanské, staroslovanské, mohylové a pod. SSJ, diel III., s. 172. Obsahový rozdiel spočíva v časovom horizonte a vo vizuálnej prezentácii: cintorín predstavuje časovo mladšie až súčasné miesto pochovávania, ktoré obsahuje zreteľne vymedzené prípadne aj označené hroby. Pohrebisko je časovo staršie, v súčasnosti už nepoužívané miesto na pochovávanie, kde povrchové vymedzenie hrobov časom zaniklo a jeho lokalizácia, orientácia a kompozícia spravidla nie sú vizuálne vnímateľné. Pohrebiská, ako materiálne pozostatky predhistorickej (písomne nedoloženej historickej) doby, sú predmetom skúmania archeológie.

¹¹⁷ Z iných kultúr sú známe aj prípady, kedy na obsadených územiach boli zničené aj cintoríny, aby sa akoby z mapy spoločenskej pamäte vymazali akékoľvek stopy o osídlení daného miesta inou kultúrou. Z nedávneho obdobia je takýto prípad známy z vojna o Náhorný Karabach na Kaukaze.

hodnôt patrí k neobíditeľným súčasťam spoločenskej etiky a aktívnej pamiatkovej starostlivosti vo všetkých vyspelých krajinách. Ako špecifickú lokálnu identitu ju zaznamenávajú tiež produktívni manažéri cestovného ruchu, keď ju v podobe atraktívnej „zážitkovej“ skúsenosti zaraďujú do ponuky odporúčaných turistických trás či miestnych pozoruhodností. Je samozrejme, že sa to týka len cintorínov, ktoré sú riadne udržiavané a ich hodnoty sú kultivovane prezentované.

Súčasný stav poznania spoločenského fenoménu cintorínov u nás a praxe jeho zvládania poukazuje na izolovanosť a torzovitosť cielených výskumov, na ich náhodné zameranie, absenciu koordinácie i koncepčných prístupov. Platí to rovnako v oblasti výskumu ako aj v praktickej správe cintorínskych areálov. Zriedkavé príklady kulturologického výskumu cintorínov (napr. Ondrejský cintorín alebo cintorín pri Kozej bráne v Bratislave) sa vyskytujú v prípadoch, keď končí „aktívna“ funkcia cintorína (keď sa v ňom prestane pochovávať) a vyvstáva otázka čo s plochou cintorína ďalej. Z tohto dôvodu vznikol aj výskum cintorína Zvonový vršok v Banskej Štiavnici, kde sa už vyše 30 rokov nepochováva: jeho cieľom bolo overiť podmienky možného zapojenia plôch „neaktívnych“ cintorínov do programu priestorového rozvoja lokalít a regiónov.

V rámci výskumu okrem zistenia faktografických dát o identifikačných znakoch a „obsahu“ cintorína, ďalším cieľom bolo aktualizovať (optimalizovať) metodiku identifikácie a komplexnej prezentácie hodnôt cintorínov, ktorá by mohla slúžiť ako návodový metodický materiál aj pre iné lokality a overiť jej použitie na konkrétnom prípade.

Východiskom bolo Metodické usmernenie Pamiatkového úradu SR na hodnotenie objektov cintorínov z hľadiska návrhu na zápis do zoznamu pamiatkového fondu. Analýzou tohto dokumentu sa zistilo, že je postavený príliš úzko – pozornosť upriamuje na výnimočné jednotlivosti (hlavne architektonicky

zaujímavé objekty), resp. hroby verejne známych významných osobností. Nevyžaduje sledovať a hodnotiť aj súvislostné väzby ako je napr. celková kompozícia areálu, jeho priestorová alebo významová akcentácia, prítomnosť vegetačných prvkov, typologizácia náhrobkov, kvantifikácia materiálového zastúpenia a pod. Tiež nevyžaduje socio-historiografickú analýzu pochovaných. Tieto faktory sa môžu zdať odľahčými vzhľadom k hlavnej funkcii cintorína (pochovávaní), no, ako sa ukázalo v modelovom prípade Zvonového vršku v Banskej Štiavnici, sú to veľmi hodnotné a emotívne silné faktory, ktoré z hľadiska zachovania pamiatky (t.j. umocnenia spomienky) na pochované osoby znásobujú vážnosť a úctu cintorína pre pozostalých i „atraktivitu“ pre náhodných návštevníkov lokality.

Z hľadiska znakovkej rozoznatelnosti sú cintoríny relatívne jednoduché priestorové a kompozičné útvary. Identifikačne sú na prvý pohľad čitateľné a zrozumiteľné, hoci v rôznych krajinách sveta v rôznych kultúrach nadobúdajú rôzne formálne prejavy. Napriek formálnej jednoduchosti a prvoplánovej zrozumiteľnosti cintoríny svojou mnohohrstevnou obsažnosťou predstavujú druh spletitého (viaczožkového, viacvrstevného) spoločenského fenoménu¹¹⁸, ktorý si vyžaduje špecifický multi-disciplinárny prístup. Z toho dôvodu riešiteľský kolektív bol zostavený z výskumníkov a expertov vybraných vedných disciplín a ich odborov (etnografia, história, dejiny architektúry a umenia, architektúra, urbanizmus, tvoba krajiny, geodézia, výtvarná tvorba a

¹¹⁸ Angl. „Societal complexity“ predstavuje mnohohrstevný, spletitý spoločenský jav: neštrukturovaný, dynamický a nestály, ktorý sa v čase, priestore a výraze mení a ktorý má formatívny vplyv na spoločnosť na rôznych úrovniach. www.societalcomplexity.org

dizajn), ktoré buď skúmajú a osvetľujú východiskové aspekty fungovania fenoménu smrti a jej akceptácie v spoločnosti, alebo priamo vstupujú do realizačných procesov ich materializácie a ďalšej správy. Výber partnerských pracovísk bol volený tak, aby získané výsledky umožnili:

- predstaviť koncept systémového prístupu k zvládnutiu tohto komplexného spoločenského javu,
- spracovať operačné nástroje využiteľné v procesoch plánovacieho rozhodovania i praktického riadenia tejto oblasti verejného života miest a obcí.

Praktická stránka manažmentu cintorínov pozostáva z viacerých rovín. Sú to hlavne využiteľnosť a organizácia plochy cintorína a zabezpečovanie prevádzkových a udržiavacích služieb. S nimi bezprostredne súvisí evidencia hrobov a kontaktov na pozostalých spojená so spoplatňovaním realizovaných služieb. Aj keď evidencia má výrazne ekonomicko-utility účel, je možné ju využiť ako základ identifikačného systému aj pri výskume, dokumentácii a pri prezentácii kultúrnych hodnôt cintorínov. Dosiaľ sa takéto previazanie hospodársko-správnej evidencie cintorínov s evidenciou ich kultúrnych hodnôt nevyužíva, ani ju nik neinicioval. Príčinou je zrejma nekoordinovanosť „záujmov“ správcov cintorínov s aktivitami pamiatkovej služby, resp. s inými inštitúciami zameranými na posilňovanie kultúrneho povedomia. Riešený projekt overuje možnosť perspektívneho preklenutia uvedenej izolovanosti.

Nevyhnutným krokom pre začiatok prieskumu i pre ďalší manažment cintorínov bolo vypracovanie exaktnej meračskej dokumentácie areálu a spracovanie jedno-jednoznačnej identifikačnej siete cintorínov, do ktorej prostredníctvom číselného kódu boli zaznačené a polohovo jednoznačne lokalizované všetky objekty a evidované javy cintorínov. Takáto meračská a identifikačná dokumentácia predstavuje základný objektívny východiskový podklad pre ďalšie výskumné, návrhové i riadiace práce. K numerickej identifikácii hrobov a plôch sa potom vzťahujú všetky ďalšie výskumy, dokumentácie, nálezy a popisy zo špecifických hľadísk zúčastnených odborníkov. Jednoznačná identifikácia umožňuje následnú, osobne a časovo nezávislú, prácu ďalších odborníkov (výskumníkov, projektantov, finančných manažérov a pod.), presnú evidenciu zmien a udalostí, ktoré sa v cintorínoch perspektívne môžu vyskytnúť, aj prehľadnú orientačnú pomôcku pre návštevníkov cintorínov.

V sledovanom prípade cintorínov na Zvonovom vršku v Banskej Štiavnici bol prieskum vykonaný v rozsahu celej plochy areálu vrátane kontaktného prírodného okolia, zachytené (zamerané a dokumentované) boli všetky rozpoznateľné hroby, (spolu 853 hrobov a hrobových miest) a 2 objekty zvoníc, ktoré sa nachádzajú na sledovaných plochách. Neodlučiteľnou súčasťou prieskumných i návrhových prác bolo hodnotenie a využitie prítomných vegetačných prvkov aj krajinársky zaujímavých výhľadových pozícií.

Prínos prieskumu (v dostatočnom rozsahu a komplexnej štruktúre) pre ďalší osud cintorínov sa prejavuje rámcovo v troch okruhoch – kultúrnom, technickom a ekonomickom.

V okruhu kultúrnych efektov výsledky projektu predstavujú prínos v exaktnom poznaní a zdokumentovaní materiálnych prejavov sepulkralnej produkcie mestskej komunity charakteristickej pre obdobie od polovice 19. storočia do 80. rokov 20. storočia. Prinášajú rozšírenie poznania vo viacerých špecifických odborných oblastiach, ako sú najmä:

- charakteristika tradícií a zvykov vo vzťahu k pamiatke zosnulých v povedomí a vnímaní dnešnej populácie miestneho obyvateľstva aj vo vzťahu k predmetnej lokalite Zvonového vršku,
- identifikovanie hrobov významných osobností mesta,
- uplatnenie umeleckej (výtvarnej) produkcie pre sepulkralne účely a jej súvislostí,
- urbanisticko-krajinárske kompozície a väzby na sídelnú štruktúru mesta, architektonické spracovanie náhrobkov a zvoníc.

Výsledkom výskumu je tiež obsahovo rozšírená (v porovnaní s usmernením PÚ) Informačná karta za zbieranie údajov o jednotlivých objektoch cintorínov. Doplnia ju metodická príručka pre vyplňanie informačnej karty tak, že spolu tvoria efektívny nástroj na zber a vyhodnocovanie údajov využiteľný aj v iných lokalitách a iným personálom. Obsah a údaje z informačnej karty je informačne (prostredníctvom výpočtovej techniky) možné previazať s ekonomicko-organizačnou evidenciou hrobov, čím sa zvýši operatívnosť aktualizácie údajov

do takto vytvorenej databázy daného cintorína. Uvedené prepojenie údajov formou jednotnej šablóny v rámci tohto projektu sa vzhľadom na obmedzený rozpočet a limitovaný počet riešiteľov nerobilo.

Na základe zistenia, že výskumom zistené parametre majú obohacujúci potenciál vzhľadom k hodnotovej kapacite okolitého urbanizovaného prostredia i v rámci celého mesta a rozširujú poznatkovú množinu o Banskej Štiavnici ako lokalite svetového kultúrneho dedičstva, **navrhla sa úprava funkcie areálu na spomienkovo-krajinársky park**. Všetky identifikovateľné a dosiaľ navštevované hroby sa navrhuje ponechať, ostatné neidentifikovateľné hrobové miesta (trávou zarastené kopčeky bývalých hrobkových hrobov) čiastočne ponechať (tam, kde to neobmedzuje pohyb návštevníkov), ostatné sploštiť a zatravníť. Ďalej sa navrhuje v priestoroch areálu spevniť hlavné komunikačné trasy i prístup k zisteným historicky alebo výtvarene významnejším hrobom, dobudovať nové oplotenie, osvetlenie a vstupné bránky, areál vybaviť informačným systémom pre návštevníkov. V polohách zaujímavých výhľadových bodov vybudovať lavičky a areál komunikačne prepojiť s neďalekým zariadením verejného stravovania (penzión pri štadióne), z ktorého sú tiež atraktívne výhľady na historické jadro mesta.

V technickej oblasti priebežné výsledky projektu predstavujú prínos v exaktnom poznaní a zdokumentovaní materiálov a náhrobníkov, resp. iných objektov areálu cintorínov. Početné zastúpenie použitých materiálov, ich opracovanie a časové použitie je údajom, ktorý obohacuje poznanie o minulých historických obdobiach a o k nim relevantných zaužívaných zvyklostiach. Prieskum technického stavu v tejto skladbe je prínosom do kultúrnej oblasti. Stavebno-technický prieskum má však aj priame praktické využitie: zisťoval sa aktuálny technický stav jednotlivých náhrobníkov, t.j. ich celistvosť a súdržnosť, stupeň a rozsah poškodenia, príčiny degradácie. Tieto údaje sú určujúcimi kvalitatívnymi kritériami, ktoré podmieňujú následnú voľbu organizácie a technologického postupu udržiavacích, opravných alebo obnovovacích prác na náhrobníkoch, resp. v ich okolí. Je pravda, že údržba hrobov je vecou pozostalých príbuzných, no poznanie aktuálneho kvalitatívneho stavu náhrobníkov (najmä tam, kde hrozí havarijný stav) umožní správcovi preventívne konať v záujme ochrany okolia deštrukciou ohrozených náhrobníkov.

Na ilustráciu: ako vážny problém všeobecnej škodlivosti sa zistila neriadená situácia odvodu dažďovej vody v areáli: prístupové cestičky a chodníky medzi radmi hrobov sa v období dažďov menia na vodné toky, ktoré zaplavujú prístupové chodníky k hrobom. Tam podmáčajú základové polohy náhrobníkov, niekde aj vymieľajú zemný materiál spod základov. V dôsledku podomletia sa narúša rovnovážny stav obruby hrobov aj náhrobníkov, ktoré sa deformujú a nasleduje deštrukcia. Poškodené náhrobníky sú nebezpečné pre návštevníkov aj okolie, oslabujú vnímanie meditačnej atmosféry prostredia, niekedy môžu podnietiť aj vandalské „dokončenie“ diela. Zamedziť takýmto príčinám poškodenia náhrobníkov patrí do úloh správcu cintorína. Návrhy na konkrétne technické riešenie boli riešené v rámci ideových štúdií architektonicko-krajinárskeho a dizajnérskeho riešenia priestorov a prvkov v sledovaných cintorínoch.

Okruh **ekonomických a manažérskych faktorov** priamo využíva výsledky prieskumu stavebno-technického stavu (najmä jeho poruchy a nedostatky, ktoré treba odstrániť), s ktorými „pracuje“ pri organizácii a zabezpečovaní prevádzky a údržby areálu. Komplexné spracovanie získaných poznatkov z jednotlivých odborných prieskumov poskytuje východiskovú základňu pre výhľadové časové, finančné aj obsahové programovanie rozvojových aktivít, aj na plánovanie údržby alebo opravných zásahov do sledovaných objektov. To následne umožní znižovanie prevádzkových nákladov a optimalizáciu ich využiteľnosti v širšom kontexte funkcií a života mesta.

Perspektívne úlohy na poli manažmentu cintorínov by sa mali týkať prípravy transformácie areálu na novú funkciu poznávaco-kultúrneho charakteru. Prítomnosť jednoznačne identifikovaných historických, umeleckých, krajinárskych a emotívnych hodnôt tohto areálu poskytuje reálnu možnosť zapojiť ho do existujúcej siete nauč-ných trás, atraktívne exponovaných výhľadov na mesto, ale aj pohostinských služieb (v neďalekom Penzióne pri štadióne). Obohatí sa tým ponuka pozitívnych zážitkov pre domácich obyvateľov aj pre návštevníkov mesta. Vyžiada si to označenie významných hrobov a zapojenie poznávacej trasy cintorínov na Zvonovom vršku do systému turistických naučných a poznávacích trás mesta, ale aj vydanie informač-ných materiálov o cintoríoch a ich hodnotách. Ďalšie potenciálne ekonomické prínosy takto transformovanej funkcie areálu budú závisieť od marketingovej iniciatívy nielen vedenia mesta, ale aj jeho podnikateľskej sféry (napr. formou sprievodcovských služieb, vydávania informačných a propagačných materiálov a pod.).

Priebeh a výsledky projektu pozorne sledujú a oceňujú aj obyvatelia mesta. Tento fakt nie je len pocitovým názorom riešiteľov, ale dokumentujú ho výsledky dopytového prieskumu u obyvateľov. Oceňujú najmä skultúrnenie prostredia a vyššiu bezpečnosť. Na tomto mieste riešitelia projektu vysoko hodnotia aktívnu účasť a operatívnu súčinnosť vedenia mesta Banská Štiavnica a jeho odborných organizácií, ktorí s riešiteľmi veľmi ochotne a operatívne spolupracovali. Na zverejnené výsledky výskumov obyvatelia mesta aktívne reagujú buď prinášaním dokumentov, ktoré majú doma, alebo informáciami, ktoré sa viažu k udalostiam alebo osobnostiam pochovaným na cintoríne. Ukazuje sa, že projekt prispieva k posilneniu identity lokality i k posilneniu lokálpatriotického povedomia obyvateľov. Tým sa formuje dôležitý kvalitatívny predpoklad na kladné prijatie novej funkcie areálu jeho zapojením do siete kultúrno-poznávacích a edukačných trás mesta.

Záverom možno konštatovať, že predstavený výskumný projekt má charakter pilotného projektu aplikovaného výskumu, pričom jeho výsledky sú priamo aplikovateľné do praxe. V prípade záujmu oprávnených inštitúcií a na základe záujmu zo spoločenskej praxe je možné výstupy projektu po pripomienkovom konaní dopracovať do formy odporúčaného metodického materiálu.

Príspevok je výstupom grantového projektu KEGA č. 3/6269/08 Historické cintoríny v kontexte kultúrneho dedičstva – ich ochrana a rehabilitácia na príklade cintorína Zvonový vršok v Banskej Štiavnici.

Literatúra:

- HUSOVSKÁ, E. A kol.: *Slovensko, prechádzky storočiami miest a mestečiek*. Vydavateľstvo Príroda, Bratislava, 1994. ISBN 80-07-00531-5
- KAPIŠINSKÁ, V.: *Architektúra a smrť v teórii a praxi*. Dizertačná práca. Fakulta architektúry STU, Bratislava 2009.
- KOLEKTÍV: *Kultúrno-historická a sociologická topografia Bratislavy*. Zborník príspevkov zo seminára. Mestský správa pamiatkovej starostlivosti v Bratislave, 1991
- KRÁĽOVÁ, E.: *K priebežným výsledkom výskumu cintorínov Zvonový vršok v Banskej Štiavnici*. In: Cintoríny v kontexte kultúrneho dedičstva. Zborník prednášok z medzinárodnej vedeckej konferencie v Banskej Štiavnici. FA STU Bratislava, 2010. Rukopis (v tlači).
- OBUCHOVÁ, V. – HOLČÍK, Š.: *Cintorín pri Kozej bráne*. Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT. Bratislava, 2006. ISBN 808891289X.
- PRIATKOVÁ, A. – VAŠKOVIČOVÁ, A.: *Examples of Modernism of the sacral architecture in Košice*. In: Transaction of the Universities of Košice, /Research reports from the Universities of Košice/, No. 2 / 2008. ISSN 1335-2334. S. 37 – 43
- Slovník slovenského jazyka, diel I*. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1959
- SARDINI, P. L.: *Il cimitero protestante detto „degli Inglesi“ in Firenze*. Amministrazione del cimitero degli Allori, Tipografia K. S., Firenze 1981
- ZÁVADOVÁ-JANČOVÁ, K.: *Sebastián Zeller, medirytca z barokovej Bratislavy*. In: Ars 2/89, Veda vydavateľstvo SAV Bratislava 1989, ISBN 80-224-0055-6. S. 57-70.

Kontakt:

Doc. Ing. E. Kráľová, PhD., FA STU Bratislava, kralova@fa.stuba.sk

Ing. arch. G. Hartl:

ADAPTÁCIA SYNAGÓG NA INÚ FUNKCIU

Úvod

Práca sa venuje synagóge, pričínám jej vzniku, význame v rámci židovskej komunity, resp. celej spoločnosti a premenám vo vývoji tohto typologického druhu na našom území. Na dokladovej štúdií bývalej neologickej synagógy v Trenčíne sa snaží poukázať na problémové okruhy obnovy a prezentácie kultúrno-historických hodnôt ich architektonického dedičstva, z pohľadu hľadania novej funkčnej náplne.

Význam slova synagóga

Grécky pôvod slova vyjadruje "zhromaždenie, spoločenstvo". Je prekladom hebrejského *bejt kneset*, dom zhromaždenia. Zároveň sa v synagóge konala výuka. Na túto náplň odkazuje pomenovanie *bejt ha-midraš*¹, študovňa či dom učenia (*Newman-Sivan*). Synagóga teda mohla slúžiť i ako študovňa, hoci je *bejt ha-midraš* striktno oddelenou inštitúciou (*De Lange*). Dôležitú funkciu študovne, či miesta kde sa báda a učí, naznačuje aj názov synagógy v jidiš - *šul* (die Schule, škola).

Vznik a význam synagógy

K modlitbám a štúdiu sa Židia schádzali v objektoch či miestnostiach. Dôležitosť spomínané zhromažďovacie miestnosti nadobudli najmä po zničení II. Chrámu v roku 70 nášho letopočtu². Židia boli vystavení potrebe nahradiť zničený Chrám. Práve túto potrebu dokázala naplniť synagóga, ako miesto, resp. miestnosť, kde sa Židia schádzali. Nevznikala však len ako sakrálny priestor, odohrával sa v nej spoločenský život komunity. Synagóga vzala na seba funkciu "malej svätyne" judaizmu, ale zároveň sa vykryštalizovala na centrum nielen náboženských, ale rovnako aj obecných záležitostí komunity. Zo začiatku to bol stretávací priestor. Veriaci študovali sväté texty, modlili sa. V tomto centre sa dokonca konali spoločné oslavy. Touto mnohoúčelnosťou synagóga zabránila, aby po zániku Chrámu nepostihol židovský národ rovnaký osud. Zabezpečila pokračovanie jeho náboženského aj spoločenského života. Synagóga však nenahradzuje Chrám v doslovnom význame, ani nenahradzuje jeho funkciu. Nahrádza však jeho absenciu v živote židovského národa. Je miestom pokračovania a odovzdávania tradícií a odkazu židovského národa ďalším pokoleniam.

Vývoj synagogálnej architektúry na Slovensku

Na našom území sa zmienky o príchode Židov spájajú s koncom 13. a so 14. storočím³. Vytvárali si objekty škôl a synagóg, často i rituálnych kúpeľov, ktoré sa nachádzali vo vzájomnej blízkosti a zabezpečovali fungovanie komunity. *Halacha*, židovský zákon, podrobne určuje vnútorné usporiadanie synagogálneho priestoru, vonkajší vzhľad však nepredpisuje. Synagógy, najmä tie menšie a na vidieku, mali jednoduchý charakter, často až civilný výraz. Ich cieľom nebolo pútať pozornosť. Synagóga nesmela, najmä v období pred emancipáciou Židov v 18. storočí, prevyšovať najvyššie objekty v obci, spravidla kresťanský kostol.

Výrazná zmena nastala v 19. storočí, najmä po úplnom náboženskom uznaní Židov a ich zrovnoprávnení v roku 1867. Synagógy sa začali otvárať okolitému svetu. Neviazané predpismi, preberali architektonické trendy svojho okolia a regiónu. Takto vznikali synagógy najrôznejších štýlov s vplyvmi najmä z Budapešti a Viedne. Výrazné zmeny sa udiali i vo vnútri synagóg, kedy sa po Reformách a rozvetvení židovstva na ortodoxný, neologický a status quo ante prúd v 19. storočí zmenila liturgia i nároky na interiérové vybavenie.

Tragédia II. svetovej vojny a následné polstoročie totalitného režimu mali dvojité zničujúce efekty na židovské obyvateľstvo a jeho kultúru. Kým vojnové roky priniesli likvidáciu ľudí, počas ďalších štyroch desaťročí komunizmu sa nepretržite zanedbávala ich architektúra nevhodnou zmenou funkcií až po samotnú demoláciu.

V súčasnosti je na území Slovenska zachovaných iba niečo vyše sto synagóg a modlitební, z ktorých už drvivá väčšina neslúži pôvodnému účelu. Pritom sa predpokladá, že na našom území jestvovalo až takmer sedemsto centier židovského spoločenského života (*Borský*). Väčšina zachovaných synagóg na Slovensku pochádza z 19. a začiatku 20. storočia. Sú dokladom vysokej úrovne synagogálnej architektúry na našom území od popredných tvorcov ako boli Leopold Baumhorn (Lučenec, Nitra), Artur Szalatnai-Slatinský (Bratislava), Peter Behrens (Žilina) a mnoho ďalších.

Vďaka projektu *Synagoga Slovaca*⁴, ktorý sa uskutočnil v rokoch 2001-2006 ako spoločný projekt troch slovenských inštitúcií, *Inštitútu judaistiky Univerzity Komenského*, *Slovenského národného múzea – Múzea židovskej kultúry* a *Fakulty architektúry Slovenskej technickej univerzity*, je dnes zdokumentovaný súčasný stav synagogálnej architektúry na Slovensku. Na tento projekt naväzujú ďalšie aktivity *Slovenského centra židovského kultúrneho dedičstva*, okrem iného kultúrna iniciatíva *Slovenská cesta židovského kultúrneho dedičstva*, ktorá je súčasťou projektu *Európskej cesty židovského kultúrneho dedičstva*.

Adaptácia synagóg na novú funkciu

Synagóga je znovuoobjaveným architektonickým typom sakrálnej architektúry, ktorý má obzvlášť v regióne strednej a východnej Európy veľmi špecifické postavenie. Po turbulentných zmenách počas jednotlivých historických období prišlo takmer k jej zániku v našich podmienkach. Dnes vyvstáva potreba jej obnovy a ochrany. Vzhľadom na nepriaznivú demografiu židovského obyvateľstva je dnes obnova pôvodnej funkcie synagóg prakticky nereálna. Rovnako tak je nadmieru náročná aj ich základná údržba zo strany židovských náboženských obcí.

Možný spôsob, akým zabrániť ich ďalšiemu chátraniu, je adaptácia na novú, vhodnú funkciu. Pri takejto konverzii je nutné prihliadať na tri základné problémové okruhy:

1. prezentácia kultúrno-historických hodnôt architektonického dedičstva synagóg
2. reverzibilita, citlivosť a vhodnosť reštaurátorských a stavebných zásahov
3. súkromný investor, pravidlá trhovej ekonomiky, návratnosť investícií

Architektonická štúdia bývalej synagógy v Trenčíne

Cieľom architektonickej štúdie *adaptácie bývalej neologickéj synagógy v Trenčíne na novú funkciu*⁵ bolo vyriešiť práve tieto tri hlavné problémové okruhy. Štúdia preveruje možnosti využitia existujúceho objektu synagógy, ktorá však už desaťročia neslúži svojmu pôvodnému účelu. Sleduje adekvátnosť navrhovanej funkcie s prihliadnutím na pôvodný charakter a účel objektu. Z hľadiska ekonomickej sebestačnosti sa overuje možnosť maximálneho využitia podlažných plôch, vzhľadom k (ne)pomeru objemu a podlažnej plochy synagógy. Prioritným ostáva hľadisko zachovania pamiatkových hodnôt, ich prezentácie a reverzibilita nových konštrukcií.

Synagóga v Trenčíne je národnou kultúrnou pamiatkou, výrazným mestotvorným prvkom, nositeľom nadmestského až celonárodného významu. Pamiatka je zaradená do Slovenskej cesty židovského kultúrneho dedičstva. Zároveň však neslúži svojmu pôvodnému účelu. Miestna komunita má približne dvanásť členov, ktorí na bohoslužby využívajú modlitebňu susediacu so synagógou. V júli 2010 sa do objektu bývalej synagógy presunula Trenčianska mestská galéria.

Synagóga v Trenčíne

Synagóga vznikla v rokoch 1912-13 ako projekt Richarda Scheibnera a Huga Pála. Stavbu realizovala firma Niegreisz-Fuchs. Nachádza sa na Štúrovom námestí (1886 - Gabona tér, 1918 - Illésházi tér), na severozápadnom okraji starého mesta na mieste zbúraných hradieb a hradobnej priekopy, v blízkosti Dolnej brány, s ktorou je spojená úzkou uličkou na severnej strane. Dnes je však neprístupná a zamurovaná, zo strany Dolnej brány rovnako uzavretá. S vedľajšou stavbou bývalej židovskej školy tvorila niekdajšie centrum trenčianskej židovskej komunity.

Slohuvo boli autori inšpirovaní viacerými tendenciami. Napriek tomu pôsobí realizácia jednotne. Centrálna stavba synagógy je založená na štvorcovom pôdoryse. Byzantské a orientálne motívy⁶ udávajú celkový ráz synagógy v podobe gradujúcej hmoty, kupoly na tambúre a pendentívoch, príľahlých veží schodísk. Na západnom priečelí sa objavujú egyptské motívy a stĺpy odkazujúce na Jeruzalemský chrám.

Výrazne sa na synagóge prejavujú aj postsecesné tendencie - väzba na viedenskú secesiu a modernu.

Severné priečelie je výrazovo najjednoduchšie, keďže je v úzkej uličke, spájajúcej synagógu s Dolnou bránou. Chýba úmyselne vynechaná hmota veže schodiska, nebolo by ju v uličke jednoducho vidieť.

Vo východnom ukončení sa nachádza miestnosť modlitebne, do ktorej sa vstupuje zo Štúrovho námestia cez predsunutú arkádu. Do dnešného dňa slúži pre potreby trenčianskej židovskej komunity.

Synagóga je výnimočná svojím konštrukčným systémom. Na väčšinu častí sa použil železobetón, čiastočne samonosné konštrukcie. Pri tribúnach sa vybudovali prievlakové železobetónové konštrukcie s nosnými betónovými stĺpmi. Kupola a krížové klenby sú doplnené sieťovinou a vyplnené tehlovým murivom.

Vnútorý priestor je tvorený predsieňou a samotnou sálou. Keďže ide o neologickú synagógu, okrem svätostánku bola vo východnej časti pôdorysu umiestnená i *bima*, čítací pult. Pôvodné nástenné maľby boli prekryté bielym náterom. Zachovala sa hodnotná výmaľba v kupole a mohutné postsecesné svietidlo.

Navrhované riešenie

Cieľom dokladovej štúdie je ochrana a obnova objektu bývalej synagógy v Trenčíne a prezentácia architektonických a pamiatkových hodnôt. Z hľadiska finančnej návratnosti investícií a efektívneho prevádzkového využitia sme overovali možnosti maximálneho využitia podlažných plôch v pomere k objemu objektu pri adaptácii objektu na novú funkciu.

Zámerom bolo využiť objekt na komerčné a kultúrne účely, v optimálnom prípade v súčasnej prevádzke. Hlavnou náplňou je galéria s krátkodobými expozíciami, koncertná sála a obchodné priestory. Výnimočný potenciál má kupola s okennými otvormi, v ktorej sme overili vloženie novotvaru a vytvorenie vyhlídkovej kaviarne.

Niekoľko starších štúdií na pôde FA STU riešilo zvýšenie podlažných plôch vložением nových hmôt do ústredného priestoru, či dokonca vytvárali nové podlažia. Pri zvýšení funkčnej využiteľnosti objektu sa však potláčal charakter hlavnej sály a zabraňovalo sa priehľadom do kupoly.

Návrh multifunkčného kultúrno-komerčného centra využíva transformáciu pôdorysu a jeho prvkov. V sále je vytvorené teleskopické hľadisko (Figueras) umiestnené pod západnou emporou. Pódium pred svätostánkom sa využíva na umelecké a hudobné predstavenia. Zároveň sú pod bočnými emporami vytvorené expozičné panely, ktoré fungujú na rovnakom teleskopickom princípe. Pri ich zasunutí pod bočné empory nie je nutná demontáž exponátov, ktoré tak vytvárajú kulisu pre koncertnú sálu. Takto je možné v čase výstavy skryť tribúnu a umiestniť panely do priestoru a opačne. Minimalizuje sa tým čas na transformáciu hlavnej sály iba na niekoľko hodín, i menej. V jeden deň sa tak dajú usporiadať rôzne podujatia. Pri maximálnom prevádzkovom využití prízemnia je zachovaný charakter sálového priestoru s vyznením kupoly a mohutným lustrom. Súčasne je odprezentovaná pôvodná výmaľba v kupole i oblúkoch nad galériami.

Poschodie s galériami je určené prevádzke kaviarne. Priestory poskytujú výnimočné výhľady do celej sály. V čase koncertov môžu fungovať ako hľadisko s vyšším komfortom sedenia. Rovnako poskytujú ďalšie výstavné plochy a priestory.

Výrazným zásahom do kupoly je vloženie novotvaru oceľovej obruče, ktorá vytvára vyhlídkovú kaviareň. V celomestskom merítke sa výhľadmi vyrovnáva Dolnej bráne, poskytuje pohľady na Trenčiansky hrad, Štúrovo i Mierové námestie. Obruč je po obvode upevnená do tambúru, rebrovanie kopíruje vzor výmaľby v kupole. Stred platformy je prázdny, čo umožňuje priehľady do kupoly z hlavnej sály a rovnako vytvára celkom nové vnímanie centrálného priestoru z výšky. Prístup je vytvorený novým schodiskom z exteriéru. Jeho hmota je navrhnutá do polohy nikdy nerealizovaného štvrtého schodiska v úzkej uličke na severnej strane objektu. Dôvody, kvôli ktorým autori synagógy schodisko nepostavili (neexponovaná poloha v severnej uličke), umožňujú použiť novotvar s minimálnym vizuálnym dopadom na celkový hmotový výraz bývalej synagógy. Prepojenie schodiska s novovzniknutou vyhlídkovou plošinou vo vnútri kupoly však vyžaduje stavebný zásah do tambúru s využitím a pravdepodobným zväčšením jedného z okenných otvorov ako vstupných dverí. Vyhlídková platforma môže fungovať nezávisle od vnútorného diania v objekte. Poskytuje nevídanú pridanú hodnotu a nové, unikátne výhľady na mesto i dovnútra objektu.

Záver

Každá synagóga, aj zničená či pretvorená, je pamiatkou na *šoa*, holokaust (*Gruber*). Každá je však aj dokladom bohatej kultúry židovského národa. Zároveň je židovské dedičstvo súčasťou spoločnej histórie. Preto je dôležité, aby sa aj pri adaptácii synagógy na novú funkciu prihliadalo na jej pôvodný účel a zachovali sa kultúrno-historické hodnoty ako odkaz pre ďalšie generácie. Aj pri oprávnených požiadavkách trhovej ekonomiky je nutné hľadať riešenia, ktoré pri prispôbení synagógy novej prevádzke nepotrú podstatu a kvality objektu a budú nositeľom rovnakých hodnôt, ako pri pôvodnom účele.

Poznámky

- 1) *Aby talmudskí učenci podnietili štúdium Tóry, priznávali byť midraš väčšiu posvätnosť ako synagóge, i keď "dom učenia" normálne slúžil aj ako dom modlitieb (Newman-Sivan).*
- 2) *Múr nárekov v Jeruzaleme je dnes najväčšia otvorená synagóga sveta.*
- 3) *viac: KRIVOŠOVÁ, Janka: Synagógy v Európe a na Slovensku. In: Architektúra a urbanizmus, ročník XXXVIII, 2004, číslo 3-4*
- 4) *Projekt Synagoga Slovaca [online]. 2006 [cit. 2010-07-31]. dostupné: www.slovak-jewish-heritage.org*
- 5) *Hartl, G.: Objekt bývalej neologickej synagógy v Trenčíne: Obnova a adaptácia objektu bývalej židovskej synagógy. Diplomový projekt. Bratislava: Fakulta architektúry, STU BA 2009.*
- 6) *viac: LUKÁČOVÁ, Elena - POHANIČOVÁ, Jana: Návraty k stredovekej a orientálnej inšpirácii v architektúre synagóg na území juhozápadného Slovenska. In: Architektúra a urbanizmus, ročník XXXVIII, 2004, číslo 3-4*

Literatúra

BORSKÝ, MAROŠ: *Synagogue Architecture in Slovakia: A Memorial Landscape of a Lost Community*. Bratislava: Menorah 2007. ISBN: 978-80-969720-0-5

DE LANGE, NICHOLAS: *An Introduction to Judaism*. Cambridge: University Press 2006. ISBN: 0-521-46624-5

GRUBER, RUTH ELLEN: *Jewish Heritage Travel: A Guide to Eastern Europe*. USA, National Geographic 2007. ISBN: 978-1-4262-0046-5

NEWMAN, JA'AKOV - SIVAN, GAVRI'EL: *Judaismus od A do Z. Slovník pojmu a termínu*. Praha: Sefer 1998. ISBN: 80-900895-3-4

Kontakt:

Ing. arch. G. Hartl, FA STU Bratislava, gabriel.hartl@gmail.com